

STUDIA IUVENUM IURISPERITORUM

**A Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara
Hallgatóinak Tanulmányai**

Pécs 2016

STUDIA IUVENUM IURISPERITORUM

8

A Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara
Hallgatóinak Tanulmányai

Sorozatszerkesztő

DRINÓCZI TÍMEA

Pécs 2016

Kiadja Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara

7622 Pécs, 48-as tér 1.

Szerkesztette

DRINÓCZI TÍMEA

Lektorálta

DR. ÁDÁM ANTAL

Szerkesztőbizottság

KECSKÉS LÁSZLÓ

VISEGRÁDY ANTAL

HERKE CSONGOR

PETRÉTEI JÓZSEF

BERKE GYULA

SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET

FÁBIÁN ADRIÁN

TILK PÉTER

HORVÁTH ZSUZSANNA

ISSN: 2064-5910

Felelős kiadó: Dr. Kecskés László

A kötet szerzői

Biró Zsófia	Jogtörténeti Tanszék, Római Jogi Tanszék
Hegedüs István Dániel	Jogtörténeti Tanszék
Hohmann Balázs	Közigazgatási Jogi Tanszék
Kovács Eszter	Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
Krasz Péter	Alkotmányjogi Tanszék
Lukonits Ádám	Nemzetközi és Európajogi Tanszék
Molnár Márk	Polgárjogi Tanszék
Niklai Patrícia Dominika	Jogtörténeti Tanszék
Oszlánci Mercedes	Polgárjogi Tanszék
Sági Lilla	Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
Szabó Orsolya	Alkotmányjogi Tanszék

Tartalom

Előszó	9
Jogtörténet és római jog	11
<i>Biró Zsófia</i>	
A fiúsitás jogintézménye 1526-ig, különös tekintettel az Anjou-kor belpolitikájára	13
<i>Biró Zsófia</i>	
A kamatmaximum kijátszására szolgáló ügyletek az ókori Rómában Negotium „iuridicum” usurae	47
<i>Niklai Patrícia Dominika</i>	
A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága az Osztrák Császárságban (1848-1867)	85
Magánjog	121
<i>Molnár Márk</i>	
A zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésének szabályai az új Ptk.-ban és a szabályozás prognosztizálható hatásai	123
<i>Oszlanci Mercedes</i>	
Az alimentációs szerződések aleatórius jellegének változása Történeti és összehasonlító jogi vizsgálatok az új Ptk. perspektívájából.....	143
Közjog	159
<i>Hegedüs István Dániel</i>	
A történeti magyar közjog jelenkori hagyatéka: a történeti alkotmány és a Szent Korona	161
<i>Hohmann Balázs</i>	
Civil szervezetek ügyféli részvétele a közigazgatási hatósági eljárásban.....	179
<i>Krasz Péter</i>	
Egyenlők és egyenlőbbek. A választójog egyenlősége a hatályos alkotmányjogi szabályozásban	199
<i>Lukonits Ádám</i>	
Az Európai Parlament az intézményi egyensúly rendszerében	223
<i>Szabó Orsolya</i>	
Miért más? Az azonos neműek párkapcsolatai Magyarországon	253
Bűnügyi tanulmányok	279
<i>Kovács Eszter</i>	
A joghallgatók szexuális viktimizációja	281
<i>Sági Lilla</i>	
A krimináltaktika fejlődési tendenciái – új kihallgatási módszerek	305

ELŐSZÓ

E tanulmánykötet az elsőként 2001-ben megjelent *Studia Iuvenum Iurisperitorum* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kara Hallgatóinak Tanulmányai) című sorozat nyolcadik kiadványa. Ez a kiadvány a 2015 tavaszán, a Nemzeti Közszerológati Egyetemen szervezett, XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián indult, és helyezést nyert dolgozatok alapján készített tanulmányokat tartalmazza. A XXXII. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójában a PTE ÁJK 38 pályamunkával és 22 opponenssel képviseltette magát. A bemutatott dolgozatok közül 3 első, 5 második és 2 harmadik helyezést ért el, 4 dolgozat pedig különdíjat kapott. A zsűri 5 hallgatóknak ítelt oda legjobb opponensi díjat.

A periodika már indulásakor célul tűzte ki, hogy publikálási lehetőséget biztosít a kari tudományos diákkörök hallgatói számára. A törekvések között az is szerepelt, hogy a konzulensek által kimagasló minőségűnek ítélt szakdolgozatok alapján készített írások is helyet kapjanak e kari kiadványban. A *Studia Iuvenum Iurisperitorum* bizonyos szempontból a *Studia Iuvenum* folytatásának tekinthető, amely 1984 és 1986 között jelentette meg az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon eredményesen szerepelt értekezések rövidített változatait és a fiatal oktatók tanulmányait. Ez a sorozat a *Studia Iuvenum* tartalmától részben eltér, mert egyrészt a PTE Állam- és Jogtudományi Kara valamennyi – nem csak OTDK-n szerepelt – hallgatójának kíván lehetőséget nyújtani arra, hogy színvonalas tanulmányát eköte-tekben közzétehesse, másrészt kizárólag a hallgatók írásainak megjelentetésére szolgál.

Szerkesztő reméli, hogy ez a publikálási lehetőség egyike lesz annak az ösztönzőerőnek, amely a hallgatókat a tudományos munkássághoz vezeti.

A szerkesztő

Jogtörténet és római jog

Biró Zsófia

A fiúsítás jogintézménye 1526-ig, különös tekintettel az Anjou-kor belpolitikájára*

I. Bevezető gondolatok egy rendkívüli és különös jogintézményről

Mint a legtöbb régi jogrendszer, így a magyar is, elsődlegesen a férfiaknak biztosított jogokat, a nőket igen sok szempontból mellőzte, s csak a XX. századtól érvényesültek az emancipációs törekvések. Legalábbis ez a közelmézelés. Dolgozatomban szeretném bebizonyítani, hogy a régi magyar jog igenis gondolt a nőkre, sőt, különös jogaik mellett igen sajátos joghelyzetet is tartogatott számukra, köszönhetően az Anjou gondolkodásnak, azon belül pedig elsősorban I. Károlynak, aki csak hatalmát kívánta megszilárdítani az országban, mégis egy rendkívüli intézményt hívott életre, a fiúsítást (*praefectio*).

„A XIII. századtól a nők minden vagyonjogi viszonyra kiterjedő jogképességgel bírtak ugyan, de az ösiség elvén nyugvó jogrendszerben a férfiakkal egyenlő jogokat soha nem élveztek, a használatukra rendelt dolgokon kívül a velük egy vagyonközösségben élő férfiakkal szemben semmilyen vagyoni igényt nem érvényesíthettek,¹ jogképességük tehát nem volt teljes, kivéve azt az esetet, ha királyi kegyből fiúsítva lettek.”² Ezt megelőzően nő és férfi közötti jogegyenlőségről csak a házasság kapcsán beszélhetünk, a keresztény elvek jóvoltából.

Ha be akarjuk sorolni a jogintézményt, a nemessé válásnál kell keresgelnünk. Nemessé válni eredeti és származékos úton lehet; eredeti úton általánosan nyeri el a nemességet az, aki azt a királytól kapja, királyi adományként részesül benne, örökbe fogadják, királyi kegyből törvényesítik, ünnepélyesen honfiúvá fogadják, vagy fiúsítják.³

„Az a' tselekedet, melly szerint a magvaszakadáshoz közelgő férfijú a' maga familiájából való fejér személyt, azon nemesi fekvő jószágokban, a' mellyek

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián a Magyar Állam- és Jogtörténet Tagozatban pályamunkaként bemutatásra került. Konzulens: Dr. Béli Gábor egyetemi docens

¹ Béli Gábor: Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary. In: Béli Gábor – Herger Csabáné – Peres Zsuzsanna (szerk.): Jogtörténeti Tanulmányok 10. Publikon Kiadó, Pécs 2010. 29. o.

² Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999. 53. o.

³ Biró Zsófia: Hol éri meg nőnek lenni? Scriptura 2014. 1. sz. 65-66. o.

*tsak férjfiúi ágat illetnek, Királyi privilégiumos megegygyezéssel, maga férjfiúi örökösévé teszi.*⁴

A fiúsítás kifejezés 1806-ból, Szirmay Antaltól származik, „A magyar nyelvújítás szótára” című műben tűnik fel először. Az 1830-ban kiadott Tripartitum fordításban is már ez volt a jogintézmény használatos megjelölése.⁵

A *praefectio* lényegében annyit tesz, hogy ha egy nemesnek nem született fiú gyermeke, akkor egy kiválasztott nő rokonát, legtöbbször a lányát nevezi meg örököséként, még hozzá férfiak módjára. Az aktus érvényesítéséhez királyi jóváhagyás szükségeltetett, mivel egyébként az ősi⁶ nemesi birtok magszakadás (*defectus seminis*) miatt háramlott volna a királyra, aki így az aktus engedélyezésével jöllehet adományos birtoktól esik el, de újabb hívet szerez magának, leginkább a fiúsított lány férjének, vagy leszármazójuk személyében. Tehát az uralkodó eltekintett a háramlástól, a nemesi család birtokban maradt, így kijelenthetjük, hogy a fiúsítás valós királyi adomány (*donatio regis*) és öröklési jogi intézmény is egyben. Ha a fiúsításért folyamodó nemesnek utólag törvényes házasságból fiú gyermeke született, a fiúsítás érvényét veszítette.⁷

Ugyanakkor nem elég, ha a nemes atyának később fia születik, annak törvényes utódnak kell lennie ahhoz, hogy atyja után örökölhessen. Ha feltételezzük, hogy a fiúgyermek törvénytelenül, „balkézzról” született, akkor a nemes apa esetleg fiává fogadja, majd végrendeleti úton reá hagyja jószágait. Az elmélet kockázati tényezője a királyi hozzájárulás megléte vagy meg nem léte. Ugyanis, ha az uralkodó kegyet gyakorolván áldását adja az ügyletre, lekötöztetettre tesz szert.⁸ Viszont, ha a király épp más híveinek kíván juttatni, úgy igényt tart az elhalt ősi birtokára a háramlás okán, s nem adja hozzájárulását.

A tanulmány a továbbiakban arra keresi a választ, hogyan nyilvánul meg a jogintézmény *sedes materiája*, milyen előzményei fedezhetőek fel, továbbá az indító ok, ami miatt ily kegyet gyakorolt a király, illetve ki, mikor, milyen célt kívánt elérni az intézmény alkalmazásával.

Ehhez bevezetesképpen egy rövid áttekintést kívánok nyújtani a különös női jogokról, hogy megérthessük az intézmény öröklési jogi alapjait is.

⁴ Czövek István: Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások – Első könyv: A’ Személylekről. Pest 1822. (a továbbiakban: Czövek: A’ Személylekről) 145-148. o.

⁵ Holub József: A fiúsításról. Különlenyomat a Dr. Klebersberg Kuno-Emlékkönyvből. 1925. 310. o.

⁶ Az ősi nemesi birtokot nem lehetett elidegeníteni, mert annak végső soron maga a nemzetség a tulajdonosa, így a rendelkezési jog is a nemzetség egészét illeti meg. (Némi párhuzamot lehet érezni a hitbizománnyal, amit a jogosult – bár kizárólagos joga – csak használhatott, de el nem idegeníthetett.)

⁷ Czövek: A’ Személylekről 145-148. o.

⁸ HK I. 108

II. Női jussok

1. A nők személyi joga

1.1. Jogképesség

A tradicionális magyar jog szerint minden ember jogképességgel rendelkezik, jogok alanya lehet és kötelezettségek terhelhetik. E fogalom a teljes jogképességet írja le, de az korlátozott volt nem, vallás és társadalmi státus alapján. A jogképesség, akárcsak a római jogban, a születéstől visszafelé számított háromszázadik napra tehető, amennyiben a gyermek élve születik. A vélelem megdönthető. Teljes jogképességgel tehát 1848 előtt a magyar nemes férfiak bírnak.⁹

1.2. Önjogúság

Önjogú minden olyan személy, aki nem áll más hatalma alatt (atyai, gyámi, gondnoki); huszonnegyedik életévét betöltötte; férfi – legalábbis jogállásából eredően – (korábban akkor válhatott valaki önjogúvá, ha atyja megosztzott, azaz osztályt tett a vagyonban).

A nők a házassággal vagy fiúsítás útján válnak önjogúvá. A cselekvőképességet tekintve a nők tizenkettő (később az egységesítés – 1505 – után tizenkettő) éves koruktól korlátozottan cselekvőképesek, a teljes cselekvőképességet házasság által, de legkésőbb tizenhat évesen érik el.¹⁰ Mindezekből következik, hogy a „legszebb”, legszabadabb női állapot, ha valaki tizennégy évesen (fiúsítva) férjhez megy egy nemeshez, majd azonnal megözvegyül (ráadásul az elhunynak még rokonai sincsenek...).

Özvegyként még jobban kibővült az asszony cselekvőképessége (akkor is, ha nem fiúsították), szinte megegyezett néhai férje állapotával. Egyes özvegyi jogok még különös védelmet is nyújtottak számára: férje halálának évében nem foghatták perbe, még a korábbról fennmaradt perek esetében sem. Sőt, ha nem volt harcképes fia, az özvegytől csak az imádkozást várták el a csata üdvéért.¹¹

2. Különös női jogok a Tripartitumig

2.1. Hajadoni jog (ius capillare)

Az atyjában árvult leány joga a rangjához illő tartásra és kiházásításra. Ha meghal az atya, az osztályos atyafiaknak illendő módon, rangjához méltóan

⁹ Béli: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog... 32-53. o.

¹⁰ Béli: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog... 53. o.

¹¹ Gáspár Gabriella: A nők joga a magyar rendi társadalomban. Jura 2007. 2. sz. 42. o.

kell a leányt eltartani, nem kényszeríthetik férjhez, rangjához illőt kötelesek számára keresni, e mellett hozományt adnak és lakodalmat tartanak.¹²

2.2. Hozomány (allatura)

A hozományt a nő házasságkötéskor kapja, saját családjától, de a házasság ideje alatt a férj kezeli a nő javára. A házasság megszűnése esetén visszajár a volt feleségnek vagy örököseinek (akire hagyná). Az anya általában végrendelkezik róla gyermekei részére.¹³

2.3. Jegyajándék (paraferna, res parafernales)

Az az ajándék, amelyet a nő kap leendő férjétől, vagy annak családjától, legtöbbször köves gyűrű, esetleg egyéb ingóság, ruha. A jegyajándék a nő magánvagyonába tartozó használati tárgy. Szabadon végrendelkezik vele, általában leányára, fiára, vagy annak feleségére hagyja.¹⁴

2.4. Hitbér (dos)

A hitbér tulajdonképpen nem más, mint a nő jutalma a házasságbeli kötelezettségeiért, így annak elhálásáért, szüzessége elvesztéséért. Csak hűségben leélt házasság után kérhető, illetve további kritériumnak számít még a feleség kötelezettség teljesítése, vagyis a család örökshöz juttatása. Abban az esetben, ha a férj halt meg előbb, kiadták a hitbért az özvegy számára, ha viszont a felség távozott elsőként az élők soraiból, örökösei követelheték a hitbért, mégpedig elsőként a lemenők, majd azok híján a felmenők, s végül az oldalági rokonok, a törvényes öröklési rendet követve.¹⁵ A hitbér intézménye egészen a nővéltig vezethető vissza, valószínűsíthetően abból alakult ki, így mértéke kezdetben a férj jólétéhez igazodott.¹⁶ A későbbiekben házassági szerződésben határozták meg a felek, ha nem kötötték ki, akkor törvény szerinti hitbér járt, ami a férj vérdíjához igazodik (főnemes 500, nemes legfeljebb 300, jobbágy 1 aranyforint), ez a hitbér megváltásának díja, de általában többet hagytak, vagy a leendő „örömapa” hozzá sem adta a lányát az illetőhöz. Esetleges második házasság esetén az összeg feleződik, és így tovább.¹⁷

¹² Czövek István: Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások – Első könyv: A dolgokról. Pest 1822. (a továbbiakban: Czövek: A dolgokról) 207-210. o.

¹³ Czövek: A dolgokról 238-240. o.

¹⁴ Béli: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog... 143. o.

¹⁵ Béli: Women's Acquisition of... 35. o.

¹⁶ Béli: Women's Acquisition of... 34. o.

¹⁷ Czövek: A dolgokról 220-223. o.

2.5. Özvegyi jog (ius viduale)

Az özvegyi jog lényegét tekintve haszonélvezeti jogról beszélhetünk, ugyanis az özvegynek joga van férje vagyonában benne maradni, ha nem kíván újra férjhez menni; használhatja elhunyt férje vagyonát. Amennyiben úgy dönt, hogy mégis újra férjhez megy, megszűnik a haszonélvezeti jog, de megilleti a tisztességes kiházásítás, azaz megfelelő hozomány biztosítása és lakodalom rendezése.¹⁸

Erről szól István király egyik első dekrétuma, mert Koppány a levirátus elvén el akarta venni István anyját feleségül, és ennek megakadályozására hívta életre I. István az intézményt, amelynek legfontosabb mondatrésze ezen vonatkozásban a „ha nem kíván újra férjhez menni”.

Szent István I. dekrétuma XXVI (2.)¹⁹:

<i>Si autem vidua sine prole remanserit et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus, ut potestatem habeat omnium bonorum suorum et quidquid velit inde facere, faciant. Post obitum autem eius eadem bona ad suos redeant parentis mariti, si parentes habet, sin autem, rex sit heres.</i>	<i>Ha a gyermek nélküli özvegyasszony ígéretet tesz, hogy nem megy újra férjhez és özvegységben él tovább, akkor joga van saját tulajdona felett szabadon rendelkezni. De halála után javai néhai férje örököseire száll, ha pedig ilyen nincs, akkor a királyra.</i>
---	---

2.6. Özvegy öröklési joga

E tekintetben az öröklési jog nem az adományra, nem az ösire, hanem csakis a szerzett vagyonra értendő. Az özvegy egy sorban áll a gyerekekkel, egyenlő arányban, 1 gyereknyi részt örököl, de csakis akkor, ha nem végrendelkezett az elhunyt. Az özvegyet megilleti továbbá férje díszruhája, a közös hintó négy lóval, férje kardja, és jeggyűrűje.²⁰

2.7. Közszerzemény (coacquisita conjugum)

A közszerzemény intézménye a XVI. században tűnt fel, mint azt elnevezése is sejteti, a házasság alatt közösen szerzett vagyonok jogi szabályozására terjed ki.

A Hármaskönyv I. rész 48. titulusa úgy rendelkezik, hogy ha a nemesnek feleségével közösen juttatják a jószágot és a férjnek magva szakad, akkor a közszerzemény a feleségre száll át. Az érvelés szerint hiába nem áll fenn

¹⁸ Béli: Women's Acquisition of... 33. o.

¹⁹ LKH I. 6.

²⁰ Béli: Magyar jogtörténet. A tradiconális jog... 145. o.

köztük atyafiúság, a házasság közelebbi rokoni kapcsolatnak tekintendő, így a feleség örököl. Amennyiben nem áll be magszakadás, úgy a fele részt gyermekei öröklük utána, egyenlő arányban. Vagyontárgy akkor titulálható közszerzemények, ha mind a férj, mind a feleség neve szerepel a tulajdonlevélben, így az adott dolognak fele-fele arányban tulajdonosai. Elkülönítve kezelendő a többi vagyონrésztől.²¹

2.8. Leánynegyed (quarta puellaris)

„*Quarta pars jurium possessionariorum masculis aquisitionum, in signum parentalis propagationis, foemellis in seculari statu manentibus, legitime prestanda.*”

„Azon atyai birtokosi örökös jussoknak, a melyeket ugyan azon atya egyedül tsak a fíjú ág számára Adomány által szerzett, olyan negyed részek, a melyet az atyai nemzés jeléül, a világi külső állapotban maradandó leányoknak törvényesen ki szoktak adni.”²²

Werbőczy Hármaskönyve így vélekedik a negyedről: „*Jus possessionarium puellis et mulieribus, de bonis ac juribus paternis haereditariis, in signum parentalae propagationis, non perennali, vel haereditaria, sed redemptibili lege, conditioneque deputatum.*”²³

Röviden összefoglalva: „törvényesen kiadandó, csak egyszer, mindnyájuknak együtt s egyszersmind egyetlen egy negyed, a sort megtartván, a férjhez még nem ment szüzeknek, pénzben fizetődjön ki, ezen jog nem évül el.”²⁴

A leánynegyedet az 1222. évi Aranybulla 4. *articulusa* szabályozta. Az intézmény szerint az atyjában árvult nemes leány jogosult atyja ősi ingatlan vagyonának, egy negyed részére, mely egyébként kiházásítás esetén automatikusan megillette. Fontos megjegyezni, hogy a leányok együttesen örökölték az egy negyed részt. Amennyiben a leány egyházi életre szánta el magát, az örökrész nem illette meg (legfeljebb egy tized). A családi vagyon egészben tartása céljából, 1298 óta a leánynegyedet pénzben adták ki, nem pedig természetben. 1435-ben Zsigmond leszögezte, ha a nő birtoktalan, vagy nem nemeshez megy feleségül, kötelező jussát természetben kiadni, hogy nemes módjára tudjon élni, a nem nemes férfi pedig *de facto* nemessé avanszál elő a házasság végéig. A juss természetben történő kiadásához az atyafiak beleegyezése szükségeltetett.²⁵

²¹ Czövek: A dolgokról 232-236. o.; Werbőczy 48. titulus

²² Czövek: A dolgokról 202-203. o.

²³ HK I. 88.

²⁴ Czövek: A dolgokról 204-205. o.

²⁵ Béli: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog... 142. o.

Az intézményből kitetszik, hogy a királyi adományos birtokból főszabályként csak a férfiak örökölhettek, de a család nő tagjait mégsem zárhatták ki mindenből, ezért a leánynegyed, mint azt már a római jog is kikötötte. Az elnevezés a *paterfamilias* jószágá negyed részének juttatásából származik, amelyet a *senatusconsultum pegasianum* szabályozott (*quarta pegasiana*).²⁶

A leánynegyedet inkább nevezhetjük jótéteménynek, mint örökösödésnek, bár a későbbiekben látni fogjuk, hogy a családfő, fiúgyermek nemlétében, még a fiúsítás intézményét megelőzően, esetenként leányára, feleségére hagyja ősi birtokait, amely aktust hiteles hellyel meg is erősítenek. Ilyen esetről számolhatunk be 1262-ből: Zah nembeli Péter leánya, Gug fia Kozma özvegye: Pikud apja, férje és megölt fia, Simon lelke üdvéért a pannonhalmi apátságnak adományozta férjétől kapott hozománybirtokait. Erre válaszul IV. Béla kijelentette, hogy az örökös nélkül elhaltak birtokai szokásjogi alapon visszaháramlanak a királyra, emiatt a matrónának nem áll módjában az adott földekkel rendelkezni, csak királyi engedéllyel. Később IV. Béla jóváhagyta az adományozást.²⁷

Ha volt fiú gyermeke a végrendelkezőnek, a *quartát* külön nem említette meg az okiratban, mert az törvény szerint járt, így magától értetődött annak juttatása.²⁸ A leányok a negyedet csak apjuk halála után kérhetik ki (előtte nem lehet, mivel élő után nincs öröklés, *viventis nulla est successio*).²⁹ Ugyanez a megállapítás lesz igaz a fiúsítás esetében is: a leány csak apja (tulajdonképpen átruházó örökhagyó) halálával válik férfi módon nemessé, az intézmény öröklési jogi mivoltából eredően.³⁰

3. A Nyugat-európai női hűbér, mint a fiúsítás egyfajta előfutára

A birtokot kezdetben a nemzetség tulajdonának tekintették, nők nem is örökölhettek, mert azzal csak apasztották volna a nemzetség javait, ugyanis a férj családjának tagjává válván, vitték volna magukkal. Értelme sem lett volna: a nők katonai szolgálattal, fegyverrel nem szerezhettek javakat.

A kánonjog és a római jog elősegítette a nők vagyonszerzését. A *lex Salica* és a *lex Thuringorum* szerint a nők a fekvő jószágok örökléséből teljesen ki voltak zárva. A *lex Salica* későbbi szövege arra enged következtetni, hogy már csak az ősből zárták ki a nő rokonokat; a *lex Ribuarie* fiú örökösök nemlétében már nők öröklését is jóváhagyta az ősi vagyont illetően. Végül együtt örökölhettek a fiúkkal.³¹

²⁶ Czövek: A dolgokról 202. o.

²⁷ Béli: Women's Acquisition of... 46. o.

²⁸ Béli: Women's Acquisition of... 45. o.

²⁹ Czövek: A dolgokról 203. o.

³⁰ Czövek: A' Személyekről 145-148. o.

³¹ Holub 1925: i.m. 306. o.

A hűbériség intézményéből magától értetődik, hogy fegyveres s egyéb szolgálatok biztosítása volt a cél, így felmenő rokonok nem örökölhettek, legtöbbször a legidősebb fiúra szállt a hűbér. Ez így volt rendjén, mivel a nők nem teljesíthettek hűbértartással járó kötelezettségeket. Amikor azonban a hűbér *de facto* örökölhetővé vált, katonai jellegük elhomályosul, és amennyiben a tulajdonos után csak női leszármazó maradt, „mivel az irányadó a hűbért constituáló szerződés volt”, ebben bármilyen záradékot kiköthettek, így azt is, hogy leányok örököljék a hűbértartást: „*Filia vero non succedit in feudo nisi investitura fuerit facta in patre, „út filii et filiae succedant in feudum”*”.³²

Így teljesen érthetővé válik a Károly Róbert intézkedésével megjelent intézmény, a fiúsítás, amelynek alapja a hűbérjogból kölcsönződött – még a magyar szokásjog ellenére is –, amikor szükségesnek bizonyult. Ráadásul a tekintetben is a longobárd hűbérjogot alkalmazták, hogy a fiúsított lány után, amennyiben „a leányág örökösödése *expressis verbis* kimondva nem volt, csak a fiág örökölhette.” „*Si femina feudum adquisierit, ad heredem masculos tantum pertinebit, nisi pactum aliud inducat*.”³³

Ha megvizsgáljuk a más jogállású nők helyzetét és a XIV. század utáni jobbágyi jogszokásokat, láthatjuk, hogy a jobbágyoknál a ki nem házasított leány az ingatlanban egyenlően örökölt.

Ellenpéldaként a győri vár különös jogállású szőlőművesei hozhatóak fel, akik között, ha fiú nem volt, akkor az elhunyt testvére örökölt, s csak aztán a feleség, vagy lányai, az utolsó között.³⁴

A székelyeknél kialakult a fiú-leány intézmény, vagyis ha fiú nem maradt, a lányok egyenlően osztoztak az apai örökségen: Erdélyben nem kellett királyi hozzájárulás a fiúsításhoz, ha nem volt fiú leszármazó a családban, a lány beöltözött férfinak és ezzel megoldódott az ősi birtok öröklésének problémája fiú utód nemlétében. Ebből következik, hogy a székely jogban nem beszélhetünk magszakadásról és királyi háramlási jogról.

Az ősi székely birtok tekintetében a lányok öröklése csak fiú örökös híján állt be oly módon, hogy a leányt fiúvá tették. A fiúleány leszármazottai közül is elsődlegesen a fiúk örökölnék, a lányok ismét csak fiú leszármazottak hiányában. A fiúlányságnak egy korlátja volt, ha a leány jobbágyhoz ment férjhez, mert ekkor elveszíti fiúlányságát és a legközelebbi férfirokon becsült áron megválthatja tőle a birtokot, azonban ha ez a leány megözvegyül és másodszor szabad emberhez megy férjhez, visszaválthatja az eredetileg neki fiúlány jogon járó birtokot. Érdekes, hogy a fiúlányság nem enyészett el végleg, csak „felakadt”, s az akadály elmúltával visszatért.³⁵

³² Holub: A fiúsításról... 305-307. o.

³³ Holub: A fiúsításról... 313. o.

³⁴ Holub: A fiúsításról... 307. o.

³⁵ Gáspár: i.m. 44-45. o.

4. A leány öröklési joga fiúgyermek nemlétében

Az ősi magyar öröklési jogot tekintve nem beszélhetünk női örökösödestről, azonban az egyház fellép érdekükben. Már Szent Ambrus is felelmei a szavát, miszerint igazságtalan, hogy a szülők, bár egyenlően szeretik gyermekeiket, a leánygyermek nem részesednek az örökségből, vagy csupán elenyésző módon. Szent Ágoston szintén kifejezi felháborodását a *lex Voconiarum*-ról, amely törvény értelmében Rómában kizárták a nőket az öröklésből.

A női öröklés gyökerei egészen Mózes könyvéig nyúlnak vissza, Salphaad leányainak történetéig, akik részesültek atyjuk javaiban. A német Schwabenspiegel, a lengyel jog, a svéd Codex Antiquior Wastrogthiae, I. Henrik törvénye, a francia Des Fiez á l'Usage de France, a szláv Ruszkája Pravda, a cseh Statuta Ducis Ottonis majd a magyar szabályozás értelmében a XII-XIII. század fordulójától fiúk nemlétében leányok örökölték, kivéve az adományos javakban. Székelyeknél tovább is fennmaradt a szokás a fiúleány intézményében.

Ha fiú nélkül maradt az apa, akkor is lányának igyekezett biztosítani ősi javait, mintsem hogy az a Szent Koronára szálljon, mondván, majd lánya férfi utódai megöröklék. Ezt különböző módokon érhetette el.

Szabad rendelkezési jogot kérhetett a királytól, élők közötti vagy halálesetre szóló rendelkezéssel leányainak hagyhatta javait. Ez esetben a végrendelet az örökható tette, jognyilatkozat formájában, amely tartalmazza a rendelkezéseit a hagyatékra vonatkozóan, jogában állt bármikor változtatni rajta, vagy visszavonni. Végrendeletet írásban, szóban és közokiratban lehetett. Az említett jogeszközökön kívül még az öröklési szerződés, mint lehetőség állt a felek rendelkezésére, minimum az örökható és az örökös szükségeltetett a megkötéshez. A teljesség kedvéért ide kell sorolni a testvérré fogadást: nemesi családok közötti megállapodást jelentett, amikor családok a kihalt szélén álltak, kölcsönösen testvérré fogadták egymást, így ha az egyik teljesen kihalt, a másokra szálltak javaik, elkerülve ezzel, hogy háramlás útján az uralkodóra szálljon.³⁶ A fiúsítás, az örökhatófogadás és a királyi kegyvel való törvényesítés végső soron a királyi adomány különös neme volt.³⁷ Kicsit árnyaltabban tekintve a lehetőséget, nem csak a nők, hanem bárki öröklési rendben kívül eső rokon számára jutathatott az adományos. Lehetőség adódott valamely rokon kizárására is a leányok örökét illetően, ráadásul majd a fiúsítás intézményének bevezetése után, ha az örökható a törvényes örököseit e jogintézmény segítségével próbálta

³⁶ Béli: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog... 136-137. o.

³⁷ Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig. Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar, Pécs 1995. 5. o.

kirekeszteni, akár „vér” tagadás bűnének” elkövetésével perben megnyerhető.³⁸ De erre nem találunk példát, mert a cél épp az volt, hogy az oldalági férfiú rokonok is részesülhessenek az adományos javakból. Például 1260-ban Moys mester feleségének, leányainak és monostorának hagyományozott, ősi és szerzett javaiból királyi engedéllyel, továbbá 1313-ban Károly Róbert megengedte a Gutkeled nembeli Kis Kozma ispánnak, mert fia harcban elesett, hogy javairól szabadon rendelkezhessék. A szabad rendelkezés rendkívüli és kivételes királyi kegy, mivel szembe megy egyrészt a törvényes örökléssel, másrészt a király háramlási jogával. Törvényes öröklésről akkor beszélünk, ha nem áll rendelkezésre végrendelet, vagy ősi birtok a hagyaték tárgya. Kizárólag férfiak örökölhettek, nők csak az adományos jószágon kívül szerzett javakból kaptak részesedést. Főszabályként először az egy sorban álló férfi lemenők örökölnék; lemenők híján a felmenők, ahol is a sorban közelebb álló kizárja a távolabbat. Ha olyan szerencsétlenül alakul, hogy se lemenőkkel, se felmenőkkel nem rendelkezett az elhunyt, akkor az oldalág kapcsolódik be az örökösödésbe. Ilyenkor az elhalttal legközelebbi, vele egy sorban állók örökölnék.³⁹

A nemes választhatta azt a lehetőséget is, hogy kimondottan leányai javára történő juttatásra kérjen engedélyt a királytól.

Talán legkényelmesebb megoldásként vejére ruházhatta át a birtokot. Eredményét tekintve ugyanazt a hatást éri el, leánya és leszármazottai vagyoni helyzete biztosítva van. Szolgálatlaltal egybekötött birtoknál (hűbér) ez nem volt nehéz, mert a vej elvállalta. 1256-ban IV. Béla tett ilyen engedélyt.

Végül, ha más eshetőség nem kínálkozott, nemesi örökbefogadással örökbe fogadhatja a vejét és a család javai ismét lánya érdekeit szolgálják. Természetesen az aktushoz királyi jóváhagyás szükségeltetett.

Bár nincs semmiféle kapocs, ez egyfajta rokonságot mutat a japán joggal, ugyanis ha valakinek csak lánya van, örökbe fogad egy fiút és hozzá adja a lányát. A fiúnak csak közvetítő szerepe van, az unokák a valós örökösök. Levonhatjuk a következtetést, hogy tudniillik az örökbefogadásnak királyi jóváhagyás mellett adományereje van.⁴⁰

A joggyakorlat azt mutatja, hogy elsősorban az anya részéről vált végrendeleti örökössé a leánygyermek, főleg női holmik tekintetében – például ékszerek – amelyek igen nagy értékkel bírhattak.⁴¹

³⁸ Czövek: A' Személylekről 145. o.

³⁹ L. Béli: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog... 134. o.

⁴⁰ Holub: A fiúsításról... 308. o.

⁴¹ Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Budapest 1938. 157-163. o.

III. A leányfiúsítás (*praefectio*) esszenciái

1. A jogintézmény alapvetései

A fiúsításnak több célja is volt. A király szemszögéből, hogy a rendkívüli és kivételes kegy gyakorlásával híveket szerezzen, vagy azokat megerősítse, lényegében saját hatalmának megszilárdítása. A nemes apa vérvonala továbbvitelének megvalósítását látta az intézményben. Birtokai így nem háramlottak vissza a Szent Koronára, hanem lányára, rajta keresztül pedig fiú unokáira szálltak. Ha a fiúsítást nem az apa, hanem a leány jegyese, férje kérte, akkor arra következtethetünk, hogy a férj a király kegyeltjeinek egyikeként, felesége révén közvetetten részesült az adományban, illetve a szívésségért cserébe maga a király várta el a hűséget.

Tehát a család és az utódok szempontjából a jogintézmény lényegi eleme, hogy a fiúsított nő gyermekei, mivel anyjuk jogilag férfi nemes, nemessé lesznek, anyjuk után öröklik a nemességet.⁴² Így a királyi kegyből következőleg a birtokok a család kezén maradnak. Egyértelmű, hogy a kor Magyarországon a birtok volt minden, a nemesség és a hatalom alapja. Nem csak presztízs, megélhetés, hanem a család fennmaradásának elengedhetetlen kritériuma. A fiúsítás segítségével nagyobb eséllyel elkerülhették az esetet, miszerint nincs örököse a családnak, és magszakadás következik be. Így viszont, hogy a fiúsított nő gyermekei minden esetben nemessé lesznek, főleg ha még fia is születik, nagy valószínűséggel a család jövője, vérvonalának folyamatossága biztosítva van, nem kell tartani a magszakadástól.

Mivel a fiúsítás eredeti, általános módon szerzett nemesség, így az a királytól való, semmilyen más aktus nem teszi a nő leszármazóit nemessé. Viszont ha a leszármazást tekintjük, jogos az érvelés, hogy bár a nő elsősorban a királytól és nem nemes apjától szerzi nemesi címét, leszármazói szempontjából már a vérségi-elvet vehetjük alapul: fiúsított nemes nőtől és nemes férfitől származó gyermeknek jogi szempontból két apja van; fiúsított nőnek nem nemessel való házasságából született gyermeke a nő után továbböröklí a nemességet, mert jogilag férfi a női nemes.⁴³

A fiúsítással kapcsolatban érdekes és logikus megállapítás, miszerint a leányfiúsított jószágokat (*praefectionalia*), vagyis a fiúsított leányok „örökét” egy feltételezés (*fictio juris*) alapján atyafiak örökrészének tartják,⁴⁴ vélhetően azért, mert a jogilag férfivé vált nő, immár a fiág törvényes öröklésének részét képezi, így ő utána fiú gyermekei, mint atyafiak örökölnék.

⁴² Alsóviszti Fogarasi János: Magyarhoni magányos törvénytudomány elemei. Pest 1838-1839. 22-24. o.

⁴³ Béli: Magyar jogrötenet. A tradicionális jog... 36-38. o.

⁴⁴ Czövek: A dolgokról 203. o.

Egyéb, a nők által jórészt ki nem használt előnyökkel járt, ha valaki jogilag férfi nemessé lépett elő. A *praefecta* elvileg azonos jogokkal rendelkezett, mint egy férfi nemes, s néhányban közülük – a jogintézmény lényege miatt nem volt kérdéses – a nemes hölgyek gyakorlatilag is részesültek, úgy mint: nemesi birtokszerzés, nemesi cím viselése, nemesi címer viselése, és nemesi tisztség viselése. A következő jogok szintén megillették őket, de a gyakorlatban nem éltek velük: közgyűlésen, országgyűlésen való megjelenés (fiúsított nemesek képviselőt/követet küldtek maguk helyett); adómentesség, ugyanis a nemes a vérével adózik, ha támadás éri az országot: honvédő háború (országhatáron kívülre az 1222. évi Aranybulla értelmében nem köteles menni). Ez a jog kicsit nehezen megfogható, valószínűleg ilyen esetben a fiúsított nemes katonákat küldött ugyan, de ő maga nem vett részt a nemesi felkelésben, mint azt a Nyugat-európai női hűbér kialakulásánál is láthattuk. Nem lehet szabadságától megfosztani törvényes bírójuk ítélete nélkül (a nemes bírója pedig a király), továbbá csak tettenérés esetén lehet letartóztatni a következő esetekben: szándékos emberölés, rablás, útonállás, erőszakos közöszlész (női elkövető nem nagyon fordult elő), gyűjtogatás, végül, de nem utolsósorban lopás esetén (1841-től váltó hamisítás miatt is).⁴⁵ Tulajdonképpen a fiúsított nemes nőnél már csak az ország főméltóságai és a király rendelkezett több joggal.⁴⁶

A jogintézménnyel kapcsolatos megállapításaink összegzéseként elmondhatjuk, hogy a fiúsított nőnél az összes, magyar nemesre vonatkozó jogok beállnak, nemre való korlátozás nélkül, ugyanis, mint azt már említettem, jogilag a fiúsított nő férfinak tekintendő (kivéve házasság jogi szempontból).⁴⁷

2. „Esetjog” a Hármaskönyvben

A Tripartitum is megemlíti a fiúsítást különböző esetek összefüggésében, amelyek mintegy precedensek épültek be a magyar szokásjogba.

HK I. 50: „*mint szálljon a jószág két atyafiunak leányiról egymásra, kiket külön-külön időben tettek volna férfitü ággá?*” Két atyafi osztozását követhetjük nyomon, akiknek van egy-egy lánya. A törvénykönyv megállapítása szerint, ha az egyik lánynak magva szakad, akkor jószágá unokatestvére helyett a királyra száll, mert nem vér szerint szerzett, hanem eredeti nemességhez jutott a fiúsítás által, azaz fiúsítás útján birtokolt, hasonlóan a *donatio*hoz és az első adományhoz képest. Ezért emeli ki később Holub a *donatio* fontosságát, mint azt majd látni fogjuk. Ráadásul ugyebár

⁴⁵ Biró Zsófia: i.m. 67. o.

⁴⁶ Biró: i.m. 69. o.

⁴⁷ Biró: i.m. 70. o.

külön-külön időben kapták a lányok a jószágot, így a magszakadás után az egyértelműen az uralkodóra száll vissza.

A rendelkezésből viszont az is kiolvasható, hogy ha egyszerre történik a fiúsítás, akkor úgy tekinthetnének rájuk, mint közös szerzőkre és örökölhethetnének egymás után (akár tulajdonközösség léphetne fel, mint amikor egyszerre több lány örököl az ősi vagyonban). 1423. december 26-án I. Zsigmond Szilágyi Gergely familiárisának, Orbánnak feleségét, Nyerges György leányát, Klárát, Nyerges Benedek leányait, Magdolnát és Katalint és Fekete Imre leányát, Ilonát fiúsítja. Vagyis itt egyszerre megy végbe a lányok fiúsítása.⁴⁸ S ráadásul a király saját kezéből teszi az adományt egy és ugyanazon időben: „[...] országunk régtől kipróbált szokásjoga szerint kezeinkre szálltak, amennyire nálunk van és miként jog szerint lehetséges, igazi férfi örökösökké és törvényes leszármazókká és néhai György, Benedek és Imre fiaivá tettük, változtattuk és nyilvánítottuk őket [...] Adatott Budán, Szent István első vértanú ünnepén, az Úr ezernégyszázhuszonharmadik esztendejében.” (ZO II. 434.)

HK I. 54. szerint a fiú az anyai ágon őt megillető örökségben nem köteles apjával osztályt tennie. Így abban az esetben, ha valakinek fiúsított anyja és nemes apja van, szép vagyonnak néz elébe, főleg, ha egyke, mivel anyai és apai ágról is a teljes vagyont ő örökli meg.

HK I. 64: Magszakadás esetén a jószág visszaháramlott a Szent Koronára. 1351-től Nagy Lajos engedélyezte, hogy királyi beleegyezés nélkül is arra hagyja a nemes a vagyonát, akire akarja, vagyis utód hiányában szabadon végrendelkezhetsen. Csak akkor kerül vissza a birtok az uralkodóhoz, ha az elhunytnak se örököse, se más egyéb rokona nem tartozik az élők soraiba, valamint végrendelet sem készült. Ezzel a rendelkezéssel a fiúsítás némileg háttérbe szorulhatott, ugyanis, ha arra hagyhatja a nemes a vagyonát, akire óhajtja, vagyis kvázi beleavatkozhat a törvényes öröklési rendbe, így a *praefectio* intézmény segítsége nélkül is lányára hagyhatta vagyonát. Elvesztené a fiúsítás az egyik lényegi elemét, ha ez valóban így történne: a birtokot – mint már említettük – azért hagyta lányára a nemes a fiúsítás révén, hogy az rajta keresztül fiú unokáira szálljon, a törvényes öröklés rendje szerint, mert a fiúsított nő, jogilag férfi. Viszont, ha csak végrendeleti úton, a törvényes öröklés rendjével szembemenően lányára hagyja a nemes a birtokait, és az férjhez megy, akkor vagyonával ténylegesen és jogilag is férje fog rendelkezni. Nem kell kérnie felesége beleegyezését – ha úgy alakul – akár végleg el is idegenítheti, és ezzel az unokáknak szánt vagyon elúszik. Arról nem is beszélve, hogy a törvényes öröklés rendjével szembemenően

⁴⁸ Holub József: Középkori fiúsítások. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, 1927. 41. kötet. 84-88. o.

nem nagyon állhatott bárki szándékában is végrendelkezni, ha mégis, az pedig minden bizonnyal családon belüli nem kívánt perlekedést idézett elő.

HK I. 49: A „hitetlenségbe”, azaz hűtlenségbe esett ember vagyona fogadott fiára nem szállhat, mert az azonos erejű aktus a vér szerinti osztozással, azaz a törvényes örökléssel, ami pedig hűtlenség esetén lehetetlen, ekkora bűn esetén ugyanis a király általában automatikusan elvette a család birtokait a hűtlen nemes életével együtt. Ezek szerint, aki hűtlen, az fiúsítást sem kérhetett, birtokai a királyra szálltak. Felmerülhet a kérdés: mi történik, ha az uralkodó kegyeltje a hűtlen veje, és ő kéri felesége fiúsítását hűtlen apja javaiban? Valószínűleg, ha megfelelően jó viszonyt ápol a kérelmező a királlyal (apósával pedig kevésbé), akkor megkapja a szóban forgó birtokokat, de más jogcímen, közvetlenül ő, tekintet nélkül az apa-lánya viszonyra. De ezek csak elméleti fejtegetés.

1422. november 18-án Zsigmond Gersei László kérésére Sitkei László fia Mihály árváját, Katalint fiúsítja, s neki adja nagybátyja, Gáspár javait is, amelyeket ez különféle gonoszságai miatt vesztett el.⁴⁹ Itt csak a gonoszságokat elkövetett nagybáty javait adományozzák a fiúsított nőnek, de a javak mégis családon belül maradnak.

3. A fiúsítás jogintézményét megelőző, hasonló aktusok

Már a fiúsítás megjelenését megelőzően Károly Róbert különös kegyet gyakorolva újszerű intézkedésekkel is élt, mint például 1327-ben, amikor Drugeth Fülöp nádor fiú nélkül halt el, s ekkor a király a nemesi birtok Szent Koronára történő visszaháramlását kiküszöbölve, a nádor unokaöccsét tette meg örökösé.⁵⁰

Egészen közel visz a fiúsításhoz az eset, amikor Károly Róbert korlátozza a nemzetségi jogot, pontosabban az adományos javakban: Károly 1325-ben Micsk bán valamennyi már adományozott vagy még adományozandó birtokairól kijelentette, hogy azok kizárólag őt és egyenes ági leszármazóit illetik meg, „kizárva atyafiait és apai rokonait, avagy csak a leányok, illetve felesége örökölhettek.

IV. Az első fiúsítás és regényes háttere

1332. Az év, amikor Károly Róbert véghezvitte a történelem első fiúsítását.

„[...] *De prelatorum baronumque* „[...] Főpapjaink és báróink *nostrorum consilio et consensu*, tanácsából és hozzájárulásával, *provida deliberatione prehabita*, miután előrelátó elhatározásra

⁴⁹ Holub: Középkori fiúsítások... 84-88. o.

⁵⁰ Holub: A fiúsításról... 309. o.

prefatam dominam Margaretham...cui domine licet de iure naturali atque positivo hereditas deberetur paterna, tamen quia huic iuri repugnat observata ab antiquo regni nostri Hungarie consuetudo, que non nisi masculum heredem in patriam hereditatem succedi permittit, non obstantibus huiusmodi consuetudine statuto sive dispositiva ordinatione, de speciali maiestatis nostre gratia et plenitudine regie potestatis ac magnificentia principali in verum constituimus heredem et instituimus eam inter generationem suam Nadasd nuncupatam paterne hereditatis legitimum successorem, totam ipsorum Ladislai et Dyonisii paternam hereditatem, universas possessiones...dedimus, statuimus, donavimus et contulimus in perpetuam hereditatem."⁵¹

jutottunk, az előbb említett Margit úrasszonyt, László ispán leányát, kegyeltünk és hívünk, Magyar Pál mester hitvesét, mely úrasszonynak, jóllehet a természetjog és az írott jog alapján megilletné az atyai örökség, mégis mivel e joggal ellenkezik országunk, Magyarország régtől követett szokásjoga, amely csak férfi örököst engedi az atyai örökségben örökölni, az efféle szokásjog nem akadályozván, végzéssel vagy rendelkező rendelettel felségünk különös kegyéből és a királyi hatalom teljességéből igazi örökössé tettük László és Dénes javaiban."

Említett év november 8-án I. Károly Nádasd nembeli László leányát, Margitot atyja örökségében „igazi” vagyis férfi örökössé tette meg, mert 1316-ban a Kőszegiek kiirtatták a Nádasd nembelieket, s csak Margit maradt életben. 1332-ben, akkor már Magyar Pál feleségeként, a király privilégiumában jelentette ki a szóban forgó nemes asszonnyal, hogy apja minden birtokát úgy örökölheti, mintha fiú lenne. Ez a szokásjoggal merőben szembe ment, de a király hatalmának teljességével érvelt (*plenitudo potestatis*), ami ezt lehetővé tette.⁵²

Vajon miért cselekedett így, a szokásjoggal tökéletesen ellentétben az uralkodó? Ahhoz, hogy a kérdésre a választ megtaláljuk, szükség van rövid történeti áttekintésre.

Az Árpád-ház férfiágon történő kihalását követően egyre nagyobb területek kerültek befolyásosabb bárók kezére, akikről már-már kiskirályként beszélhetünk. Terület- és hatalomvágyuk pedig csak egyre nőtt. Ez az interregnum időszaka (bár király az éppen akadt, csak több a kelletténél).

Az egyik legerősebbnek a Héder nemzetség kőszegi ága bizonyult, Vas megyei központtal. Ennek az ágnak gyökerei IV. Béla Henrik nevű bánjáig

⁵¹ CD VIII/3. 592.

⁵² Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986. 251. o.

vezethetők vissza. III. András megpróbálta a nádori, tárnokmesteri és szlavón báni tisztséggel lekenyerezni a Héder nembeli Kőszegieket, de nem járt sikerrel, sőt, a kinevezések által csak még nagyobb hatalmat adott a kezükbe (Kőszegi János nádor).

Másik hatalommal bíró kiskirály, Csák Máté, 1301-re nádori címmel uralta Észak-Magyarországot (Vág menti Trencsén), további pedig Csák nemzetségbeli, Ugrin, pedig a Dráva, Száva vidékét. Északkeleten Aba Amadé, a Tiszántúlon a Borsa nemzetség „trónolt”. Somogy megyében Kőszegi János öccse Henrik bán volt a tartományúr, amely tény az első fiúsítás tárgyalásánál lesz releváns.⁵³

Ilyen körülmények között próbált trónra kerülni Károly Róbert: kezdetben jóformán csak a horvát tartományúr és a nápolyi királyság hűbérura VIII. Bonifác pápa támogatta. 1301-ben Esztergomban meg is koronázták magyar királlyá, de nem a Szent Koronával és nem Székesfehérváron, amelyek viszont a koronázási rend szigorú kritériumai, így sokan nem ismerték el királyuknak. Ráadásul a kiskirályok ragaszkodtak hozzá, hogy a király választás útján legyen azzá, aki. A tartományurak a cseh Vencel (László király) mellett tették le voksukat. Meg is koronázták, de nem az esztergomi, hanem a kalocsai érsek közreműködésével, amely ismét nem illeszkedett a koronázási rendbe, így Károly szemrehányást tehetett, s visszavonult kevés hívei egyikehez, Csák Ugrinhoz.

A két király uralkodásával egyetemben megindult híveik közötti harc. A Kőszegiek átpártoltak Vencel oldalára és rövid idő alatt elfoglalták az egész Dunántúlt. Károly oldalán Csák Máté hódított el hatalmas területeket az északi vidékeken. Végül hosszú, véres harcok árán Károly és hívei kerültek ki győztesen, ugyanis VIII. Bonifác közbenjárására a magyar püspökök mellé álltak, továbbá Károly anyai ági nagybátyjai, Albert német király és Rudolf osztrák herceg nyomására a bárók többsége szintén Károly mellett sorakozott fel.

Válaszul a cseh király, jogosan féltve fiát, Vencelt, gyorsan hazamenekítette a Szent Koronával együtt, amely rövid úton Ottó bajor herceghez került, akit csak a Kőszegiek támogattak, és ez kevésnek bizonyult. Őt is megkoronázták, de két püspök, és nem az esztergomi érsek, így ismét nem megfelelő módon történt a ceremónia. 1307-ben Kán László Erdélyben elfogta és hazaküldte, a koronázási ékszereket pedig magánál tartotta. Immár csak Károly maradt az országban, félig-meddig legitim királyi címével. 1307-ben legfőbb hívei, Aba Amadé, Borsa Kopasz, Csák Ugrin és még néhány főúr királyukká kiáltották ki.

1308-ban a maradék ellenálló főúr meggyőzésére ismét egyházi segítség érkezett, a pápa elküldte egy bíborosát, aki meggyőzte Csák Mátét és a

⁵³ Engel Pál: Szent István Birodalma. História Könyvtár, Budapest 2001. 108-109. o.

Köszegieket, hogy hódoljanak be, sőt, bár nem a szabályok szerint, de ő is megkoronázta Károly Róbertet. Sajnos még ez sem volt elegendő, és Károly még két hosszú évet várhatott hön áhított hivatalos királyi címére. A Szent Korona Szokásjoga igen erősen élt az országban, így a legitimáláshoz tartani kellett a formát. A bíboros nagy nehezen rávette Kán Lászlót a koronázási ékszerek kiszolgáltatására, majd 1310. augusztus 27-én minden elvárásnak megfelelően megkoronázták I. Károly Róbertet, úgy, ahogy illik: Székesfehérváron, az esztergomi érsek, a Szent Koronával.⁵⁴ Ezzel a mozzanattal véget ért az interregnum és kezdődött az újabb háborúskodás.

I. Károly próbálta tartani az egyensúlyt tartományurai között, de a királyi és egyházi javak visszaszolgáltatását követelte, továbbá, hogy a tartományurak ne kényszerítsék szolgálatukba a területükön élő nemességet. A konfliktus elhúzódó belháború sorozatba torkollott. Elsőként Csák Mátéval küzdött meg a király, majd Észak-keleten folytak a harcok, ahol sajnos Károly Aba Amadéra, annak halála miatt, már nem számíthatott. Csák Máté is seregeket küldött, így került sor az első nagy ütközetre, a rozgonyi csatára, 1312-ben, ahol Károly Róbert és hősie serege kerekedett felül.

Csák Máté legyőzéséhez azonban további eszközök kellettek, így a király nyugati rokonaihoz és a cseh királyhoz fordult segítségért, ám ekkor már (1314) az ország bárói is megtagadták tőle támogatásukat, amelyre a király hűtlenségük kinyilvánításával és tisztségeik elvételével reagált. Károly megkezdte kétségbeesett harcát királyságaért. Lovagjaira, az elhunyt Csák Ugrin területeire, valamint az egyházra és nyugati kapcsolataira támaszkodva csodával határos módon tartományról tartományra visszaszerezte országát, ráadásul minden egyes sikere után egyre többen csatlakoztak hozzá.

Károly a Köszegiek ellen vívta a harcot, amikor a Borsák felrúgták a békét és szövetkeztek ellene. A lázadást gyorsan leverte, Aba Amadé fiaival együtt. Ismét Csák Máté ellen folyt a harc, miközben Köszegi András behódolt. Köszegi János viszont még ellenállt, s András is újra csatlakozott rokonához. Erdély sorsát Szécsényi Tamás vajda döntötte el, amikor Kán László fiait is a király előtti meghajlásra kényszerítette. Már csak Csák Máté maradt hátra. Azonban mielőtt még Károly cselekvésre szánhatta volna el magát, Csák Máté meghalt, utód híján pedig uralma felszámolódott. 1323-ra beállt a nehezen kivívott béke.⁵⁵

⁵⁴ Károly Róbert királyunktól ered a Szent Korona-eszme, Ő volt az az uralkodónk, aki szilárdan ragaszkodott hozzá, hogy a szokásjog szerint, Székesfehérváron, az esztergomi érsek, a Szent Koronával koronázza meg, s tegye legitimé uralkodását. Ezek után királyi aktusainál hatalmára mindig úgy utalt, mint ami a Szent Koronától, illetve IV. Béla második honalapító legszentebb királytól, mint szent elődtől ered, ezért megkérdőjelezhetetlen. Valószínűleg a nehezen kivívott trón megtartását igyekezett az eszme kialakításával biztosítani.

⁵⁵ Engel: i.m. 112-115. o.

Károly hatalomra jutásának története meghatározta kedvezményezettjei körét, amelyből később az új bárói réteg is kikerült. Míg az előző bárói réteg tagjai vagyonukra és származásukra támaszkodtak, addig az új Károlytól kapta a hatalmát, így hűek maradtak hozzá. Ilyen volt Szécsényi Tamás is, aki az ország második leghatalmasabb urává lépett elő, s akiről a későbbiekben majd bővebb szó esik.⁵⁶

Ha tüzetesen vizsgáljuk a hatalmi harcokat, láthatjuk, hogy a Vas megyei Köcski Sándor nemes és sógora, Nádasd nembeli Gersei László, Károly híveinek vallották magukat a Kőszegiek közvetlen szomszédságában. Meggondolatlanságukért 1316-ban a Kőszegiek szabályosan lemészárolták a Gerseieket, csak Gersei Margit maradt életben, akit dajkája menekített meg, s ezek után nagybátyja, Köcski Sándor országbíró vette szárnyai alá, majd juttatta be az udvarba, ahol összeismerkedett Magyar Pállal. Köcskinek csak egyes birtokai veszttek oda, de revánsként három év múlva a királyi sereg vezéréként szétverte a Kőszegiek hadát.⁵⁷

1332-ben érkezett az a történelmi pillanat, amikor Károly fiúsította Margitot apja, Gersei László és nagybátyja, Dénes birtokaiban. Az aktus több okból is határozottan Károly hatalommegszilárdítási-politikáját szolgálta. Első ízben, mert kiírtott híveinek egyetlen élő rokonát tette meg örökösül azok javaiban, nem pedig más idegent, lekötelve így a kedvezményezettet, s még inkább annak férjét. Másod ízben, mert a szóban forgó férj nem volt más, mint Magyar Pál. A király egyik kegyeltje, aki egyébként a mézárilást követően 1324-ben már kikérte egyszer magának Gersei László és Dénes Szent Koronára háramlott birtokait, amelyeket meg is kapott, ám perlekedés okán birtokának megerősítését érezte szükségesnek, ennek tökéletes eszközét pedig Margit feleségül kérésében látta meg, igen jó érzéssel.

Az említett birtokok iktatáskor megjelent Lőrinc fia Márk fia Pető és az ő fia János (Lőrinc András testvére volt, aki pedig Gersei László és Dénes apja), viszont ez gondot okozott, amely jog szerint érthető és elfogadható is volt. János tiltakozott Margit 40 márka értékű hitbére és jegyajándéka kapcsán, míg Pető bizonyos birtokokra mondta ki, hogy azok őt illetik a törvényes öröklésből kifolyólag. Tehát az osztályos atyafi rendszer alapján nem Gersei Margitra, hanem a Nádasdiakra kellett volna, hogy szálljon mindaz a birtok, amiben Margit fiúsítva lett.⁵⁸ Végül Magyar Pál megfizette Jánosnak és Petőnek a birtokok okán követelt 50 márkát, amelynek értelmében Pető lemondott az érintett birtokokról, 1332. november 11-én, 3 nappal a fiúsító oklevél kelte után.

⁵⁶ Fügedi: i.m. 195. o.

⁵⁷ Fügedi: i.m. 238-239. o.

⁵⁸ Fügedi: i.m. 254. o.

Az a tény, hogy Károly Róbert férfi jogokkal ruházott fel nőt, és ezzel szembe ment a szokásjoggal, miszerint ősisben csak férfi örökölhét, méghozzá egyenes ági, vérségi alapon, ennek híján oldalági atyai rokonok a nemzetségen belül, hatalmas felháborodást szított.

1340-ben Pető váratlanul azzal a váddal fordult Károly Róberthez, hogy Magyar Pál hatalmaskodva elfoglalta egyes birtokait, amelyek a törvényes öröklés folytán őt illetik, nem pedig a fiúsított Margitot. Pető állítása igazolásra került.⁵⁹ Ezután Pető fia János egyéb birtokok kapcsán jelzett a királynak, hogy az törvényes öröklés szerint őket, a Nádasd nembelieket illeti, nem pedig Margitot, és kérte a királyt, hogy Margit ne rendelkezessen a birtokok fölött.⁶⁰

Az eset egyedisége abban rejlik, hogy a két testvér, László és Dénes az eredeti oklevélből kiolvashatóan osztatlan lakóközösségben élt, haláluk után nem tettek osztályt, hanem az egyetlen női rokon fiúsítva lett, amely itt még csupán gesztus a király részéről, amely többször nem ismétlődik, elhal, majd Nagy Lajos újra felfedezi, meglátja a benne rejlő lehetőségeket és bevett intézménnyé teszi.

Visszatérve történetünk nyitjához, Magyar Pál Margittal kötött frigye után kérte I. Károlyt, hogy tegye meg feleségét férfi örökös nélkül elhunyt apja és nagybátyja birtokaiban.⁶¹ Károly Róbert eleget tett Magyar Pál kérésének:

„Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya tudatjuk, hogy [...] midőn hűtlen bárók [...] a királyi trón hatalomba kerítésével az országot és a királyi jogokat mindenütt megszállva hatalmas kézzel elfoglalták, az ország hűséges nemes előkelői, hozzánk és szent koronánkhoz illő tisztelettel csatlakoztak. [...] Henrik egykori nádor fia János, az egész árulás és szervezkedés feje, [...] megkísérelt álnok cselekedeteit közt a nemes férfiakra, akik akkor ennek a Jánosnak a hatalma alatt álló területen egyedüliek voltak teljes odaadással és illő hűséggel megmaradván, nevünket és a mondott szent korona dicsőítését és tiszteletét mindig jóakarattal képviselve és előmozdítva, Csapó fia András fiai, László és Dénes ispánokra, e felperzselt részeken, városukra támadt [...] kegyetlenül megölte. [...] Csak e László i[spán] egyetlen Margit nevű leánya, tudniillik hívünk, jó emlékü Köcski Sándor, udvarunk egykori bírójának [országbíróknak] az unokatestvére [anyai nagynénjének a leánya], akit a hálókamrában dajkájának serénysége mentett meg a tűzből. [...] Királyi gondoskodás valami jutalmával, mint tisztünkre tartozik, helyrehozni és jóvátenni törekedvén, figyelve és nemkevésbé felidézve előbb említett Köcski Sándor i[spán] különleges és ragyogó szolgálatait, [...] és Magyar Pál mester, e Margit úrasszony házastársa

⁵⁹ ZO I. 362.

⁶⁰ ZO I. 543.

⁶¹ Holub: A fiúsításról... 309. o.

*érdemes és leghűségesebb szolgálataiért, [...] nehogy azoknak örökségét, akik fiaikkal és gyermekeikkel együtt a hűségért és a királyi felség és a szent korona számára fordított és illő szolgálatokért veszték el hűtlenek által kegyetlen halállal [...] mások kapják és szerezzék meg, vagy ellenségek birtokolják, [...] főpapjaink és báróink tanácsából és hozzájárulásával, [...] az előbb említett Margit úrasszonyt, jóllehet a természetjog és az írott jog alapján megilletné az atyai örökség, mégis mivel e joggal ellenkezik országunk, Magyarország régtől követett szokásjoga, amely csak a férfi örököszt engedi az atyai örökségben örökölni, az efféle szokásjog nem akadályozván, végzéssel vagy rendelkező rendelettel felségünk különös kegyéből és a királyi hatalom teljességéből igazi örökössé tettük.*⁶²

Mint azt az oklevél részleteiből olvashatjuk, hosszas történeti háttérrel való indoklás után a király a természet- és az írott jogra hivatkozva (gondol itt a Nyugat-európai női hűbér jogra) „igazi örökössé” teszi meg Margitot apja és nagybátyja javaiban.

V. A fiúsítás virágkora, avagy egy I. Lajos belpolitikáját szolgáló jogintézmény

1. I. Lajos udvara és a fiúsítás

I. Károly halálával fia, Nagy Lajos lépett a magyar trónra, aki újra felfedezte az intézményt és rendszert csinált alkalmazásából. A király folyamatos háborúi miatt sok hős nemes lelete halálát a csatákban, olykor egész családok, vagy azok utolsó férfi tagjai már soha nem tértek haza. Így történt ez Zára ostroma alatt is. I. Lajos 1346. május 1-jén megindult a velenceiek által ostromolt Zára felmentésére, ahol pontosan két hónap múlva, július 1-jén egyértelművé vált, hogy nem győzhet, ezért visszavonult. Zára támogatás nélkül maradt és az év végén megadta magát Velencének.

Az ostrom során hősi halált halt Harsendorfer Ulving, aki vére utolsó cseppjéig küzdött a magyar király oldalán, ezért Lajos az otthon maradt egyetlen leány testvért, Erzsébetet, a család utolsó tagját rendkívüli és különös királyi kegyből fiúsította, „igazi örökössé” tette 1347-ben, és ezt Erzsébet kérésére 1353-ban megerősítette:

„[...] A nemes Erzsébet nevű úrasszony, hűséges hívünk és kegyeltünk, Konya mester, udvarunk vitéze, tudniillik a nagyságos férfiú, Tamás egykori erdélyi vajda, most udvarunk bírója (országbírónk) fiának a felesége, néhai Harsendorfer Ulving mester nővére felségünk jelenlétére eljőve, bemutatta nekünk bátyja, e néhai Harsendorfer Ulving, tudniillik Ecseg nevű vára összes birtoka és tulajdona felől szerkesztett levelünket, [...] kérvén

⁶² CD VIII/ 3. 592.

felségünket, hogy [...] adományát és tulajdonát, amit számára tettünk, kegyeskedjük elfogadni, megerősíteni és hatályban tartani.”⁶³

Az oklevél bevezetéséből kitűnik, hogy nem feltétlenül csak a dicső tett vitte arra a királyt, hogy fiúsítsa Erzsébetet. A nemes asszony ugyanis Lajos egyik leghatalmasabb bárója, Szécsényi Tamás fiának, Konya mesternek a felesége. Aki egyéb iránt szintén a király kegyeltje. Itt is felszínre kerülnek az Anjouk belpolitikai törekvései, amely hatalmuk megerősítésére szolgált báróikon keresztül.

A fiúsító levél formáját kialakítva, Nagy Lajos Harsendorfer Ulving érdemeinek felsorolásával indokolja a szokásjoggal szembemenő fiúsítási aktust. Igen színesen írja le az érte harcolt és meghalt nemes elestét, amely nem maradhat megfelelő elismerés és jutalmazás nélkül:

*„[...] néhai Harsendorfer Ulving mester hűséget és érdemes engedelmességet számosszor tanúsítván és fordítván és kiváltképp mégis erőszakos halála miatt, ami királyi méltóságunk dicsősége végett hadjáratunkban, „oroszlán bátorságával felvértezve” Zára városa előtt következett be. [...] vére ontásával férfiasan küzdvén és különböző életveszélyes sebeket szerezvén, tulajdon véréből iszamosan felségünk szeméi előtt rogyott össze, tetszésünkre érdemessé vált,[...]”*⁶⁴

Ebből is látszik, hogy az uralkodó híve szolgálatait jutalmazza az adománnyal, tehát afféle ellenszolgáltatás, amelyért cserébe további szolgálatot és hűséget (*fidelitas*) vár. Ha pedig a király mindezt ellenszolgáltatás nélkül nyújtja, akkor jutalmaz, vagy kötelezettségérzetből teszi, esetleg új híveket szerez.⁶⁵ A Harsendorfer Ulving és testvére Erzsébet esetében vegyes a helyzet: I. Lajos ugyan szolgálatért cserébe adományoz fiúsítás jogcímen, de kötelezettségérzetből is teszi, mert elhalt híve egyetlen élő rokona nem maradhat kárpótlás nélkül, és még hívét, Konya mestert is jobban lekötelezi. I. Lajos királyi kegyét gyakorolva megerősítette Harsendorfer Erzsébetnek adott fiúsítási levelét, s elrendelte annak iktatását.

Visszatérve a király érdekét szolgáló belpolitikához, érdemes kicsit jobban megvizsgálni a családi hátteret. Harsendorfer Erzsébet férje a Kacsics nembeli Szécsényi Miklós, vagyis Konya mester⁶⁶ volt, aki 1330 és 1342 között a király főétekgójaként működött, majd 1346-ban Sáros és Nógrád ispánjaként szolgált. 1354-ben gömöri, 1360-tól 1362-ig pozsonyi főispán.⁶⁷ Tisztségeiből kitűnik, hogy I. Nagy Lajos egyik kegyeltje, s így már érthető,

⁶³ CD IX/2. 206.

⁶⁴ CD IX/2. 206.

⁶⁵ Béli Gábor: Erdemek és adományok. Jura 1996. 1. sz. 19. o.

⁶⁶ Konya fiai közül ketten is betöltöttek országbírói tisztséget, Simon nevű fia még ajtonállómesterként is szolgált. – Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 188. o.

⁶⁷ Bertényi: i.m. 110. o.

hogy amikor a fiúsítás iránti kérelem benyújtása megtörtént a király felé, az nem habozott eleget tenni a kérésnek. Sőt, Konya mester az ország második leghatalmasabb birtokosának, Szécsényi Tamásnak az egyik fia. Szécsényi szintén az Anjouk egyik kivételes kedvencei közé tartozott; 1301 után rokonaival ellentétben Károly Róberthez csatlakozott a harcokban, részt vett a Rozgonyi csatában is. Nem csoda hát, hogy 1318-ban a király bizalmasaként tűnik fel, s ő megy leánykérőbe is. 1330-ban aradi, csongrádi, 1340-ben nógrádi ispán. Ő követte Nekcsei Dömötört a tárnokmesteri posztón.⁶⁸ I. Károly a visszaszerzett várakból a legtöbbet neki juttatta, így Szécsényi az ország második legnagyobb magánvagyon birtokosává lépett elő.⁶⁹ (Hasonló mennyiségben csak Lajos kedvencei, a Lackfiak részesültek.)⁷⁰ Báró, majd erdélyi vajda, ispán, végül 1349-től országbíró lett 1354-ben bekövetkezett haláláig.⁷¹

A Szécsényi család népszerűségét igazolja, hogy másik fia, Miklós, egyházi pályára lépett, először préposti, majd kétszer püspöki tisztséget töltött be. A Szécsényiek a század végén az ifjabb Garai Miklós körül csoportosuló főúri ligához tartoztak.⁷²

Tovább fokozva a hatalmi és nemesi viszonyokat, még egy házassággal is fűszerezhető az eset, miszerint Nagymartoni Pál öccse, Lőrinc, Harsendorfer Ulving egyik lányát vette feleségül, „akinek másik lányát Szécsényi Kónya vette el, így közvetett kapcsolat alakult ki Károly leghatalmasabb bárója Szécsényi Tamás, és leghosszabb ideig szolgáló országbírója között.”⁷³

Szép sorjában követték egymást I. Lajosnál a fiúsítások, részben azért is, mert ritkán háramlott vissza birtok a királyra, így a jogintézmény bevált eszköznek bizonyult e hiány pótlására.⁷⁴ Tökéletesen élt a fiúsítás adta politikai lehetőségekkel, s jutatta egyre több birtokhoz az Anjou-hű arisztokráciát, alakítva ezzel az udvar köreit. A királyi udvarban apródok, ifjak, lovagok és vitézek szolgáltak, s itt kaptak helyet az uralkodó bárói és főpapjai is.

Az Anjouk új vezetői rétegük megerősítésére, hűségessé tételére, lekötöztetésére tettek eredményes próbálkozásokat; az aktus a belső kör bevett jutalmazási módszerévé vált, szoros királyi kötések kialakítására szolgált.⁷⁵

Az Árpád-kori arisztokrácia sem tűnik el, és ez arra enged következtetni, hogy köreikben a területeik megtartására képes, jó szervezői készségekkel

⁶⁸ Bertényi: i.m. 108. o.

⁶⁹ Hatalmas birtokai voltak főleg az ország északi részében és Erdélyben.

⁷⁰ Fügedi: i.m. 195. o.

⁷¹ Engel: i.m. 124-125. o.

⁷² Bertényi: i.m. 188. o.

⁷³ Fügedi: i.m. 262. o.

⁷⁴ Fügedi: i.m. 255. o.

⁷⁵ Fügedi: i.m. 252. o.

megáldott nemesek helyezkedtek el. Az a család viszont, amelyik ez idő tájt kikerül az arisztokrácia belső köreiből, nagy valószínűséggel már nem fut be olyan karriert a történelem során, amire egyébként lehetősége lett volna. Károly Róbert új elitje vegyes formát mutat, régi nemesi családok épp úgy fellelhetők köztük, mint akiket ő emelt fel magasabb méltóságra. Viszont a hűséget mindenkitől megkövetelte. Károly Róbert ügyködéseinek fia, Nagy Lajos szedte be gyümölcseit. Ebből is látszik, hogy a fiúsítás erősen elithez kötött intézmény, s valójában nem is női jog, hanem nemesi családok kiváltsága, a magvaszakadt apa, férj, fiúgyermek joga.

A belső kört alkotó családok, Garaiak, Lackfiak, Szécsényiek, Szécsiek, a báróságot halálukig töltötték be, s püspök is került ki soraikból. A középső kör családjai, Nekcsei, Micsk, Druget, Kont és Ostfi családok szintén halálukig töltötték be a bárói posztot (kivéve a Cudarok), továbbá ezek a klánok több bárót is adtak az országnak (kivéve Nekcsei és Micsk családok). A külső körről elmondható, hogy szintén az uralkodó kegyeltjei közé tartoztak, de csak a Cudarok közül került ki több báró, a Liszkaik közül nem.

Az Anjou királyok hívek szűk csoportja érdekében merőben új intézkedések sorát vezették be, erre is a legjobb példa a *praefectio*.⁷⁶

Talán az egyik legkiterjedtebb fiúsítás a Cudarok esetében történt. Elsőként 1353. július 25-én I. Lajos fiúsítja Szikszói (Aba nembeli) Péter leányát, Bulcsi Domonkos fia Simon, Cudar Péter fivére, királyi apród menyasszonyát apja javaiban.

„Simon, udvarunk apródjának, [...] Cudar Péter mester, sárosi ispán, hűséges hívünk, tudniillik előbb mondott Simon fivére (atyafia) [...] hűségéért, [...]”.⁷⁷

Már ennyiből is kitetszik, hogy legnagyobb jelentősége a Cudar fivérek közül Péternek van, mert a király az ő hűségére hivatkozva teszi meg a fiúsítást.

Második esetben már magára Cudar Péterre, vagyis nejére kerül a sor. 1356. augusztus 4-én Nagy Lajos Fónyi Balázs leányát, Cudar Péter mester diósgyőri várnagy (később bán és országbíró) feleségét fiúsítván, azt mondja, hogy ezt a kegyet Balázs már Károly Róberttől megkapta leánya számára.⁷⁸ Itt is, mint a legtöbb esetben a király megmagyarázza, hogy miért lépi át a szokásjog szabta határokat, az elhunyt érdemeit sorolja fel.

Az oklevél része a következő mondat is, amely érdekes dologra enged következtetni: „[...] Károly király úrtól kérte és érvényesen megtartotta, [...]”. Ezek szerint két eshetőség jöhet szóba: Nagy Lajos csak a fiúsításhoz szükséges hivatkozási és indoklási alapként említi meg atyját, vagy Károly

⁷⁶ Fügedi: i.m. 251. o.

⁷⁷ AO VI. 100.

⁷⁸ Holub: Középkori fiúsítások... 84-88. o.

Róbert nem csak egyszer fiúsított, jöllehet, az első és legnevezetesebb esetet foglalták írásba.

Látszatra az oklevél záradéka szinte már nem is fiúsításra utal, hanem az öröklési rend változására, amely ismét hatalmas királyi kegyről tesz tanúbizonyságot:

„[...] *Ha megesnék, hogy Péter mester a mennyei bíró akaratából örökösök vigasza nélkül távozna e világból, akkor mondott úrnő felesége, Fonyi Balázs leánya a többször mondott birtokokat élete végéig békésen és háborítatlanul birtokolja, az úrnő halála esetén pedig Fonyi Balázs mondott birtokai és birtokjogai Péter mester fivérei [...] teljes jogába és tulajdonába szálljanak az előrebocsátott adományozásunk rendjében örök birtoklásra és bírásra. [...]*”⁷⁹

Ahelyett, hogy magszakadás esetén a Fonyi birtokok visszaháramlanának a királyra, azokat Cudar Péter fivérei örökölhetik meg. Ezzel az intézkedésével I. Lajos dupla esélyt biztosít a birtokok Cudar kézben maradására. A valóság viszont az, hogy a férj kérte felesége fiúsítását, ezért ő is bekerült az oklevélbe, mint adományos; amennyiben feleségénél magszakadás állna be, úgy a birtok rá és rokonaira száll.⁸⁰

Szintén még 1356-ban Cudar Simon királyi apród elveszi feleségül az Aba nembeli Szikszai Péter lányát (akit, mint azt már említettük, 1353-ban fiúsítottak). 1360-ban ismét egy Aba nembeli, Rédei Dezső fia Jakab, két lányát, Annát és Margitot Cudar Istvánhoz és Cudar Miklóshoz (*aulae iuvenes*) adja feleségül.⁸¹ Természetesen ezt a két lányt is fiúsították még 1360. október 8-án.⁸²

Hét éven belül mind a négy Cudar fivér megházasodott és mind a négy feleség fiúsítva lett. Lajos már igen nehezen tudta palástolni célját, a régi arisztokrácia birtokainak újraelosztását saját hívei közt. Vélhetően szokásjoggal ellenkező volta miatt, továbbá mert nem mindenki részesült ilyen kegyben, az intézmény felháborodást váltott ki, főleg mikor Lajos már a köznemesség soraiban is kezdte alkalmazni. Bár ez a királyt nem különösebben zavarhatta, az 1360-as évektől lett csak igazán bevett módszer⁸³ a jogintézmény alkalmazása, egészen 1526-ig. Holub József hozzávetőleg 100-102 fiúsítást gyűjtött össze a mohácsi vész időszakáig.⁸⁴

⁷⁹ AO VI. 495.

⁸⁰ Holub: A fiúsításról... 318. o.; Lajos intézkedése értelmezhető akár consensus regiusként, ami a háramlási jogról való lemondást jelenti a király részéről egy olyan személy részére, aki elvileg öröklésre nem jogosult. – Béli 1995: i.m. 34. o.; Mindezt megtoldotta azzal, hogy a Cudarokat is befoglalta a kiadott levélbe.

⁸¹ *Aulae iuvenes*, vagyis az aulához, a király belső köréhez! tartozó ifjak. Ezért hát a rendkívüli és különös királyi kegy.

⁸² Holub: Középkori fiúsítások... 84-88. o.

⁸³ Holub: A fiúsításról... 312. o.

⁸⁴ Holub: Középkori fiúsítások... 84-88. o.

2. I. Lajos további fiúsításai

Nagy Lajos további fiúsításai során olyan is előfordult, hogy egy fiúsított leány apjának később fia született, ezért fiúsítását visszavonta. Miután azonban ez a gyermek még gyermekkorában elhalt, az első fiúsító levelét helybenhagyva újra fiúsította a lányokat.⁸⁵ Mindazonáltal ha több leány volt a családban, nem kellett mindet férfiak létre örökössé tenni – bár a szokás ezt diktálta (és a még születendő leányokat is) –, de a király akár kedvére válogathatott a várományosok között, s egyet kiválasztva azt tette meg egyedüli örökösnek a család ősi vagyonában. Többek között azért tették meg örökösnek férfi módra egyszerre az összes leányt, mert ha csak egy leányt fiúsítanak, és az kiterjed a leányágot is megillető birtokra, akkor a többi nőt a kedvezményezett megfosztotta volna jogaiktól, s az a vértagadás (*proditio sanguinis fraterni*) bűnét vonta volna maga után. Tehát illet szólni a királynak, hogy vannak még más női lemenők is, őket is vegye figyelembe az uralkodó.

A legjellemzőbb esetben az apa birtokaiban fiúsítottak, de bármely más magvaszakadt férfi rokon esetén is megoldást kínált az intézmény. Az aktus történhetett az örökhagyó életében és halála után is. Első esetben maga az apa vagy rokon fordult a királyhoz, míg halál utáni tekintetben legtöbbször a férj vagy más rokon kérelmezte a fiúsítást.

„Értelemszerűen a nem adományos ősi és a fiági adományos birtokok voltak az ősi fő tárgyai, mert a többiben amúgy is örökjoggal bírtak a nők.”⁸⁶

A fiú utódban magvaszakadt nemes birtokai általában már visszaháramlottak a királyra a fiúsítás kezdeményezése pillanatában, máskor pedig épp a háramlás és a birtokok idegen kézbe jutásának elkerülésére fiúsítanak. Itt térjünk vissza az első fiúsításhoz: Magyar Pál magszakadás címen kérte Margit fiúsítását, pedig volt egy másodfokú rokon,⁸⁷ aki a nemzetséget illető ősi birtokból kifolyólag közölte igényét, s nagyjából az ősi felét sikeresen visszaszerezte, miután bebizonyította, ő is az elhunyt László „*in linea fraternitatis essent et fuissent inseparabiles*” (apai ági egyenes leszármazója). Lajos, tanulva apja hibájából, az 1360-as évek végén ígéretet tesz, hogy harmad, illetve másodfokú rokonság esetén nem fiúsít, elkerülve így a fölösleges perlekedéseket: „*infra quartam lineam aliquam filiam in suis juribus paternis in filium creare statuisset dinoscimur nec perficere, sed*

⁸⁵ Holub gyűjtése alapján vélhetően az 1379. szeptember. 25-én kiadott fiúsításról lehet szó; Nagy Lajos Tarnóczi Székely Gergely leányainak visszavont fiúsítását újból kiadja. (Holub 1927: i.m. 84-88. o.)

⁸⁶ Holub: A fiúsításról... 313-314. o.

⁸⁷ Nagy Lajos a fiúsítást negyed ízre korlátozta (valószínűleg az öröklés is oldalágon negyed ízig terjedt). Holub: A fiúsításról... 315. o.

tantum in quarta linea et ultra”. E kijelentésével egyetemben az előírtaknak nem megfelelő fiúsításait visszavonja. Másrészt viszont 1364-ben elutasít egy oklevéltámadást, pedig az az imént leírt szabályra alapult. Bizonyára egyik híve feleségének fiúsítását kérdőjelezték meg. Mindezekből jól látszik, hogy a fiúsítás alkalmazásának hajnalán még nem volt kialakult gyakorlat, s előfordulhatott harmad vagy másodfokú rokon kárára végbement fiúsítás, akárcsak a legelső esetben. Vagy talán nem is annyira a véletlen műveként, a király, egyes kegyeltjeinél, elnézte a rokonsági fokokat...

Még a negyedfokú rokonsági meghagyást is túl közelinek gondolták (főleg a szokásjogot pártolók), ezért Luxemburgi Zsigmondnál már csak ötöd fokon, s a fölött történtek fiúsítások; ezt az 1397. évi országgyűlésen deklarálták is.

A hatalmi viszonyokból adódóan, valószínűleg a Garai liga tagjai vették rá I. Zsigmondot, hogy csak ötöd fokú rokonság felett fiúsítson, megkönnyítve ezzel a szokásjogot, azzal együtt a törvényes öröklési rendet vélhetően jobban kedvelő ligatagok öröklését az oldalági vagyonokban.

3. A *praeffectio* egy másik lehetséges útja

A fiúsítást az eddig elmondottak alapján egy királytól, mint ötletgazdától származó aktusnak foghatjuk fel, illetve kérelmekre válaszul gyakorolt kegyként. De van egy további módja is a *praefectionak*, méghozzá amikor az apa vagy fivér örökös híján hiteles hely előtt lányát örökösként jelöli meg, s neki adja birtokait. Ezt mindenképpen királyi megerősítésnek kell követnie. Például 1370 körül Kereszturi Tamás birtokait leányára ruházta át. Rendelkezését Zsigmond 1405-ben megerősítette. Továbbá Haraszi Ferenc főispán élt még ezzel a lehetőséggel 1510-ben és fiúsította így leányait.

A *praepecta* tekintetében az öröklött birtokok szerzeménynek minősültek, s szabad rendelkezési jog illette meg felettük. Végül is az ősi földek tényleges sorsát a fiúsító levél záradéka (*clausula iurium declarativa*) határozta meg, ugyanis ha a nevezett öröklésre jogosult ágba megszakadás állna be, a birtok a Szent Koronára háramlik.

A fiúsító oklevélben legtöbbször csak a szokásos formulát olvashatjuk, akiken csak a leány fiága értendő: „*prefate domine ipsiusque heredibus et posteritatibus universis*”; néha határozottan ki is mondták: „*easdem filias suas et earum pueros et posteros*” tehát fiúsított nő fiágára; „*heredibus et posteritatibus universis sexus scilicet masculini*”. Ritkaság számba ment, amikor a *praepecta* mindkét ágára vonatkozik az öröklés,⁸⁸ ugyanis az felborította volna a törvényes öröklési rendet férfiak és nők között.

⁸⁸ Holub: A fiúsításról... 315-318. o.

4. Beiktatás a fiúsított birtokaiba

A beiktatás mindig is a néhai birtokos halála után ment végbe. Ezzel az aktussal a fiúsított tulajdona kiteljesedett az ősi felett. Hasonlóan, mint a halál esetére szóló ajándékozásnál, az ajándékozó és a megajándékozott, illetve az örökhagyó és a fiúsított viszonya alakul ki.⁸⁹ Tehát látszólag nem történik változás, pedig a birtok tulajdonost cserélt.

Amennyiben a fiúsítás még az örökhagyó életében végbemegy, a fiúsítottnak legfeljebb haszonélvezeti joga van a javak felett, tehát az örökhagyó haláláig tulajdonjogát nem érvényesítheti.

Előfordult olyan kivételes eset is, hogy egy nemes apa határozottan lemondott minden őt illető tulajdonjogról, s lánya azonnal helyébe léphetett (1362.).

5. A fiúsító levél formulája

A fiúsító levelet (*litterae praefectionales diplomaticae*) az uralkodó adta ki. Ideiglenes pátensként nyilvánult meg, melyben a király kijelenti, hogy a levél újra felmutatása esetén, azt privilegiális formában ismét kiadja és megerősíti. A XV. századig nagypecséttel vagy vörös viaszba nyomott gyűrűspecséttel, a XV. század után pedig a titkos pecséttel hitelesítette az uralkodó a kiadott oklevelet.⁹⁰

Láthatjuk, hogy két különböző uralkodói pecsétet használtak a *praefectiones* megerősítéséhez, így azok alapvetően két külön célt is szolgáltak. A nagypecsét (*sigillum maius*) a király és az ország főméltóságainak közös pecsétje, örökérvényű döntések megerősítésére szolgált, így a XV. századig a fiúsító levelek megerősítésére is. „Végleges és megtámadhatatlan birtokadományt a király csak olyan oklevélben tehetett,” amelyen rajta volt a nagypecsét mindkét oldala, azaz a kettős pecsét (*sigillum duplex*). A király személyes akaratának megerősítésére pedig a titkos vagy más néven kispecsét (*sigillum secretum, sigillum minus*) szolgált, a fiúsítások körül a XV. századtól lett használatos.

Vagyis, ha a fiúsításra mint birtokadomány tekintünk, akkor a nagypecséttel hitelesítették, ha a király személyes akarata érvényesült az aktusban, akkor a titkos pecsétet nyomták rá.⁹¹

⁸⁹ Vö. *constitutum possessionarum*

⁹⁰ Innentől kezdve alkalmaztak rendes formulát a fiúsító leveleken: „Qua sin formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate.”

⁹¹ Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 141. o.

A másodszorra kiadott oklevél magában foglalja az első ideiglenes levelet és az esettel összefüggésben vizsgálódó hiteles hely jelentésének (*relatio statutoria*) szövegét.

A fiúsítás eljárási díját csak megbecsülni tudjuk, méghozzá oklevelek alapján.⁹² 1428. január 14-én Biki Mátyás fia Mihály, mivel leányainak, Agátának és Annának, fiúsítását rokona Ablánczi Krewz Miklós járta ki, s az apa a jötevő kiadásait megtéríteni nem tudván, egy birtokát zálogba adta neki.⁹³ A dolog nem meglepő, hisz a nemessé válás általános eseteinek egyikében a nemes címét és címerét a királytól kapja (*veri barones*), méghozzá szép summáért cserébe.⁹⁴

Végül az 1609. évi LXXIII. törvény minden jobbágy után 50 dénárban szabta meg a fiúsításért járó illetéket.⁹⁵

A fiúsító levelek formaságának megismerése után többszörösen is kiadott megerősített fiúsítás menetét követhetjük nyomon a következőkben: 1373. március 29. *I. Lajos fiúsítja Gönyüi Tamás fia János leányait*. Gönyüi Tamás fia János 1359 és 1373 ajtónállómester, 1364 és 1375 között győri, 1373 komáromi, 1377-től 1381-ig szepesi megyésispán,⁹⁶ vélhetően ismételten a király egyik kegyeltjéről esik szó, nem hiába történik többszörös megerősítés. Az első levélben egyszerű fiúsítás megy végbe, ahol Tamás fia János valamennyi leányát: „[...] *nemzett nemes hajadon leányait és a jövőben általa nemzendőket és ágyékából törvényesen származókat* [...]”⁹⁷ örökössé teszi a király. Ezt követően Mária királynő, Lajos leánya 1383-ban megerősíti az 1373-ban kiadott első levelet.

A Mária királynő-féle megerősítésből kitetszik, hogy Losonci Dénes fia Tamás fia Dénes mester, a királyi udvar ifja, akinek felesége a néha Gönyüi Tamás fia János egyik lánya. Mária nem habozott hát udvar hű nemeseinek kedvezményt tenni, így apja után ismételten lekötelezni őket.⁹⁸

Feltételezhető, hogy a fiúsításra a teljes adomány szabályai mégiscsak fenn álltak, mivel generációról generációra kéri a leszármazók az első fiúsítás (1373. március 29.) megerősítését:⁹⁹ „1406. április 15. *Zsigmond átírja és új kettős pecsétjével megerősíti Máriának apja, I. Lajos Gönyüi Tamás fia János leányainak fiúsításáról adott átíró levelét Losonci Bánfi György és*

⁹² Holub: A fiúsításról... 319. o.

⁹³ Holub: Középkori fiúsítások... 84-88. o.

⁹⁴ Biró: i.m. 65. o.

⁹⁵ Holub: A fiúsításról... 319. o.

⁹⁶ Fügedi: i.m. 274. o.

⁹⁷ BÁNFFY I. 315.

⁹⁸ BÁNFFY I. 371.

⁹⁹ Ugyanis minden harmadik generáció után a birtokban maradás meghosszabbítását kellett kérni az uralkodótól, azzal kizárva a visszaháramlás lehetőségét.

László, Gönyüi János lánya Anna fiai kérésére és azok hűségére és szolgálataira tekintettel”¹⁰⁰

Levonhatjuk a következtetést, hogy a megerősítésre több okból került sor, úgymint a királyi gondoskodás, amely nem hagyhatja helyben híveinek magszakadását: „[...] *A királyok körültekintése úgy szokott a nékik alávettokről gondoskodni, hogy ha nem volna nékik, fiaknak vigasza, rokonaik közül rendelhet számukra örököszt és szintúgy utódokat fejedelmi kitüntetéssel* [...]”.¹⁰¹

Valamint egy rendelet értelmében, amely a Lajostól számított összes kiadott fiúsító levél bemutatására szólítja fel a nemességet a visszaélések elkerülése céljából: „[...] *adott és juttatott összes levelet minden kétség eltávoztatása, visszaélés elkerülése végett, [...] látásunkra, vizsgálatunkra be nem mutatott levelek visszavonása, érvénytelenítése és semmissé tétele büntetése alatt, [...]*”¹⁰²

Igy Gönyüi Tamás fia János unokái is megjelennek a király színe előtt, aki a korábbi levelekre és a nemesek érdemeire hivatkozva, megerősíti a *praefectiot*, s nyomatékosítására, a már kialakult szokásnak megfelelően Mária királynő előző levelét is mellékeli: „[...] *felségünk színére eljőve, bemutatták nekünk néhai Mária királynő úrasszony, legdrágább feleségünk bizonyos levelét, mely néhai Lajos király úr bizonyos nyílt levelének rendjét is tartalmazza, [...] kérvén, hogy [...] kegyeskedjük örök erőben megerősíteni, [...]*”.¹⁰³

Luxemburgi Zsigmondot az ország bárói választották királlyá, majd be kellett lépnie a Garai Ligába, s hatalmát csak a ligatagokkal együtt gyakorolhatta. A ligába tartozott a megerősítést kérő Losonczi László vajda és testvére is.¹⁰⁴

VI. A kormányzóság és a fiúsítás, valamint néhány különlegesebb példa

1. A kormányzói jogkör gondtalan túllépése

Luxemburgi Zsigmond után említést kell még tennünk Hunyadi János kormányzóról. Hiába rendelkezett Hunyadi széles kormányzói jogkörrel, fiúsítani elvileg csak királyi beleegyezéssel lehetett. A kormányzót viszont nem zavarta e korlátozás, s híveinek előszeretettel állított ki fiúsító leveleket. A kormányzói jogokat alapul véve csak harminckét jobbágytelek nagyságáig állt módjában a birtokadományozás, de természetesen, ha érdekei úgy

¹⁰⁰ BÁNFFY 504.

¹⁰¹ BÁNFFY uo.

¹⁰² BÁNFFY uo.

¹⁰³ BÁNFFY uo.

¹⁰⁴ Engel: i.m. 170-171. o.

kívánták, túllépte azt. A jogintézményt, akárcsak az Anjouk, Hunyadi is hatalomkiépítési szándékkal alkalmazta, elsősorban török ellenes küzdelmeihez gyűjtött magának támogatókat a fiúsítás segítségével.

1449. július 10. „*Mi, Hunyadi János, Magyarország kormányzója emlékezetül adjuk a jelen levél rendjében [...], hogy a Dorottya nevű nemes leányzó, Petőházi Bertalan leánya [...], akit római szertartással Kerseni Péternek jegyeztek el, e hajadon Dorottyát, előbb említett Bertalan leányát a Sopron megyében lévő Petőházában és előbb megjegyzett Bertalan bármi más, az ország bármely megyéjében lévő birtokaiban és jogaiban [...] kormányzóságunk hatalmából, amelyet gyakorlunk, igazi örökössé és törvényes leszármazóvá változtattuk, nyilvánítottuk és tettük, mint előbb megnevezett Bertalan fiú örökösét [...] előbb megjegyzett Dorottya nevű leánynak és örököseiknek és összes utódaiknak adtuk, adományoztuk és juttattuk új adományunk címén [...].*”¹⁰⁵

2. Egyedi oklevelek¹⁰⁶

1363-ban Nagy Lajos egy nemes özvegy kérésére fiúsítja annak lányait, miután ura fiú örökös nélkül hunyt el.

1367-ben szintén Nagy Lajos gyakorol királyi kegyet, de 1370-ben oklevelét visszavonja, mert kiderül a nemes matrónáról, hogy gazdagabb, mint ahogy mondotta magát, így csak a leánynegyedét kaphatja meg természetben.

Említésre érdemes az eset, amikor a *praefecta* osztályos atyafivá fogad más nemes urakat: 1406. szeptember 30-án Ugodvári Csenig Péter mester leánya, Anglis, Marczali István fia István mester özvegye, osztályos atyafivá fogadja Marczali Iváhon fia István mester fiait, Miklós volt erdélyi vajdát és Dénes volt székely ispánt, összes atyai birtokaiban, amelyekben a király fiúsította őt. Véltetően nem volt leszármazója, így a háramlás helyett számára kedves nemeseknek adományozta birtokait.

Előfordult, hogy királyi oklevelet nem a király vont vissza, hanem a nádor semmisítette meg: 1411. szeptember 9-én Zsigmond Solyagi Mihály leányát, Anyhot, Lósi Beled feleségét, fivére, Dancs és unokatestvére, Sándor fia János birtokaiban fiúsítja, majd 1414. július 9-én az oklevelet megsemmisítették.

Végül egy kis kitekintés 1526-on túlra: 1532. június 9-én János király oly feltételt szabja a fiúsításnak, miszerint a fiúsított leány csak az ő pártján lévőhöz mehet férjhez. Ebben a török járta időben ugyanis Magyarországnak két királya volt, Ferdinánd és Szapolyai János. Érthető hát, hogy a királyoknak minden támogatásra és hűséges alattvalóra szüksége volt, így a

¹⁰⁵ SO II. 339.

¹⁰⁶ Holub: Középkori fiúsítások... 84-88. o.

királyi kegy gyakorlása jó eszköznek bizonyult hívek szerzésére.

VII. A fiúsítás intézményének kettőssége

A fiúsítást két tényezőre bonthatjuk szét. A tág értelemben vett fiúsítás megegyezik az intézmény elsődleges céljával, vagyis az örökössé nevezéssel, és a szűk értelemben vett tényezővel, amely nem más, mint az adományozás. Uralkodói szempontból az adományozási mozzanat tekinthető jelentősebbnek, erre utal a fiúsító levél elnevezése, a *prefectionales et donationales*. Amennyiben a nemes, más választása nem lévén, leányára hagyta ősi és egyéb javait, tartania kellett oldalági rokonaitól, hogy azok a törvényes öröklés elvén követelni fogják lányától ősi jussaikat, ugyanis a rokonságot heted ízig tartották számon, mely valószínűleg az egyházjogból ered, ahol szintén heted ízig tilos volt a házasság. Viszont ezt nem lehetett megfelelően ellenőrizni, ezért 1215-ben leszállították negyed ízig.¹⁰⁷ Így szükségessé vált az öröklés törvényes elismerése, megerősítése, melyet a háramlási jog miatt csak a király adhatott meg. A *praefecta* birtokszerzését két öröklési szempontból közelíthetjük meg.

Ha a fiúsítás aktusa a nemes halála után történik, nemegyszer a férj kérelemre, akkor a birtokok már a király kezén voltak, s ő juttatja azokat közvetlenül a nőnek, ezért mondhatjuk, hogy a fiúsítás eredeti szerzősmód. Korábban a fiúsítás közel járt a teljes adományhoz, mivel a király mindkét esetben saját kezéből adományoz, tehát birtokot és tulajdonjogot is. A beiktatást követően az adományos lesz a tulajdonos. Ami kikopott a fiúsításnál, hogy általában az adományos birtok a harmadik generáció után visszaszállt a királyra, de erre a negyedik generáció a birtok- és tulajdonjog meghosszabbítását kérhette.

Másrészről viszont az örökössé kinevezett leányok „*hereditarie successionis iure*” címen jutottak családjuk ősi birtokaihoz, tehát nem idegen, új adományosként, hanem vérségi alapon örökölték. Ezek után levonhatjuk a következtetést, miszerint a *praefectio* vegyes jellegű öröklési jogi intézmény. Werbőczy szerint csak az aktusból kifolyólag jutnak a leány örökösök az ősi birtokhoz és nem a vérségi kapcsolat okán, ami érthető, hiszen törvénykönyve már a XVI. század elejéről való, amikor az adományozási mozzanat kiemelt fontosságúvá lépett elő, ezzel szemben a XIV. század elején még a nemzetségi kapcsolatok (az Anjouknál a hatalmi viszonyok), így az öröklési jogi megközelítés nyomott többet a latba. Ellenben az első fiúsító levélből is látjuk, hogy a természetes vérségi kapcsolatot igyekszik Károly Róbert vérségi joggá formálni. A vérségi jog kapcsán megérthető így

¹⁰⁷ Holub: A fiúsításról... 314. o.

az a szabály is, hogy csak törvényes leányokat lehetett férfiúi mintára örökössé tenni. „*Legitime ex ipsius femore descendente*.”¹⁰⁸

Voltaképpen tehát adományozási, de öröklési jogi intézményként is tekinthetünk a fiúsításra. Ha az aktus szereplőit egyesével megvizsgáljuk, a következő megállapításokra juthatunk. A király szempontjából egyrészt beszélhetünk egy rendkívüli és különleges királyi adományozási kegy gyakorlásáról, amit viszont az öröklési és háramlási jog szabályainak keretein belül gyakorol, megváltoztatva azok törvényes rendjét. Az örökhagyó az intézmény öröklési jogi előnyeit élvezi, javai a családban maradnak. A fiúsított nő pedig szintén mindkét jogi irányból egyaránt részesül: mint királytól kapott birtokadomány, és mint a család ősi birtokainak örököse.

VIII. Következtetések

Áttekintve a fiúsítás intézményének történetét, megállapíthatjuk, hogy míg Károly Róbert esetében a fiúsítás egyszeri gesztus, rendkívüli és különös királyi kegy gyakorlásaként nyilvánult meg, ezzel politikai üzenetet közvetítve bárói felé, azaz ő, a király az egyetlen és legitim úr az országban, addig Nagy Lajosnál (és később majd Luxemburgi Zsigmondnál) bevett intézménnyé alakul.

A történelmi háttérből kitűnik, miként szolgált a jogintézmény az Anjou belpolitika egyik hathatós eszközeként, hogyan biztosította hatalmát Károly Róbert, Nagy Lajos, vagy éppen szerzett híveket Hunyadi János.

Az biztos, hogy a jogintézmény olyan előnyös volt a nemességnek, mint az uralkodóknak. Nem csak egy öröklési jogi intézményt, hanem családjuk, vérvonaluk továbbélését látták meg benne. A *praefectio* egyértelműen kiemelkedő segédeszköze volt minden királynak és királynőnek politikai céljaik eléréséhez.

Főszereplőnk, a fiúsított nemes nő szemszögéből vizsgálva a jogintézményt, elmondhatjuk, hogy alapvetően minden különös női vagyoni jog, emellett férfi vagyoni és öröklési jogok is megilletik. Ha még egy kicsit jobban elmélyedjünk a jogintézmény részleteiben, rálelhetünk a fiúsítás tulajdonképpeni ékkövére: a fiúsított leány nemes, nő, sőt, most már jogilag férfi, amiből az is következik, hogy születendő gyermekeinek jogilag „két” apjuk lesz. Ráadásul elméletileg az összes létező férfi és női nemesi kiváltság is megilleti. E fölött az ember fölött jóformán jogilag már csak az uralkodó, még inkább a Szent Korona áll, kitől e jogokat kapta. Csak és kizárólag az ország éppen regnáló uralkodója van jobb jogi helyzetben a fiúsított nemes nőknél. De sajnos az emancipációs törekvések hiánya miatt, a kor szellemének megfelelően a fiúsított nők még nem törekedtek a fiúsítással járó

¹⁰⁸ Holub: A fiúsításról... 311. o.

férfi nemesi jogok kihasználására, tekintettel a fennálló családi viszonyokra. A jogintézmény vizsgálatának végkövetkeztetéseként megállapíthatjuk, hogy nehéz eldönteni, vajon ki nyert a legtöbbet az aktuson. Véleményem szerint a kor jogi fejlettségét s annak irányait tekintve, a fiúsított nő oly mértékű többletjogokhoz és előnyökhöz jutott, amelyeket a fiúsítás intézménye nélkül nem érhetett volna el soha. Az említett törekvések hiánya miatt nem is élt velük. Ezek után feltehetjük a kérdést: vajon ki járt a legjobban? Az uralkodó? A nemes apa? A férj? Esetleg a fiúsított nő? A válasz talán egyik sem. Szerintem ugyanis a fiúsítás legnagyobb nyertesei a fiúsított nő és férjének örökösei, mivel a rendkívüli és különös királyi kegynek köszönhetően anyai ágról épp úgy öröklik az ősi birtokokat, mint apai ágról. Bizonyos tehát, hogy a fiúsítás a maga nemében egyedülálló intézmény, amely egyaránt kivételes nóvumnak minősült a magyar és az európai középkori öröklési jogi rendszerekben.

Felhasznált oklevelek forrásainak jegyzéke

AO = Nagy Imre (szerk.): Anjou-kori okmánytár I-VI. Budapest 1878-1891

BÁNFFY = Varjú Elemér (szerk.): Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez I., Budapest 1908

CD = Georgius Fejér (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-IX., Budapest 1829-1844

CD VIII/ 3. 592.

CD IX/2. 206.

LKH I. 6.= The laws of the medieval Kingdom of Hungary I. Decreta regni mediaevalis Hungariae I. 1000-1301. Transl. and ed.: János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney with an essay on previous editions by Andor Csizmadia. Idyllwild, California, MCMXCIX

SO = Nagy Imre (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár II., Sopron 1891

ZO = Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula (szerk.): Zala vármegye története. Oklevéltár I-II. Budapest 1886, 1890

Biró Zsófia

A kamatmaximum kijátszására szolgáló ügyletek az ókori Rómában^{*}

I. Az uzsorás szerződés sokszínűségéről

Mint minden civilizációban, az ókori Rómában is megjelent a gazdaság univerzumának origójában a pénz, és központi szerepet töltött be. Az anyagi jólét utáni vágyakozás a gazdagok és a rászoruló rétegeit is elérte, s nem sokára felismerték a tőke növelésének egyik legegyszerűbb módszerét. Így alakult ki először a *nexum*, majd a *mutuum* intézménye. E két jogintézmény elterjedésével egyidejűleg megjelentek a kölcsönnyújtásra specializálódott szakemberek, akik lefektették a bankszektor alapjait az ókori Rómában. Üzletemberekről lévén szó, megfelelő hasznot is vártak ügyleteikből, melyet a kamat (*usura*) bevezetésével kívántak elérni. Kölcsönt nem csak közvetlenül pénzben lehetett szolgáltatni; ugyanis, ha a kölcsönadó (*creditor*) készpénz (*pecunia numerata*) helyett egy dolgot adott a kölcsönt kérőnek (*debitor*) azzal a szándékkal, hogy azt értékesítse, a vételárat pedig tartsa meg és kölcsönként használja fel, *contractus mohatrae*-ról beszélünk.¹

D. 12, 1, 11 pr. (Ulpianus 26 ad edictum):

<i>„Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis utereris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam.”</i>	<i>„Kérted, hogy pénzt kölcsönözzek neked, de mivel nem volt készpénzem, egy tálat vagy aranyrögöt adtam neked, hogy azt add el és az árát használd fel. Ha eladtad, a kölcsönszerződés létrejött.”</i>
--	---

A jó gazdasági érzékkel rendelkezők – élve a jogintézmény adta lehetőséggel – kialakították az úgynevezett valódi *contractus mohatrae*-t, amelyet uzsorakamat szedésére alkalmaztak, ügyesen megkerülve a kamatkikötésre vonatkozó állami törvényeket.

Más lehetőség is kínálkozott uzsorás szerződés kötésére, mint például a *contractus trinus*, de a téma miatt szükségesnek látszik kitérni a tengeri kölcsön (*foenus nauticum*) és a sportolóknak nyújtott kölcsön intézményeire is, ezek ugyanis megengedettnek számítottak a megkötésükkel járó

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián a Római Jogi és Egyetemes Állam- és Jогtörténeti Tagozatban II. helyezésben részesült. Konzulens: Dr. Pókecz Kovács Attila egyetemi docens

¹ Bessenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010⁴. 361. o.

nagymértékű kockázatra tekintettel, de mértékük az uzsorakamathoz közelítette őket.

A dolgozat célja, hogy a különböző uzsorakamat kikötésére alkalmas ügylettípusokról adjon képet, külön hangsúlyt fektetve a *contractus mohatrae* intézményére. Az elemzés elméleti áttekintést nyújt továbbá arról, miként köthettek a római polgárok (*cives romanus*) uzsorás szerződéseket profitorientált módon. A vizsgálat kiterjed azon kísérletekre is, melyeket az uzsorások ténykedésének visszaszorítására tettek, különös tekintettel a *senatusconsultum Macedonianum* szerepére, amely az egyik legismertebb példa az uzsorás ügyletek akadályozását célzó jogeszközök között.

II. Pénzügyletek az ókori Rómában

1. A kölcsön

A korai köztársaság idején a gazdaság kifejezés alatt leginkább a mezőgazdaságot kell értenünk. A mezőgazdaságban termelt fölöslegre kiépült a helyi árucseré-forgalom, a városokban meghatározott helyeken értékesíthették portékáikat a kereskedők.²

Majd a birodalom növekedésével a kereskedelem is kiszélesedett, az áruválaszték is bővült, elsősorban a rabszolgapiac indult virágzásnak, de minél inkább Kelet felé terjeszkedett Róma, annál több luxuscikk, fűszer, fa és olaj került be a birodalom kereskedelmének körforgásába.³

A híres úthálózat kiépítésével egyidejűleg fellendült a piac, s nemsokára pénzkibocsátás vált szükségessé az áruk ellenértékének megfizetése céljából, azonban a folyamat kicsit megkésett a közeli birodalmakhoz képest, ugyanis Rómában csak Kr. e. 268-tól vertek egységes ezüstpénzt.⁴

A pénz gazdasági életbe való bekerülésével tendenciává vált, hogy a különböző tranzakciókon egyesek nagyobb nyereséghez jutottak, míg mások veszteségesen kerültek ki az ügyletből. Ez a szabályszerű váltakozás indította be igazán a kereskedelmet a magánszemélyek között, az antik korban pedig megindult az üzletelés magával a pénzzel, vagyis a kölcsönnyújtás.⁵

A kölcsönnek kezdetben két fajtája volt ismert, a kötött formájú *nexum* – mely hamar kikopott a gyakorlatból – és a mai fogalommal inkább összeegyeztethető *mutuum*. Bár ennek tárgya lehetett egyéb dolog is – nem

² Francesco De Martino: Wirtschaftsgeschichte des alten Rom. Verlag C. H. Beck, München 1991. 146-152. o.

³ De Martino: i.m. 166. o.

⁴ Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István: Az ókori Róma története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. 99-100. o.

⁵ Jean Andreau: Banking and Business in the Roman World. Cambridge University Press, Cambridge 1999. 1-2. o.

csak pénz –, az értekezés elsősorban a pénzkölcsön szempontjából vizsgálja a szerződést.

1.1. A nexum

A kölcsön kezdetben a *nexum* formájában ment végbe. Az ünnepélyes keretek között zajló eljárás a *mancipatio*hoz hasonló: öt tanú, a *libripens* és a *libra*, továbbá a lemérendő, illetve a kölcsönnyújtás tárgyát képző dolog jelenlétében a felek kölcsönös akaratnyilvánítása folytán a tulajdonjog átszáll a kölcsönvevőre, akit ezután visszaszolgáltatási kötelezettség terhel. E szigorú szabályok mentén létrejövő szerződés segítségével könnyen kikényszeríthető volt az adós teljesítése, a kölcsönadónak a teljes peres eljárás mellőzésével azonnali *legis actio per manus iniunctionem* (a megítélt pénzkövetelés végrehajtására szolgáló, kézrátétellel végbemenő közvetlen eljárás) állt a rendelkezésére. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy az ókori hiteltörvények erőteljesen *strictnek* bizonyultak.⁶

A kölcsönnyújtás egy fejlettebb változata a *sponsio* volt. Az ünnepélyesség és pontosság itt sem hiányzott: az eljárás egy *gestum*ból és *religionis vinculum*ból tevődött össze, utóbbinak köszönhetően nagyobb kötöttséget jelentett,⁷ ugyanis a *fides* értelmében a szótartás kötelezettsége nem csak lelkiismereti alapokon nyugodott, hanem a felek hitükre is hivatkoztak, mellyel még inkább megerősítették esküjüket.⁸

1.2. A mutuum

A *mutuum* a *nexum*mal vélhetően párhuzamosan alakult ki, majd mivel a *nexum* erősen kötött formával rendelkezett, nem vehette fel a versenyt a *mutuum*mal, és a klasszikus kor elején ki is ment a szokásból.⁹

Buckland szerint a *mutuum*, vagyis az ingók kölcsönbe adása eredetileg a jogalap nélküli gazdagodás ötletén alapult: a pénz, amelynek „A”-t kellene megilletnie, valójában „B” birtokában és tulajdonában volt.¹⁰ A kezdetben baráti kölcsön csak fokozatosan alakult át szerződéssé.¹¹

A kölcsön reálszerződés, „meghatározott mennyiségű elhasználható dolog tulajdonba adása azzal, hogy a kölcsönvevő ugyanolyan mennyiségű és

⁶ Farkas Lajos: A római jog történelme. Kolozsvár 1906⁴. 304. o.

⁷ Farkas: i.m. 314. o.

⁸ Farkas: i.m. 323. o.

⁹ Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Tankönyvkiadó, Budapest 1992⁷. 409. o.

¹⁰ William Warwick Buckland: A Manual of Roman Private Law. Cambridge University Press, Cambridge 1953². 272. o.

¹¹ Max Kaser – Rolf Knütel: Römisches Privatrecht. Verlag C. H. Beck, München 2014²⁰. 230. o.

minőségű dolgot legyen köteles visszaadni”.¹² Az átruházás módja *traditio credendi causa*.

Gai. III. 90.:

„*Mutui autem datio proprio in his fere rebus contigit, quae pondere, numero, mensura constant, ...quas res aut numerando, aut metiendo, ... in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem, sed alia eiusdem naturae reddantur. Unde etiam mutuum appellatum est quia, quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.*”

„Kölcsönadás kifejezetten csak olyan dolgok vonatkozásában lehetséges, amelyeknek a lényege súlyukban, számukban, mértékükben van. Ezeket a dolgokat leszámítva vagy lemérve azért adjuk oda, hogy azok az átvevőké legyenek, és hogy annak idején ne ugyanezeket, hanem másokat, de ugyanilyen természetű dolgokat adjanak vissza. Azért nevezik ezt *mutuum*-nak, mert amit így adok neked, az enyémből (*meum*) a tiédé (*tuum*) válik.”

Ahogy Gaius is mondja, kölcsön esetén generikus visszaszolgáltatási kötelezettségről van szó. Fontos megemlíteni, hogy a tulajdon-átruházás csak akkor eredményez kölcsönt is, ha az arra irányuló szándékot kifejezetten jelezték.¹³

Kifejezett pénzkölcsön esetén előfordulhat, hogy a kölcsönt nyújtó ugyan saját pénzét adja a kölcsönvevőnek, de harmadik személy nevében, mintha annak a vagyonából származna a hitel. Akár tud erről a harmadik, akár nem, a kölcsön követelésének joga őt illeti meg.¹⁴ A kölcsönösszeg negatív vagyonelemként (*passzíva*), tartozásként fogható fel.

A dolgozat szempontjából fontosnak tartom kitérni arra az esetre, mikor a kölcsönszerződés *brevi manu traditio* útján megy végbe; ilyen például a *depositarius* számára engedélyezett letéthezhasználat,¹⁵ vagy amikor *mandatarius* a rábízott ügyletből befolyó pénzt a *mandanstól* kölcsönbe kapja¹⁶ akár a *creditor* utasítja a *debitort* tartozásának egy harmadik félhez történő teljesítésére,¹⁷ – aki így a *creditor*-nak fog kölcsönrel tartozni.¹⁸

¹² Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2014². 287. o.

¹³ D. 12, 2, 4.

¹⁴ D. 12, 1, 9, 8.

¹⁵ D. 12, 1, 2 pr.

¹⁶ Mindenképpen szükséges a *mandans* beleegyezése is, különben a kölcsön nem jön létre, továbbá a megbízás csak a pénz beszedésére terjedt ki, annak felhasználására már nem. (D. 17, 1, 34 pr.)

¹⁷ D. 12, 1, 15.

¹⁸ Benedek – Pókecz: i.m. 288. o.

A *brevi manu traditio* útján végbement ügyletek esetén könnyű dolga van az uzsorásoknak a kamatmaximum kijátszása terén, ugyanis *depositum* esetén az uzsorás letevő a *depositarius*nak engedélyezi a letéthasználatot – amely eddig a pillanatig legális szerződés – és ezért a törvényes kamatmaximum mértékét jóval meghaladó díjat (kamatot) szed. Hasonló a helyzet a megbízás esetén: a megbízott a megbízás ellátása során beszedett pénzt a megbízótól kölcsönbe kapja, melyért használati díjként uzsorás kamatot számítanak fel. Abban az esetben pedig, amikor a *creditor* utasítja a *debitort* tartozásának egy harmadik félhez történő teljesítésére, az így a *creditor*nak fog kölcsönrel tartozni, és a harmadik fél használhatja ugyan az összeget, de cserébe uzsorás mértékű használati díjat kell fizetnie.

Előfordulhat olyan eset is, hogy elhasználatlan dolog feletti tulajdon átruházásával létesül a kölcsönkötelelem (legalábbis a klasszikus korban kölcsönnek minősítik): a kölcsönadó készpénz helyett értéktárgyat juttat a másik félnek, hogy az értékesítse azt, és a befolyt vételárat kölcsönként használja fel. Ezek után a kölcsönvevő a vételár összegével tartozik a kölcsönt nyújtónak. Ezt nevezik *contractus mohatrae*-nak.¹⁹

Az ókori Rómában, a mindennapos pénzügyi életben tehát a kölcsönnyújtás három módját különböztethetjük meg: az ingyenest, amely ellenérték, tehát kamat nélkül történik, és az adósnak csak annyit kell visszafizetnie, amennyit kapott; a magánemberek között létrejött, kamatkikötéssel járó változatát; végül a szakember (bankár) által magánemberek számára nyújtott kölcsön esetét, amelynek kifejezett célja már a profitszerzés volt. Ha a második és a harmadik kategóriát vegyítjük, és azt feltételezzük, hogy az egyes esetekben a kamatmaximumot az ügyletben szereplő mérték meghaladta, máris az uzsorás kamatszerződésekhez jutunk.²⁰

2. A kamat (usura)

A kereskedelem fejlődésével együtt szükségszerűen jelentkeztek olyan gondok is, mint a pénzhiány. Tehát, ha valaki árucikket akart vásárolni, előbb pénzre volt szüksége. Egyetlen lehetőségként erre az esetre a hitelfelvétel kínálkozott. A fizetéseképtelenség egy ilyen zárt rendszerű gazdaságban, mint az ókori Rómáé, súlyos hibának számított, így annak elkerülésére törekedtek. Az adós számára még csak itt kezdődtek az igazi gondok, ugyanis a pénzt sem lehetett csak úgy ingyenesen használni, kamatot kellett utána fizetni, amelynek mértéke legtöbbször az adós gazdasági helyzetéhez igazodott, ha viszont annál jóval magasabbnak bizonyult, felmerülhetett az uzsorás ügylet lehetősége.²¹

¹⁹ Bessenyő: Római magánjog. 361. o.

²⁰ Andreau: i.m. 139. o.

²¹ De Martino: i.m. 166. o.

A kamat mindig járulékos szolgáltatás, amely a főszolgáltatás jogi sorsát osztja, tehát ha a tőkekövetelés elenyészik, a kamatkikötés sem állhat fent tovább. Mértékét három tényező befolyásolja: az alapszolgáltatás mértéke, a kamatláb és kölcsön futamideje. Általában *stipulatio – stipulatio usurarum* –, esetenként *pactum* formájában kötötték ki, mert egyébként önmagában csak *nudum pactum* lenne, így ha formátlan megállapodással kötnék ki a kölcsönt, a kamatok után nem lenne érvényesíthető a kereset.

A kamatszolgáltatást a változó gazdasági körülmények, jelesen a pénz értékállóságának megkérdőjelezhetősége hívta életre. A nominalizmus és a kölcsön fogalma szerint az adósnak ugyanannyit kellett visszafizetnie, mint amennyit adott. Az időmúlás velejárója, hogy a pénz veszít értékéből, ennek ellensúlyozására pedig a kamatozó kölcsön (*foenus*) szolgált. A kamatot értelmezhetjük úgy is, mint a tőke használatáért fizetendő díjat (*usura*),²² hiszen amíg a tőke nem a hitelezőnél van, értelemszerűen nem tudja használni vagy befektetni azt, tehát az elmaradt hasznok (*lucrum cessans*) miatt szedi a kamatot.²³

A kamat mértékét a tőke piaci kereslete és kínálata határozza meg,²⁴ az emberi kapzsiságból adódóan pedig ez az érték gyakran kirívóan magas volt. Az ilyen tőkehasználati díjnak igyekeztek gátat szabni a különböző kamattörvények. Először a XII táblás törvényekben találkozhatunk azzal a korlátozással, hogy a kamatmaximum (*uniciarum foenus*) mértéke a tőke 1/12-ed része. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy ez a szabály egy évre vagy egy hónapra volt értendő. Amennyiben egy évre, akkor havi 1%-os kamatról beszélünk, ha viszont egy hónapra, akkor évi 100%-ról (12x1/12-ed). Ha a törvényes maximumnál magasabb kamatot fizettek, akkor a Kr. e. 384-ben kiadott *leges Liciniae Sextiae* értelmében a túlfizetést be kellett számítani a tőkébe, az ezen felüli érték pedig visszajárt, másik törvény pedig lehetőséget biztosított az adós számára, hogy kötelezettségeit az év folyamán három nagy részletben fizesse meg. Kr. e. 347-ben a felére csökkentették a kamatmaximumot, később pedig a *lex Genucia* 342-ben megtiltotta a kamat szedését.²⁵

Kr. e. 51-ben bevezették a havi 1%-os, évi 12%-os kamatmaximumot (*centesimae usurae*), továbbá betiltották a kamatos kamat szedését (*usurae usurarum, anatocismus*²⁶). A havi 1%-os kamatot *usurae calendaria*-nak nevezték – hiszen értelemszerűen havonta egyszer volt esedékes –, a hitelező

²² De csak abban az esetben, ha a kamat mértéke nem eltúlzott, vagyis nem biztosít indokolatlan nyereszkesedést. L. Bessenýő: Római magánjog. 311. o.

²³ Bessenýő: Római magánjog. 310-311. o.

²⁴ Benedek – Pókecz: i.m. 248. o.

²⁵ Bessenýő: Római magánjog. 312. o.

²⁶ D. 22, 1, 29.

könyvecskéjét pedig – amelyben a kamatokat tartotta számon – kalendáriumnak.²⁷

Diocletianus még keményebb eszközökhöz folyamodott: a kamatmaximum megszegőit, illetve a kamatos kamatot szedőket infámiával sújtotta. I. Theodosius, II. Valentinianus és Arcadius 386-ban kiadott rendelete pedig a törvényes mértéken felüli kamatot szedő uzsorásokat a kamatok négyszeresének (*poena quadrupli*) visszafizetésével büntette.²⁸

Iustinianus szerint a kamathátralék összege nem haladhatja meg a tőke összegét, a kamatozás pedig végleg megszűnik, ha a beszedett kamatok összege eléri a tőkéét²⁹ – Bessenyő álláspontja szerint a tőke kétszereséét –, vagy túllépi azt (a XII táblás törvények értelmében ilyen esetben a túlfizetés visszajárt). Ezen felül Iustinianus tovább csökkenti a kamatmaximum értékét, évi 12%-ról 6%-ra, előkelőknél 4%-ra (*minimae usurae*), kereskedőknél pedig méltányosságból 8%-ra. A tengeri kölcsönnél (*foenus nauticum* vagy *pecunia traiectica*), a kamatmaximumot – tekintettel a magas fokú kockázatra – 12%-ban állapították meg, de találunk olyan álláspontot is, amely szerint az ügylet nem esett kamatkorlátozás alá.³⁰

A kamat mértékét a történelem eseményei nagyban alakították: Kr. e. 62-ben az átlagos 6%-ot említhetjük, míg az 54-ben kirobbant korrupciós választási botrány miatt felemelkedett az éppen aktuális 4%-ról 8%-ra. Még maga Caesar is megírta, hogy polgárháborús, illetve gazdasági válság sújtotta időszakokban a kamat mértéke jellemzően igen magas volt. Háborúk idején ez az emelkedés elsősorban a kivételes adókra vezethető vissza.³¹

Rómát gyakran sújtották gazdasági válságok, melyek jelentős teret engedtek az uzorás ügyleteknek.³² A hatóságok még szükség idején is jól meggondolták, hogy beavatkozzanak-e a gazdaságba. A válságok idején a pénzforgalom szinte teljesen leállt, így például abban az időszakban, amikor Caesar és Pompeius között kitört a háború. Sok hitelező vissza szeretne volna szerezni kintlévőségeit, de az adósok fizetéseképtelenségre hivatkoztak, és nem teljesítették tartozásukat.

²⁷ Benedek Ferenc: A senatusconsultum Macedonianum célja és keletkezési körülményei. In: Ádám Antal (szerk.): Jubileumi évkönyv 30. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1975. 46. o.

²⁸ Reinhard Zimmermann: The Law of Obligations. Oxford University Press, Oxford 1996. 167. o.

²⁹ C. 4, 32, 10.

³⁰ Földi András és Hamza Gábor tankönyve szerint a tengeri kölcsön nem esett kamatkorlátozás alá. L. Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei, Budapest 2014¹⁹. 414. o. Továbbá Schulz is ezen a véleményen van. L. Fritz Schulz: Classical Roman Law. Clarendon Press, Oxford 1992³. 510. o.

³¹ Andreau: i.m. 90-97. o.

³² Andreau: i.m. 102. o.

Caesar a kialakult állapotot azzal próbálta megoldani, hogy először engedélyezte az adósok számára a futamidő meghosszabbítását, majd felbecsültette ingó és ingatlan vagyonukat a polgárháború előtti értéküknek megfelelően, és az adósság mértékével egyezően a hitelező követelését természetben elégítették ki.³³

Később az állam is felfedezte a kölcsönnyújtásban rejlő lehetőségeket, így 357-ben a *lex Duilia Menenia*, majd egy 352-ben született törvény bevezette a *quinqueviri mensarii*-t, amely az állami kölcsönnyújtás intézménye lett, vagyis úgy adott Róma állami pénzt az adósnak, hogy az garantálta a birodalom számára a fizetőképességét, és kötelezettséget vállalt az összeg visszafizetésére. Számolni kellett egy esetleges gazdasági válsággal is, amikor kevesen képesek tartozásaik megfizetésére. Ilyenkor csak a gazdaság újbóli beindítása és a pénzforgalom elterjedése jelenthetett megoldást. Így kerültek forgalomba az *aes signatum*ok (téglalap alakú bronz pénz), majd az *aes grave*k (a már valóban pénzszerűnek mondható bronz pénzérmék).³⁴

A klerikusokra külön szabályok vonatkoztak, a katolikus egyház ugyanis 325-ben megtiltotta számukra a kamatszedést (e rendelkezést Iustinianus a világi jogra is kiterjesztette),³⁵ majd a középkorban ismét magas kamatokat szedtek, leginkább a keresztes hadjáratok finanszírozására, arra hivatkozva, hogy a szent célú jó szándékú ügyleteket meg kell különböztetni az illegális és kapzsiság által vezéreltektől.³⁶ Nem csoda hát, hogy a katolikus egyház a középkor egyik leggazdagabb szervezete lehetett.

3. „Bankszektor” az ókori Rómában

Az ókori időkben nem lenne helyes bankokról és bankárokról beszélni, de előfutáraik már fellelhetők a történelem e korai szakaszában is. Róma a görög módszert alkalmazta – miszerint különböző szent helyek takarékpénztárként és hitelnyújtó intézetként is funkcionáltak – ezeket legfőképp magánemberek vették igénybe, így legfeljebb ebben a vonatkozásban beszélhetünk banki szerepről.³⁷

Az első „magánbankárok”, vagyis *argentarii*-k Kr. e. 318-310 körül jelentek meg a *Forum Romanum*on, szintén görög mintára. Pénzváltó asztalaiknál (*mensa*) próbáltak érvényesülni, de még ők sem igazán bankokra jellemző tevékenységet folytattak, hanem inkább üzletemberek voltak, mintsem bankárok.³⁸

³³ Andreau: i.m. 103-104. o.

³⁴ De Martino: i.m. 167-176. o.

³⁵ Bessenjő: Római magánjog. 313. o.

³⁶ Zimmermann: i.m. 171. o.

³⁷ De Martino: i.m. 167-176. o.

³⁸ Andreau: i.m. 30. o.

Banki tevékenységnek csak a szakember által bonyolított, kizárólag profitra törekvő pénzügyletek minősültek. Ez leginkább tőkével való kereskedelemnek felelt meg, vagyis a számára letétbe helyezett pénzt egy harmadik félnek kölcsönadta, amit természetesen kamatokkal együtt kért vissza még a letét lejárta előtt.

A bankároknak több típusa is volt, például az *argentarii*, akik az említett letétek kölcsönadásával, valamint hitelértékesítéssel foglalkoztak, a köztársaság utolsó századában pedig már úgynevezett aukciókon (*subhastatio*) is részt vettek, ahol tulajdonképpen hitelt adtak el a vásárlóknak; a *nummularii*, akiknek fő profilja a pénzváltás volt, s elsődleges feladatuk a készpénzhiány orvoslása és készpénzforgalom lebonyolítása.³⁹ A pénz kifizetése a leolvasással ment végbe, amelynek két típusa ismert: első esetben a *nummularius* leszámolta az adott mennyiséget, majd az *argentarius* zacskóba zárta és lepecsételte azt, ezzel biztosítva a jobb forgalomképességet (például kisebb volt így az esélye a hamis pénzzel való kereskedelemnek). A másik lehetőség szerint az *argentarius* az átvevő kezéhez leszámolt pénzt utólag zacskóba tette és lepecsételte, s az átvevő ezután elvihette a *nummularius*hoz minőségvizsgálatra.⁴⁰ A bankárok az *aedilis curulis*, illetve a *praefectus urbi* ellenőrzése alá estek, sőt maga az állam is alkalmazott bankárokat.⁴¹ A principátus első felében számos valuta létezett, ebben az időszakban több mint ötszázöt-féle érme volt forgalomban. Ezt elsősorban az a gazdasági kényszer eredményezte, hogy provinciánként eltérő volt a fellelhető (nemes)fémek mennyisége.⁴² A pénzváltók emiatt nagy vagyonra tettek szert, hiszen ha drágábban adtak egy-egy valutát, mint annak valós ára, akkor uzsorás árról eshetett szó. Később ők is elkezdtek letétekkel foglalkozni, de hitelt aukciók folyamán nem nyújtottak.⁴³

A bankárok harmadik csoportjába tartozó *coactores* az ügyfelek pénzének megőrzéséért cserébe díjat szedett. A letéttel foglalkozó bankok sikere egyértelműen az elhelyezett letétek mennyiségétől függött.⁴⁴ Végül megjelent a bankárok negyedik csoportja, a *coactores argentarii*, akik mindhárom fent említett ügylettípusban jártasak voltak. A nők számára azonban a bankári foglalkozás a törvény erejénél fogva tiltott tevékenységnek minősült.⁴⁵

³⁹ Földi András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1997. 223-225. o.

⁴⁰ Benedek Ferenc: Pénztulajdon és kondíció a római jogban. In: Jogtörténeti Tanulmányok 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Pécs 1968. 254. o.

⁴¹ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 240. o.

⁴² De Martino: i.m. 378. o.

⁴³ De Martino: i.m. 167-176. o.

⁴⁴ Andreau: i.m. 41. o.

⁴⁵ Andreau: i.m. 31. o.

A különböző, napjainkban is ismert fejlett banki formák és jogi szabályozottságuk hiánya miatt egy bank sem tudta igazán betölteni funkcióját. A „bankok” nem kínáltak sem értékpapírokat, sem befektetési vagy vállalkozás-finanszírozási lehetőségeket.

Azt láthatjuk, hogy az ókori Róma bankjai főként pénzkölcsön nyújtásával foglalkoztak, és nem a pénz betét formájában történő felhalmozásával.

A principátus korában a városok egyik gazdag rétegét képezték a késő köztársasági korban felszabadított rabszolgák, családjaik, utódjaik, akiknek bevétele főleg bankügyletekből és kereskedelemből származott.⁴⁶ A pénzgazdálkodás elterjedésével megjelentek az uzsoraügyletek is, amelyeket leginkább a *plebs*-nek azok a tagjai bonyolítottak, akik nagyobb vagyonnal rendelkeztek, de azt nem földbirtokokba, hanem városi ingóba és ingatlanba fektették, ügyleteik könnyebb leplezhetősége érdekében pedig kimaradtak a közéletből. E társadalmi rétegből alakult ki a későbbi lovagrend.⁴⁷

Az egyéni hitelezők megjelenésével kialakult a *receptum argentarii* intézménye, amely a bankár ígérését jelentette egy harmadik személynek arra, hogy ügyfelei tartozását ő fogja megfizetni. Így a bankár adóssá vált a harmadik személlyel szemben, s a teljesítést az ügyfele nála vezetett folyószámlájáról eszközölte, amelyet akkor is teljesítenie kellett, ha a folyószámlán nem állt rendelkezésre elég fedezet. Ebben az esetben a bankár az ügyfelét a hiány értékéig a későbbiekben perelhetette.⁴⁸ *Receptummal* ugyanakkor érvénytelen, nem létező követeléseket is perelni lehetett, ezért Iustinianus megszüntette a jogintézményt, s helyette *constitutum debiti alieni*t adott, vagyis ezentúl az *argentarius*ok csak *constitutum* alapján tehettek fizetési ígéretet.⁴⁹

Az emberek többsége fogyasztásai fedezése végett folyamodott már a római korban is kölcsönért, amihez lényegében a mai modern bankkártya elődjét használták, ezek voltak a *faeneratores*, a kiskereskedelmet űző hitelezők által kibocsátott eszközök, melyre általában a kamatmaximum feletti tartozások értékét terhelték rá.⁵⁰

Hitelezni nagyban is lehetett. A császári provinciáknak jellemzően az évi termés 10%-át kellett adóként befizetniük, s ezen kívül még a fejadót is lerótták. A helytartók vagy adóbérlő társaságok jóval többet szedtek be, mint amit a birodalomnak felé teljesíteniük kellett, így a túladóztatott tartományok települései fizetéseképtelenné váltak, s az előbb említett római lovagrend tagjaitól vehettek fel kölcsönt, amely a 48%-os kamataival jelentősen

⁴⁶ Alföldy Géza: Római társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2000². 129-130. o.

⁴⁷ Ferenczy – Maróti – Hahn: i.m. 99-100. o.

⁴⁸ Benedek – Pókecz: i.m. 290-291. o.

⁴⁹ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 236. o.

⁵⁰ Philip Johannes Thomas: A strategem to avoid the limit on interest. Journal of Contemporary Roman-Dutch Law 75. 2012. 97. o.

meghaladta a kamattörvényekben foglalt mértékeket. Nem csoda hát, hogy a lovagrend egyre vagyonosabb réteggé nőtte ki magát. Ügyködésük viszont akadályozta a helytartókat és az adóbérlőket az elkövetkező évek adóinak beszedésében, mivel a végletekig eladósodott provinciák már nem bírták a pénzügyi terhelést. Ez összetűzésekhez vezetett, amely miatt Róma kénytelen volt katonai egységeket kiállítani, ami még tovább rontotta a kincstár anyagi helyzetét. Lassan ez is hozzájárult, hogy a provinciák adósságspirálba keveredjenek, és többé ne kerüljenek ki onnan. Hiába állítottak fel vizsgálóbizottságokat (*lex Calpurnia*), hiszen azokban is jórészt lovagrendbeliek ültek, így a helyzet menthetetlennek bizonyult.⁵¹

II. Az általános kamatmaximum túllépését engedő ügyletek

1. A tengeri kölcsön (*foenus nauticum*, másként *pecunia traiectica*)

D. 22, 2, 1 (Modestinus 10 pandectarum):

„*Traiectica ea pecunia est quae trans mare vehitur: ceterum si eodem loci consumatur, non erit traiectica. sed videndum, an merces ex ea pecunia comparatae in ea causa habentur? et interest, utrum etiam ipsae periculo creditoris navigent: tunc enim traiectica pecunia fit.*”

„Tengeri kölcsönnek nevezzük azt a pénzt, amit a tengeren át szállítanak; mivel ha ugyanott használják fel, nem jöhet szóba *traiectica*. Ugyanakkor vizsgálándó, hogy az ebből a pénzből vásárolt áru, ehhez számít-e? Ha az is a hitelező veszélyére hajózik, akkor *traiectica pecunia* lesz.

Előfordult, hogy a római jog – főleg a hajózási jog terén – a görög jogból vett át intézményeket – így a *lex Rhodiá*t és a tengeri kölcsönt is. Utóbbi híres volt a törvényes maximum felett kikötött kamatairól, amelynek indoka a tengeren túli hajózásban rejlő nagyfokú kockázatban keresendő. A hitelező azzal a megegyezéssel nyújt kölcsönt hajószállítmányra, hogy csak abban az esetben követelheti annak visszatérítését⁵² magas kamatokkal együtt, ha a hajó befut a rendeltetés szerinti kikötőbe, azaz a szállítmány sem egészben,

⁵¹ Ferenczy – Maróti – Hahn: i.m. 339. o.

⁵² A D. 22, 2, 3 értelmében a hitelező viseli a veszélyt attól a naptól kezdve, amikor a hajó kifutásának pontos idejében megállapodtak. „In nautica pecunia ex eo die periculum spectat creditorem, ex quo navem navigare conveniat.” Vélhetően ez csak a posztklasszikus és a iustinianusi kortól kezdve igaz, mivel akkortól beszélünk a hitelező kockázatviselése mellett nyújtott tengeri kölcsönről, előtte a hitelező *accidentali negotii* viselte a kockázatot, annak kikötésére külön *stipulatio*t kellett alkalmazni. L. Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 190. o.

sem részben nem semmisül meg *vis maior* folytán.⁵³ A hajósnak előre szüksége volt bizonyos összegre, hogy a tengeren túl az árut megvásárolhassa, majd visszatérte után értékesíthesse. Ha a hajós jól gazdálkodott, az eladásra szánt áruk vételárába beépítette a hitelezőnek kifizetett (nem csak kölcsön, hanem) kamat mértékét, és még erre a saját hasznát is rátette, hogy jövedelmező legyen a befektetése. *Bessenýő* három eshetőséget különböztet meg: amikor a kölcsönt import céljából kapja a hajós, vagyis az előbb leírt lehetőség; exportra létesül a kölcsön, vagyis indulás előtt vásárol árut az összegből, amelyet a célkikötőben értékesít, s ott törleszti kölcsönét; harmadikként pedig a hajóút technikai finanszírozására (legénység, felszerelés stb.) vehetett fel kölcsönt a hajós, melyet a sikeres kereskedelmi út végére érve megtérített. A hitelezővel kötött megállapodásban rögzítették, hogy a kölcsönt odaútra, vagy oda-vissza utazásra nyújtják, illetve az oda-vissza út esetében az export-import kombinálódhatott.⁵⁴ A hitelező oldaláról a magas szintű kockázatvállalásért cserébe busás megtérülési lehetőséget, míg a hajós szemszögéből a hajóúttal kapcsolatban felmerülő beruházások pénzügyi feltételeit biztosítja a jogügylet.⁵⁵ Amennyiben a hajó megérkezik a célkikötőbe, a szerződési feltétel bekövetkezik, érvényesíthetővé válik a hitelező követelése, méghozzá visszamenőleg, a kölcsön tényleges folyósításának pontjától (*ex tunc*). A feltétel bekövetkeztével a szerződés járulékos tényezői, a kamatok is követelhetőek.⁵⁶

A tengeri kölcsön különböző elnevezései mögött éles logikát fedezhetünk fel: először is a *foenus* kifejezés magát a tengeri kölcsönt jelenti, s kamatait pedig az *usurae* szóval jelölik, mivel gyakran a kamatmaximumot meghaladó értékeket vett fel. A *pecunia traiectica* tágabb értelemben a tengeri útra vitt pénzt vagy az azon vásárolt árut jelenti,⁵⁷ míg szűkebb értelemben – ami megegyezik a *foenus nauticum* (tengeri kamat) lényegével – annyit tesz, hogy a hitelező saját kockázatra, magas kamatokkal kölcsönt nyújt. Ez egyezik meg az általános értelemben vett tengeri kölcsön fogalmával. Vagyis tengeri

⁵³ Bessenýő: Római magánjog... 362. o. Ugyanígy, a már említett Lex Rhodia esetében, ha a szállított áru *vis maior* vagy kalóztámadás folytán meg.

⁵⁴ Bessenýő András: Értelmezési problémák a tengeri kölcsönrel kapcsolatban. In: Tudományos Dialóg Jogtörténeti Különszám. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2000. 17-18. o.

⁵⁵ Bessenýő: Római magánjog... 17. o.

⁵⁶ Bessenýő: Római magánjog... 20. o. (A hajós esetleg stipulációban is kötelezhette magát poena megfizetésére, ha nem teljesítene határidőben. Ilyenkor eshetőleges, késedelmi kamatként tekinthetünk a poenára, melynek mérte viszont kamattörvényi szabályozás alá esett.)

⁵⁷ Földi András: A biztosítási szerződés előképei a római jogban. Jogtudományi Közöny, 1990. 45. sz. 215. o. (D. 22, 2, 1); 222. o.: A készpénzszállítás akár a tengeren túlra történő banki átutalást is kiválthatta.

kölcsön alatt a *pecunia traiecticia* és a *foenus nauticum* együttes megfizetését értjük.⁵⁸

Kérdéses volt, hogy a tengeri kölcsön vajon minek minősül: vajon egy átvételi elismervény a rakományról vagy ténylegesen tengeri kölcsön? Esetleg egy fiktív biztosítási szerződés jellegű kölcsön vagy az áru értékére történő becsüs megállapodás.⁵⁹

D. 19, 2, 15, 6 (Ulpianus 32 ad edictum):

„*Item cum quidam nave amissa vecturam, quam pro mutua acceperat, repeteretur, rescriptum est ab Antonino Augusto non immerito procuratorem Caesaris ab eo vecturam repetere, cum munere vehendi functus non sit: quod in omnibus personis similiter observandum est.*”

„Ha a hajóstól a hajó elsüllyedése esetén a kölcsönként átvett fuvardíjat visszakövetelik, azt a *rescriptumot* adta Caracalla, hogy a *procurator* Caesaris azt jogosan követeli, mivel a hajós a szállítási kötelezettségét nem teljesítette (és mindenkire ez a megállapítás az irányadó).”

Ahogy a forrásból világosan kitűnik, ebben az esetben a fuvardíjat is kölcsönként fizették, amely összeg a hajó elsüllyedése miatt visszajár, mivel bár a hajóbérlő viseli a szállított áruk megsemmisülésének veszélyét, a fuvardíj kockázata a hajóst terheli, így ha nem teljesít, az összeget meg kell térítenie. Gazdaságilag tehát úgy alakult, hogy a kölcsön a szállítási szerződés részévé vált,⁶⁰ így ebből a szempontból a hajós oldaláról nézve fontosnak tartom a kölcsön külön kikötését, mert akkor ténylegesen tengeri kölcsönről beszélhetünk, amelynek lényege éppen az, hogy a hajó és a rakomány megsemmisülése esetén azt ne kelljen visszafizetni, azaz mintegy kártalanítás funkciót töltött be. *Bessenyő* viszont a többi romanistával ellentétben arra a tetszetős következtetésre jutott, hogy értelmetlen a veszélyviselésről vitázni, ugyanis a szerződő felek általában ki sem tértek a hitelezőt érintő veszélyviselési kérdésekre, a kamatfizetést tartották szem előtt. A kölcsön három formája fordulhat elő: a kamatmentes és az általános kölcsön, amely esetekben a hitelező veszélyviselése kizárt,⁶¹ illetve a tengeri

⁵⁸ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 191. o.

⁵⁹ Jakab Éva: *Vectura pro mutua*: Überlegungen zu TP 13 und Ulp. D.19, 2, 15, 6, SZ 117. Szeged 2000. 271. o.

⁶⁰ Jakab: i.m. 272. o.

⁶¹ Általános pénzkölcsön esetén a hitelező veszélyviselése kizárt, mivel az adóst a pénz tekintetében generikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli, akárcsak más helyettesíthető dolgok esetében. De ha pénzről beszélünk egy halmozott stipulatio jön létre átadásakor, amivel a kötelezett azonnal szabadul, a jogosult pedig azonnal tulajdont szerez a pénzürmék összessége felett. (A pénznél az összesség és az egyes darabok önálló jogi minőségben értékelendők). L. Erdődy János: A pénz természete a római jogban. Jogtörténeti Szemle 2005. 1. sz. 22-25. o.

kölcsön, amellyel nyilván együtt jár a hitelező veszélyviselése, azt hallgatólagosan kötik ki. A veszélyviselés itt a kamat megállapításának függvénye: a kamatot magasan kell kikötni, ahhoz hogy tengeri kölcsönről beszélhessünk, melynek a kamat járulékos tartalmi elemévé vált, enélkül csak általános kölcsönről lenne szó. Mindebből következik, hogy a hitelező a hajó pusztulása esetén is követelhetette a kölcsönösszeget, kamatait viszont csak külön keresettel, amennyiben azokat *stipulatio*val kikötötték.⁶²

Visky szerint a tengeri kölcsön rejtett biztosítási szerződésnek minősül: a kölcsönadó azért hajlandó hatalmas összegeket kifizetni a hajósnak, mert tudja, hogy azokat a hajó beérkezése esetén korlátlan kamatokkal együtt követelheti vissza. Persze magas tőkehasználati díjat csak indokolt esetben lehetett kikötni, például ha tudható, hogy az adott útvonalon kalózok portyáznak, vagy viharos időszakban zajlik a szállítás. Azonban a hajó vagy annak rakománya egészben vagy részben megsemmisült, és nem jutott el a célkikötőbe, akkor a kifizetett összeget a hajós egyfajta vagyonszolgáltatásként megtarthatta. Fontos megjegyezni, hogy csak a hajózással összefüggő kár bekövetkezte esetén marad a pénz a hajósnál, tehát ha figyelmetlenség miatt tűz üt ki a fedélzeten, és ezért nem teljesít, akkor a kölcsönösszeg (a kamatokkal együtt) visszajár a hitelezőnek.⁶³ A jogintézményt Földi szerint szintén a biztosítási szerződés előképének tekinthetjük, mivel a kamat biztosítási díjnak, a kölcsönösszeg pedig kár esetén előre megfizetett kártalanításnak tekinthető, ráadásul a biztosítási idő és a biztosítási esemény is meghatározott.⁶⁴

Bessenýő pont az előre megfizettség miatt nem ért egyet a biztosítási szerződési mivolttal. Indoklása értelmében biztosítás esetén „a biztosított a biztosítási esemény bekövetkezte után kapja meg a biztosítási összeget.” A *pecunia traiectica*-nál épp ellenkezőleg, a hajós, vagyis a biztosított már előre kézhez kapja az adott összeget. Ráadásul biztosítás esetén a biztosított események köre előre meghatározott, míg a tengeri kölcsönnél nem. Továbbá a kölcsönösszeg nem azonosítható a kártérítési összeggel, valamint a kamatok sem a biztosítási díjjal.⁶⁵ A fentiekből levonható tehát az a következtetés, hogy a tengeri kölcsön csupán egy nagyobb kockázattal járó tőkebefektetés, amely után jóval magasabb kamat is szedhető.⁶⁶ Így amíg Iustinianus nem határozta meg 12%-ban a tengeri kölcsön kamatmaximumát, jelentős

⁶² Bessenýő: Értelmezési problémák... 19. o.

⁶³ Visky Károly: Das Seedarlehen. RIDA 16. 1969. 391-392. o.

⁶⁴ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 211. o.: A kiemelkedően nagymértékű hitelezői kockázatra tekintettel általában megszabták, hogy milyen időszakban és mely útvonalon haladhatott a hajós, aki amennyiben ettől eltért, szerződést segegett, és ezzel a vis maior kockázatát is magára vállalta. L. Molnár – Jakab: i.m. 292. o.

⁶⁵ Bessenýő: Értelmezési problémák... 21. o.

⁶⁶ Bessenýő: Római magánjog. 362-363. o.

mértékű, legális kamat kikötésére nyílt lehetőség. Összességében megállapíthatjuk, hogy a tengeri kölcsön egyértelműen kereskedelmi ügylet, feltűnik benne a kereskedelmi célú hitel nyújtása, továbbá tőkebefektetési formaként is értelmezhető. Kiterjedt szabályozásából arra következtethetünk, hogy a *mutuum*-tól független, kereskedelmi jogi jogintézménnyé nőtte ki magát.⁶⁷

2. A sportolónak nyújtott kölcsön

A kölcsönnek ezt az esetét azért szükséges tárgyalni, mert itt is megjelenik az általános mértéken felüli kamat, amelyet a nagyobb kockázat indokol, akárcsak a tengeri kölcsönnél. Előfordult ugyanis, hogy sportolónak nyújtottak kölcsönt, biztosítva ezzel minden lehetőséget a tőkéletes felkészüléshez, egy nagyobb versenyen való eredményes szerepléshez. Csak abban az esetben kellett a versenyzőnek a kölcsönt visszafizetnie, ha győzelmet aratott. A kölcsönadó a megszokottól eltérő, magasabb kockázatot vállalt, mivel a versenyző nem feltétlenül került ki győztesen a megmérettetésből, ezért nagyobb kamatot is szedett, akár a megengedett mértéken felülit; bár ezt némileg megnehezíthette, hogy általában nem alkalmaztak *stipulatiót* a kamatok kikötésekor, így azok kikényszerítése akadályba ütközhetett.⁶⁸

Összességében mind a tengeri kölcsön, mind a sportolónak nyújtott kölcsön esetében megállapíthatjuk – bár legális jogintézmények –, a segítségükkel kamatmaximumot jóval meghaladó mértékű kamatokat szedhettek, amelyek uzsorás jelleget ölthettek, így alkalmasnak bizonyultak a kamattörvények megszegésére.

Az általános kamatmaximum túllépését engedő ügyletek után a következőkben a vizsgálat tárgyát már a törvényi tilalomba ütköző megoldások képezik, melyek alkalmazása szintén széles körben elterjedt volt az ókori Rómában.

III. A kamatmaximum kijátszására szolgáló ügyletek

1. A *contractus mohatrae*

A *contractus mohatrae* a *mutuum* egyik fajtájának tekinthető, amelynél készpénz helyett egy dolgot ad át a hitelező az adósnak azzal, hogy az értékesítse azt, és a befolyt vételárat kölcsönként használja fel. A jogintézménnyel kapcsolatban szükséges kitérnünk a nem valódi és a valódi

⁶⁷ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 209-210. o.

⁶⁸ Zimmermann: i.m. 186-187. o.

contractus mohatrae esetére is, amelyek közül az utóbbi számított illegális uzsorásügyletnek.

Ha a fogalmak jelentését vizsgáljuk, *Bessenýő András: Római magánjog* című tankönyvében – ellentétben a hazai tankönyvirodalommal – azt találjuk, hogy a szerző a D. 12, 1, 11 princípiumában leírt esetre alkalmazza a valódi jelzőt. Elképzelése talán azon alapul, hogy az arab eredetű szó, a *mohatrae* (muhatara) veszélyt jelent, így az általa valódinak értékelt esetben ténylegesen beszélhetünk veszélyviselésről, veszélyátszállásról, mivel a kölcsön keretén belül valós tulajdon-átruházás is történik a dolog átadásával együtt, melytől kezdve a veszélyt a kölcsönvevő viseli. Ebből viszont levonható az a következtetés – bár szerző nem említi –, hogy a jogintézmény másik értelmezése, tehát a rejtett uzsorás szerződés keretében viszont magának a dolognak az átadása általában meg sem történt, csak lejátszódott a két adásvételi szerződés a kamatok kikényszerítése céljából, azaz veszélyviselésről itt szó sincs, így *Bessenýő* érvelése logikusnak tűnik.

A továbbiakban a tankönyvirodalomban elterjedt általános elnevezéseket fogom követni, miszerint a D. 12, 1, 11 pr. a nem valódi *contractus mohatrae*-t írja le,⁶⁹ ugyanis ez a fragmentum nem uzsorás ügyletet ír le, viszont a XIV. században elterjedt *contractus mohatrae* elnevezés alatt a középkorban már egyértelműen az uzsorás szerződést értették,⁷⁰ amelyet a tankönyvirodalom valódi *contractus mohatrae*-ként tart számon.

1.1. A nem valódi *contractus mohatrae*

Mint azt már a fentiekben láhattuk, *mutuum* létrejöhet elhasználhatatlan dolog feletti tulajdon átruházásával is. Ez történik a következő esetben:

D. 12, 1, 11 pr. (Ulpianus 26 ad edictum):

„ <i>Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis utereris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam.</i> ”	„Kérted, hogy pénzt kölcsönözzek neked, de mivel nem volt készpénzem, egy tálat vagy aranyrögöt adtam neked, hogy azt add el és az árát használd fel. Ha eladtad, a kölcsönszerződés létrejött.”
--	--

A kölcsönadó – mivel készpénzt nem tud, ezért – egy tárgyat juttat a kölcsönért folyamodónak azzal, hogy a másik azt értékesítse, s a kölcsönt a vételár összegére értelmezze. A későbbiekben az adósnak tehát nem azt a dolgot, hanem a vételárnak megfelelő összeget kell majd visszaszolgáltatnia. A középkorban a kölcsönnyújtásnak ezt a típusát nevezik nem valódi

⁶⁹ Bessenýő: Római magánjog. 361. o.

⁷⁰ Fernand Braudel: The wheels of commerce. In: Civilization & Capitalism 15th-18th century. Los Angeles 1992. 556. o.

contractus mohatrae-nak. Lényegesnek tartom kiemelni, hogy kölcsönről csak az adásvétel megtörténte után beszélhetünk,⁷¹ ennek pedig a veszélyviselés szempontjából van nagy jelentősége, melyre tekintettel a dolgozatban külön fejezetet szentelek a téma tárgyalásának.⁷²

Max Kaser a D. 12, 1, 11 pr.-hez hasonló *Digesta* részletet is a vizsgálódás tárgyává tesz, amelyben Iulianus nem ismeri el a kölcsön létrejöttét.

D. 17, 1, 34 pr. (Africanus 8 quaestionum):

„*Qui negotia Lucii Titii procurabat, is, cum a debitoribus eius pecuniam exegisset, epistulam ad eum emisit, qua significaret certam summam ex administratione apud se esse eamque creditam sibi se debiturum cum usuris semissibus: quaesitum est, an ex ea causa credita pecunia peti possit et an usurae peti possint. respondit non esse creditam: alioquin dicendum ex omni contractu nuda pactione pecuniam creditam fieri posse. nec huic simile esse, quod, si pecuniam apud te depositam convenerit ut creditam habeas, credita fiat, quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiunt: item quod, si a debitore meo iussero te accipere pecuniam, credita fiat, id enim benigne receptum est. his argumentum esse eum, qui, cum mutuam pecuniam dare vellet, argentum vendendum dedisset, nihilo magis pecuniam creditam recte petiturum: et tamen pecuniam ex argento redactam periculo eius fore, qui accepisset argentum. et in proposito igitur dicendum actione*

Titius ügyvivője, Lucius, miután Titius adósától pénzt hajtott be, levelet írt Titiusnak, hogy az ügyintézői tevékenységből származó bizonyos összeg erejéig adósnak tekinti magát [és itt nem abban az értelemben, hogy az összeget majd át kell adnia megbízójának], 6%-os kamatlábbal. Tehát Lucius pénzkölcsönt szeretne eszközölni, törvényesen megengedett kamatmérték maximumával. A kérdéshez tartozik az is, hogy Titius ezen tényállás alapján perelhet-e „hitelezett pénzösszeg” címen és perrel követelheti-e a kamatokat? Iulianus azt válaszolja, hogy ez nem kölcsön, bár Lucius azt szeretett volna létesíteni, hiszen ha kölcsön lenne, akkor az azt jelentené, hogy minden szerződésből csupán megegyezés útján kölcsön válhat.

⁷¹ Benedek – Pókecz: i.m. 288. o.

⁷² Az egyszerű kölcsönt és a *contractus mohatrae*-t összehasonlítva azt a megállapítást tehetjük, hogy a kölcsön *stricti iuris* jellegéből adódóan nincs szó szubjektív felelősségről, a hitelező csak követel, az adós pedig, mivel tulajdonba adás történt, és generikusan felel, ezért ez a kijelentés még vis maior esetén is helytálló. Szintén a *stricti iuris* jellegből következik, hogy késedelem esetén szóba se jöhet késedelmi kamat, ha csak azt stipulációval ki nem kötötték.

*mandati obligatum fore
procuratorem, ut, quamvis ipsius
periculo nummi fierent, tamen
usuras, de quibus convenerit,
praestare debeat.”*

A fenti jogesetben a felek közötti megegyezés is vitatható, mert Lucius pusztá kijelentést tesz, Titius pedig nem adja beleegyezését, hacsak hallgatólagosan nem.⁷³ A kamatokat pedig csak abban az esetben követelhetné, ha azt külön *stipulatio*ban vagy adóslevélben kikötötték volna. Diocletianus viszont azon a véleményen van, hogy ha a *creditor* és a *debitor* között a dologátadás megtörtént, s megegyeztek a tárgy becsült értékében, akkor már az adásvétel nélkül is, önmagában a megegyezéssel létrejött a kölcsön, és a *debitor* a becsült érték erejéig kötelezett, attól függetlenül, hogy használta, eladta-e az adott dolgot vagy sem.

Codex Iustinianus 4. 2. 8 (Imperatores Diocletianus, Maximianus):

*„Si pro mutua pecunia, quam a creditore poscebas, argentum vel iumenta vel alias species utriusque consensu aestimatas accepisti, dato auro pignori, licet ultra unam centesimam usuras stipulanti spopondisti, tamen sors, quae aestimatione partium placito definita est, et usurarum titulo legitima tantum recte petitur. nec quicquam tibi prodesse potest, quod minoris esse pretii pignus quod dedisti proponis, quominus huius quantitatis solutioni pareas. * diocl. et maxim. aa. et cc. proculo. * <a 293 s. xvii k. ian. aa. cons.>”*

„Ha a hitelezőtől kért készpénz kölcsön helyett te ezüst ingóságokat, lovakat vagy másfajta dolgokat kaptál, amelyek árát a hitelezővel *consensus* alatt felbecsültétek, és te cserébe arany ingóságokat elzálogosítottál, utána, habár több mint havi 1%-os kamatra tettél ígéretet *stipulatio*val, csak a becslésben megállapított tőkét és a törvényesen szedhető kamatokat kell megfizetned. Viszont attól még, hogy te kisebb értékben kapod vissza azt, amit zálogba adtál, az nem ment fel az alól, hogy te a becsült értéket és ne kevesebbet fizess meg.”

⁷³ Max Kaser: Die Verteilung der Gefahr beim sogenannten contractus mohatrae. In: Antonio Guarino – Luigi Labruna (eds.): Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz I. Napoli 1964. 74-82. o. Az eset pedig még véletlenül sem tévesztendő össze azzal, amikor a depositariusnál letétbe helyezett pénzüsszegben a felek megegyeznek, hogy azt a depositarius megtartja és a továbbiakban kölcsönként tekintenek rá. Ugyanis itt a pénzermék a letevő tulajdonában vannak, s a megállapodással mennek át a letéteményes tulajdonába, kihagyva azt a mozzanatot, hogy a letevő felveszi a pénzt, majd kölcsönt alkalmazva azonnal vissza is adja. Viszont ha összevetjük a D. 17, 1, 34 pr.-t a D. 19, 5, 19 pr.-val, akkor megláthatjuk, hogy itt a szóban forgó dolgot nem vásárolták meg, vagy a vételárat nem fizették ki, de a lecsupaszított kölcsön megfizetése végbement.

Megállapíthatjuk, hogy a nem valódi *contractus mohatrae* esetén – szemben a valódi *contractus mohatrae*-val – hiányzik a pénz vagy más helyettesíthető dolog leszámolásának mozzanata.⁷⁴

1.1.1. Peresíthetőség a nem valódi *contractus mohatrae*-nél

Mivel a nem valódi *contractus mohatrae*-t a kölcsön egyik fajtájának tekinthetjük, így a kölcsönszerződésre vonatkozó szabályok az irányadók a peresíthetőség kérdésében; és tekintettel arra, hogy a visszatérítési kötelezettség a kölcsönbe adott tárgy továbbértékesítéséből származó vételáron alapul, a pénzkölcsön szabályait kell alkalmazni. Az adósnak ugyanannyit kell visszatérítenie a hitelező részére, mint amennyit kölcsön kapott, a kamatok szedésére pedig külön *stipulatio* kikötésére szükség van:

D. 12, 1, 11, 1 (Ulpianus 26 ad edictum):

„*Si tibi dedero decem sic, ut novem debeas, Proculus ait, et recte, non amplius te ipso iure debere quam novem. sed si dedero, ut undecim debeas, putat Proculus amplius quam decem condici non posse.*”

„Ha azzal a feltétellel adtam neked tízet, hogy kilencet kell visszafizetned, Proculus helyesen mondja, hogy *ipso iure* csak kilenccel tartozol és nem többel. De ha tízet azzal a kikötéssel adtam neked, hogy tizenegyet fizess meg, akkor Proculus szerint a *condictio*val nem lehet tíznél többet visszakövetelni.”

Pénzkölcsön esetén a kölcsönadó rendelkezésére a *condictio certae creditae pecuniae* áll. Magát a kölcsönadás tényét a hitelező köteles igazolni; hiszen amit a perben valaki állít – jelen esetben a tartozás fennállását –, azt igazolnia is kell. A könnyebb bizonyítás érdekében célszerűnek mutatkozott az adóslevél (*chirographum*) kiállítása, azonban komoly gond adódhat abból, ha ezt az adós még a hitel folyósítása előtt jóhiszeműen kiállította, és megperlik vele. Ennek elkerülésére a törvény 5 – Justinianusnál 2 – évig *exceptio non numeratae pecuniae* ad az adósnek, amellyel arra hivatkozhat, hogy a hitelezője még nem folyósított, továbbá rendelkezésére áll a *querela non numeratae pecuniae*, amely az adóslevél érvénytelenítését célozza. Hasonló a helyzet abban az esetben is, amikor a hitelező előbb adja ki a nyugtát, mint ahogy az adós a kölcsönt visszatérítené.⁷⁵

Amennyiben a hitelező teljesítési haladékot ad adósának formátlan megállapodás keretein belül, az az adóst csak kifogás érvényesítésére jogosítja fel, ha a hitelező a lejáratú idő előtt megperli. Ha azonban az adós a haladék kikötése alkalmával újabb tartozáselismerést (*constitutum debiti*)

⁷⁴ Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Szeged 2012⁶. 291. o.

⁷⁵ Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve – Intitúciók. Tankönyvkiadó, Budapest 1963⁴. 200-201. o.

tesz, akkor ez alapján a hitelezőnek a már meglévő kereset mellett újabb, az *actio de pecunia constitua* áll rendelkezésére a tartozáselismerés okán, ráadásul az egyik kereset megindítása nem zárja ki a másikat, csakis a tartozás törlesztésének van ilyen joghatása. Ha más személy tartozását ismerik el, akkor annak érdekében jön létre az elismerő kötelezettsége. Ez a kezesség egyik esete, a *constitutum debiti alieni*.⁷⁶ Kezességnek minősíthető még a *receptum argentarii* is (a *constitutum debiti alieni* elődje), amikor az adós egy bankárnál folyószámlával rendelkezik, aki az ügyfele fizetési kötelezettsége helyett teljesítést ígér. Főleg a valódi *contractus mohatrae* körében merülhet fel veszélyes kérdésként, ugyanis a kezesnek nagymértékű kamatok megfizetésével kell számolnia. Éppen ezért készfizető kezességet vállalni hatalmas finansziális kockázatnak minősül. Előfordulhat, hogy a hitelező és adós kötő kikötésében állapodnak meg, amit az adós ígér a hitelezőnek arra az esetre, ha kötelezettségét nem vagy nem kielégítően teljesíti.

A nem kielégítő teljesítés leggyakoribb esete az adóskésedelem (*mora debitoris*). Hasonlóan a tartozáselismerésre alapított keresethez, a kötőre irányuló kereset az alapkeresettel együtt indítható.⁷⁷ A *contractus mohatrae* vonatkozásában elsősorban a *mora debitoris* vizsgálendő: csak akkor indítható kereset, ha a követelés peresíthetőségén és fennállásán kívül teljesül még egy tényező, az *interpellatio*, azaz a hitelező teljesítési felszólítást intézett az adóshoz, sikertelenül. A kereset az eredeti összegén kívül az elmaradt hasznok és a késedelmi kamatok megtérítésére szolgált. *Mora creditoris* alatt azt értjük, amikor az adós teljesítene a hitelezőnek, de az egyszerűen nem fogadja el a teljesítést, vagy késlelteti azt. Ilyenkor az adós felelőssége a *dolus* és a vele egy tekintet alá eső *culpa lata* mértékére csökken. Ha a hitelező hibájából elhúzódnak a teljesítés miatt az adósnak kára keletkezik, azt a hitelező köteles megtéríteni, továbbá elfogadni a teljesítést, csak így szűnik meg a hitelezői késedelem.⁷⁸

1.1.2. Veszélyviselés a (nem valódi) *contractus mohatrae*-nál

A *mohatrae* arab eredetű szó (muhatara), veszélyt jelent. Kaser viszont már a *contractus mohatrae*-ra értelmezve azt mondja, hogy régebbi források szerint a *mohatrae* kamatmaximum kijátszására irányuló adásvételi szerződéseket jelöl, azonnali viszont-adásvétellel, még hozzá alacsonyabb áron.⁷⁹ Ez a megállapítás inkább a valódi *contractus mohatrae*-nál lesz helytálló. A nem valódi *contractus mohatrae* esetében valóban beszélhetünk

⁷⁶ Bessenjő: Római magánjog. 363. o.

⁷⁷ Benedek – Pókecz: i.m. 255-256. o.

⁷⁸ Szász-Schwarz Gusztáv: A római jog institúciói. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1914. 171-172. o.

⁷⁹ Kaser: i.m. 75. o.

veszélyátszállásról, mivel a kölcsön keretén belül tényleges tulajdon-átruházás is történik a dolog átadásával, amelytől kezdve a veszélyt a kölcsönvevő viseli.

D. 12, 1, 11 pr. (Ulpianus 26 ad edictum):

„*Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis uteraris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam. quod si lancem vel massam sine tua culpa perdidideris prius quam venderes, utrum mihi an tibi perierit, quaestionis est. mihi videtur Nervae distinctio verissima existimantis multum interesse, venalem habui hanc lancem vel massam nec ne, ut, si venalem habui, mihi perierit, quemadmodum si alii dedissem vendendam: quod si non fui proposito hoc ut venderem, sed haec causa fuit vendendi, ut tu uteraris, tibi eam perisse, et maxime si sine usuris credidi.*”

„Kérted, hogy pénzt kölcsönözzek neked, de mivel nem volt készpénzem, egy tálat vagy aranyrögöt adtam neked, hogy azt add el és az árát használd fel. Ha eladtad, a kölcsönszerződés létrejött. De ha az aranyrög vagy a tál a te hibádon kívül, az adásvétel előtt megsemmisült, kérdésként merül fel, hogy ki viselje a kárt, te vagy én. Úgy vélem, hogy Nerva döntése a helyes, miszerint attól függ, hogy én valójában el akartam-e adni az aranyrögöt vagy a tálat, vagy sem. Ha szándékomban állt az értékesítés, akkor nekem kell a veszélyt viselni, mintha valaki másnak adtam volna át eladásra; de ha nem akartam eladni és csak azt akartam elérni, hogy te a befolyt összeget felhasználhasd, akkor te viseled a veszélyt, főleg, ha kamatok nélkül hiteleztem [baráti kölcsönnyújtás].

Ez a forrás szolgál kiindulópontként a veszélyviselés kérdésében a *contractus mohatrae* esetén. A hitelező pénz híján egy tárgyat juttatott az adósnak, hogy az értékesítse azt, és a befolyt vételárat kölcsönként használja fel. Az adásvétel mozzanatával a kölcsön létrejön. Azonban ha a dolog még az eladás előtt, az adós önhibáján kívüli okból megsemmisül, jogosan merül fel a kérdés, hogy ki viselje a dolog pusztulásának veszélyét. Nerva elegáns döntése értelmében minden a hitelező szándékától függ: tehát, hogy el akartam-e adni a dolgot vagy sem. Amennyiben eredetileg is az értékesítés volt a célja, csak az adóst bízta meg az eladással, akkor a dolog tulajdonosaként ő viseli a kárt (*casum sentit dominus*). Ha viszont (ami valószínűbb) nem az értékesítés volt az eredeti cél, és a juttatás csak azért történt, hogy a másik a dolgot eladva pénzhez jusson – vagyis kölcsön szerződés jött létre –, akkor az adós viseli a pusztulás veszélyét, és generikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli.

Nerva döntését azzal indokolhatjuk, hogy a klasszikus kort követően a kárviselés a kölcsönvevőre nehezedik, a kölcsön – amely az adásvételtől függetlenül létrejött – értelmében a dolog az ő tulajdonában van, úgy fekteti be, ahogy azt a legjobbnak látja, csupán ugyanolyan minőségű és mennyiségű dolog visszaszolgáltatására köteles a kölcsönadó felé. Másfelől a későklasszikus jog elvárásai szerint, amíg az *emptio-venditio* nem perfektuálódik, addig a kárveszélyt a kölcsönadó viseli, s csak az adásvétel minden joghatásának beálltával veszíti el tulajdonjogát (*casum sentit dominus elve*). Ha mindezt végig gondoljuk, felismerjük, hogy nem lenne elfogadható a veszélyviselés kölcsönadóra történő hárítása. Ezért hozta Nerva azt a döntést, hogy a veszélyviselés alanyát a kölcsönadó szándékai határozzák meg, különben a kölcsönvevő csak az *emptio-venditio*-ból befolyt vételárért lenne felelős.⁸⁰

Koschaker vitatja⁸¹ a D. 12, 1, 11 pr.-ben említett veszélyviselési megkülönböztetést. Amíg a szóban forgó szerződést kölcsönként elismerjük, a veszélyt a kölcsönvevő kénytelen viselni. A későklasszikusok szerint viszont a kölcsönadót terheli a kárveszély a pénzkölcsön ügyleteknél. Csak a nem kamatozó baráti kölcsönök esetén viseli a kölcsönvevő a kockázatot, mert a *bona fides* megkívánja, hogy a jó szándékú hitelezőről levegyük e terhet.

Kaser végül azt a következtetést vonja le, hogy Nerva helyes döntést hozott: első esetben, mikor a kölcsönadó eladásra szánja a dolgot, az adásvétel létrejöttéig a kölcsönadó viseli a veszélyt: „*mihi perierit, quemadmodum si alii dedissem vendendam*” (azaz mintha nem is kölcsön céljából, hanem megbízási szerződés keretében harmadik félnek történő eladásra szánná a dolgot a „kölcsönadó”).

Ha a hitelező azért adja át a dolgot, hogy az adós azt értékesítse, és a vételárat kölcsönként használja fel, a kölcsön csak az adásvétel megkötésével jön létre, amikor már a vevő a vételárat megfizette.⁸² Az viszont kérdéses marad, hogy a dolgot azonnal átadták-e, erről Ulpianus nem ír. A veszélyviselés kérdésében itt is a *casum sentit dominus* elve érvényesül, tehát a vevő viseli innentől kezdve a veszélyt, az eladó pedig immár az adásvételi szerződés megkötését követően, ténylegesen létrejött kölcsönből adódóan a kölcsönadónak tartozik. Másrészt viszont, ha a kölcsönadó a dolgot nem eladásra szánta, hanem azonnali kölcsön jön létre kettejük között, akkor a veszélyt a kölcsönvevő viseli: „*tibi eam perisse*”, ugyanis – mint azt Koschaker is kifejti – baráti kölcsönszerződések esetén egyedül a

⁸⁰ Zimmermann: i.m. 162. o.; Kaser: i.m. 75-76. o.

⁸¹ Paul Koschaker: Die Verteilung der Gefahr beim sogenannten 'contractus mohatrae'. In: Gerichts-Zeitung, Sondernummer für J. Schey. Bécs 1923. 9-11. o.

⁸² „Nincs kölcsön tényleges kifizetés nélkül.” Philipp Charwath: Römisches Recht – Ein Lesebuch. Berlin 2011. 398. o.

kölcsönvevő érdeke a dolog értékesítése és a vételár kölcsönként való felhasználása, így a veszélyt is neki kell viselnie. A kölcsönadó szemszögéből mindez teljesen érthető, hisz legalább az adott dolog értékéig biztosítani szeretné magát, így számára a legkényelmesebb az lenne, ha minden esetben már a dolog kölcsönadásával – irányuljon az bármilyen célra –, az átvételtől az adós viselje a veszélyt.⁸³ Ez legegyszerűbben a kölcsönnyújtásra értelmezve, az érték megbecsülésével oldható meg, ugyanis ezek után bármi történjék, az adós csakis a becsült érték visszaadására kötelezhető, függetlenül attól, hogy ki viseli a veszélyt. Fontos megjegyezni, hogy a dolog értékbecslése Diocletianus újítása volt,⁸⁴ csak nála tekinthető a dolog becsértéken átvettnek. Ezek után a kölcsönvevő érdeke, hogy a dolgot a becsült értéken felül tudja értékesíteni, így annak visszafizetése után haszna is származik az ügyletből.⁸⁵

Bürge is megállapítja, hogy a pénzkölcsönnek formálható külsőre volt szüksége, így alakult ki a *contractus mohatrae* intézménye: az adós a dolgot hiteleszközként használja fel vagy teszi pénzzé. Tehát vagy a dologgal, vagy annak vételárával tartozik a hitelezőnek.⁸⁶ Viszont minden esetben egyszerűsíti az ügyletet, ha egy becsüs megállapodást kötnek a felek. Ez a mozzanat pedig bizonyítja, hogy a hitelező a dolgot a becsüssszerződés értelmében eladásra is szánta, a hitelezői szándék felderítésének kérdése tehát megoldódott.⁸⁷

A becsléssel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy a becsüssszerződés nem más, mint egy dolog vételre történő átadása egy közvetítőn keresztül. Eddig egyezik a *contractus mohatrae*-val, ahol szintén egy dolog értékesítés céljából való átadása megy végbe (bár a cél egyértelműen eltérő, az előbbi esetben az kifejezetten az eladás, az utóbbiban pedig a kölcsönadás és az értékesítés). A becsüssszerződésnél azonban azonnali megállapodás jön létre: egy azonnali elszámolás, vagyis a dolog értékének pontos megállapítása, felbecslése. A dolgot vissza kell adni, ha nem tudják a *certum pretium*ot meghatározni, anélkül ugyanis becsüssszerződés nem jön létre, míg a *contractus mohatrae* esetén csak a dolog átadása történik meg, értékének becslése nem, a kölcsönkötelelem a dolog eladása után az előzőleg meg nem

⁸³ Vö. D. 19, 5, 19 pr.

⁸⁴ Benedek – Pókecz: i.m. 288. o.

⁸⁵ Kaser: i.m. 76. o.

⁸⁶ Az ügyletnek Bürge álláspontja szerint kissé *datio in solutum* jellege van, mivel az adós választhat, hogy mit szolgáltat vissza. Vö. Alfons Bürge: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 99. Hermann Böhlau (nachf.). Wien-Köln-Gratz 1982. 141. o.

⁸⁷ Bürge: i.m. 141. o.

állapított vételárra szól. Ha a becsüs vagy a kölcsönvevő drágábban tudja értékesíteni, akkor nyereségesen zárnak.⁸⁸

Visszatérve Nerva érveléséhez, a D. 12, 1, 4 pr.-ben már nem helytállóak.⁸⁹

A forrás már nem az eladásra szánt dologgal kapcsolatban beszél a veszélyviselésről, hanem az azon keresztül juttatott pénzüsszeg vonatkozásában, tehát ebben az esetben kizárólag az adósé a veszélyviselés felelőssége.⁹⁰

Összességében megállapíthatjuk, hogy a hitelező szándékától függ, kire nehezedik a veszélyviselés súlya, vagyis eladásra szánta az adott dolgot, vagy csak egyszerűen kölcsönt kívánt nyújtani. Utólag nehéz megállapítani a hitelező valós szándékát, de *Bürge* fentiekben hivatkozott érvelésével a kérdés megválaszolhatónak látszik.

A források között azonban találunk példát arra az esetre is, amikor a dolgot már valóban felbecsülték.

Codex Iustinianus 4. 2. 8 (Imperatores Diocletianus, Maximianus):

„*Si pro mutua pecunia, quam a creditore poscebas, argentum vel iumenta vel alias species utriusque consensu aestimatas accepisti, dato auro pignori, licet ultra unam centesimam usuras stipulanti spopondisti, tamen sors, quae aestimatione partium placito definita est, et usurarum titulo legitima tantum recte petitur...*”

„Ha a hitelezőtől kért készpénz kölcsön helyett te ezüst ingóságokat, lovakat vagy másfajta dolgokat kaptál, amelyek árát a hitelezővel *consensus* alatt felbecsültétek, és te cserébe arany ingóságokat elzálogosítottál, utána, habár több mint havi 1%-os kamatra tettél ígéretet *stipulatio*val, csak a becslésben megállapított tőkét és a törvényesen szedhető kamatokat kell megfizetned.”

E fragmentum jelentősége abban áll, hogy a dolgot felbecsülték, így pontos összeget állapítottak meg, innentől kezdve az adós csak az összeggel tartozik, nincs jelentősége a hitelező szempontjából annak, hogy sikerül-e értékesíteni a dolgot, vagy egyáltalán azt a dolgot értékesíti-e, tehát nem releváns az a körülmény, miként szerez pénzt az adós, kizárólag a becsérték megfizetésére köteles.

A Dioclecianust megelőző időkben a becslés hiánya kiszolgáltatottá tette a kölcsönadót, ugyanis ha a kölcsönvevő pénz szűkében van, akkor akár áron alul is értékesíti a dolgot, hogy gyorsan pénzhez jusson, ráadásul csak az eladásból származó összeg megfizetésére lenne kötelezhető a baráti kölcsön értelmében. Mindezek elkerülése érdekében Diocletianus óta felbecsülték a

⁸⁸ Hans-Peter Benöhr: *Römisches Privatrecht mit besonderer Berücksichtigung der Institutionen Justinians Digestenexegese*. Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin 2005². 146. o.

⁸⁹ „... nam et qui rem vendendam acceperit, ut pretio uteretur, periculo suo rem habebit.”

⁹⁰ Kaser: i.m. 76-80. o.

kölcsönként átadott dolgot, így a kölcsönvevő ezen érték visszafizetésére volt köteles, és nem fordulhatott elő, hogy pénz szűke miatt áron alul értékesítené azt, így később értéken alul térítené meg a kölcsönt, ezzel hátrányos anyagi helyzetbe hozva így hitelezőjét.

A hitelező a becsült összegnek köszönhetően egyedül már csak az infláció okozta veszteséggel kell, hogy szembenézzon,⁹¹ amelyre viszont megoldást kínál a kamatszedés lehetősége. A kamatokkal ugyanakkor óvatosan kellett bánnia a hitelezőnek, azok nem haladhatták meg a törvényes kamatmaximum mértékét; a tiltás ellenére ez többször mégis megtörtént, a becsérték megállapításában benne rejtett az uzsora veszélye is.

A felek 100-ban állapították meg a becsült értéket, s ehhez évi 12%-os kamatot számoltak, az értékesítésből származó tőke használati díjaként, illetve az infláció ellensúlyozására. Vagyis egy év múlva 112-t kell az adósnak megfizetnie. A hitelező „átadja” a dolgot az adósnak, aki ezek után azt azonnal értékesíti a hitelezőnek, de csak 75-ért; a vételárat nyomban megfizetik. Az adós 75-tel rendelkezik, de egy év múlva 112-t kell majd visszafizetnie, tehát 37-et elő kell teremtenie. A 37 viszont a 75-nek közel 50%-a, ami a 12%-os kamatmaximum feletti. Jól látszik, hogy az eladó, aki valójában hitelező, 38%-kal meghaladta a kamattörvényekben leírtakat, de az ügyletet egy becsüsszerződés és egy adásvétel mögé rejtette, így a törvényes mértéket meghaladó haszonra tett szert. Ezt az ügylettípust előszeretettel alkalmazták a mindennapokban, és csak nagyon ritkán került bíróság elé.⁹²

Meglátásom szerint a bizományi szerződés és a valódi *contractus mohatrae* ötvözéséből született a fenti szerződés, de nem csak egyszerűen kölcsönszerződés, vagy adásvételi szerződést kötöttek, hanem már kamatokkal terheltek az ügyletet (a baráti kölcsönnel ellentétben), hogy a hitelező ezáltal több pénzhez juthasson. A fenti esetből és a további forrásokból is világosan kitűnik, hogy a pénzkölcsönt nyújtók szívesebben adtak át ügyfeleiknek dolgokat, mint készpénzt.⁹³

A továbbiakban pedig az uzsorás kamatszerződés egyik lehetséges kivitelezési módját, azaz a valódi *contractus mohatrae*-t vizsgálom, amelyet a nem valódi *contractus mohatrae* ügylete mögé rejtenek.⁹⁴

⁹¹ Kaser: i.m. 82. o.; L. még: 1.1. A nem valódi *contractus mohatrae*.

⁹² Thomas: i.m. 105. o.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Az ügyletek különbsége, hogy a nem valódi esetben legális kölcsön, míg a valódi esetben illegális, színlelt adásvételek mennek végbe, mégis közös, hogy mindkét ügylet pénzkölcsönzésre irányul.

1.2. A valódi *contractus mohatrae*

Valódi *contractus mohatrae*-ről akkor beszélünk, amikor valaki két adásvételi szerződéssel leplezi a törvényes mértéket meghaladó kamatszedést. Bevett módszernek számított már az ókori Rómában is, de a középkorban szintén előszeretettel alkalmazták,⁹⁵ mivel a középkori egyházjog tiltotta a kamatszedést.⁹⁶ Az iskolapélda szerint: az „Eladó” eladja egy értéktárgyát a „Vevőnek” 200-ért (bár annak valós értéke csak 100), engedélyezve, hogy a vételárat csak egy bizonyos idő eltelte után fizesse meg. Ezután a „Vevő” továbbértékesíti a dolgot egy harmadik félnek 100-ért. Tehát a „Vevő” a két adásvétellel az „Eladótól” kölcsönzött 100-at és 100%-os kamattal kell azt visszafizetnie. Mindez leegyszerűsíthető a harmadik fél kihagyásával.

Az „Eladó” jelképesen eladja egy értéktárgyát a „Vevőnek” 200-ért, aki azonnal viszont-adásvételt alkalmazva visszaadja azt az „Eladónak” 100-ért. Az első vételárat csak egy bizonyos idő elteltével kell kifizetni (ez a kölcsön futamideje), míg a másodikat azonnal teljesítik (ez maga a kölcsön).⁹⁷ A kettő közti különbség pedig nem más, mint a kamat, ami jelen esetben 100%-os, tehát annak mértéke jóval meghaladja a római törvényekben kikötött maximumot, így uzsorás szerződésnek tekinthetjük.

Ha megpróbáljuk az adásvételi szerződés (*emptio-venditio*) természetes velejárója, a *circumscriptio* körében értelmezni az azonos tárgyra eszközölt két, egymástól nem ritkán jelentősen eltérő vételárat (*pretium*), még így is jól látszik azok aránytalansága. Hiába volt lehetőség egymás kölcsönös kijátszására az adásvételt megelőző alkufolyamatban, ekkora eltérés még a *circumscriptio*-val sem magyarázható, hiszen annak legfőbb határa a *bona fides*, ami a valódi *contractus mohatrae* céljával összeegyeztethetetlen.⁹⁸

Ezek után levonhatjuk azt a következtetést, hogy a *contractus mohatrae* semmis (*negotium nullum*) vagy legalábbis részben semmis jogügylet: semmisségi oknak minősül, ha ügylettel felvállalt szolgáltatás erkölcstelen, illetve részlegesen semmis (*negotium claudicans*)⁹⁹ az ügylet a törvényes

⁹⁵ Braudel: i.m. 556. o.

⁹⁶ Zimmermann: i.m. 170-171. o.

⁹⁷ Zimmermann: i.m. 162-163. o.

⁹⁸ Jusztinger János: A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban. PhD-értekezés, Pécs 2012. 125., 134. o.

⁹⁹ Bessenyő András: A jogügyletek érvényessége és hatályossága. Jura 2001. 2. sz. 5. o. Az uzsorás szerződés érvénytelen, mert nem felel meg a jogrendszer által előírt feltételeknek. Továbbá ha egy jogügylet érvénytelen, akkor hatálytalan is. Érdekes a „részben semmis” megállapítás, Bessenyő érvelése szerint: „önellentmondás lenne ugyanis, ha egyrészt elismerné a jogügylet érvényességét, vagyis elismerné, hogy a jogügylet megfelel a kívánt joghatás eléréséhez megszabott feltételeknek”: a kamat csak a törvényes mértékig szedhető

mértéket meghaladó kamatok esetében (a kamat csak a törvényes maximumig szedhető).¹⁰⁰ Márpedig a valódi *contractus mohatrae*-ban szereplő ügyletek erkölcsstelennek minősíthetők, a szándékosan leplezett, tiltott kamat miatt, amely ráadásul jelentősen túllépte a megengedett mértéket.

Iustinianus is megjegyzi Institutióiban,¹⁰¹ hogy *emptio-venditio* esetén a felek azt teljesítsék a másiknak, „amivel az igazság és a méltányosság alapján tartoznak” – jelen esetben viszont sem az igazságosság, sem a méltányosság nem lelhető fel.

1.2.1. Peresíthetőség a valódi *contractus mohatrae*-nál

Valódi *contractus mohatrae* esetében nem kölcsönről, hanem két adásvételi szerződés mögé rejtett, tiltott uzsorás szerződésről van szó, ahol a törvényekbe ütköző, mértéken felüli, már beszedett kamatot, mint jogalap nélküli gazdagodást (*condictiones sine causa*)¹⁰² lehet visszakövetelni. Ennek érvényesítésére a *condictio ob iniustam causam* szolgál. Ez a visszakövetelés formája, ha az alapügylet közvetlenül törvényi tilalomba ütközik. Ilyenkor az átruházó ügylet – jelen esetben a színlelt adásvétel is – semmis, a juttatás vindikálható, bár ez irreleváns abból a szempontból, hogy tartósan beállt dologi jogi változásról nem beszélhetünk, az adásvételek tárgya legfeljebb egy pillanatra volt csak az adós kezében, majd végbement a viszont-adásvétel, s a dolog visszakerült eredeti tulajdonosához. A *condictio ob iniustam causam* két esetét tudjuk az uzsorás szerződésekkel kapcsolatban megkülönböztetni. Az egyikben az adós tévedésből (*indebitum solutum*) a törvényesnél több kamatot fizet a hitelező részére,¹⁰³ ekkor a többlet visszakövetelésére *condictio indebiti* áll rendelkezésére:

Paul. Sent. 2, 14, 4: „*Usurae, quae centesimam excedunt, per errorem solutae repeti possunt.*”

A másik esetben nem az adós téved a kamatokat illetően, hanem azok jóval a törvényes mérték felettiek, a kifizetett többletet a tőketörlesztésbe kell

be, de addig jogosan. „Másképp viszont mégis megtagadná a joghatás folyósítását.” A törvényes mértéken felüli kamat már nem követelhető. Tehát némi ellentmondás tapasztalható a Benedek – Pókecz-féle tankönyv „részben semmis” megállapításával. L. Benedek – Pókecz: i.m. 277. o.

¹⁰⁰ Benedek – Pókecz: i.m. 276-277. o.

¹⁰¹ ifj. Mészöly Gedeon (ford.): Justinianus császár institutiói négy könyvben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1991. 159. o.

¹⁰² Jogalap nélküli gazdagodás, amikor a gazdagodó (adós) vagyona a gazdagító (hitelző) vagyona rovására jogalap nélkül megnövekszik; egyoldalú, stricti iuris kötelem. Mondhatjuk tartozatlan fizetésnek is, kvázi-mutuumnak.

¹⁰³ D. 40, 7, 3, 6: „Si plus quam iussus erat dederit statuliber, puta decem iussus dare viginti dedit, sive numeravit sive in sacculo dedit, pervenit ad libertatem et superfluum potest repetere.” A rabszolga a megállapított felszabadítási összeg kétszeresét fizeti ki, attól tartva, hogy az örökös másként nem szabadítja fel. Ebben az esetben felszabadul, s a többletet iniusta causa útján visszakövetelheti.

beszámítani, s ha ezután még mindig túlfizetés áll fenn, az uzsorának minősül, így közvetlenül törvénybe ütközik, *ex iniusta causaként* lehet visszakövetelni:

Paul. Sent. 2, 14, 2: „*Usurae supra centesimam sulutae sortem minunt, consumpta sorte repeti possunt.*”¹⁰⁴

Tartozáselismerésről és adóskésedelemről a valódi *contractus mohatrae*-n belüli első *emptio-venditio* okán beszélhetünk, mivel az uzsorás a *pretium* megfizetését egy későbbi időpontra tűzte ki az adós számára, vagyis az adásvétel nem azonnal perfektuálódik, így az adós az idő elteltével késedelembe eshet. Innentől kezdve a nem valódi *contractus mohatrae*hoz hasonlóan, csak nem kölcsönszerződésre, hanem adásvételi szerződésre értelmezendő az adóskésedelem (*mora debitoris, mora creditoris*), valamint a tartozáselismerés. Ha az adós annyira meggondolatlan, hogy a jogilag semmis ügylet ellenére megteszi a tartozáselismerést, esetleg adóslevelet ad ki, akkor – hacsak nem tudja bizonyítani, hogy mindezt kényszer vagy fenyegetés hatására cselekedte – ki is kell fizetnie. Ráadásul, amennyiben az adós perre viszi az ügyet, további, a pénzkövetelésre alkalmas jogeszközöket adhat az uzsorás hitelező kezébe.

Valódi *contractus mohatrae* esetén célszerű (a hitelező szemszögéből) nem valódi kötbért kikötni, amely önmagában – a kikötés ténye által – kötelezettséget teremt, a jogellenes és az erkölcstelen kivételével bármilyen magatartás kikényszeríthető vele.¹⁰⁵ Mivel az ügyletet két adásvételi szerződéssel leplezték, s a hitelező az elsőből eredő vételár meg nem fizetése miatt követeli a kötbért, egy per esetén a jogellenes vagy erkölcstelen kikötést az adósnak nagyon nehézkes bizonyítania.

A hitelezők kamataik követelésének lehetőségét *stipulatio*kkal biztosították. Az alábbi két eset tőke-visszafizetési és kamat-*stipulatio*kat tartalmaz a dáciai viaszostáblákon: az elsőben csak a kölcsönszerződést rögzítik, mely a kamatok követelésére nem alkalmas, míg a második egy adóslevél formáját tükrözi, közvetlen kereseti lehetőséget biztosítva ezzel a kamatok követelésére. Előbbiben megtörténik a kölcsön folyósítása, még utóbbiban nem esik szó olyan mértékű kölcsön átadásáról, mint amilyen magas összegben a kamatok megfizetésére kötelezte magát az adós. Ez arra enged következtetni, hogy fiktív kölcsönnel állunk szemben, a túlzott kamatkikötés valódi *contractus mohatrae* létrejöttét sejteti a háttérben. A szerződés – megkötése napjától – 1%-os kamat fizetésére kötelezi az adóst: „*usuras ex ea die singulas centesimas*”, amely éves szinten legfeljebb 12%, de az említett

¹⁰⁴ Benedek Ferenc: Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban. In: Ádám Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1984. 28., 31. o.

¹⁰⁵ Benedek – Pókecz: i.m. 256. o.

kamatok mértéke arra utal, hogy kikötésük illegálisan történt, jóval túllépve a megengedett maximum értéket.¹⁰⁶

Dáciában bevett szokás, hogy a kölcsönkötelmet az okirat keletkezteti, hiába áll a szerződésben *stipulatio causa*. A magas kamat kikötése úgy történik, hogy a *creditor* 100 dénárt folyósít, de maga az okirat ennél jóval többről, mondjuk 200-ról szól. Így már sikeresen biztosítható akár az évi 100%-os vagy még ennél is magasabb kamat.¹⁰⁷ Ismételten csak önmagát hibáztathatja a *debitor*, ha ilyen típusú okiratot ír alá – kivéve, ha kényszer vagy fenyegetés hatására teszi –, s ebben az esetben nehéz a leírtakkal ellenkező tény bizonyítása.

Összességében itt már nem is szükséges két adásvétel mögé bújtatni az uzsorás ügyletet, hála a helyi – talán nem túl megfontolt – bevett szokásnak.

1.2.2. Veszélyviselés a valódi *contractus mohatrae* esetében

Mivel a valódi *contractus mohatrae*, tehát a rejtett uzsoraszereződés keretében magának a dolognak az átadása általában meg sem történt, csak megkötötték a két „ál”-adásvételi szerződést a kamatok kikényszerítése érdekében, így veszélyviselésről ebben az esetben aligha beszélhetünk, legfeljebb a pénzüsszeget illetően, melynek visszatérítése kizárólag az adóst terheli.

2. A *contractus trinus*

Az adós és a hitelező látszólag társasági szerződést köt, s a hitelező az adósra bízva a pénzét, hogy az jövedelmezően fektesse be azt. Majd az adós társi minőségében két szerződésben vállalja, hogy a pénzt meghatározott mértékű profitot hozóan fekteti be (*de certo interesse taxato pro incerto*), ráadásul a befektetéssel járó kockázatokért kizárólagos felelősséget vállal (*capitale fore salvum*).¹⁰⁸ Véleményem szerint ez a szerződés a *societas leonina*-hoz közelít, mert valójában csak az egyik fél számára nyereséges, a másik fél csak veszíthet az ügyleten.¹⁰⁹ Bár olyan kikötéssel is létrejöhet társasági szerződés, hogy az egyik fél csak a nyereségből részesül, a másik pedig a nyereségből is, de a kiadásokat csak ő állja. A *contractus trinus* tehát így is megköthető volt, ugyanis az adós csak arra vállal kötelezettséget – mint azt az előzőekben láthattuk –, hogy profitorientált befektetést végez, s a kockázatokért kizárólagos felelősséget vállal, de azt nem kötötték ki, hogy a nyereségből ne részesülne.

¹⁰⁶ Pólay Elemér: A dáciai viaszostáblák szerződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972. 156-158. o.

¹⁰⁷ Pólay: i.m. 156-158. o.

¹⁰⁸ Bessenýő: Római magánjog... 313. o.

¹⁰⁹ Benedek – Pókecz: i.m. 306. o.

V. Sikeres kísérlet az uzorások viaszorítására: a *senatusconsultum Macedonianum*

Rómában az uzorások célközönségének a züllött életvitelű, gazdag családból származó *filiusfamiliasok* számítottak. A hatalomalatti családgyermek egyre több adósságot halmoztak fel, amelyek magas kamatokkal jártak, a hitelezők pedig továbbra is hiteleztek számukra, mert tudták, befektetésük mindenképp megtérül. Erre az élethelyzetre épül Macedo története, aki *filiusfamilias*ként megölte atyját, hogy örökségéből kielégíthesse hitelezőit.¹¹⁰

Ha megvizsgáljuk az eset következtében hozott *senatusconsultumot*, elsőre úgy tűnhet, hogy a *senatus* felismerte az uzorakamat társadalmi veszélyességét, amely a *filiusfamiliasok* tékozló életvitelében rejtett, és meghozta a *senatusconsultum Macedonianumot*, amelynek értelmében megtagadták a hitelező keresetét a *filiusfamilias*szal szembeni követelés érvényesítésére, illetve *exceptio senatus consulti Macedoniani*t adtak a családfiúnak a keresettel szemben.

A *senatusconsultumot* megelőző időkben a *filiusfamilias* elmarasztalható volt, csupán a végrehajtás felfüggesztésének volt helye önjogúvá (*sui iuris*) válásáig, így viszont amikor kikerült apja hatalma alól, akkor sem volt köteles visszafizetni a kölcsönt, hiába perelték *actio certae creditae pecuniá*val, az *exceptio senatus consulti Macedoniani*val kimenthette magát, és már szabadult is a kötelemből. Ha mégis kifizette, az joghatályos volt, és később nem követelhetette vissza tartozatlan fizetés címén. Bizonyos esetekben mégis felvethető volt kifogás a hatalomalatti terhére: ha a családfiút a köztudat *paterfamilias*ként tartotta számon; ha a kölcsönfelvételkor katonai szolgálatot teljesített; ha a teljesítés a *peculium castrense* erejéig történt; a kölcsönösszeget érvényes adósságainak kifizetésére vagy tanulmányainak fedezésére költötte; a kölcsönt apja tartozásainak kifizetéseire használta fel; vagy ha a *paterfamilias* utólag kifejezetten jóváhagyja a kölcsönügyletet.

Beseler szerint Macedo nem következetesen cselekedett, ugyanis az ő érdeke az lett volna, hogy apja minél tovább éljen, hisz csak az ő halála után lehetett volna pert indítani a teljesítésre. Ennél fogva a határozat célkitűzése nem az apa életének megóvása, hanem a *filiusfamilias* védelme lehetett saját könnyelműségével szemben, nehogy eltékozzolja örökségét. Így Macedo története vélhetően csak tanmese, megtörténte mellett egyedül az emberi butaság, meggondolatlanság és a kétségbeesés hozható fel.¹¹¹

A *senatusconsultum Macedonianum* értelmében az uzorások ezek után kétszer is meggondolták, mielőtt *filiusfamilias*nak kölcsönt nyújtottak, csak a

¹¹⁰ Theophilus: Paraphr. Inst. 1, 4, 7, 7.

¹¹¹ Georg Beseler: Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen; IV. Heft. Tübingen 1920. 130. o.

magas kamatkikötés lehetősége tette számukra vonzóvá az ügyletet.¹¹² Másik elképzelés szerint¹¹³ Macedo mégsem lehetett olyan ártatlan, elkövethetett valamit, mert a *senatus* róla nevezte el a határozatot. Sőt, esetleg Macedo maga az uzsorás volt,¹¹⁴ akit uzsorás kamatok szedéséért elítéltek.¹¹⁵

Daube elfogadja a történet hitelességét, és azt állítja, a hitelezők is tisztában voltak vele, hogy hatalom alatt álló adósoktól nem tudják behajtani a követeléseiket, ezért magas kamatokat kötöttek ki, esetleg még zsarolták is őket az általa elkövetett kisebb-nagyobb törvényszegésekkel, melyek a *paterfamilias*nál már a kitagadás következményével is járhattak. Mindez viszont a *filiusfamilias* leendő vagyonától való elesését jelentette volna, így inkább megölte atyját – remélve, hogy tettére nem derül fény –, hogy az ne tagadhassa ki, és örökségéhez jutva kielégítse hitelezőit. Vagyis itt az uzsorás felbujtóként szerepel. Daube értelmezésében a *senatus* az olyan apagyilkosságok megelőzésére hozhatta döntését, amelyeket a családfiúk a hitelezők irányítása alatt követhettek el.¹¹⁶

Schulz meggyőzően érvel amellett, hogy amennyiben az uzsorás rábírná a családfiút apja megölésére, nagy balgaságról tesz tanúbizonyságot, ugyanis a *paterfamilias* halálával a gyermek önjogúvá válik, ezáltal pedig felelősségre vonásának nem lesz akadály. Még az ítéletet is végrehajtják ellene, ami legalább vagyonelkobzás lesz, de fokozható infámiával, sőt, halálbüntetést is kiszabhatnak.¹¹⁷ Ilyenkor az uzsorás végleg elveszti pénze visszaszerzésének lehetőségét, ha sikerül rábírnia a *filiusfamilias* az emberölésre. Esetleg ha a hitelező a vagyon zár alá vételét kéri követelése kielégítése érdekében, még reménykedhet a kölcsön adott összeg visszaszerzésében, de tekintettel arra, hogy az apagyilkosság a *crimen*, azaz a közüldözés alá eső bűncselekmények körébe tartozik, ahol az állam jár el, várhatóan nem a hitelező érdekei kerülnek előtérbe.

Schulz nem zárja ki, hogy a nagy szükségben Macedo megölte apját, főleg ha gazdag örökségre számíthatott, és bízott abban, hogy tette rejtve marad. Megállapítja viszont, hogy a határozattal nem gonosz gyermekeiktől védtek

¹¹² Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 31. o.

¹¹³ Rudolph Sohm – Ludwig Mitteis: *Institutionen*. München 1928. 393. o.

¹¹⁴ Buckland: i.m. 274. o.

¹¹⁵ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 32. o.

¹¹⁶ David Daube: Did Macedo murdered his father? In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung* 65. Wien-Köln-Gratz 1947. 261-311. o.

¹¹⁷ „Különösen súlyos bűncselekménynek minősült viszont a rokongyilkosság (egyes források csak ezt tekintik „igazi” *parricidium*nak), amelynek a büntetése az ún. „zsákbavarrás” („*culleus*”, „*poena cullei*”) volt. Ezt úgy hajtották végre, hogy a bűnöst egy marhabőr zsákba tették, egy kakas, egy kígyó, egy kutya és egy majom mellé, a zsák száját összekötözték, majd a zsákot, benne a bűnösrel, a Tiberisbe vetették.” L. Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés az ókorban. *Jogelméleti Szemle* 2004. 4. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj20.html>.

az apákat, hanem igazából az uzsorás ölte meg a *paterfamilias*-t; így e veszély elhárítására hozták a *senatusconsultum*-ot.¹¹⁸

Benedek arra a következtetésre jut, hogy az említett jogtudósok – bár közel kerültek az igazság felfedéséhez – elkalandoztak, nem vontak le következtetéseket, és ami a legfontosabb, nem vizsgálták meg a primer forrásokat. Azok ugyanis nem a könnyelmű ifjúság leendő jólétét és erkölcsi nevelését tartják szem előtt, sőt, rávilágítanak, hogy a jogalkotó nem a kölcsönnevő érdekében avatkozott be, hanem a hitelező és annak ügyletei iránti ellenszenv okán adta az adósnak a jogeszközt (D. 12, 6, 40 pr.). Ezt támasztja alá a C. 4, 28, 2 is, amelyből kiolvasható, hogy ha az önjogúvá vált *filiusfamilias* tud az *exceptió*ról, és úgy fizeti meg tartozását, akkor azt már később nem követelheti vissza jogalap nélküli gazdagodás címén. A D. 12, 6, 19 princípiumában azonban még szigorúbb szabályt találunk:

„<i>Si poenae causa eius cui debetur debitor liberatus est, naturalis obligatio manet et ideo solutum repeti non potest.</i>”	„Ha a hitelező megbüntetése céljából a törvény mentesíti az adóst, a <i>naturalis obligatio</i> mégis megmarad, és ezért amit tévedésből fizettek meg, nem követelhető vissza.”
--	--

A forrásszöveg értelmében a *filiusfamilias* már akkor sem követelheti vissza megfizetett tartozását, ha nem tudott az *exceptió*ról.¹¹⁹ Ha pedig tovább kutatunk a vonatkozó források közt, a D. 14, 6, 1 pr. alapján azt láthatjuk, hogy ha a *filiusfamilias* vagyonának megóvása lett volna a cél, akkor nemcsak a pénzkölcsönök, hanem egyéb ügyletek is korlátozás alá estek volna: „...*qui pecuniam... incertis nominibus crederet... qui filio familias mutuam pecuniam dedisset...*”. Továbbá csak az sérti meg a szabályozást, aki pénzt kölcsönöz, az nem, aki más ügyletet, adásvételt vagy bérletet köt a *filiusfamilias*szal:

D. 14, 6, 3, 3 (Ulpianus 29 ad edictum):

„<i>Is autem solus senatus consultum offendit, qui mutuam pecuniam filio familias dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit locavit vel alio modo contraxit: nam pecuniae datio pernicioza parentibus eorum visa est. et ideo etsi in creditum abii filio familias vel ex causa emptionis vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, etsi</i>	„Csak az sérti meg a <i>senatusconsultum</i>-ot, aki pénzt kölcsönöz a <i>filiusfamilias</i>nak, az nem, aki más módon szerződik vele, például adásvételt, bérletet vagy más típusú szerződést köt. Csak a közvetlen, kölcsön célú pénzzuttatást tartották veszélyesnek. Emiatt, bár egy <i>filiusfamilias</i> hitelezője lettem, vagy adásvétel, vagy
--	---

¹¹⁸ Schulz: i.m. 511-512. o.

¹¹⁹ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 36-37. o.

stipulatus sim: licet coeperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniae numeratio non concurrat, cessat senatus consultum. quod ita demum erit dicendum, si non fraus senatus consulto sit cogitata, ut qui credere non potuit magis ei venderet, ut ille rei pretium haberet in mutui vicem.”

más szerződés okán nem fizettem, de *stipulatio*val ígértem; bár az ügylet kölcsönné alakult, amíg a pénz kifizetése nem történt meg, addig a *senatusconsultum* nem lesz alkalmazható az esetre.

Ez csak akkor jelenthető ki, ahol nem történik a *senatus* rendeletére értelmezhető csalás. Tehát a fél, aki nem tudott kölcsönt nyújtani a *filiusfamilias*nak, adott neki valamit, hogy azt értékesítse, és a beszedett vételárat kölcsönként használja fel.”

Mindezekből következik, hogy hitelre a hatalomalatti bátran vásárolhatott, nem ütközött korlátozásba, ráadásul önjogúvá válását követően sem perelhették a teljesítésért. Vagyis a *senatus* nem érdekelte a *filiusfamilias* pazarlása, adósságokat halmozhatott fel, egyedül az egyszerű pénzkölcsön volt tiltott ügylet számára, mert azt tartották veszélyesnek a *paterfamilias*ra (és vagyonára) nézve.¹²⁰ Tehát ha valaki valódi *contractus mohatrae*-t tudott alkalmazni anélkül, hogy azt a *senatus* észlelje, továbbra is uzsorakamatokat tudott beszedni hatalomalatti partnerétől.

Másik forrás épp az ellenkezőjét állítja, azaz a szóban forgó *senatusconsultum*ot kell alkalmazni – jogsértés miatt – akkor is, ha a hatalomalatti nem valódi *contractus mohatrae*-ban szerződő fél, vagyis kifejezetten abból a célból kap egy dolgot, hogy azt *emptio-venditio* útján értékesítse, és a vételárat kölcsönként használja fel.¹²¹

D. 14, 6, 7, 3 (Ulpianus 29 ad edictum):

„Mutui dationem non solum numeratae pecuniae, verum omnium, quae mutua dari possunt, an accipere debeamus, videndum. sed verba videntur mihi ad numeratam pecuniam referri: ait enim senatus 'mutuam 'pecuniam dedisset'. sed si fraus sit senatus consulto adhibita, puta frumento vel vino vel oleo mutuo dato, ut his distractis fructibus uteretur pecunia,

*„Vajon a készpénzen kívül bármilyen más dolog, amit kölcsönbe lehet adni, azoknak a kölcsönként történő átadása *mutuum*nak vehető-e? Szerintem a *senatusconsultum* a készpénzre áll, vagyis: „pénzkölcsönt juttatott”. De ha a *senatusconsultum* kijátszásáról beszélünk, például gabona, bor vagy olaj kölcsönbe adása azzal a kikötéssel, hogy azok értékesítéséből származó pénzt*

¹²⁰ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 38. o.

¹²¹ Bessenyő: Római magánjog. 362. o.

subveniendum est filio familias.” használja az átvevő [*filiusfamilias*], akkor jogsegélyre van szüksége.

Megállapíthatjuk, hogy az első esetben (D. 14, 6, 3, 3) csak akkor eshet szó a *senatusconsultum* megszegéséről, ha valaki pénzt juttat a *filiusfamilias*nak, ellenben más dolog átadásakor, hogy az annak értékesítése során befolyt vételárra értelmezzék a kölcsönt, akkor nem. A második esetben (D. 14, 6, 7, 3) is az sérti meg a rendeletet, aki pénzt juttat, de itt már azt is jogsértésként értékelik, amikor a juttatott dolgot eladás céljából adják kölcsön, hogy az értékesítés után a vételárat kölcsönként használja fel a *filiusfamilias*.

Az irodalmi források is csak annyit jegyeznek meg, hogy aki hatalomalattinak uzsorakamatra pénzt ad, soha ne tudja azokat visszakövetelni.¹²² A szövegek egyike sem támasztja alá, hogy a *senatusconsultum* célja az *actio de peculio* kizárása lett volna, vagy, hogy Macedo zsarolás áldozatává vált.¹²³

Azt láthattuk tehát, hogy a *filiusfamilias* költséges életszínvonalának fenntartásához kamatozó kölcsönt vett fel, amelyről az uzsorás nem tudta, hogy mikor térül meg, ráadásul kérdéses, hogy a hatalomalatti túléli-e a *paterfamilias*t, ez aleatórikus jelleget ad a kölcsönnek. A nagymértékű kockázati tényezőket a hitelező uzsorakamat szedésével ellensúlyozta, és innentől kezdve semmi oka nem volt a zsarolásra, így Daube és Beseler elképzeléseit megcáfolhatjuk. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy e pénzkölcsön társadalmi veszélyességét nem a hitelező fenyegetéseiben kell keresni.

A hitelező – saját gazdasági érdekeit szem előtt tartva – csak addig kölcsönöz a *filiusfamilias*nak, míg az önmaga számára elfogadható kockázattal jár, s ha ezt meghaladja, nem nyújt több hitelt, s várhatóan más sem fog. A hatalomalattinak viszont sürgősen pénzre van szüksége, s a körülmények adta kényszerhelyzet miatt – nem pedig a hitelező felbujtására – megöli apját, hogy vagyona tegyen szert. A hitelező kielégítése nem lehetett az apagyilkosság célja, mert nagy hátrányt jelentene a *filiusfamilias* vagyoni helyzetére nézve az, hogy a kockázatosan megszerzett örökség nagy részét máris el kell idegeníteni.¹²⁴

A *paterfamilias*ra veszélyt jelentő *filiusfamilias* elrettentésére szolgáló eszközök szigorát már nem lehetett fokozni, az apai hatalom archaikus kori intézményének eltörlésére szintén nem volt lehetőség, hogy ezáltal az atyai hatalom alól kikerülve önjogúként, saját felelősségére, saját vagyona terhére kössön ügyleteket. Egy lehetőség maradt: az uzsorások kedvét kellett elvenni

¹²² Suetonius (Vesp. 11.), Tacitus (Annales 11, 13, 2).

¹²³ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 39. o.

¹²⁴ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 40. o.

a hatalomalatti részére történő pénzkölcsön nyújtásától. Ennek megoldásául szolgált a *senatusconsultum Macedonianum*.¹²⁵

A *senatusconsultum Macedonianum* elődjének minden bizonnyal a *lex Laetoria* felel meg. A törvény értelmében amennyiben a *minor* valaki csalárdul megtéveszti egy ügyletkötés során, akkor bárki (*actio popularis*) keresetet – *actio legis laetoriae (lex minus quam perfecta)* – indíthat a dolózus személy ellen.¹²⁶ Sajnos a *praetor* ezzel a rendelkezésével túlvédte a *minor*t, nemcsak arra az esetre adott neki védelmet, ha becsapták, hanem elegendő volt, ha a kiskorú jelezte, őt hátrány érte az adott jogügyletből, és kérte az eredeti állapot helyreállítását (*in integrum restitutio*). Emiatt jelentősen csökkent a *minor*okkal történő ügyletkötések száma, azonban akkor, ha a gondnok (*cura minoris*) beleegyezését (*consensus*át) adta a jogügyletbe, a *minor* már nem kérhette a *lex Laetoria* alkalmazását.

Ezt követte még az I. században egy *praetori edictum*, amely már nemcsak a *minor*ok, hanem a jogban járatlan személyek számára is jogsegélyt kínált egy hátrányos jogügylet megkötése esetén anélkül, hogy a másik felet akár csak csalárdság terhelte volna. Mindez már a túlvédettségi helyzet csúcsát jelentette, akárcsak a *senatusconsultum Macedonianum* a *filiusfamilias* esetén.¹²⁷ A *filiusfamilias* pedig természetesen szóba sem jöhetett egy uzorás számára, ugyanis annak női mivoltából adódóan mentességet élvezett az *ignorantia iuris* szabálya alól.

Mindent összevetve azt is kijelenthetjük, hogy a kialakult magas fokú védettség miatt a hitelezőnek egy lehetősége maradt: leplezett ügylettel (például: *contractus mohatrae*) szedhette be az uzorakamatot, mert leplezetlen uzorás kölcsönt a *senatusconsultum* óta már értelmetlen volt megkötni. A határozat *naturalis obligatio* jelleget adott az ügyletnek, így az uzorás a hiteleit nem tudta visszakövetelni, csak abban az esetben jutott a pénzéhez, ha a *filiusfamilias* a tartozást elismerte és kötelezettségét teljesítette. Tehát kétesélyes, hogy a hitelező visszakapja-e tőkéét és a tőkehasználatért járó, kamatmaximumon felüli tőkehasználati díját. Ahogy azt *Benedek* is kifejtette, az ügyletnek némi aleatórikus jellege biztosan van.¹²⁸

¹²⁵ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 42. o.

¹²⁶ Előre tekintve a *senatusconsultum Macedonianum*ra, a perben a hatalomalatti mellett fellépő kezes is megillette az *exceptio senatus consulti Macedoniani*.

¹²⁷ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 42-43. o.

¹²⁸ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 40. o.

Összegzés

Az általános mértéket meghaladó ügyleti kamat kikötésének lehetőségeit áttekintve összességében megállapíthatjuk, hogy hiába próbáltak az ókori Rómában időről időre fellépni az uzsorások ténykedései ellen kamatmaximumot szabályozó törvényekkel, a hitelezők ezzel lépést tartva – sőt azt talán megelőzve – mindig megtalálták a kiskapukat, a maximumot meghaladó kamat beszedésének lehetőségét. Az erre leginkább alkalmas jogeszköznek a tengeri kölcsön és a sportolóknak nyújtott kölcsön esete, valamint az illegális ügyletek körében a *contractus mohatrae* és a *contractus trinus* minősült.

Bármelyiket is választotta az uzsorás hitelező – a tengeri kölcsön és a sportolóknak nyújtott kölcsön nagyobb kockázataitól eltekintve –,¹²⁹ majdnem biztos lehetett benne, hogy befektetése busásan megtérül. Talán egyedül a *senatusconsultum Macedonianum* bizonyult alkalmas eszköznek az uzsorások tevékenységének visszaszorítására, legalábbis a *filiusfamilias* ügyfelek vonatkozásában.

A leggyakrabban alkalmazott eszköznek – illegális mivolta ellenére – mégis a *contractus mohatrae* bizonyult, mivel a mindennapi élet alapvetőügylete, az adásvétel volt csak feltétele, míg a tengeri kölcsön és a sportolóknak nyújtott kölcsön speciális követelményeket támasztott a felekkel szemben; a *contractus trinus*hoz pedig társasági szerződésre volt szükség, melynél szintén könnyebb és gyorsabb volt egyszerű adásvételi szerződés megkötése.

A bemutatott jogintézmények közelebbi megismerésével betekintést nyerhettünk abba, hogy az ókori Rómában milyen eszközöket használtak a kamatmaximum túllépésére, kijátszására. Az adósok számára egyedüli jogsegélynek a *Sc. Macedonianum* mutatkozott, mely célja azonban nem a gyermek (leendő) vagyonának, hanem a *paterfamilias* életének védelme volt. Mivel a hatalomalatti büntetésének szigorát egy esetleges apagyilkosság esetén már nem lehetett volna fokozni, ezért egyetlen megoldásként az uzsorás hitelező szerződéskötéstől való elriasztása kínálkozott. Így a határozat értelmében a hitelező minden jogeszköztől elesik, amellyel pénzét visszakövetelhetette volna, ezért a *filiusfamilias*ok kiesnek az uzsorások ügyfelei közül, ezzel nagy arányban csökkentve az uzsorás ügyletek és az apagyilkosságok számát Rómában.

A dolgozat a primer források segítségével és a szekunder irodalomban fellelhető álláspontok ütköztetésével igyekezett teljes körűen feltárni az általános mértéket meghaladó ügyleti kamat kikötésének lehetőségeit az ókori Rómában.

¹²⁹ Legalizálásukat épp az átlagtól jóval magasabb kockázatuknak köszönhatték.

Összességében pedig megállapíthatjuk, hogy az ókori Rómában a magán- és a közpénzügyek világa nem volt mentes az uzsorások ármánykodásaitól, melyek segítségével azok jelentős vagyonra tettek szert, s törvényszegéseik csak ritkán kerültek napvilágra.

Niklai Patrícia Dominika

A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága az Osztrák Császárságban (1848-1867)*

I. A vizsgálat tárgya és módszere

Sokáig tépelődtem, míg a korszak behatárolásától eljutottam a konkrét témáig, amelyről írni szeretnék. A kor, a hely adott volt: XIX. század, a szűk értelemben vett Osztrák Császárság, azaz a ciszlajtán területek. Szerettem volna mindent felölelni, és így hosszú ideig nem tudtam választani. Végül egyre kisebb szeleteket hagyva, eljutottam a klasszikus szabadságjogok, azon belül is a vallás megválasztása és gyakorlása szabadságának kérdéséig.

Kutatásom során elsősorban német, másodsorban magyar nyelvű szakirodalmat használtam, illetve feldolgoztam az érintett alkotmányok és minisztertanácsi ülések eredeti szövegét. A következőkben az a célom, hogy egy áttekintést adjak az 1848-1867 közötti korszakról a szabadságjogok, különösen a vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága tekintetében. Nem olyan korszakról és nem olyan államról szólok, amely a szabadságjogokat említve elsőként az ember eszébe jut. Témaválasztásom jelentőségét ezért pontosan abban látom, hogy a '48-as forradalmi hullámmal kezdődő osztrák alkotmányozási folyamat részeredményeit, majd a neoabszolutista korszak rendelkezéseit és az „enyhülés” korának, az osztrák-magyar kiegyezéshez vezető korszaknak a jogalkotását vetem össze a szabadságjogok egyikére, a szakirodalomban gyakran „anyajogként” aposztrofált vallásszabadság jogára koncentrálni.

A téma feldolgozása során nem tekinthettem el azoktól a társadalmi és politikai tényezőktől sem, amelyek a jogpolitikai szándékot alakították, módszeremet tekintve mégis a jogforrások szisztematikus elemzésére szorítkoztam: alcímekként nem az egyes egyházakkal kapcsolatos kérdéseket (az állam és az egyházak viszonya, az egyházi autonómia kérdésköre és a felekezeti jogegyenlősége) adtam meg, hanem kronologikus rendet követtem. A témát szűkítettem azzal, hogy a dolgozat „különös részében” a római katolikus és a lutheri (*evangelica augustana*), illetve kálvini (*evangelica reformata*) egyházakra koncentráltam csak, annak ellenére, hogy változó számú görögkeleti és izraelita kisebbség is élt az Osztrák Császárság ciszlajtán területén. Az izraelita lakossággal ebben a dolgozatban

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián a Római Jogi és Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tagozatban I. helyezésben részesült. Konzulens: Dr. Herger Csabáné egyetemi docens

érintőlegesen sem foglalkoztam, mert rájuk rendszerint külön szabályozás vonatkozott; jogegyenlősítésük történetének feldolgozása önálló munkát igényel.

Munkám *novuma* abban áll, hogy az említett jogforrásokat bemutatva azt a folyamatot vázoltam fel, melynek során a konzervatív Osztrák Császárságban a polgári jogállamiság követelményei 1848-ban megjelentek, majd leépültek és torzultak, végül pedig ismételten a liberalizáció irányába mozdultak el.

II. A klasszikus szabadságjogok az osztrák politikai gondolkodásban

1. Az emberi méltóság az európai jogi kultúrában

A klasszikus szabadságjogok az emberi jogok első generációját jelentik, melyek az államhatalommal szembeni korlátként jelentek meg a modern államok kiépítése során. Későbbi generációik a XX. században, a II. világháborút követően bontakoztak ki. Bár egységes terminológia az európai, illetve az amerikai jogi kultúrában nem jött létre, hanem tartalma szerint ugyanazokat a kategóriákat az adott jogi norma mögött álló eszme szerint nevezték meg („természetes jogok”, „az ember és a polgár jogai”, „szabadságjogok” stb.), a német jogkörben a szakirodalom többnyire az alapjog kifejezést használja. Alapjogoknak azokat a jogokat tekintették, melyeket az adott állam alkotmánya biztosított minden állampolgár számára. A klasszikus szabadságjogok körébe tartozik a lelkiismereti- és vallásszabadság, a szólás- és sajtószabadság, a személyes szabadság, végezetül a gyülekezési- és az egyesülési jog. A szabadságjogok érvényesülésének feltételeként a klasszikus liberális korszakban a jogegyenlőség elvét és a *John Stuart Mill* által negatív szabadságnak nevezett kritériumot tartották számon, utóbbi feltétel lényege abban áll, hogy az állam erőszakot állampolgárával szemben csak akkor alkalmazhat jogosan, ha ezzel más állampolgár jogsérelmét akadályozza meg.¹

Ahogy a későbbi generációknál, úgy a klasszikus szabadságjogoknál is az ún. *dignitas humana*, azaz az emberi méltóság képezi az alapot, amely egyaránt jelen volt az európai jogi kultúra mindkét gyökerében.

Egyrészt a zsidó-keresztény kultúrában az ember, mint testi-lelki-szellemi létező válik minden más élőlénytől megkülönböztethetővé. Személyként szabad akarattal bír, tehát képes arra, hogy az életét saját belátása szerint alakítsa. A Teremtő képmásaként pedig méltósággal lett felruházva, amely független minden külső tényezőtől, és ezért kizárja a diszkriminációt.

¹ Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó, Pécs 2013. 147-149. o.

Másrészt a görög természetjogi felfogás szerint a különbség ember és ember között nem természetes állapot, hanem csakis erőszak eredményeként jöhet létre. *Arisztotelész* már úgy vélekedett, hogy a szolgálai állapot a természetből fakad, emellett a szolgák számára ezen állapot „hasznos és igazságos”. A pappá szentelt *Jusztinianusz* császár szerint a rabszolgaságot kizárja a *ius naturale*, és minden ember szabadnak születik. Ennek ellenére a rabszolgaság intézményét ő sem törölte el.

Aquinoi Szent Tamás szerint az ember az „isteni birodalom tagja”, ezáltal méltósággal rendelkezik. E méltóság okán az ember gátat szab a világi hatalomnak, így az uralkodó kötelezettségekkel tartozik alattvalói felé, akik élhetnek az ellenállás jogával a zsarnok uralma ellen. *Ulpianus* által megfogalmazást nyert – a római köztársaság *mikté politeiájában* érvényesülő – a későbbiekben sokat emlegetett elv, miszerint minden hatalom a néptől ered, mely az *imperiumot* az egykori királyi hatáskörökön osztozó magisztrátusokra ruhazza. A XIII. században az ellenállás jogát (*ius resistendi*) belefoglalták az angol *Magna Charta Libertatumba* (1215) és a magyar *Aranybullába* (1222) is. Az előző elvek továbbgondolása jelent meg *Locke* társadalmi szerződés elméletében. Eszerint az emberek ellenállást fejthetnek ki, ha az uralkodó vagy a kormány visszaél a bizalmukkal, azaz megsérti az alkotmányos rendet. A XVIII-XIX. századra kialakult felfogás szerint az emberi jogok a morális rendből erednek, és az „egyéni autonómia feltételei”.²

Az emberi méltóság fogalmából következik a jogegyenlőség elve. Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* (1776) szerint „az ember egyenlőnek van teremtvé”, jogai „veleszületett és elidegeníthetetlen” jogok, míg a francia *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában* (1789) az ember „szabadnak és egyenlőnek születik”, jogaikat a „természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt” jelzőkkel illetik.³ Bár mindkét jogkatalógus alkotmányos elismerésre várt a későbbiekben – ami az USA-ban az 1787. évi alkotmány első 10 kiegészítésével (*Bill of Rights*, 1791) történt meg, Franciaországban pedig azzal, hogy az eredeti vagy módosított *Nyilatkozatot* a rendszerváltások során többnyire az alkotmányok részének tekintették – az európai polgári modernizáció során eszméletörténeti jelentőségük megkerülhetetlenné vált.

2. A klasszikus szabadságjogok az Osztrák Császárságban a XIX. században

A felvilágosult abszolutizmus szerint az állam feladata gondoskodni az egyénről, amely mindennek az értékmérője, tehát biztosítania kell bizonyos

² Halmai Gábor: Az emberi jogok igazolása. In: Halmai Gábor (szerk.): Az emberi jogok és az európai tradíció. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 20-37. o.

³ Kajtár – Herger: i.m. 149. o.

jogokat is. Ezeket azonban úgy fogták fel, hogy az állam önkorlátozást gyakorol. A szabadelvű gondolkodás annyiban lép tovább, hogy az embernek nincs szüksége az állam irányítására, önmagának kell megállni a lábán. Legfőbb képviselője a polgárság, amely igyekszik túlnőni az állam gyámkodásán. A törekvések célja nem a teljes népszuverenitás, hanem a hatalommegosztás és az alkotmányosság.

Amikor az Osztrák Császárság a régóta csupán formális államnak tekinthető Német Nemzet Szent Római Birodalmának felbomlásával párhuzamosan létrejött, a konzervatív császári hatalom nem sok hajlandóságot mutatott a liberális szabadságjogok biztosítására. Az udvari elkötelezett természetjogászok azonban megtették azt, amit az adott politikai keretek között tehettek. A természetjogi kódexek sorában ebből a szempontból egyedülálló az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*). Az 1812-ben hatályba lépett kódex kodifikációs munkálatai élén a kor jeles természetjogásza tevékenykedtek, többek között *Martini*, *Sonnenfels* és *Zeiller*.⁴ *Sonnenfels* hatása mutatkozik meg abban, hogy a törvénykönyvbe belekerültek az ember veleszületett jogai, ezen belül az élethez való jog, az önvédelem joga és a magánautonómia. *Martini* szintén hozzátett a tervezhető személyes szabadságot biztosító normákat.⁵ A jogegyenlőség elvét egészen addig vitték, hogy az Osztrák Császárság területére lépő rabszolga azonnal szabad emberré válik, amely egyedülállónak számított a korszak egyes államaival szemben. (Más kérdés, hogy az Osztrák Császárságnak nem voltak gyarmatai, ahol rabszolgatartáson alapuló társadalom lett volna.) Az alapjogokról az *OPTK* személyi jogi része úgy rendelkezik, hogy azok születéstől kezdve megilletnek minden állampolgárt és csak törvény korlátozhatja őket.

Az Osztrák Császárság az 1848-67 közötti időszakban több formális értelemben vett alkotmányt is kapott. A dokumentumok gyorsan követték egymást a forradalom utáni években, képviselve mind a korai, mind az érett alkotmányosság követelményeit.

A *Vormärz* időszakában, a márciusi forradalom előtt a *Bécsi Kongresszus* (1815) határozatainak megfelelően a monarchikus legitimitás elvét alkalmazták, azt szigorúan értelmezve és a liberalizmus tételeitől elzárkózva. A *Német Szövetségi Akta* (*Deutsches Bundesakte vom 8. Juni 1815*) ebben a szellemben született meg és deklarált több jogot a „szövetkezett fejedelemségek és szabad városok alattvalóinak” XVIII. cikkében. A

⁴ L. Larl-Heinz Osterloch: *Historische Studien. Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Matthiesen Verlag, Lübeck und Hamburg 1970

⁵ Werner Ogris: *Joseph von Sonnenfels és az osztrák büntetőjog fejlődése*. In: Herger Csabáné és Kajtár István: *Európai jogtörténeti portrék I. Dialóg Campus Kiadó, Pécs 2007. 143-182. o.*

koraalkotmányos keretknél is visszafogottabb tartalmat már önmagában az „alattvaló” kifejezés alkalmazása is jelzi.

A *Pillersdorfi Alkotmány* (*Allerhöchstes Patent vom 25. April 1848*) megalkotásakor – mint a korszakban több másik állam is – az 1831-es belga alkotmányt vették alapul. A korai alkotmányosságot valósította meg és csak azokban a kérdésekben engedett, amelyek nem sértették az uralkodó szuverenitását. Az alkotmány többségében nem szakadt el a korábbi intézményektől, az uralkodónak meghagyta meghatározó szerepét, az alapjog-katalógust tekintve túllépte a korai alkotmányosság kereteit; a rögzített állampolgári jogok mégis csak államcél-meghatározásként jelentek meg, azaz az alkotmányban felsorolt alapjogokat biztosítékokkal nem vették körül.⁶ Az alapjog-katalógus megnevezése során a „*staatsbürgerlichen und politischen Rechte der Staatseinwohner*” kifejezést használták, azaz deklarálták az állampolgári és politikai jogokat az állam lakói számára. Ezek az OPTK-ban elérhető alapjogok bővítéseként jelentek meg. Az alkotmány elsőként a hit- és lelkiismeret szabadságát rögzítette (17. §), majd meghatározta a törvényes letartóztatás rendjét. Az alkotmány által biztosított jogok közé tartoztak a cenzúra teljes feloldásával a szólás- és a sajtószabadság, illetve a levéltitok sérthetetlensége (19-20. §) is. A 21. szakasz kiterjesztette az előbbi szabadságjogokat azokra is, akik még nem szereztek állampolgári jogokat. A petíciós jogot és az egyesüléshez való jogot úgy szabályozták, hogy azoknak a gyakorlatát majd egy másik törvény fogja kialakítani (22. §). Szabad kivándorlási lehetőséget adtak, valamint a lakóhely szabad megválasztásának a jogát. Mindenkit ugyanolyan had- és adókötelezettség terhelte. A hadsereg mellett alkotmányosan rögzítették a nemzeti gárda életre hívását. A monarchia területén élő egyes vallási felekezetek polgári és politikai jogai közötti különbségek az alkotmány szerint megszűntek; a keresztény és az izraelita vallásúak a birodalomban szabadon gyakorolhatták vallásukat és istentiszteletet tarthattak. Az eljárásjogban nyilvános és szóbeli tárgyalás, valamint a büntetőjogi ügyekben esküdtbíróság bevezetésére került sor.

Az 1848-49-es időszakban az Osztrák Császárság polgári erői a társadalom széleskörű modernizációját szerették volna megvalósítani. Ennek jegyében jött létre a német *Frankfurti Alkotmánytervezethez* (*Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849, ún. Paulskirchenverfassung*)⁷ hasonlítható *Kremsieri Alkotmánytervezet* (*Entwurf des Österreichischen Reichstages, welcher in der Zeit vom 22. Juli 1848 bis 4. März 1849 getagt hat, zuerst in Wien, ab dem 22. November 1848 in Kremsier*)⁸. A tervezet már az érett

⁶ Wilhelm Brauner: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig. JPTE ÁJK, Pécs 1994. 135-139. o.

⁷ <http://www.verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm>

⁸ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/verfassungsentwurf49-i.htm>

alkotmányosság elemeit hordozta magában, ezáltal a népszuverenitás elvén alapul.⁹ Az alapjogokat a kor szelleméhez híven deklarálta.

A népszuverenítésra alapozott alkotmánytervezet alapjog-katalógusa a *Pillersdorfi Alkotmányon* túlmenően eredetileg rögzítette azt is, hogy minden államhatalom a néptől ered, de végül ezt törölték a szövegből. A deklarált szabadságjogok itt is csupán államcél-meghatározások voltak. A népszuverenitás elve mellett megjelent a föderalizmus elve, a tartományokon alapuló szövetségi állam. A tervezetben a tartományok egyenlőként voltak meghatározva, illetve delegáltakat küldhettek (volna) a Tartományok Kamarája nevet viselő birodalmi törvényhozási szervbe. Miután a *Reichstag* „megvitatta és elfogadta” az alapjogokat, az alkotmány szövegébe még nem foglalták bele őket, csak a függelékben kaptak helyet a tervezet végén.

Első helyen a törvény előtti egyenlőség állt, amely a klasszikus szabadságjogok alapvető érvényesülési feltétele. Ezen a szakaszon belül tárgyalták a továbbiakban az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének törvény és alkotmány általi meghatározottságát; a nép fogalmát, amely az állampolgárok összességét jelölte, azaz származástól, nyelvtől, vallástól vagy egyéb más tényezőtől függetlenül minden állampolgárt; a születési előjogok eltörlését; a közhivatalok megszerzésének képességtől függővé tételét. Ennek az utóbbi rendelkezésnek a tartalma a vallásszabadság érvényesülése kapcsán különösen fontos: a hivatalviselés tehát nem függhet vallási hovatartozástól. Külön ki kell emelni az általános diszkrimináció-tilalmat is, azaz az állampolgárok bármilyen megkülönböztetésére csak személyes érdekek alapján adtak lehetőséget.

A személyes szabadság kérdésköréhez tartozik, hogy a 2. szakaszban eltörölték a privilégiumon alapuló vagy különbíráóságokat, és rögzítették, hogy senkit nem lehet letartóztatni törvényes elfogatóparancs nélkül, illetve azt 24 órán belül az elfogottnak át is kell adni. A *writ of habeas corpus* modernizált tartalmú angol (1679), illetve amerikai (1791) intézménye lényegét tekintve ezzel elismerést nyert az osztrák alkotmányjogban is.

Alapvető eljárásjogi elveket is rögzítettek: az eljárás polgári és büntető ügyekben is szóbeli és nyilvános lett (volna), a kivételeket csak törvény határozhatta meg; büntető ügyekben az eljárás indítását a vádelv szerint szabályozták; végezetül politikai ügyekben eltörölték a halálbüntetést.

Az ötödik szakasz rendelkezett a lakás sérthetetlenségének jogáról, a hatodik a levéltitok sérthetetlenségéről, a levelek elkobzásának módjáról (csak bírói paranccsal lehetséges). A petíciós jog, illetve az aláírásgyűjtés a petíciókhoz korlátlan formában került be a tervezetbe (7. §). Ezen kívül deklarálták a személyek szabadságát, a tulajdon szabad áramlását, illetve azt, hogy az állam nem korlátozhatja a kivándorlást. Az osztrák állampolgároknak jogot

⁹ Brauner: i.m. 141. o.

adtak a békés, fegyver nélküli gyülekezéshez és olyan egyesületek alapításához, amelyek az államra nem veszélyesek.

A 11. § tartalmazta az állampolgárok teljes vallásszabadsághoz való jogát: gyakorolhatják a házi és a nyilvános istentiszteletet, bizonyos korlátozásokkal. Az állam és az egyházak viszonyát törvény szabályozza: minden egyház az állam szabályozása és védelme alatt áll, de a belső viszonyait maga rendezheti, az egyházi vezetők szabad megválasztásának a joga az egyházközösséget és a zsinatot illeti (egyházi autonómia elve). A valláskülönbőség nem jelenthet semmilyen hátrányt vagy előnyt az állampolgárok jogaira és kötelezettségeire nézve (diszkrimináció-tilalom). A felekezetek számára formális jogegyenlőséget biztosított volna a tervezet.

Alapjogként fogalmazták meg a polgári házasság intézményének bevezetését, melyet a menyasszony és a vőlegény állami tisztviselő előtt tett egybehangzó akaratnyilatkozata hoz létre. Megjelent a tudomány- és a tanszabadság; a közoktatást állami költségen rendelték fenntartani és mindenki jogot kapott a szabad gondolatközlésre. A *Kremsieri Alkotmánytervezet* tehát széleskörűen fogalmazta meg az alapjogokat, de sajnos nem léphetett hatályba, mivel az alkotmányozó gyűlést a frissen trónra került, középkori uralkodóeszményhez ragaszkodó és a liberális reformokban veszélyt látó *Ferenc József* császár feloszlatta, majd a demokratikus mód helyett oktroy útján adott új alaptörvényt birodalmának.

A liberális abszolutizmus eszméit követve *I. Ferenc József* centralizálni kezdte birodalmát. A rendszert a politikai jogok teljes hiánya, bürokrácia, besúgóhálózat és cenzúra jellemezte. Mindezek ellenére azonban véghezvitte a jobbágyfelszabadítást és a bíróságok működése modernebbé vált.¹⁰ Törekvései erős, egységes Ausztria létrehozására irányultak, ennek jegyében bocsátotta ki az – összbírodalminak szánt – *Olmützi Alkotmányt* (*Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich enthalten*).¹¹ Az 1849-es alkotmány a jogeljátszás elméletére épül. Ismét a monarchikus legitimitás elve lett a meghatározó a népszuverenitás helyett.

Az alapjogok tekintetében bár módosítva, de a *Kremsieri Tervezetet* vette alapul, így túllép a korábban hatályban lévő *Pillersdorfi Alkotmányon*. Az oktroyált alkotmány szintén a korai alkotmányosság kategóriájába sorolható. A koraalkotmányos jogoknak is csak töredékét tartalmazza maga az alkotmány, a többit külön pátensben foglalták össze. Ez utóbbi pátens csak a Lajtán túli (ciszlajtán) területeken volt hatályos, ott biztosították az összes állampolgári jogot.¹²

¹⁰ Kajtár – Herger: i.m. 291. o.

¹¹ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/verfassung49-i.htm>

¹² Brauner: i.m. 143. o.

Az 1849. évi alapjogi pátensben az uralkodó szuverenitása érvényesült, de alkotmányos keretek közé szorítva. A rögzített állampolgári jogok közé tartozott a nemzetiségek védelme az állam által, a jobbágyság megszüntetése, a törvény előtti egyenlőség, a tulajdon sérthetatlensége, az ingatlanszerzési szabadság, a kereseti szabadság, a vagyon szabad mozgása, a személy szabad költözködéshez való joga. Az alapjogi pátens a Lajtán túli területek számára adta meg az alapképzéshez való jogot, a szabad véleménynyilvánítást, a sajtószabadságot, a petíciós jogot, az egyesülési és gyülekezési jogot, a vallásszabadságot, a lelkiismeret szabadságát, a tudomány szabadságát, a tanszabadságot, a személyes szabadságot, a törvényes bíró előtti eljáráshoz való jogot, a lakás sérthetatlenségét és a levéltitok sérthetatlenségét.¹³ A megfogalmazott alapjogok többsége szükségállapot (például háború) idején felfüggeszthető volt, de az *Olmützi Alkotmány* még nagyobb hibájaként értékelhető az, hogy még a koraalkotmányos kereteket sem biztosította, hiszen intézményeit nem állították fel.

Az 1851. december 31-én kiadott *Szilveszteri Pátens (Kaiserliches Patent vom 31. December 1851, R.G.Bl. 2/1852)*¹⁴ nyílt abszolutizmust vezetett be erős centralizációval egybekötve, majd 1852-ben további császári rendeletek korlátozták az alapjogokat. Az 1849. évi birodalmi alkotmány hatályon kívül helyezését csupán a jogegyenlőség és a jobbágyság felszámolása élte túl. A '49-es alapjogi pátensből az elismert egyházak nyilvános vallásgyakorlásához való joga, valamint belső igazgatási joguk maradt meg. Az alapjogok államcél meghatározásként irányelvvé degradálódtak az állam számára, mivel hiányzott az érvényesíthetőségük.

Az *Októberi Diploma (Kaiserliches Diplom vom 20. Oktober 1860 R.G.Bl. 226/1860)*¹⁵ lazított a centralizáción. Rendelkezései alapul szolgáltak a későbbi fejlődéshez.¹⁶ 1861 februárjában adta ki a császár az ún. *Februári Pátent (Kaiserliches Patent, Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen vom 26. Februar 1861)*,¹⁷ amelyben az alapjogok továbbra is államcél meghatározásokként jelentek meg. Ilyenek voltak a törvény előtti egyenlőség, a jobbágyi kötelék megszüntetése, a törvényesen elismert egyházak és felekezetek autonómiája, a szabad vallásgyakorlat, az egyenlő had- és adókötelezettség (1862-től), a személyes szabadság védelme a törvényes bíróhoz való joggal és a lakás sérthetatlensége.

¹³ Brauner: i.m. 148. o.

¹⁴ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/silvesterpatent51.htm>

¹⁵ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom60-i.htm>

¹⁶ L. Thomas Olechowsky: Vom Oktoberdiplom zum Februarpatent. In: NÖ Institut für Landeskunde. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 56, St. Pölten, 2013, 22-35. o.

¹⁷ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm>

A tárgyalta korszak lezárását az 1867. évi *Decemberi Alkotmánytörvények* jelentették, amelyek közül a *Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 (R.G.Bl. 142/1867) über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*¹⁸ rögzítette a törvény előtti egyenlőséget (2. cikk), a hivatalok megszerzéséhez egyenlő feltételeket kötött ki mindenki számára (3. cikk), valamint rögzítette, hogy a szabad költözködés jogának és a magántulajdon sérthetetlenségének az állam nem szabhat gátat (4. cikk). A 6. cikk szólt a letelepedési szabadságról, a lakóhely szabad megválasztásáról. Továbbá a törvény garantálta a személyes szabadságot (8. cikk) és a lakás sérthetetlenségét (9. cikk), melyhez kiegészítésként beillesztették az 1862-es rendeletet a személyes szabadság védelméről.¹⁹ Meghatározásra került a levéltitok sérthetlensége (10. cikk) is. Minden állampolgár számára megadta a petíciós jogot, a gyülekezési és egyesülési jogot, a véleménynyilvánítás szabadságát pedig a sajtó cenzúramentességével garantálta (11-13. cikk). A nemzetiségi kérdések szempontjából meghatározó a 19. cikk, miszerint minden néptörzs egyenjogú, joga van „nemzetisége és nyelve őrzéséhez és ápolásához”. Elismert jogként került bele az alkotmánytörvényekbe a birodalom népeinek egyenjogúsága, de nem biztosított jogként.

III. A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága

1. Közös rendelkezések

1.1. Az előzmények: a felvilágosult abszolutizmus korától a *Vormärzig*

Az Osztrák Császárság soknemzetiségű voltához hozzájárult szociális és felekezeti megosztottsága is. A felvilágosult abszolutizmus korában (*Mária Terézia, II. József*) elterjedt az a *protagoraszi homo mensura*-tételre visszavezethető, alapvetően szofista filozófiából táplálkozó nézet, hogy az „ember mindennek az értékmérője, értelem hordozója”, ezáltal maga dönthet életéről, annak körülményeiről, és – *Immanuel Kant* (1724-1804) szavaival élve – képes „kilábalni a maga okozta kiskorúságából”. A kor társadalmi szerződésre vonatkozó elméletei szerint az uralkodóra ugyan átruháznak bizonyos hatásköröket, de ezzel szemben korlátként jelentkeznek az ember elidegeníthetetlen alapjogai. A hatalom az uralkodótól ered a monarchikus

¹⁸ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/stgg67-2.htm>

¹⁹ Ernst C. Hellbling: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*. Springer Verlag, Wien 1956. 388-393. o.

legitimitás elvének értelmében, azonban már jelen vannak az alattvaló jólétére vonatkozó állami törekvések is.²⁰

Időben egybeesett ezzel az eszmétörténeti változással az osztrák örökös tartományokban az, hogy az egyházak pluralizmusa az eddigi rekatolizációs törekvések ellenére rögzült. A korszak uralkodói a toleranciával válaszolnak a felekezetek egyenlőségre irányuló törekvéseire. Továbbra is a katolikus vallás volt a meghatározó, mellette a többi felekezet (a *religio evangelica augustana* és *reformata*, illetve a görögkeleti egyház) csak megtúrt státuszban működhetett. 1774-ben a protestánsok birodalmon belüli áttelepülésre kényszerítését megtiltották, ezáltal *Mária Terézia* idejére már enyhült valamelyest a protestánsok helyzete a katolikus többséggel szemben, de közel sem volt szó vallási egyenlőségről. *II. József Türelmi Rendelete* (*Toleranzpatent*, 1781) deklarálta a protestánsok és a görögkeletiek számára a vallás szabadságát, ezzel az egyenlőséget a katolikusokkal, de a gyakorlatban hiányzott ennek az elvnek az érvényesíthetősége. A *Türelmi Rendelet* szerint a katolikus egyház csupán a nyilvános vallásgyakorlás előjogával rendelkezett, míg a lutheránus, kálvini és görögkeleti felekezetek magán vallásgyakorlásra voltak jogosultak.²¹ Az uralkodó felsőbbsege természetesen érvényesült az egyházakkal szemben.

A *II. József* nevével fémjelezett *Házassági Rendelet* (*Ehepatent*, 1783) erősen korlátozta a szentszékek bíraskodását. A felekezeti jog szerinti házassági köteléki pereket ezután világi bíróságok tárgyalták, valamint világi ügyekben az egyházi személyek felett is a világi bíróságok ítélték. Az egyház hatáskörében maradt a hitoktatás és az istentisztelet.²² A pápens a protestánsok számára megengedő volt a válás tekintetében objektív bontó okok és vétkességi elv esetén, a katolikusok házassága azonban a tridenti zsinat *Tametsi Dekretum*ának értelmében felbonthatatlan maradt. S hogy mindezt az uralkodó miért tehette meg az egyházi hatáskört leszűkítve, az udvari jogászok kellően indokolták.²³ *II. József* halálát követően újra a felekezeti jogok kerültek alkalmazásra, ha a házastársak ugyanazon a valláson voltak, vegyes házasságok esetén pedig a kánonjog érvényesült.²⁴

A XVIII. század végére az állam és az egyházak viszonya Ausztriában rendezést igényelt. A jozefinizmus államegyházisága *II. József* nevéhez

²⁰ L. Ernst Cassirer: *Die Philosophie der Aufklärung*. Tübingen 1932; Paul Hazard: *Die Herrschaft der Vernunft*. Hamburg 1949; *Die Krise des europäischen Geistes 1680-1715*. Hamburg 1939

²¹ Brauneder: i.m. 86-89. o.

²² Brauneder: i.m. 100-101. o.

²³ L. Oberste Gewalt des Staates in Rücksicht auf die Ehen (név nélkül), Wien-München 1784.

²⁴ L. Herger Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006

kötődött, ezáltal a rendelkezések is az ő nevével fémjelzettek. Bár az uralkodó halála előtt a „nevezetes tollvonással” visszavonta több ezer rendeletét, a vallás szempontjából 2 fontos intézkedést megőrzött, mégpedig a *Türelmi Rendeletet* és az alsópapságról szóló rendeletet. A jozefinizmus rendszere megfelelt az abszolút államok általános jellegzetességének abban is, hogy világi állam volt, amely az egyház középkori szuverenitás-elméleteken alapuló jogosultságát az uralkodói politika értékelésére lerázta magáról:²⁵ az állam túlsúlya volt meghatározó, befolyást gyakorolt a területén működő egyházak életére. II. József feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek az állam szempontjából haszontalan tevékenységet végeztek (prédikáló rendek például), így a tanító és gyógyító rendek megmaradtak.²⁶ Az egyházi vagyon igazgatása állami felügyelet alá lett vonva,²⁷ különös tekintettel a feloszlított rendek vagyonára, amelyből egyházalap lett. Az egyetemi oktatásból kivonta az egyház befolyását, így a két evangélikus egyház tagjai 1778-tól járhattak egyetemre.²⁸

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (44-136. §) rendelkezett a katolikus és nem katolikus közötti vegyes házasságokról. A törvénykönyv értelemszerűen világi jogot jelentett, tartalma azonban a házassági jogot tekintve a kánonjogi tételeken alapult. A vegyes házasságok további rendezése egy 1841-es konkordátumban valósult meg, amely lényegében 1938-ig, változtatásokkal (1855, 1868, 1870) fennmaradt. A katolikus házasság feloldhatatlansága ugyanaddig élt. Az *OPTK* a házassági ügyekben való joghatóságot világi hatósághoz utalta.

I. Ferenc uralkodásához köthető az *OPTK* házassági köteléki jogán túl az is, hogy több szerzetesrend működését újra lehetővé tették. Az állam támogatást nyújtott a püspöki iskolák alapításához, és felügyeleti jogot biztosított a papság számára a gimnáziumok és az elemi iskolák felett. Ennek ellenére az állam fenntartotta magának az ún. felsőbb felügyelet jogát minden oktatási kérdésben, és az állam írta elő a tanrendet, illetve a tankönyveket a teológia terén is. 1819-ben a protestánsok számára egyetemi kart alapítottak Bécsben.²⁹

I. Ferenc és V. Ferdinánd uralkodása alatt a monarchikus legitimitás elve következetesen érvényesült.³⁰ Harca a népszuverenitás elvének

²⁵ L. Adolf Dock: Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Großen. Straßburg 1897

²⁶ L. Eduard Winter: Barock, Absolutizmus und Aufklärung in der Donaumonarchie. Europa Verlag, Wien 1971

²⁷ Hellbling: i.m. 341. o.

²⁸ Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band IV., Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1985. 3-57. o.

²⁹ Hellbling: i.m. 341. o.

³⁰ Brauner: i.m. 104. o.

követelményével végigkísérte a XIX. század jogalkotását, de többségében az előbbi érvényesül, utóbbira csak törekvések jelentkeznek. Az abszolút állam államegyházának felszámolása, az állam és a római katolikus egyház összefonódásának lebontása ekkorra már égető kérdésnek bizonyult.

1.2. A Pillersdorfi Alkotmánytól a Májusi Törvényekig

A szabadságjogok iránti igény a polgárság részéről az Osztrák Császárságban is megerősödött a XIX. század közepére. A liberális nemesség szintén támogatta az állam és az egyház elválasztását, illetve az egyház(ak) hatáskörének korlátozását. Ezek a törekvések testet öltöttek többek között a *Pillersdorfi Alkotmányban*, az *Olmützi Alkotmányban* és annak alapjogi pátensében a korai alkotmányosság jegyeit viselve, emellett az érett alkotmányosság kategóriájába sorolt *Kremsieri Alkotmánytervezetben* is megtalálhatóak. Bár a *Kremsieri Tervezet* alapjog-deklarációinak egy részét átvette az 1849-es alapjogi pátens is, az *Olmützi Alkotmány* és az alapjogi pátens mégis visszalépésnek tekinthető a tervezettel szemben, mivel a szabadságjogok nagy része csak a Lajtán túli területekre vonatkozóan került rögzítésre. Mindez összességében azonban csekély jelentőséggel bírt, mivel csupán államcél-meghatározásként jelentek meg az alapjogok biztosíthatóságának hiányában.³¹

Az 1848-as *Pillersdorfi Alkotmány* az Osztrák Császárság első formális értelemben vett alkotmánya volt, amely széleskörűen kívánta biztosítani az állampolgárok szabadságát azzal, hogy minden állampolgár számára biztosította a lelkiismereti- és vallásszabadságot személyes szabadságként, megszűnt a felekezetek tagjainak polgári és politikai jogai közötti különbség és a törvényesen elismert keresztény, ill. izraelita felekezetek számára engedélyezték a szabad vallásgyakorlást.³²

Az érett alkotmányosság jegyében megalkotott *Kremsieri Tervezet* létrehozatalát alapos bizottsági munka előzte meg. Az alkotmányozó gyűlés egyik albizottsága volt felelős az alapjog-katalógusért. *I. Ferenc József* és miniszterei, mialatt a kremsieri alkotmányozó gyűlés ülésezett, az egyház kérdését igyekeztek megoldani. A tervezet teljes vallásszabadságot és a felekezetek egyenlőségét hirdette. Minden egyház számára megengedte, hogy belső ügyeit igazgassa, ugyanakkor az állam védelme alá rendelte őket. Ezzel az egyházi autonómia iránti igény elismerést nyert – a tervezet szintjén.

Az oktrojált *Márciusi Alkotmány* (1849. március 4.) centralizáló jellegéből fakadóan az egész birodalmat egy egészként kívánta szabályozni. A törvényesen elismert egyházak és felekezetek számára megadta a törvény a

³¹ Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010. 56. o.

³² Wandruszka –Urbanitsch: i.m. 15-18. o.; Hellbling: i.m. 371. o.

közös, nyilvános vallásgyakorláshoz való jogot, illetve belső ügyeik igazgatásának jogát, valamint a kultusz, az oktatás és jótékonykodás céljára meghatározott intézményekhez, pénzalapokhoz szükséges vagyon élvezetét, de mindezt – tegyük hozzá: természetesen – az állam törvényeinek alárendelten.³³ A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága tehát nem korlát nélküli jogként jelentkezett, hanem – ahogy az *Emberi és Polgári Jogi Nyilatkozatban* Franciaországban mintegy fél évszázaddal korábban megfogalmazták – a törvények adta keretek között. A törvények szerepét a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés pontosan abban látta, hogy elválassza a korlát nélküli szabadosságot a mások jogait tiszteletben tartó szabadelvűségtől.

A *Márciusi Alkotmány* a birodalmi ügyek körébe utalta az állam és az egyház közötti viszony szabályozását. Az egyházak formális jogegyenlőséget kaptak. Az egyházi autonómia jegyében a katolikus egyház állami ellenőrzés nélkül, szabadon levelezhetett a Szentszékkal, megszüntették a *placetum regiumot* (királyi tetsvényjog). Ezen felül a katolikus egyház belső büntetőhatalma elismertté vált.³⁴

A *Szilveszteri Pátens* centralizáló abszolutizmusa hatályon kívül helyezte az 1849-es alapjogi pátenszt, kivéve azon rendelkezését, miszerint a törvényesen elismert egyházaknak joga van a közös, nyilvános vallásgyakorlásra³⁵ és belső ügyeik önálló intézésére. Meghagyta az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét és fenntartotta a jobbság megszüntetését. A pátens kiadásával a népszuverenitás elvét újra elvetették, a hatalommegosztás elve szintén nem érvényesült. A csekély megmaradt alapjog jelentősége elenyésző volt, hiszen érvényesíthetőségük feltételei hiányoztak, de a nyilvánosság kontrollja sem volt problémamentes.³⁶

Az 1855. évi konkordátum értelmében a katolikus egyház ismét az államélet fontos meghatározójává vált. Több állami feladat átkerült a hatáskörébe, ugyanakkor az állam felügyeleti joga ezek felett nem volt biztosítva.³⁷ Ezáltal az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben, és a katolikus egyház számára széleskörű előjogokat biztosított.³⁸ Az 1855. évi konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára. A konkordátum után kifejezetten a katolikus egyház kiemelkedő pozíciója érvényesült. A konkordátumnak megfelelően az 1856. október 8-i császári rendelet új osztrák házassági köteléki jogot léptetett

³³ Hellbling: i.m. 371. o.

³⁴ Brauner: i.m. 149-150. o.

³⁵ Herger: Polgári állam és egyházi... 57. o.

³⁶ Brauner: i.m. 166-168. o.

³⁷ Herger: Polgári állam és egyházi... 57. o.

³⁸ Brauner: i.m. 169. o.

életbe: a jozefinista törvényeket hatályon kívül helyezte és a katolikus egyházi jogot, elsősorban a tridenti zsinat végzéseit újból érvényre juttatta. (1857. január 1-jén lépett hatályba.)³⁹

Az *Októberi Diploma* létrehozása a Birodalmi Tanács munkájához kötődik, melynek tagjai között egyházi méltóságok is jelen voltak. Fontos megemlíteni, hogy a Tanács hatáskörébe tartozott a pénzügyekkel, törvényjavaslatokkal kapcsolatos tanácsadás, illetve adóügyi törvényekhez hozzájárulási joggal rendelkezett.

Ferenc József az összbirodalmi hatályú *Februári Pátensbe* belefoglalta az *Októberi Diplomát*, a *Pragmatica Sanctiót*, Magyarország törvényei közül elismert dokumentumokat és a birodalmi képviseltről szóló alaptörvényt,⁴⁰ hiányzott azonban belőle az alapjogok rögzítése. A kevés államcél meghatározásként deklarált közjog közé tartozott a törvény előtti egyenlőség, az egyforma hivatalviselési esélyek, amelynek a vallási diszkrimináció tilalma szempontjából fontos jelentősége volt, illetve a törvényesen elismert felekezetek autonómiája és a szabad vallásgyakorlás. Az állam és az egyház viszonyának rendezése továbbra is az uralkodó hatáskörébe tartozott.⁴¹

A pátenst komoly politikai és pénzügyi válság hívta életre, emellett sűrűn váltakozott a vezetői elit összetétele is. Többek között a magyarok adószabotázsa miatt csökkentek az állam bevételei, és az olaszoktól elszenvedett katonai veresége kihatott a belpolitikára is. Az 1850-es évek legvégére kiéleződött a nemzetiségek kérdése is.⁴²

1867-ben az osztrák-magyar kiegyezés megtörténtével és a *Decemberi Alkotmány* elfogadásával a liberális polgárság követeléseai főleg a konkordátum rendelkezéseire, a kormány szükségállapot-rendeleteinek korlátozására és az állampolgári jogokra vonatkoztak.⁴³ A *Dezemberverfassung* öt alkotmánylevele (a kiegyezésről szóló törvény, az állampolgárok jogairól szóló törvény, a birodalmi képviseltről szóló törvény, a birodalmi hatalom szabályozásáról szóló törvény, valamint az állami alaptörvény a kormányzati és végrehajtó hatalom gyakorlásáról) közül a második alkotmánylevél vonatkozott az állampolgárok jogaira. Az alapvető törekvés témánkat tekintve ezekben ismét az állam és az egyház elválasztása volt.⁴⁴ Az alapjogok tekintetében a *Kremsieri Tervezet* szellemiségét követte, amely megjelent (az elvek szintjén) már a *Márciusi Alkotmányban* is,

³⁹ Johannes L. Hollsteiner: Das österreichische Konkordat in seiner kirchen- und staatsrechtlichen Bedeutung, unter besonderer Berücksichtigung der eherechtlichen Bestimmungen. Leipzig-Wien 1937

⁴⁰ Kajtár – Herger. i.m. 293. o.

⁴¹ Brauneder: i.m. 176-177. o.

⁴² Erich Zöllner: Ausztria története. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 1998. 308-309. o.

⁴³ Zöllner: i.m. 315. o.

⁴⁴ Herger: Polgári állam és egyházi... 57-58. o.

emellett merített az 1831. évi belga alkotmányból és a francia alkotmányos elvekből is.

A vallásszabadság gyakorlásáról a 14-16. cikkek rendelkeztek. A 14. cikk garantálta a teljes hit-, és vallásszabadságot mindenki számára. Rögzítette, hogy az állampolgári jogok gyakorlása *független* a vallási meggyőződéstől. Az egyenlőség elve alapján minden törvényesen elismert vallási felekezet számára lehetővé tette a nyilvános vallásgyakorlást, ügyeinek önálló szervezését és irányítását, ugyanakkor az állam fenntartotta magának a jogot a külső ügyek intézésére, és működése is – mint minden szervezeté – az állami törvényeknek alárendelten volt kivitelezhető (15. cikk). Deklarálták, hogy senki nem kényszeríthető vallási tevékenység végzésére, szertartáson való részvételre akarata ellenére. A törvény által elismert egyházak és felekezetek mindegyike rendelkezhetett a kultusz, oktatás, és jótékonyásra meghatározott intézményekkel, alapítványokkal, javakkal. A törvényesen el nem ismert felekezetek számára a házi istentiszteletet engedélyezte a törvény, feltéve, hogy az nem jogellenes vagy erkölcsbe ütköző.⁴⁵ Ezeken túl biztosította az állam a tudomány és az oktatás szabadságát a 17. cikk szerint. Az iskolák felügyelete az államhoz került, az iskolai hitoktatás pedig az illetékes egyház és felekezet hatáskörébe tartozott,⁴⁶ tehát ez már nem csak a katolikus egyház előjoga volt. A *Decemberi Alkotmány* által a személyes vallásszabadság minden állampolgár számára biztosítást nyert, a közösségi vallásgyakorlás azonban továbbra is korlátozott maradt.

A következő évben személyi változások következtek be a kormány összetételében. A miniszterelnök *Karl Auersperg* lett, mellette tevékenykedett még számos liberális politikus, többek között *Johann Nepomuk Berger*, *Ignaz Plener*, *Eduard Taffe* és *Eduard Herbst* igazságügy-miniszterként.⁴⁷

Herbst javaslatára születtek meg az állam s az egyház viszonyát rendező, a *Decemberi Alkotmány* meghatározásainak megvalósítására⁴⁸ megalkotott ún. *Májusi Törvények* 1868-ban. A három „*Maigesetze*” a vallási viszonyokat volt hivatott szabályozni. Ezek voltak a házassági törvény, az állami anyakönyvezésről és az iskoláknak az egyházhoz való viszonyáról szóló törvény, valamint az állampolgárok interkonfesszionális viszonyairól szóló törvény.⁴⁹

A házassági törvény visszahozta az *OPTK* szabályait a katolikusok házassága tekintetében, ezen kívül a házassági köteléki pereket újra állami bíróságok elé

⁴⁵ Hellbling: i.m. 392. o.

⁴⁶ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 40-41. o.

⁴⁷ Zöllner: i.m. 315. o.

⁴⁸ Herger: Polgári állam és egyházi... 58. o.

⁴⁹ Herger: A nővételtől... 59. o.

utalta.⁵⁰ Bevezetésre került a szükségbeli polgári házasság (*Notzivilehe*) intézménye is.⁵¹ a polgári házasságkötés nem volt kötelező, de ha a lelkész megtagadta az esketést, akkor az egyház előtti házasságkötés hiánya nem volt a házasság érvényességére vonatkozó akadály. A világi hatóság előtt tett akaratnyilatkozat a jegyesek választásától függött.⁵² Korábban a vegyes házasságok esetén nehézségek adódtak az egyház joghatóságát illetően, ezt hivatott orvosolni az említett intézmény.⁵³ A szükségbeli polgári házasságot alkalmazták akkor is, ha a házasodni szándékozók nem tartoztak egyik államilag elismert felekezet tagjai közé sem.

Az oktatási és nevelési ügyeket az állam saját hatásköre alá vonta és rögzítette, hogy az oktatáshoz való jog minden állampolgárt megillet, felekezeti hovatartozására tekintet nélkül (1. és 4. §§). Felügyeleti jogán az állam helyi, kerületi és területi iskolatanácsokat állított fel az iskolákban.⁵⁴ A továbbiakban a vallási közösségek csak az általános- és középiskolák hitoktatással kapcsolatos ügyeire bírtak befolyással (2. §). A vallást oktató tanároknak képesítéssel kellett rendelkezniük és az oktatási tevékenységre a felettes egyházi hatóságuk jogosította fel őket, ahogy a tankönyveket is az egyházi hatóságnak kellett jóváhagynia (6-7. §). Az állami iskolákban az oktatásnak minden egyház befolyásától mentesen kellett folynia.⁵⁵ Az iskolák feletti felügyeleti jog tehát állami hatáskörbe került. Ezt kiegészítve adta ki *Leopold Hasner* oktatásügy-miniszter 1869. május 14-én a birodalmi népiskolai törvényt,⁵⁶ amellyel bevezetésre kerültek a fent említett rendelkezések, valamint e törvény bevezette az állami 8 éves oktatást, amely kötelező jellegű és a felekezettől független volt. Emellett azonban más államok oktatási törvényeitől eltérő véleményen volt a vallásoktatás fontosságát illetően és továbbra is fenntartotta a kötelező vallásoktatást.

A felekezetek közötti viszonyról szóló törvény szabályozta a vegyes házasságokat és az áttéréseket. Tartalmazta a hit- és vallásszabadság jogára vonatkozó meghatározásokat és elhatárolta egymástól az elismert felekezeteket. A törvény arra az alapelvre épült, hogy az állam pártatlanul áll a felekezetekhez és védi mindnek a jogait. A gyerekekre nézve meghatározta a vallást annyiban, hogy a szülők vallását kövessék, vegyes házasság esetén a fiú az édesapját, a leány az édesanyját. Minden 14. életévét betöltött

⁵⁰ L. Joseph Othmar Rauscher: Die Ehe und der zweite Hauptstück des Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien 1868

⁵¹ Herger: A nővételtől... 59. o.

⁵² Hermann Baltl – Gernot Kocher: Österreichische Rechtsgeschichte. Leykam Buchverlag, Graz 2008. 233. o.

⁵³ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 42-47. o.

⁵⁴ Herger: Polgári állam és egyházi... 58. o.

⁵⁵ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 42-47. o.

⁵⁶ Baltl – Kocher: i.m. 233-234. o.

személy azonban jogosult volt arra, hogy szabadon megválassza vallását. Áttérés esetén az állam megkívánta, hogy ennek a lépésnek érvényt szerezzen az illető azzal, hogy a politikai hatóságnál jelzi áttérési szándékát, mint ahogy annak a közösségnek a lelkipásztora felé is jeleznie kell, amelyiknek tagjává kívánt válni. Ez utóbbi kérdésbe már nem avatkozhatott bele az állam, mivel az adott egyház belső ügyet képezte. Az áttérő kötelezettségeire is kihatott általában a vallásváltás, például adományadás tekintetében. Az állam garantálta az egyházi ünnepek zavartalan megtartását, vasárnaponként és ünnepnapokon az istentisztelet közben minden közmunka abbahagyását rendelte el, illetve az istentisztelet közelében erre az időtartamra minden olyan tevékenységet be kellett rekeszteni, amely azt megzavarná.⁵⁷ A törvény tartalmazott ezen kívül rendelkezéseket a temetésekről és az egyházi hozzájárulások bizonyos esetekre szóló tilalmáról is.⁵⁸

A *Májusi Törvények* és a *Decemberi Alkotmánytörvények* által a szabadelvű politikai elit keresztülvitte elképzeléseit. A rendelkezések célja az volt, hogy az állam és az egyház szféráját elhatárolják egymástól és ezzel a katolikus egyház előjogait megszüntessék.⁵⁹ A katolikusok körében azonban nem találtak támogatásra, mivel a *Májusi Törvények* egyben a konkordátum, azaz az egyházi állam és az Osztrák Császárság közötti sajátos nemzetközi szerződés megszegését jelentették.⁶⁰

Az 1868. évi *Májusi Törvényeket* pár évvel később újabbak követték. 1874-ben szintén három „*Maigesetze*” látott napvilágot.⁶¹ A május 7-i törvény elismerte a konkordátum 1870-es feloldását és vagyoni jogi kérdéseket is tárgyalt. A vallási pénzalapról szóló törvény rendezte az egyházi pénzalap helyét az állami vagyon rendszerében; az egyházi alapot, amelyet *II. József* által felosztatott kolostorok vagyona alkotott, állami vagyonnak nyilvánította. Elismerést nyertek azok az eddig nem elismert hitközségek is, amelyek működése nem volt erkölcstelen vagy jogellenes.⁶²

A *Decemberi Alkotmányt* kibontakoztató *Májusi Törvények* által az állam semlegesnek határozta meg magát. Ennek pedig meghatározó feltétele a felekezetek törvény által biztosított, egymással szembeni egyenjogúsága és a magánszemélyek vonatkozásában a lelkiismereti- és vallásszabadság.⁶³ Az állam és egyház elválasztásának folyamata ugyan megindult és jelentős eredményeket értek el e téren, korántsem fejeződött még be, például a

⁵⁷ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 42-47. o.

⁵⁸ Baltl – Kocher: i.m. 233.-234. o.

⁵⁹ Herger: Polgári állam és egyházi... 58. o.

⁶⁰ A *Májusi Törvények* értékeléséhez l. Leisching, Peter: Kirche und Staat in den Rechtsordnungen Europas. Freiburg 1973

⁶¹ Herger: Polgári állam és egyházi... 59. o.

⁶² Baltl – Kocher: i.m. 233-235. o.

⁶³ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 42-47. o.

kötelező polgári házasság helyett csak lehetőség volt ennek választására: Ausztriában a kötelező polgári házasságot paradox módon csak az *Anschluss* megvalósítása után a német, fajvédelmi elveken és diszkrimináción alapuló házassági törvény vezette be 1938-ban, amely egyben az 1933. június 5-én kötött újabb konkordátum feloldását is jelentette.⁶⁴ Annak vizsgálatát azonban, hogy a konkordátumra miért és milyen politikai viszonyok között kerülhetett sor az ekkor már köztársaságként létező Ausztriában, túllép jelen dolgozat keretein.

2. A római katolikus vallás

2.1. A jozefinizmus és hatása

A katolikus egyház az Osztrák Császárságban erős pozícióval bírt, hiszen az ellenreformáció korszakát sikerrel zárta. Államegyházi pozícióját és széleskörű előjogait tekintve a XIX. század közepén választóvonalhoz érkezett. Mivel a jozefinista államegyháziság lebontásának és a szekularizáció igényének kettőse határozta meg a korszak viszonyait, látnunk kell, ténylegesen miben jelent meg az előbbi és mennyiben jelentett váltást ezzel szemben az utóbbi.

A felvilágosult abszolutizmus idején az uralkodók (*Mária Terézia, II. József*) számos reformot léptettek életbe a birodalom modernizációja érdekében. *II. József* a királyi tetsvényjog (*placetum regium*) által közvetlen ellenőrzéssel bírt a katolikus egyház és a Szentszék kapcsolata felett. Az általa kiadott, már említett 1781. évi *Türelmi Rendelet* a nem katolikus felekezetek helyzetének rendezését szolgálta, azonban a közösségi vallásgyakorlás továbbra is a katolikusok számára fenntartott jog maradt. Intézkedései kiterjedtek a házassági köteléki jogra (1783, *Ehepatent*) és az oktatás ügyeire is, amelyeket pátensekben szabályozott, de később beillesztett polgári törvénykönyv-tervezetébe (*Josephinisches Bürgerliches Gesetzbuch*).⁶⁵

A jozefinizmus kifejezés tág értelemben *II. József* modernizációs céllal kiadott reformjait, szűkebb értelemben a felvilágosult abszolutizmus államegyháziságát jelenti.⁶⁶ Az újítások támogatói, a jozefinisták, a társadalom fejlődését várták az intézkedésektől. A reformok alapjait a felvilágosodás eszmeisége és a *Habsburgok* elkötelezettsége képezte a katolikus vallás irányába, de hangsúlyozandó az a meggyőződés is, hogy a társadalmat kell szolgálnia az uralkodónak, hivatalnokainak, a tanítóknak, a jogászoknak – és így a papságnak is.⁶⁷ A jozefinizmus rendszere abban is

⁶⁴ L. Rudolf Köstler: Das österreichische Konkordatseherecht. Wien 1937

⁶⁵ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 3-15. o.

⁶⁶ Brauner: i.m. 88. o.

⁶⁷ Brauner: i.m. 101. o.

megnyilvánult, hogy az állam feladatai közé új teendők, első sorban az egészségügy és az oktatás is bekerültek, amelyekre eddig nem volt befolyása az államnak. A jozefinista oktatáspolitikai a világi, állami iskolázottságot kívánta megerősíteni az eddig általános egyházi oktatási intézményekkel szemben.

A jozefinizmus idején az egyházak felett erőteljesen érvényesült az állam felügyelete. Megszűnt az egyház adómentessége és a vagyongazgatása is ellenőrzés alá került. Korlátozva volt ezen túl számos területen, többek között a kolduló rendek működése, a főpapi székek beöltése és intézményeinek működtetése tekintetében, de figyelemre méltó, hogy a kánonjogi szabályok tartalmával szemben álló új jogot, amely vallási meggyőződésüket sértette volna, az állam nem erőltetett rá katolikus alattvalóira.⁶⁸

A XIX. század egyházügyi problémái többnyire abból fakadtak, amit a jozefinizmus jelentett az állam alá rendelt, de államegyházi pozíciót élvező katolikus egyházzal szemben. *I. Ferenc* és *V. Ferdinánd* konzervatív egyházpolitikájától azonban a jozefinizmus lebontását és következetes reformokat nem lehetett remélni. Némi változtatásra került csak sor annak ellenére, hogy *I. Ferenc* az „osztrák egyházpolitika általános revízióját” hirdette meg. Oktatási ügyekben újra megerősödött az egyház befolyása: biztosított volt a diákok „vallási gondozása” és a katolikus püspökök befolyása alatt működtek a nem katolikus iskolák is. Ennek következtében a *Vormärz* időszakában állandó vitatémának bizonyult a jozefinista egyházpolitika kérdése, amit katolikus oldalról olyan meghatározó személyiségek kezdeményeztek, mint *B. Bolzano*, *A. Günther*, *J. E. Veith*, *S. Brunner* és *M. Fesl*.⁶⁹

2.2. A bécsi püspöki gyűlés és az 1850. évi áprilisi rendelkezések

Mint szó volt róla, az 1848-as évben kezdődő reformsorozat új egyházpolitikai intézkedései a korai alkotmányosság jegyeit viselték magukon. A *Pillersdorfi Alkotmány* adta keretek között lehetőség nyílt a katolikus egyház számára arra, hogy leszámoljanak a jozefinizmus következményeivel.

Az egyháziak a püspököktől várták a kezdeményezéseket, a magas kléruson belül azonban eltérő álláspontok érvényesültek. A bécsi érsek, *Vincenz Milde* körlevelét 1848. március 17-én annak érdekében adta ki, hogy a papságot a forradalmi ideológiától távol tartsa. Két nappal később az udvari káplán, *J. M. Häusle* álnéven (*dr. Fehr*) röpiratot adott ki, amelyben éles kritikával illette a körlevelet. *Häusle* szerint a püspököknek kell fellépniük a jozefinista jogforrásokkal szemben annak érdekében, hogy az államegyháziság

⁶⁸ Herger: A növéltől... 57-58. o.; Brauneder: i.m. 112. o.

⁶⁹ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 14-15. o.

lebontásával állam és az egyház között megvalósulhasson az együttműködés. Az érsek azonban minden ilyen kezdeményezést elutasított. Az egyházmegyei papság Prágában is gyűlést tartott, melynek alkalmával üdvözölték az új állami alkotmányt és támogatták az egyház politikai-szociális reformját, a prágai érsek azonban mindettől elzárkózott. Az egyház szabadságait a legélénkebben a linzi püspök, *G. T. Ziegler* támogatta. *Sommaruga* oktatási miniszter liberális oktatási tervezetének okán *Friedrich Schwarzenberg* hercegérsek és bíboros 1848 szeptemberére megyéspüspökeinek részvételével zsinatot hívott össze Salzburgban, amelyen Olmütz és Linz egyházi képviselői vettek részt. Ezen a konferencián az országgyűlés számára egy feliratot készítettek elő, amelyben az egyház számára alkotmányos szabadságjogokat és a világi hatalomtól való függetlenséget szorgalmazták. A próbálkozások azonban itt megrekedtek, mert a *Pillersdorf*-kormányt leváltották és *Pillersdorf* helyét *Doblhoff* vette át. A kormányzat befolyása ettől kezdve háttérbe szorult az egyházpolitikai ügyek rendezésére nézve, míg a kremsieri birodalmi gyűlés, amely 1848. július 2-án kezdte meg munkáját, ezt a területet is alaposan átformálta (volna) tervezetével.⁷⁰

A birodalmi gyűlés két bizottsága közül az egyik a kifejezetten az állampolgárok alapjogaira vonatkozó tervezetet készítette elő. Szeptemberre a *Wiener Zeitung* nyilvánosságra hozta az alapjogi tervezetet. A képviselők közül egymással szemben álltak a jozefinista elveket vallók és az azok ellen állást foglalók. A jozefinista képviselők voltak többségben, főleg Felső-Ausztriából, Bécsből, Csehországból, míg az egyház függetlenítésével egyetértők inkább a lengyelek és a tiroliaiak voltak. A kérdés alakulását nagyban befolyásolták az egyházi személyek által kiadott tanulmányok, állásfoglalások, többek között *M. J. Somerau-Beeckh* olmützi hercegérsek és *Ziegler* linzi püspök írásai. Míg a püspökök egy része teljes önállóságot, egyházi autonómiát kívánt, mások azt várták, hogy az egyházszervezetet állami jogi aktussal rendezik. Ez utóbbi körhöz tartozott a tanári réteg is, akik többségében állami átszervezést szorgalmaztak az elemi iskolákban.

A *Kremsieri Alkotmánytervezetben* a katolikus egyház vonatkozásában jelentős, hogy a felvilágosult abszolutizmus rekatolizációs politikájával szemben szerepelt a lelkiismereti- és vallásszabadság, a felekezeti jogegyenlőség, azaz a privilegizált katolikus egyházi jogállás megszüntetése, és az államhoz fűződő kapcsolat rendezése. Diszkrimináció-tilalmat jelentett, hogy semelyik egyházközösség nem részesülhetett volna állami előnyökben a többivel szemben, míg vallási kérdésekben az erőszaktól történő elzárkózást jelentette az, hogy senki nem kényszeríthető államilag vallási cselekedet vagy szertartás végzésére, vagy kötelezettségeket vállalni olyan kultusz felé,

⁷⁰ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 15-18. o.

amelyhez nem tartozik (14. §). Az államhoz való viszony lényegét a 15. § rendezte volna: minden vallási közösségnek az állam védelme és törvényei alatt kell állnia, a belső ügyeit viszont saját maga igazgatja és rendezi. Az egyházi közösségeknek és zsinatoknak joguk lett volna szabadon megválasztani elöljáróikat, illetve az egyházi vagy az állam védelme alatt állt volna. Mindez az egyházi autonómia széleskörű biztosítását jelentette volna annak ellenére, hogy a *Kremsieri Tervezet* munkálatai során még több képviselője akadt a jozefinista elveknek is.⁷¹

Az *Olmützi Alkotmány* a törvényesen elismert egyházak között a katolikus egyház jogait is rögzítette, és ezzel a jozefinizmust elvileg törvényesen megszüntette, bár a gyakorlatban e rendelkezés megvalósítása is hiányos volt.⁷² Az állampolgárok számára teljes vallásszabadságot biztosított ugyan, de a közösségi vallásgyakorlást csak házi istentisztelet keretében engedte, ami visszalépést jelentett a *Kremsieri Tervezethez* képest, ahol a nyilvános vallásgyakorlás is megengedett lett volna. A dokumentum kifejezetten nem mondta ki a felekezetek közötti egyenlőséget, de a törvényesen elismert közösségeknek joga volt a közös, nyilvános vallásgyakorláshoz és belső ügyeik intézéséhez, illetve arra, hogy a kultusz, oktatás és jótékonyosság céljára meghatározott intézményekhez, pénzalapokhoz hozzáférjenek. Az elismert egyházak és vallási közösségek az államnak alárendelve működtek. Ezekkel a rendelkezésekkel a katolikus egyház megkapta a belső ügyeinek rendezésére vonatkozó autonómiát.

Az alkotmány *Stadion* belügyminiszter nevéhez köthető, aki a jozefinista rendelkezések eltörlését támogatta. Az alkotmány kidolgozása során a német *Frankfurti Tervezetet* vették alapul, amely az egyházi autonómiát és az államegyház elvetését, az állam és az egyház egymástól való elhatárolását tartotta fontosnak. Az egyházi szabadság legfontosabb támogatói közé tartoztak *Schwarzenberg* és *Josef Othmar von Rauscher* hercegérsekek, akiknek vezető szerepük volt az *Olmützi Alkotmány* kihirdetése után összehívott püspöki gyűlésen is (1849. április 29. és június 20. között), melyet *Schwarzenberg* vezetett le.⁷³ A kormányzati célkitűzéseket előzetesen részletesen megvitatták az 1849. április 26-27-i minisztertanácsi üléseken.⁷⁴

A belügyminisztérium által összehívott gyűlés célja az volt, hogy az egyházi jogállást megvitassák, és a jövőre nézve a kormányzat egyházpolitikájának kereteit a Szentszékkal kötött konkordátumban rögzítsék. Az egyházi

⁷¹ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 18-21. o.

⁷² Eduard Hosp: Kirche in Österreich im Vormärz. Verlag Herold, Wien-München 1971. 222. o.

⁷³ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 22-23. o.

⁷⁴ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2002., 1849. 04. 26-27. Minisztertanácsi ülés

előjáróknak lehetősége nyílt megfogalmazni kéréseiket a kormányzat felé.⁷⁵ A gyűlés egyéb témái a házasság, vallási-, oktatási alapok, templomi vagyon és egyéb javadalmak, oktatás, egyházi igazgatás, egyházi hivatalok, istentisztelet, kolostorok ügyei és az egyházi illetékesség voltak.⁷⁶

Leo Thun-Hohenstein gróf, aki a neoabszolutizmus vallás- és közoktatásügyi minisztereként igyekezett együttműködni a katolikus egyházzal, számos újítás kapcsán vezető szerepet játszott. 1849-ben a vallási ügyeket a belügyminisztertől a közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalták, ennek az összevont posztnak az első betöltője volt *Thun*. 1850 januárban ő terjesztette a minisztertanács elé megvitatásra a püspöki konferencia eredményeit. A kérdésekről a tanácskozás különösebb eredmények nélkül folytatódott még márciusig.⁷⁷ A kultuszminiszter végül egyéni kezdeményezéssel a császárhoz fordult. A március 14-i ülést *Ferenc József* elnöklete alatt tartották, ennek alkalmával a püspöki kezdeményezéseket újra megvitatták; az uralkodó hatalmával élve lépett fel, valamint felhatalmazta a kultuszminisztert a tervezet megszerkesztésére.⁷⁸ Egy héttel később a minisztertanács elé terjesztette és ezt kisebb változtatásokkal el is fogadták.⁷⁹

Ennek eredményeképpen születtek meg a császári rendeletek: április 7-i rendelet az egyház ügyeinek rendezéséről, április 13-i rendelet az oktatáshoz kapcsolódóan. Az ezekhez mellékelt rendelkezéseket április 18-án és 23-án írta alá az uralkodó.

E szabályozások rendezték a katolikus egyház kapcsolatát, illetve a püspököknek a császári felülvizsgálat nélküli kommunikációját Rómával, valamint széleskörű jogokat adtak a püspököknek. Szabadon kiadhattak hivatali hatalmukból eredő rendelkezéseket, ha a kormányhatóságokkal ezt a szándékukat egyeztették. A püspököknek joguk volt továbbá egyházi büntetést elrendelni, kivéve, ha ez az állampolgári jogokra hatással volt. Azokat az egyházi képviselőket, akik nem látták el kötelességeiket, a püspökök felfüggeszthették vagy hivataluktól megfoszthatták. Rendkívül fontos, hogy az intézkedések végrehajtásához állami karhatalmat (*bracchium saeculare*) vehettek igénybe.⁸⁰ Mindezzel a papság feletti püspöki hatalmat helyreállították, bővült a fegyelmezési jogkörük.⁸¹ A hitoktatók további rendelkezések alapján püspöki felhatalmazásra szorultak. A vallásoktatás

⁷⁵ Hosp: i.m. 222. o.

⁷⁶ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 23-24. o.

⁷⁷ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2005., 1850. 01. 15-17. Minisztertanács ülés

⁷⁸ Die Protokolle... 1850. 03. 14. Minisztertanács ülés

⁷⁹ Die Protokolle... 1850. 03. 21-22. Minisztertanács ülés

⁸⁰ Hellbling: i.m. 371. o.

⁸¹ Hosp: i.m. 222. o.

minden iskolában az egyház által irányítottan működött, amely felett a püspökök széles körű jogosítványokkal rendelkeztek: többek között befolyással bírtak a vizsgák menetére és az istentiszteleti rend meghatározására.⁸² Mindezeket az oktatási intézkedéseket *Sommaruga* oktatási miniszter által 1848 tavaszán hozott oktatási reformra tekintettel dolgozták ki. Az uralkodó főpapi kinevezési jogkörének gyakorlását megszorították annyiban, hogy egyházi beleegyezéshez kötötték.

A bécsi püspöki gyűlés kívánságainak jelentős része tehát teljesült az 1850 áprilisában kiadott rendelkezésekkel. Szakítottak a jozefinista tradícióval és ez által új egyházpolitikai rendszert alapozhattak meg. A püspökök papság feletti erős hatalmi jogosultságai viszont a papság körében elégedetlenséget váltottak ki. Másrésről azonban az állam és az egyház viszonyát továbbra sem rendezték teljes egészében, bár *Thun* további miniszteri rendeleteket és a pápával kötött megállapodást helyezett kilátásba. A birodalom egysége érdekében tartós döntéseket kellett hozni és a folytonosság biztosítása érdekében 1855-ben az Osztrák Császárság konkordátumot kötött az egyházi állammal.⁸³

2.3. Az 1855. évi osztrák konkordátum

A császár utasítást adott a kultuszminiszternek, hogy kezdjen tárgyalásokat a Szentszékkal az egyház és az állam közötti kapcsolat végleges szabályozása érdekében.⁸⁴ A konkordátum kidolgozásának munkálatai 1853-ban kezdődtek meg és mintegy két évet vettek igénybe. A figyelem és az előkészítés komolysága nem véletlen: a katolikus egyház és az állam szoros kapcsolata a neoabszolutizmus rendszerének legfontosabb összetartó ereje volt a távolról sem egységes, de egységesítendő birodalomban. A katolikus egyháznak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai különbségekre. A magyar és az osztrák egyház egységesítésére a római Szentszéknek volt egyedül joga, hiszen a katolikus egyház szerkezetét tekintve elvileg nem nemzeti egyházakból, hanem püspökségekből állt. *Ferenc József* birodalmára irányuló centralizálási törekvéseihez meghatározó eszköz volt tehát az egyház, ezért törekedett arra, hogy megállapodásra jusson a Szentszékkal. Az 1855. évi konkordátum ennek következtében összességében kompromisszumként értékelhető.⁸⁵

⁸² Hellbling: i.m. 371. o.

⁸³ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 24-25. o.

⁸⁴ Hellbling: i.m. 372. o.

⁸⁵ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 25. o.

A bécsi érsek, *Rauscher* az állam teljhatalmú megbízottjaként folytatott tárgyalásokat a Szentszékkal.⁸⁶ Ő maga az egész birodalomra kiterjedő, egységes rendezés híve volt, és felfogásának már az 1850. év elején kiadott emlékirataiban is hangot adott. Hatására az uralkodó is magáévá tette az egységes rendezés elvét, melybe a magyar specialitások nem fértek bele, és amely remekül illett a centralizáló abszolutista törekvésekhez.⁸⁷ A konkordátumot 1855. augusztus 18-án fogadták el és november 5-én császári pátensben hirdetették ki. *Ferenc József* és *IX. Pius* pápa között létrejött dokumentum értelmében számos állami feladat a katolikus egyház hatáskörébe került. Az egyház hatáskörében világi hatalomgyakorlóként működött. A konkordátum több pontban szabályozta a katolikus egyház helyzetét úgy, hogy hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti a magyar alkotmányos szervek hiánya miatt.⁸⁸

A konkordátumban a császár lemondott a *placetum regium*ról, így a továbbiakban nem volt szükség az uralkodó jóváhagyására a katolikus egyházvezetők Szentszékkal való kapcsolattartásában (2-3. §). A püspökök egyházmegyéjük irányítását az egyházi jognak alárendelve végezheték (4. §). A katolikusok oktatása teljes mértékben az egyház hatáskörébe tartozott, a püspökök számára jogot biztosított a konkordátum a katolikus ifjúság nevelésének felügyeletére (5. §).⁸⁹ Az iskolákban az egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, így a püspököket cenzúrajog illette meg a világi könyvekkel szemben.⁹⁰ A katolikus gimnáziumok és középiskolák oktatói csak katolikus vallásúak lehettek (7. §), viszont a középiskolák, szakiskolák és a főiskola továbbra is az állam felügyelete alatt működött,⁹¹ bár ezek tanárai közvetlenül az egyház felügyelete alatt álltak (8. §).⁹² A katolikusok házassági jogát tekintve az *OPTK* rendelkezéseit hatályon kívül helyezték és új házassági törvényt vezettek be (*R.G.Bl. Nr. 185.*).⁹³ A házassági köteléki perekben történő bíraskodást a katolikus egyház hatáskörébe utalták (10. §).⁹⁴ Az állam védelmét élvezte a papság, az istentisztelet és az egyházszervezet.

⁸⁶ Baltl – Kocher: i.m. 232. o.

⁸⁷ Herger: Polgári állam és egyházi... 113. o.

⁸⁸ Andor Csizmadia: *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944.* Budapest 1971. 68. o.

⁸⁹ Brauner: i.m. 182. o.

⁹⁰ Baltl – Kocher: i.m. 232. o.

⁹¹ Brauner: i.m. 179. o.

⁹² Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 31. o.; Baltl – Kocher: i.m. 232. o.

⁹³ L. Johann Friedrich Schulte: *Erläuterung des Gesetzes über die Ehen der Katholiken im Kaiserthum Österreich vom 8. Oktober und des kaiserlichen Patentes dazu Darlegung und Begründung der Bestimmungen des Kirchengesetzes*, Prag 1957; Hellbling: i.m. 372. o., Baltl – Kocher: i.m. 232-233. o.

⁹⁴ Herger: *A növénytől...* 58-59. o.; Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 31. o.

A főpapok kinevezésének jogköre az uralkodótól az egyházhoz került, tekintet nélkül a magyar királyt illető legfőbb kegyúri jogra (*summum jus patronatus*),⁹⁵ viszont a kinevezett püspököknek beiktatásuk előtt esküt kellett tenniük a császárnak (19-20. §). A plébániák kialakítása, átszervezése a Szentszék jogaként lett rögzítve, amelyet a kormányzattal egyetértésben kellett végrehajtani. Az állam garantálta az egyház tulajdonhoz és bevételhez való jogát, és ezzel az erre vonatkozó korlátozások megszűntek. A konkordátum a vallási és oktatási pénzalap átadására kötelezte az államot és meghatározta, hogy ezeknek felhasználása csak egyházi célokat szolgálhat (21. §). Túl azon, hogy a konkordátum következtében a katolikus egyház kivételezett helyzetbe került és erőteljes befolyást nyert az oktatásügyre és a házassági köteléki jogra, IX. Pius pápa azért is elégedett volt vele, mivel a jozefinista államegyházi rendszer felszámolását jelentette úgy,⁹⁶ hogy mindeközben az Osztrák Császárság továbbra is katolikus hatalomként jelölte meg magát.

A rendelkezés széles körű politikai vitát váltott ki. Bíráloi mind a jozefinisták, mind a liberálisok között akadtak. 1856-tól 1867-ig számos röpirat látott napvilágot a konkordátumhoz kapcsolódóan, érveltek mellette és ellene ugyanúgy. 1867-ben a képviselőház kérvényt nyújtott be a konkordátum eltörlésére,⁹⁷ majd ennek következtében elrendelték a konkordátum revízióját. A császár 1870. július 30-án nyilvánította érvénytelennek azzal, hogy szankcionálta a katolikus egyház külső viszonyairól szóló törvényt.

2.4. Minisztertanácsi ülések

Az egyházpolitikai kérdések értelemszerűen a minisztertanács ülésein is rendre előkerültek. Vitán felül állt a felekezetek feletti állami felügyelet szükségessége, valamint az, hogy az állam köteles egyenlő bánásmódot tanúsítani a törvényesen elismert egyházak irányába.

Thun azonban nyíltan törekedett arra, hogy a többségi katolikus egyházat kedvező helyzetbe hozza. Így értékelték többek között azt az indítványát, hogy az innsbrucki egyetemen állítsanak fel az ottani jezsuita rend által egyetemi szintre felfejlesztendő teológiai kart, bár ezzel a konferencia többsége is egyetértett.⁹⁸

⁹⁵ Herger: Polgári állam és egyházi... 113. o.

⁹⁶ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 32-33. o.

⁹⁷ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 34-40. o.

⁹⁸ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung III, Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2014, 1857. 03. 24. Miniszteri konferencia, 1857. 03. 31. Miniszteri konferencia, 1857. 07. 31. Miniszteri konferencia

A konkordátum a katolikus egyház számára nagy befolyást engedett az oktatási ügyekre, amiből az 1858. január 2-i minisztertanácsi ülésen vita bontakozott ki a bécsi kereskedelmi akadémia tanáira vonatkozóan. Ezzel kapcsolatban ugyancsak eltérő vélemények ütköztek a miniszterek részéről, illetve a konkordátumban foglaltak felől is. *Thun* ahhoz ragaszkodott, hogy az iskola igazgatója és a történelemtanár katolikusok legyenek, a többi tanárt vallásától függetlenül kinevezhetik. Matematika oktatására ezután egy zsidó (*Spitzer*), természettörténetre pedig egy protestáns (*Zekeli*) tanárt választottak, azonban a kultuszminiszter megtagadta az elismerésüket. *Bruck* pénzügyminiszter megszólalásában a hangsúlyt a szakértelemre helyezte a tanárok kinevezésének feltételeként, nem pedig a vallási meggyőződésre. Minisztertársai támogatták álláspontját, így végül arra jutottak, hogy mivel a konkordátum VII. cikkelye nem vonta hatásköre alá a kereskedelmi iskolát, csak a középiskolákat, ott alkalmazhattak nem katolikusokat is tanárként.⁹⁹

1858 márciusában *Thun* javaslatot tett az áttérések rendjének reformálására, mind abban az esetben, ha katolikus hitről más keresztény hitre, mind akkor, ha keresztény hitről katolikusra irányult az áttérés. A belügyminiszter szerint a kormánynak szabad kezét ad a konkordátum a keresztény vallásokon belül a katolikus hitre való áttérés szabályozásával kapcsolatban, mivel erről az esetről a konkordátum nem rendelkezik. Eddig, ha valaki vallást szándékozott váltani, akkor szüksége volt arra, hogy ezt a lelkész kétszeresen megerősítse, valamint két tanúra, akik áttérési szándékát bizonyították. A javaslat szerint viszont ettől kezdve a katolikus hitre való áttérés formáságoktól mentesen zajlott volna, ami újabb előny lehetett volna a katolikus egyház számára. A minisztertársai azzal vádolták a kultuszminisztert, hogy ezzel utat nyithat az erőszakos áttérítések előtt és megzavarhatja a vallási békét. Az egyház elhagyásával kapcsolatban nézetkülönbség volt a Szentszék és az osztrák püspökök között. Utóbbiak szerették volna a klérus hatáskörét fenntartani az áttérés ügyében, ezzel az áttérő lelkiismeretére kívántak hatni, ezzel szemben a Szentszék úgy vélte, ez a hatáskör a politikai hatóságokat illeti meg. A feleknek nem sikerült megállapodásra jutni, és ennek következtében a *Májusi Törvényekig* az 1849-es szabályozás maradt érvényben.¹⁰⁰ Szemben állt egymással a korszakban a központi igazgatás által általában képviselt liberális jozefinizmus, illetve a pápa elsőbbségét hirdető ultramontán irányzat, melynek elnevezése („hegyeken túli”) Róma földrajzi elhelyezkedésére utalt. *Thun* az ultramontanizmus híveként annak felfogását a politikai életben is képviselte.

⁹⁹ Die Protokolle... 1858. 01. 02. Miniszteri konferencia

¹⁰⁰ Die Protokolle... 1858. 03. 27. Miniszteri konferencia

Az említett példák igazolják, hogy a minisztertanács többsége az '50-es évek második felében a felekezetek egyenlőségét fontosnak ítélte meg és nem támogatta a katolikus egyház további előnyökhöz juttatását.

2.5. A Májusi Törvények hatása a római katolikusokra

Az 1868. évi *Májusi Törvények* célja az 1867. évi *Decemberi Alkotmány* rendelkezéseinek biztosítása érdekében az állam és az egyház elválasztása, illetve a felekezetek egyenlősítése és a katolikus egyház előjogainak megszüntetése volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ezeket a szabadelvű törvényeket a katolikus többség éles kritikának vetette alá, mint ahogy felemelte hangját ellenük IX. Pius pápa és több püspök, köztük Linz püspöke, F. J. Rudigier is. Szerinte a házassági jogalkotás és jogalkalmazás, valamint az oktatás az egyház „Istentől származó joga”. Rudigier körlevelében a pápa elutasítására hivatkozott a törvényekkel kapcsolatban, hangsúlyozta a konkordátum érvényességét és papjait a Májusi Törvényekkel szembeni ellenállásra szólította fel. A linzi püspököt bíróság elé állították, majd két hétre börtönbe zárták, körlevelét pedig megsemmisítették.¹⁰¹ Az ítélelethozatal napját követően azonban a császár felmentette Rudigiert. I. Ferenc József hithű katolikusként, lelkiismereti okokból egyáltalán nem örült annak, hogy a szabadelvű törvényhozás eredményeként a *Májusi Törvények* megszülettek. Az 1868. évi és 1874. évi, a katolikus egyház külső viszonyait szabályozó *Májusi Törvényekkel* megkezdett folyamat az állam és a katolikus egyház összefonódásának felszámolására azonban csak a vizsgált korszakot követően, a XIX-XX. század fordulóján zárult le mintegy harminc évre, az 1933. évi konkordátumig.

3. A protestáns vallások

3.1. Felekezeti egyenlőségre irányuló törekvések

A két protestáns egyház jogállását az előzőek fényében a legkönnyebben aszerint jellemezhetjük, hogy a felvilágosult abszolútizmus korában és a *Vormärz* idején, majd 1848 és 1867 között a katolikus egyházhoz képest mennyiben volt más a helyzetük, azaz a felekezeti jogegyenlőség formálisan és tartamát tekintve megvalósult-e.

A *Toleranzpatent* védelmet nyújtott a vallási kisebbségeknek, megengedte a protestáns vallásra való áttérést; általa a protestánsok a magán vallásgyakorlásra jogot kaptak, de a nyilvános istentiszteletet továbbra sem engedélyezték nekik. Templomot nem építhettek, csak imaházakat, meghatározott létszámú család után, különböző megszorításokkal (utcafronti bejárat és harang nélkül), illetve rendelkezhetek saját iskolával. A vegyes

¹⁰¹ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 47-48. o.

házasságokat a katolikus és a protestáns felekezet papja vagy lelkésze előtt meg lehetett kötni, a felek döntése szerint. Ha a férj katolikus volt, összes gyermeke, ha nem, csak a vele egyező nemű gyermekek követték őt vallásában. A vegyes házasságokból született gyerekek tekintetében tehát a nem katolikus szülő hátrányban volt, helyzete azonban mégis kedvezőbbnek tűnt, mint korábban, hiszen *Mária Terézia* a vegyes házasságból születettek katolikus nevelése céljából az 1749. január 17-i és az 1756. augusztus 30-i rendeletekben *reverzális* adására kötelezte a nem katolikus felet a házasságkötés előtt.¹⁰² Bár a *Tűrelmi Rendelet*től kezdődően a protestánsok betölthettek tanári állást, mégsem voltak egyenlők a katolikusokkal ezen a téren sem: nem alkalmazták őket ott, ahol katolikus volt hivatalban. Katolikus lelkészt nem hívhattak nem katolikus beteghez, az anyakönyveket katolikus plébániákon vezették, és bár az áttérés katolikus hitről protestánsra lehetséges volt, megnehezítették azt.¹⁰³ Mindez azonban ugyancsak előrelépést jelentett ahhoz képest, hogy az 1731. március 21-én kibocsátott *I. Carolina Resolutio* a hivatalviselését a Szent Szűzre tett eskükhöz kötötte. A *Pillersdorfi Alkotmány* korábban ismertetett egyházpolitikai tárgyú rendelkezéseinek hatása a protestánsokra nézve rendkívül pozitív volt, amihez polgári és politikai jogegyenlősítésükön túl az is hozzájárult, hogy személyes vallásszabadságuk mellett közösségi vallásgyakorlásuk is szabadabbá vált. Mintegy négy hónappal az alkotmány elfogadását követően, 1848 augusztusában Bécsben konferenciát tartottak az osztrák területek protestáns egyházainak képviselői az egyház külső és belső ügyeinek rendezése, illetve a katolikusokkal való egyenlőségre tett intézkedések kidolgozása érdekében. Ezek után 1949 januárjában *Stadion* belügyminiszter támogatásával a protestánsok közös bécsi konferenciájának néhány követelése meg is valósult: *Stadion* álláspontja az volt, hogy „a protestánsok azon kívánságait, melyek a katolikus egyház jogaival összefüggnek” ekkor félre kell tenni, a többi azonban keresztülvihető.¹⁰⁴ Eltörölték a protestánsokra tekintettel az „akatólikus” jelzöt, amely mindeddig degradáló értelmet hordozott és hivatalosan is bevezették az „augsburgi és helvét evangélikus” kifejezést felekezeteik megnevezésére. 18 év felett engedélyezett volt az áttérés a keresztény felekezetek között, és megengedték a protestánsok számára is, hogy vezessék a keresztlő-, házassági-, és halálozási anyakönyveket. Megszüntették a mindeddig kötelező stólapénzt, amelyet a különböző szolgáltatásokért a katolikus egyháznak kellett fizetni. Ilyen szolgáltatás volt többek között a házasságok kötelezően katolikus templomban történő kihirdetése, amelyet szintén megszüntettek. Vegyes

¹⁰² Herger: A nővételtől... 78. o.

¹⁰³ Baltl – Kocher: i.m. 179. o.

¹⁰⁴ Die Protokolle... 1849. 01. 12. Minisztertanácsi ülés

házasságok esetén azonban továbbra is katolikus pap előtt zajlott a házasságkötés. Összességében megállapítható, hogy a *Pillersdorfi Alkotmány* rendelkezéseinek megfelelően ténylegesen is megindult a protestánsok jogegyenlősítése.

Eközben C. S. *Schneider* evangélikus lelkész képviselőként beszédet tartott 1849. február 22-én a kremsieri birodalmi gyűlésen. Egyházpolitikai követeléseiben hangsúlyozta, hogy egyik felekezetet a másikkal szemben nem élvezhet előjogokat.¹⁰⁵ Bár a *Kremsieri Tervezet* a fenti folyamatot nem volt képes továbbvinni, hiszen az oktroyált, koraalkotmányos *Olmützi Alkotmány* követte, ki kell emelni, hogy ez utóbbi alkotmánynak is voltak pozitívumai. Eszerint az állampolgári és politikai jogok gyakorlása független volt a vallási hovatartozástól, rögzítette a vallás megválasztásának és gyakorlásának teljes szabadságát. Az 1849. évi alkotmány alapjogi pátense elvileg minden törvényesen elismert egyház és vallási közösség számára biztosította a belső önigazgatást. Az imaházak, amelyek a *Toleranzpatent* szerint voltak szabályozva, ezentúl rendelkezhetek nyilvános bejáráttal az utcáról, toronnyal és haranggal, illetve templomokként lettek számon tartva. A formális jogegyenlőség alkotmányos joga tehát megvolt a törvényesen elismert felekezetek vonatkozásában. A *Türelmi Rendeletben* még megtűrtként szereplő közösségek már ebben a jogi státuszban jelentek meg.

1949 júniusában a protestánsokat újabb konferenciára hívta össze a belügyminisztérium. Ennek főbb témái a felekezetek államhoz és egymáshoz való viszonya, egy egyházalkotmány-tervezet kidolgozása, valamint a református-lutheránus unió kérdése voltak. A két konferencia (1848 augusztus, 1849 június) alkalmával azonban azonnali eredményekről szó sem lehetett.

A felekezetek egyenlőségre való törekvéseinek 1855-ben gátat vetett a Szentszékkal kötött konkordátum, amely ellen az örökös tartományok katolikus püspökségeihez képest mindeddig speciális jogokat élvező magyar és lombárd katolikus püspökök mellett a liberálisok és a jozefinizmus hívei is tiltakozásukat fejezték ki – más-más okból. A liberálisok szerint a konkordátum nem felel meg a „korszellemnek”, a modernizáció és a polgári átalakulás követelményeinek, míg a protestánsok elnyomva érezték magukat a katolikus egyház újonnan visszaszerzett túlsúlya által.

A külpolitikai kudarcok után 1859-től *I. Ferenc József* politikai irányváltoztatásra kényszerült többek között az egyházpolitika területén is. A konkordátum ellen több vezető politikus is állást foglalt. Ezzel kapcsolatban elsők között *Karl Maager* szólalt fel 1860 szeptemberében a Birodalmi Tanácsban, amikor kiemelte a vegyes házasságokra és a protestánsok állampolgári és politikai jogainak rendezésére irányuló szabályozások

¹⁰⁵ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 544-558. o.

szükségességét. *Maagernek* köszönhetően kezdődtek meg a munkálatok a *Protestáns Pátens* kidolgozására.¹⁰⁶

3.2. A Protestáns Pátens

Bár dolgozatom tárgya az Osztrák Császárságon belül a cislajtán területekre szorítkozik, a protestáns felekezetek szervezete tekintetében nem hagyható figyelmen kívül a magyar *Protestáns Pátens* sem, melynek rendelkezései alapul szolgáltak az egész birodalomra kiterjedő pátens megalkotásához. Az 1859. szeptember 1-jén oktrojált magyar *Protestáns Pátens* kidolgozása Thun kultuszminiszter, J. A. Zimmermann és J. A. Freiherr von Helfert nevéhez fűződött.¹⁰⁷

A magyar evangélikus egyházak különösen elkötelezettek voltak nem csak vallási, de nemzeti kérdésekben is. 1848-ban ők képviseltették magukat legnagyobb számban a politikai reformok kidolgozásánál, ezért nem csoda, hogy a bécsi kormányzat a protestánsokban a lázadó magyarságot vizionálta és így 1848 után mindent megtett, hogy törekvéseiket elfojtsa. *Bach* szerint a magyar evangélikus egyházak „született ellenzéket” jelentettek Bécs ellen. Mindezek mellett a protestáns egyházra irányuló rendelkezések megalkotásánál erős szerepet játszott a *Habsburg*-ház katolikus vallása és *I. Ferenc József* császár pápa iránti hűsége, a jozefinizmus felszámolására irányuló törekvései is.¹⁰⁸

A magyar szabadságharc leverését követően, noha az *Olmützi Alkotmány* 2. szakasza lehetővé tette az elismert egyházak számára, hogy ügyeiket önállóan intézzék, a hadiállapotról hivatkozva korlátozták az alkotmányos jogokat. *Haynau* ezt kihasználva hadiparancsot adott ki a magyarországi protestánsokra nézve, melyben megreformálta az egyházak szervezetét, és alárendelte őket az udvari érdekeknek. (Bár ez a hadiparancs csak 1854-ig volt hatályban, a protestáns egyházak szervezetét ekkor ismét rendeleti úton szabályozták hazánkban.) A magyar protestáns egyházalkotmányt követően az egész birodalomra kiterjedő rendezést vettek tervbe az evangélikusokra nézve 1850 júniusában a minisztertanács ülésén. A reform ezúttal is csak tervezet maradt és az ellenállás következtében 1854-re a kormányzat felhagyott az összbirodalmi protestáns egyházalkotmány kivitelezésével.

Az uralkodó ezek után külön rendezte a német-szláv tartományok és a magyar, illetve erdélyi területek protestáns felekezetének szervezetét,¹⁰⁹ az elveket tekintve azonban azonos alapokon. Az ehhez kapcsolódó előkészületek

¹⁰⁶ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 544-558. o.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Herger: Polgári állam és egyházi... 161-162. o.

¹⁰⁹ Herger: Polgári állam és egyházi... 163-166. o.

vonatkoztak mindkét evangélikus egyházra.¹¹⁰ 1855 tavaszán magyar, erdélyi, szlovák, horvát és szerb egyházi képviselőket hívtak Bécsbe, akik hozzászólásokat tehettek a rendelet javaslatára. Bár az egyetértés nem volt teljes közöttük, illetve a kormányzat között, *Thun* végül elégedetten zárta le a bizottmány munkáját. A képviselők javaslatainak megvalósítását a miniszter nem tartotta lehetetlennek, amelyekben az egyházi ügyek elhatárolását kívánták megvalósítani az állam befolyásától, megbízottjaitól. A minisztériumi előkészületek és az egyháziak gyűlésének eredményeképp 1856-ra elkészült javaslat azonban nem tükrözte vissza a szükséges autonómiát és szabadságjogokat, így elégedetlenséget váltott ki a protestáns egyházak részéről. Ám a kormányzat 1858-ban mégis úgy döntött, hogy oktroy útján keresztülviszi akarátát és mellőzi a zsinati törvényhozást.¹¹¹

Az 1857. december 30-i és 31-i, illetve az 1858. január 4-i és 6-i miniszterkonferenciákon¹¹² az uralkodó elnökle mellett élénk tárgyalásba kezdtek a magyar evangélikus egyházak helyzetének rendezéséről. A jelenlévők között volt többek között *Buol-Schauenstein*, *Thun* kultusz- és oktatásügyi miniszter, *Alexander Bach* belügyminiszter és *Nádasdy*, aki egyben volt az igazságügyért felelős miniszter és a magyarok képviselője. Rajtuk kívül megjelent még *Albrecht*, *Stephan von Hauer* és gróf *Majláth Antal*. Élénk vita bontakozott ki a miniszterek többsége és *Thun* között, akinek a január 4-i konferencián kifejtett álláspontja szerint a magyar zsinati-presbiteri rendszer és az egyházi irányítás érvényesülhet, azonban az állam felügyeleti joga ezt korlátozhatja. A konzisztórius elemek beépítésével, egy lutheránus és kálvini felsőbb tanács létrehozásával minden szervnek meg kell küldenie tanácskozásait a politikai hatóságnak, illetve a főfelügyelői hivatalok betöltésénél a politikai szempontokat figyelembe kell venni. Az egyéb belső szervezettel kapcsolatos ügyeket *Thun* meghagyta volna zsinati hatáskörben.¹¹³

1859-től kezdődően a minisztertanácsi üléseken a vallási- és oktatási minisztert érintő legfőbb téma továbbra is a *Protestáns Pátens* volt. Hosszú előkészítő munkálatok után júliusra a tervezetet az uralkodó elé terjesztették. A kultuszminiszter által fontosnak tartott elképzelések lényegében helyet kaptak a dokumentumban és az „átmeneti” jelzővel ellátott egyházalkotmány pátensként került kihirdetésre 1859. szeptember 1-jén. Egy nappal később az ehhez kapcsolódó rendeletet fogadták el, majd szeptember 10-én és 13-án kihirdették. A rendelkezések rendkívüli tiltakozást váltottak ki; az egyháziak

¹¹⁰ L. hozzá Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung III, Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2014

¹¹¹ Herger: Polgári állam és egyházi... 167. o.

¹¹² Die Protokolle... 1857. 12. 30-31., 1858. 01. 04-06. Miniszteri konferencia

¹¹³ Uo.

követelték a zsinat összehívását, a '48 előtti állapot helyreállítását. *Thun* elutasította ezeket a törekvéseket, illetve a konventet, amely kérelmet terjesztett be a pátens és a miniszteri rendelet hatályon kívül helyezésére, törvénytelennek ítélte és ragaszkodott ezekhez.

A pátens és a rendelet eltörölte a magyar protestáns egyházak 1848 előtti önállóságát. A kialakított szervezetrendszer csak formális autonómiát biztosított (előjárók választásának joga, világi és egyházi személyekből álló szervek), ugyanis az állam befolyása széles körben érvényesülhetett; felügyeletébe tartozott a törvényesség ellenőrzése, megtartása, a szuperintendenciák konventjeinek határozatai, zsinati törvényjavaslatok miniszteri jóváhagyással voltak végrehajthatók, illetve a zsinati jegyzőkönyveket is kötelesek voltak bemutatni. Az alkotmányosság szintén sérült azzal, hogy az intézkedéseket pátens formájában rögzítették, oktroj útján valósították meg. A rendelkezések a magyar nemesség befolyásának csökkentését célozták meg az egyházi testületekben. A magyarok elutasítóan reagáltak az intézkedésekre, a szlovákok támogatták Bécs politikáját, míg a németek megosztottak voltak a kérdésben.¹¹⁴ A magyar *Protestáns Pátens* rendkívüli ellenállás váltott ki itthon. Végezetül emiatt és több más tényező együttes hatására *I. Ferenc József* 1860. május 15-én a pátenszt visszavonta azzal a feltétellel, hogy a szuperintendenciák szabadon dönthetnek az egyházalkotmány alkalmazása mellett vagy azzal szemben.

Ugyanebben az évben Bécsben az oktatási és kultuszügyi minisztériumon belül létrehoztak egy evangélikus osztályt. Ausztriában a protestáns egyházak újrarendezése összekapcsolódott az állam újjászervezésével, melyhez az abszolutizmus és az alkotmányosság közötti átmenetben az *Októberi Diploma*, majd a *Februári Pátens* jelentették az első lépéseket, de fontos szerepet töltött be az osztrák protestánsok Magna Chartájának¹¹⁵ nevezett *Protestáns Pátens* is.

A pátens biztosította az egyenlőséget a protestánsok és a katolikusok között, de az állammal való viszonyukat tekintve nem született megoldás. Az 1. § szerint jogot kaptak ügyeik önálló rendezésére, igazgatására és irányítására, azonban meghatározásra került az egyház szerkezete. Négy szint különült el, melyek a helyi egyházközség („*Pfarrgemeinde*”), a szeniorátus („*Senioratsgemeinde*”), a szuperintendencia („*Superintendentialgemeinde*”) és az összegyház („*Gesamtgemeinde*”) szintjei voltak (3. §). A 7. § a választott szuperintendens megerősítéséről, illetve a kinevezési jogról szól, a tartományfejedlem jóváhagyási jogának érvényesülését azonban nem érintette a szakasz. A 8. § megállapította, hogy „a császári és királyi evangélikus egyházi tanács előjáróit és tanácsosait Mi (*von Uns*) választjuk”.

¹¹⁴ Herger: Polgári állam és egyházi... 167-170. o.

¹¹⁵ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 544-558. o.

Ezen rendelkezések által tehát az egyházi autonómia korlátozottan érvényesült, viszont az állami védelem biztosítva volt: az evangélikus gyülekezetek és hivatalok által törvényes módon létrehozott rendelkezések végrehajtásához a világi hivatalok védelmét és támogatását igénybe lehetett venni (10. §). A protestáns felekezeteknek joga volt ahhoz, hogy a törvényben megengedett módon minden helyen, saját igényeik szerint iskolát létesítsenek (11. §). A 20. § rögzítette az államkincstár támogatásához való jogot. A pátens tartalmazta azt is, hogy az evangélikusok egyházi és oktatási céljaik biztosítására egyesületeket hozhatnak létre a császárság területén, illetve kapcsolatra léphetnek ugyanilyen külföldi evangélikus egyesületekkel.¹¹⁶ Ezek a rendelkezések – annak ellenére, hogy nem elégítettek ki minden protestáns kívánságot – a túlnyomó részt hasonló tartalmú magyar *Protestáns Pátenssel* szemben pozitív megítélést kaptak az érintettektől. Nem meglepő, hogy a pátens kiadása után nem sokkal, 1861 júliusában IX. Pius pápa panaszt tett a protestánsok jogainak kiterjesztése miatt.

3.3. A Májusi Törvények

A *Protestáns Pátenssel* elvileg jogegyenlőség érvényesült a katolikus és a protestáns egyházak között, ennek tényleges megvalósításához azonban további szabályozás volt szükséges, kezdve a házassági köteléki joggal. A konkordátumban foglaltak nem fértek össze az 1867. évi *Decemberi Alkotmány* alapjogi katalógusával, hiszen a konkordátum a katolikus egyház előjogait biztosította a felekezetek közötti egyenlőség elvével szemben.¹¹⁷ Így amikor a *Májusi Törvények* kiadásra kerültek, a protestánsok örömmel fogadták az oktatás, a házasság és az egyházak felett a jozefinista állami felségjog helyreállítását. Mint szó volt róla, elsőként a konkordátum házassági köteléki jogi rendelkezéseit helyezték hatályon kívül, helyreállították az *OPTK* rendelkezéseit és megszüntették a szentszékek hatáskörét a házassági ügyekben. A felekezeti jogegyenlőséget szolgálta a szükségbeli polgári házasságkötés lehetővé tétele is. A vegyes házasságból született gyermekek számára a szülők szerződésben megegyezhettek arról, hogy melyikük vallását kövesse gyermekük, majd a 14. életévét betöltve a gyermek maga választhatta meg hitét és szabadon áttérhetett.¹¹⁸ A *Májusi Törvények* deklarálták az oktatás egyháztól való függetlenségét, az oktatás irányítása és felügyelete az állam nevelési feladatai közé tartoztak. A konkordátum feloldását követően az 1874. évi *Májusi Törvények* a katolikus egyház külső viszonyainak szabályozásával, valamint az újonnan létrehozott

¹¹⁶ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 554-556. o.

¹¹⁷ Brauner: i.m. 198. o.

¹¹⁸ Wandruszka – Urbanitsch: i.m. 556-558. o.

vallási közösségek törvényesítési feltételeinek szabályozásával ezt a jogegyenlősítési folyamatot zárták le úgy, hogy a szabadelvű kívánalmaknak megfelelően nem zárkoztak el újabb felekezetek törvényes elismerésétől sem.¹¹⁹

IV. Összegzés

Az 1848-at követő szűk két évtized során az egyházak és az állam viszonyában, valamint a szabadságjogok deklarálása és biztosítása terén bekövetkezett változások rendkívül gyorsan követték egymást. Az egyházak jogállása a tárgyalt időszakban változóan alakult. Az Osztrák Császárságban a nyugati modellekhez képest megkésett és többnyire a nyugati, organikus fejlődés eredményeit figyelembe vevő polgári modernizáció¹²⁰ alapjaiban liberális elvek szerint valósult meg, de úgy, hogy ezzel együtt a katolikus egyházzal szemben az állam óvatos, előzékeny politikát folytatott.

Az 1804-ben életre hívott Osztrák Császárság több nemzetet foglalt magába, emellett megosztott volt vallási szempontból is épp úgy, ahogy a felvilágosult abszolutizmus korában is. *II. József* uralkodásától az egyházak pluralizmusát erőszakos rekatolizáció helyett toleranciával kezelték. A *Voltaire* tanaiban mérget látó és katolikus vallásához ragaszkodó felvilágosult uralkodó egyházpolitikai rendszere, az ún. jozefinizmus az abszolút államokra jellemző államegyháziságot fenntartotta, de más vallású alattvalóinak is biztosított bizonyos korlátozott jogokat. A katolikus vallás meghatározó maradt, egyedül ez a felekezet rendelkezett a nyilvános vallásgyakorlás jogával, viszont a többi felekezet számára biztosították egyéni szabadságjogként a magán vallásgyakorlást. A következő évszázad egyházpolitikai törekvései két szempontból is ehhez a korszakhoz kapcsolódtak: egyrészt a katolikus egyház vonatkozásában a jozefinizmus rendelkezéseinek felszámolásáról volt szó, másrészt a protestánsokkal szembeni tolerancia kiteljesítéséről a felekezeti jogegyenlőség biztosítása érdekében.

A töréspontot – bár kisebb előrelépések korábban is voltak – mindenképpen az 1848. évi alkotmányos változások jelentették. A fejlődés azonban nem egyenes vonal mentén alakult. A koraalkotmányos *Pillersdorfi Alkotmány* szabadságjogi rendelkezéseit a *Kremsieri Tervezet* nem tudta továbbfejleszteni, kibontakoztatni, de hiányoztak az alkotmányos jogok tényleges biztosításának feltételei is. Az összbirodalminak szánt *Olmützi Alkotmány* rendelkezései a gyakorlatban nem érvényesültek és a neoabszolutizmus rendszerében értelemszerűen az egyházpolitikai kérdéseket

¹¹⁹ Brauner: i.m. 198-199. o.

¹²⁰ L. Kajtár István: A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai: Európa – haladás – Magyarország. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2003

sem törvényes úton (a külső viszonyokat tekintve), illetve egyházi autonóm jogalkotással (az egyházak belső viszonyait tekintve), hanem oktroy útján, valamint konkordátummal rendezték. A '48-as jogegyenlősítési törekvések ezzel jó időre elfelejtődtek. Az 1855. évi konkordátum a katolikus egyház államhoz való viszonyát olyan módon rendezte, hogy az előbbi számára előjogokat biztosított a többi felekezettel szemben. Meghatározó befolyással bírt az oktatással és a házassággal kapcsolatos ügyekre. *I. Ferenc József* lemondott a *placetum regium*ról, ezáltal az egyházi állammal, azaz egy idegen állammal való kapcsolattartásban sem volt akadályozva a római katolikus egyház.

A vizsgált korszak végén, 1867-ben a katolikus egyház dominanciájának megszüntetésére vonatkozó törekvések a *Decemberi Alkotmánnyal*, illetve a *Májusi Törvényekkel* újabb törésponthoz értek. Megszűntek a római katolikus egyház előjogai, felbontották a konkordátumot, valamint erőfeszítéseket tettek az állam és az egyház szétválasztására. Az állam az egyházakkal szemben ekkor már semlegesként határozta meg magát, melynek alapvető feltételeként tekintettek arra, hogy a felekezetek egyenjogúsága a törvényes elismeréssel érvényesülhessen és az egyének számára biztosítva legyen a vallás szabad megválasztása és a közösségi vallásgyakorlás szabadsága – a törvényes keretek között. A folyamat bár 1867-ben újra megkezdődött és számos eredményre vezetett, megnyugtatóan csak a XIX-XX. század fordulóján zárult le. Dolgozatomban a szabadságjogok közül különösen egyre, a vallásszabadság kérdésére koncentráltam, de megállapítható, hogy a szakaszos változások a többi klasszikus szabadságjog esetében is megvoltak, ezek többnyire együtt, azonos eszmei alapokhoz kötődve fejlődtek az Osztrák Császárságban.

Magánjog

Molnár Márk

A zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli értvényesítésének szabályai az új Ptk.-ban és a szabályozás prognosztizálható hatásai^{*}

I. Bevezetés

„Ohne Pfand borgt niemand im Land” – tartja egy régi, hangzatos, német közmondás. Igaz ez napjainkban is, mert ugyan lehetséges hitel nyújtása zálogfedezet nélkül, annak azonban megvannak a maga következményei, így például a kölcsön, illetve annak kamatainak drágulása. Ilyen alapon viszont differenciálni lehet záloggal biztosított kölcsönszerződések esetében is, például, ha egy jogrendszer tartalmazza a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli értvényesítését, ez pozitívan befolyásolhatja az előbb említett tényezőket. Figyelni kell azonban arra, hogy mindez az adósok érdekeinek is a szem előtt tartásával történjék. Zálogjogi szabályozásnál a jogalkotónak ezt a kényes egyensúlyi állapotot kell mindenkor szem előtt tartania, és amennyiben ezt nem teszi, az komoly gazdasági, társadalmi problémákat vonhat maga után. Ez a tény, valamint az, hogy Magyarország új Polgári Törvénykönyve a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli értvényesítését a korábbi szabályozástól eltérően jóval részletesebben és hitelezőbarátabb módon szabályozza, különösen indokoltá teszi a téma elemzését.

II. Történeti és nemzetközi kitekintés

1. A bíróságon kívüli végrehajtás megjelenése az újbabilóni jogban

Az egyes követelések fedezetéül priorizált módon, dologi hatállyal lekötött vagyonelemből, vagyis – mai fogalmaink szerint – a zálogtárgyból történő kielégítés módja, feltételei, eljárási rendje, garanciái a vagyoni forgalmi viszonyok és a jogélet több évezredes problémái közé tartoznak.

A zálogjog bírósági végrehajtás útján vagy azon kívül történő értvényesítése ugyanis például már az ún. *újbabilóni birodalom* jogéletében is revelálódó kérdés. A Kr. e. VI. századból való újbabilóni dokumentumtöredékek – az Nbn 1128. sz. és az Nbn 314/668/TC XII 122. sz. dokumentumcsoport¹ –

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári Jogi Tagozat IV. Szekciójában II. helyezésben részesült. Konzulens: Dr. Benke József adjunktus, Dr. Kecskés László egyetemi tanár.

¹ Alessandro Hirata: Die gerichtliche Pfandvollstreckung in neubabylonischer Zeit. *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 2012. 59. sz. 13-20. o.

ugyanis már tudósítanak arról, hogy az államapparátus bírói státuszban működő valamely közege előtt meghatározott szabályok szerint zajló eljárásban került sor a zálog módjára lekötött dolgokból – osztható telekingatlanból, ill. házasingatlanból – történő vagyoni kielégítésre, miként arról legújabban (2012-ben) a são paulo-i A. Hirata tudósít.²

Megjegyzendő, hogy mindkét esetben örökösödési vitával is összefüggő jogesetről van szó, így – tekintettel arra, hogy az öröklési viták az ókori jogélet legkényesebb kérdései közé tartoztak – nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a bírósági végrehajtás kontrollálható eljárása lett volna a kerete a zálogtárgyból történő kielégítésnek az újbabilóni jog szerint. E dokumentált esetekben ti. korántsem biztos, hogy éppen a tényállás zálogjogi eleme szolgáltatott alapot a kielégítési procedura bíró előtt történő lefolytatásához. Éppen ellenkezőleg: a bíró előtti eljáráson kívüli zálogjog-értvényesítésről számos korabeli forrás alapján már Petschow kimutatta,³ hogy annak elsődleges módja a zálogtárgynak a biztosított követelés értékén a zálogjogosultra történő átruházása volt.

2. A fiduciárius hitelbiztosítékok tilalmának római jogi gyökerei és az elsőbbséget élvező záloghitelező ius distrahendi

A római jogban a zálogjogi intézményekkel rokon vonásokat mutató intézmények fejlődése több szinten valósult meg. Ezek közül a *nexum* volt az a legősibb forma, amely zálogjog intézményének még nem felelt meg, ám alkalmas volt zálogjogi funkció betöltésére. Ezt követte a zálogjogi funkció betöltésére szintén alkalmas *fiducia cum creditore*, majd a már zálogjogi formaként értelmezhető *pignus* és a *hypotheca*. A mai értelemben vett zálogjogosulti értékesítésnek – mint a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésének egyik módjának – legfőbb római jogi alapját a *ius distrahendi* jelentette. Ennek értelmében a fent említett intézmények közül a *pignus*-t, vagyis a kézizálogot érdemes jobban szemügyre venni, hiszen ez volt az a jogintézmény, amely mellett a *ius distrahendi* kifejlődése a leginkább megfigyelhető volt.

A *pignus*-t, mint zálogjogi formát a praetori jog fejlesztette ki a forgalom azon igényének kielégítése céljából, hogy a bizonyos formalitásokhoz kötött *fiducia* mellett létrejöjjön egy olyan zálogjogi forma, amely azokat mellőzi.

² L. Josef Kohler – Felix Ernst Peiser: Aus dem Babylonischen Rechtsleben. Bd. II, Leipzig 1891. 70. o.; Josef Kohler – Felix Erns Peiser: Aus dem Babylonischen Rechtsleben. Bd. IV. Leipzig 1898. 85. o.; Bruno Meissner: Ein neubabylonischer Erbschaftsprozess. Archiv für Orientforschung 11. Bd. (1936-1937) 154 o.; Herbert Petschow: Ein neubabylonischer Bürgschaftsregreß gegen einen Nachlaß. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 1951. 19. sz. 25. o.

³ Vö. Herbert Petschow: Neubabylonisches Pfandrecht. Akademie-Verlag, Berlin 1956. 8. o.

Továbbá a *pignus* – szemben a *fiducia* kizsákmányolásra alkalmas intézményével – jóval kedvezőbb alternatívát nyújtott az adósok számára, hiszen az adós a zálogtárgy birtokát formátlanul a hitelezőre ruházta, akitől addig nem követelhetette vissza, ameddig az adósságát ki nem fizette.⁴ Ezek biztosítására a praetor az adós rei vindicatiójával szemben exeptiót, mindenki mással szemben birtokinterdictumokat, a későbbiekben pedig rei vindicatiót is biztosított. Mivel azonban a hitelező a zálogtárgynak csak a birtokát szerezhette meg, azt ő nem idegeníthette el. Ennek értelmében a *pignus* előnyét a fiduciával szemben az jelentette, hogy – mivel az előbbi esetben csak birtokátruházásra került sor – az adóst nem fenyegeti az a veszély, hogy a hitelező – mint tulajdonos – a zálogtárgyat megállapodás-ellenes módon elidegeníti.⁵

Hitelezői oldalról szemlélve azonban a *pignus* önmagában nem volt képes megfelelni a hitelezők érdekeinek, mivel ez esetben a *creditor* a dolog tulajdonjogát nem szerezhette meg, nem adhatta el sőt, mi több, azt nem is használhatta, így az lényegében kikerült a forgalomból. Ennek a helyzetnek a feloldására több gyakorlat is kialakult, mint például az, hogy a hitelező a zálogtárgyat *precarium*-ba visszaengedi az adósnak, illetve az, hogy a hitelező a használat fejében a dolog gyümölcseit a kamatokra, ezt követően pedig a főkövetelésbe beszámítja (*tacita antichresis*),⁶ bár ez meglehetősen vitatott. A valódi *antichresis* esetében pedig a hitelező külön kikötés alapján a zálogtárgy gyümölcseit követelése biztosítékául tulajdonul szerzi meg.⁷

A római kereskedelmi élet legmegfelelőbb megoldása a fenti problémára azonban a hitelező eladási jogának (*ius distrahendi*) megjelenése, majd elterjedése volt. A *ius distrahendi* fejlődése három lépcsőfokban valósult meg. Mivel a *pignus* alapvetően nem jelentett mást a hitelezőnek, mint visszatartási jogot, a gyakorlatban, már a klasszikus kort megelőzően szokássá vált a *ius distrahendine* a külön megegyezéssel való kikötése. Ez annak a kikötését jelentette, hogy amennyiben az adós a tartozását nem fizeti meg a hitelező a zálogul lekötött dolgot eladhatja, és a vételárból igényét kielégítheti.⁸ A klasszikus korban a *ius distrahendi* annyira elterjedt, hogy az már, a *pignus* természetes alkatrészének számított, vagyis az már külön *pactum* nélkül is a *pignus* részének volt tekintendő, ezért azt külön megállapodással lehetett csak kizárni (*pactum de non distrahendo*), amely

⁴ Ágoston Péter: A zálogjog általános tanai (kapcsolatosan azok fejlődésével). Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1906. 6. o.

⁵ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2014. 228. o.

⁶ Benedek – Pókecz: i.m. 231. o.

⁷ Uo.

⁸ Földi András – Hamza Gábor: A Római jog története és intézményei. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest 2013. 444. o.

megállapodás még Scaevola idejében is megkövetelt volt.⁹ Ez jelentette a *ius distrahendi* fejlődésének második lépcsőfokát.¹⁰ A *ius distrahendi* kiteljesetésének római jogi csúcspontját, annak fejlődésének a harmadik lépcsőfokát, a *iustinianusi* jogban érte el, amikor az a *pignus*nak szükségszerű elemévé vált, amelytől a felek közös megállapodásukkal sem térhettek el.¹¹

3. Egy régi kódex új gyakorlata: az ABGB az osztrák felsőbb bírósági gyakorlatban

Mivel a zálogjog szabályozása egyes nemzetek kódexeiben szerteágazó és sok esetben eltérő szabályozást mutat, így munkám terjedelme miatt, nem arra vállalkozom, hogy ezeket sorra vegyem és bemutassam, hanem arra, hogy azok közül kiemelve egyet, részletesebben elemezzem a kérdést. Másrésztől megállapítható, hogy az ABGB bíróságon kívüli értekesítésre vonatkozó, magához képest friss zálogjogi szabályai és annak gyakorlata a jelen dolgozat esetében abszolút témába vágó.

A zálogtárgy bíróságon kívüli értékesítésére vonatkozó szabályokat az ABGB 466a-466e §-ai szabályozzák. Már a szakaszok jelöléséből is kitűnik, hogy csak később lettek kódexbe foglalva. Az új rendelkezéseket a jogalkotó a Bundesgesetzblattban, 2005. október 27-én hirdettek ki, és azok 2006 januárjában léptek hatályba.¹² Ezeknek a szabályoknak az ABGB-be illesztése része volt annak a folyamatnak, amely során az osztrák vállalkozási törvénykönyv (a továbbiakban: UGB) bevezetésre került.¹³ Szintén ezzel a módosító törvénnyel került bevezetésre az ingók, valamint értékpapírok „szabad”, vagyis kötöttségektől mentes értékesítésének intézménye az ABGB-be.¹⁴

⁹ David Johnston: On a singular book of Cervidius Scaevola. Band 10, Duncker & Humblot, Berlin 1987. 64. o.

¹⁰ Benedek – Pókecz: i.m. 232.o.

¹¹ Földi – Hamza i.m. 442. o.

¹² 27. Oktober 2005., 120. Bundesgesetz: Handelsrechts-Änderungsgesetz

¹³ Az osztrák jogban az 1938-as Anschlussal együtt, az akkor alkalmazott osztrák kereskedelmi törvény (AHGB) helyébe a német (HGB) lépett, ez azonban sok esetben nem idomult volna megfelelően az ABGB szabályaihoz. Ezt próbálta áthidalni egy bevezető rendelet (EVHGB), amelynek az volt a feladata, hogy a HGB-t az ABGB-vel kompatibilissé tegye. Ez azt jelentette, hogy az EVHGB bizonyos rendelkezésein keresztül a német BGB egyes szakaszai voltak alkalmazandók a kereskedőkre, üzleti tevékenységük körében, ingó dolgok, illetve értékpapírok elzálogosítása esetében. 2005-ben egy kereskedelmi módosító törvénnyel (HaRÄG) a HGB-t jelentősen megváltoztatták és UGB-re keresztelték át. Ehhez L. Andreas Kletečka – Martin Schauer: ABGB-ON Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2010. 865. o.

¹⁴ Kletečka – Schauer: i.m. 865. o.

A kodifikációs lépések hátterében több összetevő is szerepet játszott. Elsősorban meg kell jegyezni, hogy a zálogtárgy bírósági értékesítése igencsak hosszú időt vett igénybe, tekintettel arra, hogy ilyenkor a legtöbb esetben néhány hónappal is kell számolni.¹⁵ Mindezen felül figyelembe kell venni azt is, hogy a felek közötti pereskedés miatt – leginkább a biztosított követelést illetően – az eljárás meglehetősen elhúzódhat. Másodsorban a bírósági értékesítés esetében a költségek sem elhanyagolhatók. Ingatlanok esetében általában, ingók esetében pedig gyakran van szükség szakértői becsüsrre, akinek az igénybevétele nagy terheket róhat a záloghitelezőre, hiszen a szakértő költségei is reá hárulnak.¹⁶ Ez azért jelenthet nagy megterhelést a záloghitelező számára, mert veszélyeztetné az ő követelésének kielégítési alapját. A fent részletezett okok miatt, a zálogtárgy bírósági értékesítése a felek, de főleg a záloghitelező számára meglehetősen előnytelen. Ennek következtében, még a HaRÄG előtt kialakult a bíróságon kívüli végrehajtás gyakorlata, így a 2005-öt követő szabályozás egyfajta választ jelentett arra, és már kifejezetten nevesítette a bíróságon kívüli végrehajtás lehetőségét¹⁷, sőt ingók esetében főszabállyá tette azt.¹⁸ A bírósági gyakorlatra válaszul kialakult 2005-ös reakció koncepciója a „Vereinfachung” és „Straffung”¹⁹ volt, vagyis a szabályozás egyszerűsítése, valamint a racionalizálása, ésszerűsítése. További újdonságnak számított a fenti koncepció jegyében az, hogy először nyílt meg a bíróságon kívüli végrehajtás lehetősége a nem vállalkozó/üzletszerűen gazdasági tevékenységet végző felek között.

A bíróságon kívüli végrehajtás ABGB-be került szabályozása már az első szakaszában (466a) leszögezi, hogy a záloghitelező a neki elzálogosított ingó testi tárgy eladásával követelését kielégítheti.²⁰ Ehhez azonban ugyanezen szakasz második bekezdése rögtön hozzá is teszi, hogy ennek az értékesítésnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a zálogba adó érdekeit figyelembe vegye.²¹ Ez utóbbi rendelkezés első ránézésre egyértelműnek és viszonylag könnyen alkalmazhatónak tűnik, nem ezt mutatja azonban az osztrák legfelső bíróság (OGH) gyakorlata.

Az OGH ugyanis megváltoztatta mind az elsőfokú bíróság, mind a fellebbviteli bíróság olyan döntését, amelynek alapeleme ennek a

¹⁵ Monika Hinteregger – Tomislav Borić: Sicherungsrechte an Immobilien in Europa. Lit Verlag, Wien-Berlin-Münster 2009. 245. o.

¹⁶ Hinteregger – Borić: i.m. 245. o.

¹⁷ Hinteregger – Borić: i.m. 246. o.

¹⁸ Peter Derleder – Kai-Oliver Knops – Heinz Georg Bamberger: Handbuch zum deutschen und europäischen Bankrecht. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg 2009. 1437-1458. o.

¹⁹ OGH 2010. 08. 31., 4Ob135/10x

²⁰ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 466a. § (1)

²¹ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 466a. § (2)

bekezdésnek az értelmezése volt.²² A központi kérdés arra irányult, hogy az adós jogosan perli-e a hitelezőjét azzal, hogy a zálogtárgy értékesítése során, figyelmen kívül hagyva az ő érdekeit – annak ellenére, hogy ő többszöri fizetési haladék elnyerése után is tétlen maradt – alacsony áron értékesítette a zálogtárgyat, amellyel neki kárt okozott. Az első és a másodfokú bíróság – OGH precedens nem lévén – maguk értelmezték a vizsgált bekezdést, még hozzá úgy, hogy mivel az adós többszöri fizetési haladék után is tétlen maradt a kötelezettségét illetően, érdekeit az értékesítés során a hitelező kellően figyelembe vette. Itt kell megjegyeznünk, hogy az ABGB 466a§ (1) bekezdése egyértelműen az értékesítési érdekekből indul ki és őket csupán arra kötelezi, hogy a zálogba adók érdekeit figyelembe vegyék. Mindez az értékesítés időpontjára vonatkozóan meglehetősen nagy szabadságot biztosít a záloghitelezőnek tekintettel arra, hogy a követelés lejáratától fogva a zálogtárgyat bármikor értékesítheti. A vizsgált esetben megállapítható, hogy kis várakozással a zálogtárgyat beláthatóan magasabb áron lehetett volna értékesíteni.²³ Továbbá az OGH kifejezésre juttatta azt is, hogy a fizetési időpontokra, amelyek esetében az adós tétlen maradt, fizetési haladékot kapott, amelyek azonban nincsenek hatással a zálogjog megnyíltára.²⁴ Mindezek tükrében az OGH megváltoztatta az első és másodfokú bíróságok döntését és a volt hitelezőt, mint alperest marasztalta.

A fentiekén túl fontosnak tartom még kiemelni a bíróságon kívüli értékesítés módjának szabályozását, valamint annak legfelső bírósági (OGH) gyakorlatát, hiszen az a 466a-e §-ok egyik legfontosabb újításának számított. E szakaszok az értékesítés módjának a főszabályának a nyilvános árverést tekintik.²⁵ Ez alól a bekezdés alól azonban még ugyanez a szakasz két kivételt is tesz. A tőzsdei vagy piaci árral rendelkező *dolgok* esetében a hitelező azokat ezen az áron „szabadon” értékesítheti.²⁶ A másik esetben pedig az jelent kivételt a főszabály alól, hogy a hitelező a tőzsdei, vagy piaci árral rendelkező *értékpapírokat* csak szabadon értékesítheti.²⁷ Kérdéses maradt azonban annak a meghatározása, hogy mi számít piaci árral rendelkező dolognak. Erre a kérdésre a választ az adott esetben szintén az OGH gyakorlatában találjuk meg a későbbiekben pedig nyilvánvalóan a bírói gyakorlat fogja megtölteni tartalommal e fogalmat. A fenti esethez hasonlóan az adós itt is a zálogtárgy piaci áron alul való értékesítése miatt perelte hitelezőjét, illetőleg arra is hivatkozott, hogy számára kevés időt biztosított egy jobb vevő megnevezésére (14 nap). A kérdés ebben az esetben tehát arra

²² OGH 2010. 06. 24., 6Ob111/10g

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 466b. § (2)

²⁶ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 466a. § (4)

²⁷ Uo.

irányult, hogy a tőzsdei vagy piaci ár meghatározásakor mindenképp szükség van-e szakértő vagy becsüs véleményére, avagy elegendő-e, ha a zálogtárgyat kellő szakértelemmel, vagy kiterjesztett szakszerű piackutatás eredményeit figyelembe véve értékesítik.²⁸ A határozat indokolásából kiderül, hogy a tőzsdei, vagy piaci ár megállapítása az utóbbi módszerrel is lehetséges, azt azonban a bíróságnak a feladata eldönteni, hogy az adott esetben a megfelelő szakértelemmel való eladás, vagy piackutatás elegendő-e.²⁹ Jelen esetben például a felperesnek (a volt adós) sikerült bizonyítania, hogy a hitelező a zálogtárgyat piaci áron alul adta el. Így annak ellenére, hogy a zálogtárgy vevője rendelkezett kellő tájékozottsággal a zálogtárgy piaci árát illetően, a hitelező nem tájékozódott megfelelően e vonatkozásban, hiszen mindössze három telefonon érkezett ajánlatra támaszkodott.³⁰

III. Az Új Ptk. szabályozása

1. A zálogjog érvényesítésének módjai általában

A zálogjog érvényesítésének a szabályai közül, talán a legújítóbbról és a régi Ptk.-hoz képest legnagyobb eltérést mutató rendelkezései a zálogjog érvényesítésének a módzataira vonatkoznak. Talán a leginkább figyelemre méltó az, hogy a Ptk. a zálogjogosultra bízta annak eldöntését, hogy a zálogtárgyból való kielégítést bírósági végrehajtás során, vagy – a Ptk. későbbi szakaszaiban részletesen szabályozott – bírósági végrehajtáson kívüli módzatok valamelyikén kívánja érvényesíteni. Ezzel a Ptk. általánossá tette a jövőre nézve a zálogjog bírósági végrehajtásán kívüli érvényesítését. Mindehhez jön még az is, hogy a zálogjogosult nemcsak választhat, de át is térhet egyik kielégítési módról a másikra. Mindez olyannyira megerősítheti a zálogjogosult pozícióját, hogy az már meglehetősen nagy veszélyt jelentene a jogok és kötelezettségek egyensúlyának a követelményére.³¹ Ebből az következne, hogy az amúgy is gazdaságilag gyengébb pozícióban lévő zálogkötelezettek még inkább kiszolgáltatott helyzetbe kerülnének.

²⁸ OGH 2011. 06. 28., 9Ob11/11z

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Bodzási Balázs: A zálogjog. In: Osztovits András (főszerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. II. kötet. Opten Informatikai Kft., Budapest 2014. 778. o.

2. Összeegyeztethetőség az uniós joggal

2.1. Az európai bíróság ezzel kapcsolatos gyakorlata

Mindemellett felmerül a vizsgált rendelkezés uniós joggal való összeegyeztethetőségének a kérdése.³² Jelesül a 93/13-as EK irányelvvel való kompatibilitása.³³ A kérdésre, a vizsgált irányelv Európai Bírósági gyakorlatából kaphatunk választ, ugyanis ez az európai fórum már több esetben is hozott döntést hasonló esetek tekintetében.

Az Európai Bíróság első ízben egy barcelonai bíróság előzetes döntéshozatal iránti kérelmében foglaltaknak eleget téve, ítéletében foglalt állást az adott ügyben. Az indítványozott előzetes döntéshozatali eljárás főkérdése arra irányult, hogy a zálogjoggal terhelt vagyontárgyakra vezetett végrehajtási eljárás esetén, az adós által érvényesíthető megtámadási okok korlátozása nemzeti jogszabályok által, nem ütközik-e a 93/13-as irányelv 3. cikkének (1) bekezdésébe. Ebben az ügyben az Európai Bíróság kimondta, a spanyol nemzeti szabályozás uniós jogba való ütközését, mivel az a jelzálogkölcson tisztességtelen jellegének kimondására hatáskörrel rendelkező bíróság számára nem teszi lehetővé, hogy az felfüggeszse a jelzálog érvényesítésére indult külön eljárást.³⁴

Hasonló megállapításra jutott az Európai Bíróság továbbá a C-537/12. és C-116/13. sz. egyesített ügyekben.³⁵ Ebben az esetben is a 93/13-as irányelv spanyol nemzeti szabályozással való összeegyeztethetősége volt a kérdés. A választ pedig az ítélet 59. és 60. pontjában találhatjuk meg. Az Európai Bíróság rámutat, hogy a spanyol szabályozás újfent az uniós jogba ütközik, – akárcsak a fent említett Aziz-ügyben – ugyanis az eladók, illetve szolgáltatók által indított zálogjog érvényesítésére irányuló eljárásokban, ahol az adós fogyasztó, a spanyol nemzeti szabályozás túlzottan nehezíti a fogyasztók számára a 93/13. irányelvben biztosított védelem alkalmazását. (59. pont) Továbbá az Európai Bíróság, a 93/13-as irányelv értelmezésével kapcsolatosan kimondja, hogy az a tagállami eljárási rendszer, amely kizárja annak lehetőségét, hogy a végrehajtás elrendelésére hatáskörrel rendelkező bíróság, a végrehajtási eljárás keretében, értékelje azon szerződés

³² Bodzási: i.m. 779. o.

³³ A Tanács 1993. április 5-i 93/13/EGK irányelve a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről

³⁴ Az Európai Unió Bíróságának a Mohamed Aziz kontra Caixa d'Estalvis de Catalunya, C-415/11. sz. ügyben 2013. március 14. napján hozott ítélete

³⁵ Az Európai Unió Bíróságának a Banco Popular Español SA kontra Maria Teodolinda Rivas Quichimbo, Wilmar Edgar Cun Pérez C-537/12 és Banco de Valencia SA kontra Joaquín Valldeperas Tortosa, María Ángeles Miret Jaume C-116/13. sz. egyesített ügyekben 2013. november 14. napján hozott ítélete

tisztességtelen jellegét, amelyen a biztosított követelés alapul uniós jogba ütközik (60. pont).³⁶ Ezen túlmenően az Európai Bíróság úgy értelmezi az érintett irányelvet, hogy uniós jogba ütközik az a tagállami eljárási rend is, amely nem teszi lehetővé, hogy a bíróság a már említett végrehajtási eljárás esetében, annak felfüggesztését, vagy megszüntetését eszközölje, ha a követelés és a végrehajtás alapjául szolgáló szerződés tisztességtelen jellegének megállapításáról van szó. (60. pont)

A fenti döntések alapján már körvonalazódni látszik egy olyan Európai Bírósági gyakorlat, amely megköveteli a tagállamok zálogjog érvényesítésére vonatkozó szabályaitól, hogy azok keretében a bíróság mérlegelhesse a kielégítési cím és biztosított követelés alapjául szolgáló szerződés esetleges tisztességtelen jellegét. Továbbá az erre vonatkozó szabályozásnak lehetővé kell tennie a bíróságok számára, hogy azok az eljárást a fenti esetben felfüggeszthessék vagy megszüntethessék. Ez a gyakorlat azonban a legújabb témába vágó ítélet révén nem tekinthető egységesnek. Ebben az esetben szlovák bíróság fordult az Európai bírósághoz. A fenti esetekhez hasonlóan itt is a 93/13-as irányelv értelmezésével kapcsolatban folyamodott a bíróság előzetes döntéshozatali kérelemmel az Európai Bírósághoz, amely a következőket állapította meg: *Nem* ellentétes az uniós joggal az a nemzeti szabályozás, amelynek keretében, a záloghitel szerződés esetleges tisztességtelen jellegének fennállta esetén is, lehetőség van a zálogjog bíróságon kívüli értékesítésére, amennyiben az adott szabályozás nem tesz lehetetlenné, illetve rendkívül nehézé az irányelvben a fogyasztók részére biztosított védelem érvényesülését.³⁷ Ebben az esetben annak kimondására, hogy a szlovák jog nem ütközik 93/13-as irányelvbe, az adhat alapot, hogy a szlovák polgári eljárásjogi törvény 74. cikk (1) és a 76. cikk (1) alapján a bíróságon kívüli érvényesítés során a hatáskörrel rendelkező bíróság elfogadhat bármely olyan ideiglenes intézkedést, amely megtiltja a zálogtárgy ily módon való értékesítését.³⁸

2.2. Adós- és fogyasztóvédelmi szabályok

Mindent egybevetve tehát felmerül a kérdés, hogy a magyar zálogjogi – bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésére vonatkozó – szabályozás megfelel-e 93/13-as irányelvnek, vagyis nem teszi-e az abban foglaltakat lehetetlenné vagy rendkívül nehézé? A kérdés megválaszolásához

³⁶ Az Európai Unió Bíróságának a Banco Popular Español SA kontra Maria Teodolinda Rivas Quichimbo, Wilmar Edgar Cun Pérez C-537/12 és Banco de Valencia SA kontra Joaquín Valdeperas Tortosa, María Ángeles Miret Jaume C-116/13. sz. egyesített ügyekben 2013. november 14. napján hozott ítélete

³⁷ Simon Károly László: Szemelvények az Európai Unió Bíróságának döntéseiből. Európai Jogi Figyelő 2014. 3. sz. 17. o.

³⁸ Simon: i.m. 17. o.

elsősorban azt kell tisztázni, hogy lehetőség van-e a magyar szabályozás esetében arra, hogy a bíróság a bíróságon kívüli végrehajtás felfüggesztését, vagy megszüntetését eszközölje, ha a követelés és a végrehajtás alapjául szolgáló szerződés tisztességtelen jellegének megállapításáról van szó. Ehhez át kell tekinteni azokat a szabályokat, amelyek a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésével a kapcsolatban az adósok, illetve a fogyasztók védelmét szolgálják. Elsőként a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésének korlátjaként jelentkező fogyasztóvédelmi zálogszerződés esetén alkalmazandó szabályt emelem ki. Ez a rendelkezés két esetben korlátozza a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítését. Egyrészt a zálogtárgyat csupán nyilvánosan lehet értékesíteni, a felek a kielégítési jog megnyíltá után, azonban írásban eltérő értékesítési módban állapodhatnak meg.³⁹ Másrészt a zálogjogosult nem szerezheti meg kielégítés fejében a zálogtárgy tulajdonjogát, ez alól azonban kivételt jelent a közvetlen kielégítési jog óvadék esetén.⁴⁰ Ez utóbbi szabálytól a felek a kielégítési jog megnyíltá után sem térhetnek el. Véleményem szerint ezek a rendelkezések nem nyújtanak akkora védelmet a fogyasztó számára, mint azt első ránézésre gondolnánk.

Az első szabállyal kapcsolatban megállapítható, hogy ugyan többletvédelemben részesíti az fogyasztót, viszont ha megnézzük az osztrák bírósági végrehajtáson kívüli értékesítés szabályait, azt látjuk, hogy az nem csak a fogyasztókra, hanem minden adós esetében előírja a zálogtárgy nyilvános értékesítését, és csak bizonyos többletfeltételek teljesülése esetén (pl. piaci ár) ad lehetőséget „szabad kézből” való értékesítésre.⁴¹ Ugyanez mondható el a horvát szabályozás esetében, ahol a zálogjogosulti értékesítés a nyilvános eladás szokásos szabályai szerint zajlik.⁴²

2.3. Jogorvoslati lehetőség az új Ptk.-ban

További védelmet jelent az adósok számára a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítése során a Ptk. 5:130. §-ban jogorvoslati lehetőség, vagyis a kielégítési jog gyakorlásának a felfüggesztésének vagy korlátozásának a lehetősége. Mivel a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítése lehetőségének a kiszélesítésével, a jogalkotó a leendő adósok jogorvoslathoz való alkotmányos alapjogát szűkítette, ezért szükséges volt ennek a különleges jogorvoslati lehetőségnek a törvénybe iktatása.⁴³ E szakasz

³⁹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:128. § a) pont

⁴⁰ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:128. § b) pont

⁴¹ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 466b. § (2)

⁴² Loïc Chiquier – Michael Lea: Housing Finance Policy in Emerging Markets, The International Bank for Reconstruction and development. Washington DC 2009. 107. o.

⁴³ Petrik Ferenc – Pomeisl András: Polgári jog. Dologi jog. In: Wellmann György (szerk.): Az új Ptk. magyarázata IV/VI. HVG-Orac, Budapest 2014. 185. o.

értelmében, amennyiben a zálogjogosult a Ptk.-ban szabályozott kötelezettségeit megszegi, a zálogkötelezett, a személyes kötelezett, illetve az akinek ehhez jogi érdeke fűződik, kérheti a bíróságtól a zálogjogosult kielégítési jogának felfüggesztését, vagy annak a bíróság által meghatározott feltételek szerint való gyakorlását.⁴⁴ E jogorvoslati lehetőség esetében különös jelentőséggel bír az, hogy érvényesülésükre milyen eljárási szabályok alkalmazandók. Ezeknek a szabályoknak ugyanis biztosítaniuk kell, hogy a bíróság az erre irányuló kérelmeket, minél hamarabb elbírálhassa, illetve azok alapján minél hamarabb intézkedéseket foganatosíthasson a zálogkötelezett érdekében.⁴⁵ Ezeket az eljárási szabályokat az új Ptk.-val együtt hatályba lépett 66/2014. Korm. rendelet tartalmazza. E rendelet szabályait vizsgálva megállapítható, hogy azok a fent említett követelménynek megfelelnek. Ezt többek között azzal lehet alátámasztani, hogy a kormányrendelet az eljárást nemperes eljárásként szabályozza⁴⁶, illetve lehetőséget ad bizonyos zálogjogosulti intézkedés azonnali megtiltására.⁴⁷ Továbbá, „ha a bíróság a kérelemnek helyt ad, és enélkül a kérelmező jogainak védelme nem biztosítható, végzését előzetesen végrehajthatóvá nyilváníthatja.”⁴⁸

Azonban a nemperes eljárás, ami a flexibilitást és a gyorsaságot jelentette az egyik oldalon, súlyos adósvédelmi problémához vezethet a másikon, a fentiekben részletezett Európai Bírósági gyakorlat tükrében. Azáltal ugyanis, hogy a 66/2014. Korm. rendelet a kielégítési jog felfüggesztésének vagy korlátozásának a lehetőségét nemperes eljárásban szabályozza, nem teszi lehetővé a zálogkötelezettnek, hogy a követelés jogalapját,összecszerúségét, létét vitassa. Mindez pedig azt jelenti, hogy a magyar zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésére vonatkozó szabályok – a korábban részletezett Európai Bírósági döntések tükrében – a 93/13-as irányelv 7. cikk (1) bekezdésében a fogyasztók védelmére szolgáló követelményeket rendkívül nehezzé és esetlegesen lehetetlenné teszik. Mivel tehát esetleges bíróságon kívüli végrehajtás esetén az adós a követelés jogalapját, az eljárás nemperes volta miatt nem vitathatja, így a szabályozás nem teszi lehetővé, hogy a végrehajtás elrendelésére hatáskörrel rendelkező bíróság, a végrehajtási eljárás keretében, értékelje azon szerződés tisztességtelen jellegét, amelyen a biztosított követelés alapul. Ez azt is jelenti, hogy ez az

⁴⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:130. §

⁴⁵ Gárdos István: A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. In: Vékás Lajos (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. CompLex, Budapest 2014. 466. o.

⁴⁶ 66/2014. (III. 13.) Korm. rendelet a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésének és a kielégítési jog gyakorlása felfüggesztésének és korlátozásának részletes eljárási szabályairól 15. § (1) bek.

⁴⁷ 66/2014. (III. 13.) Korm. rend. 15. § (3) bek.

⁴⁸ 66/2014. (III. 13.) Korm. rend. 16. § (4) bek.

eljárás nem teszi lehetővé azt sem, hogy a bíróság a követelés alapjául szolgáló szerződés esetleges tisztességtelensége miatt az eljárást felfüggeszse, vagy adott esetben megszüntesse. A szlovák ügy esetében az Európai Bíróság csupán azért döntött úgy, hogy a zálogjog bíróságon kívüli érvényesítésének szlovákiai szabályai nem ütköznek a 93/13-as irányelvbe, mert ott, arra az ottani polgári eljárásjogi törvény irányadó, amely szerint a bíróságon kívüli érvényesítés során a hatáskörrel rendelkező bíróság határozhat bármely olyan ideiglenes intézkedésről, amely megtiltja a zálogtárgy ily módon való értékesítését.⁴⁹ Mindennek tükrében úgy látszik, hogy a magyar zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésre vonatkozó szabály akár uniós jogba is ütközhet, aminek két fontos következménye is lehet. Egyrészt alapot adhat kötelezettségszegési eljárásra hazánkkal szemben, hiszen a tagállam egy speciális kötelezettségét szegi meg,⁵⁰ azáltal, hogy nem biztosítja a fogyasztók számára, a 93/13-as irányelv 7. cikk (1) bekezdése által megkövetelt védelmet. Ebben az esetben, még az uniós jogból eredő kötelezettségek teljesítésére irányuló klauzulára való hivatkozás is szükségtelen.⁵¹ Másrészt azokat a károkat, amelyeket az állam saját törvényhozása által –jelen esetben a fogyasztóknak – okoz köteles megtéríteni, még ha ezt az állammal szemben sokszor meglehetősen nehéz is érvényesíteni.⁵²

Mindent egybevetve a fentiekkel kapcsolatban két javaslatom van a magyar zálogjog bíróságon kívüli érvényesítésére vonatkozó jogorvoslati lehetőség eljárási szabályát illetően. Egyrészt a fenti uniós jogi probléma megoldásaként a bírósági végrehajtáson kívüli zálogjog érvényesítésére javaslom a magyar polgári peres eljárás szabályait alkalmazni, hiszen az lehetővé tenné a követelés jogalapjának vizsgálatát. Ebben az esetben kiemelt jelentősége lehet a Pp.-ben meghatározott ideiglenes intézkedésre vonatkozó szabályoknak,⁵³ hiszen az e jogintézmény szerinti előlegező megítélés lehetősége – gyorsasága miatt – az adóst védi, amíg az ideiglenessége a hitelezőnek nyújt védelmet. Természetesen a gyorsaság a nemperes eljárást is jellemzi, de az az ideiglenes intézkedéssel szemben az végleges jellegű. Az ideiglenes intézkedéssel kapcsolatosan továbbá megjegyzendő, hogy a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésének eljárási szabályait megállapító 66/2014. Korm. rendelet 15. § (3) bekezdése tartalmaz egy ideiglenes intézkedéshez hasonlatos szabályt. Ez azonban álláspontom szerint nem változtat az összképen, hiszen az csupán a Korm. rendelet 14. § (1)

⁴⁹ Simon: i.m. 17. o.

⁵⁰ Várnay Ernő – Papp Mónika: Az Európai Unió joga. CompLex, Budapest 2010. 388. o.

⁵¹ Várnay – Papp: i.m. 389. o.

⁵² Alina Lengauer: Einführung in das Europarecht Westeuropäisches Verfassungsrecht. Wien 2013-2014. 55. o.

⁵³ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról 156. §

bekezdés a., pontja szerinti, vagyis csak a kielégítési eljárás során tanúsított zálogjogosulti jogellenes magatartásokkal összhangban előterjesztett kérelmekre vonatkozik. Tehát ez a szabály sem teszi lehetővé a zálogjoggal biztosított követelés jogalapjának vitatását. Másrészről a Pp. szabályait – különösen az ideiglenes intézkedésre vonatkozó szakaszt – véleményem szerint csupán fogyasztók védelmére vonatkozóan lenne célszerű a kormányrendeletbe iktatni. Ezzel megmaradnának a többi zálogadóssal szemben a rugalmas nemperes eljárási szabályok és az uniós jogi probléma is tisztázódna.

3. A zálogtárgy zálogjogosult általi értékesítése (a kereskedelmi ésszerűség)

A területi korlátokra tekintettel a zálogtárgy zálogjogosult általi értékesítésének kérdése körében a továbbiakban az óvadék szabályainál korábban már megjelent, de a zálogjogban általánosságban újdonságnak számító kereskedelmi ésszerűség kérdéseivel foglalkozom.

3.1. A kereskedelmi ésszerűség fogalmának körvonalazása tekintettel az Egyesült Államok ezzel kapcsolatos bírósági gyakorlatára

A „kereskedelmi szempontból ésszerű értékesítés” mint követelmény a Ptk. 2004. évi módosításakor került először annak rendelkezései közé, ez a követelmény azonban csak az óvadéki szabályok körében volt alkalmazandó.⁵⁴ Ennek a közvetlen előzménye az volt, hogy ez a követelmény megjelent az EU pénzügyi biztosítéki megállapodásokról szóló EK irányelvében,⁵⁵ ami viszont az USA kereskedelmi jogából került oda. Ennek fényében fontosnak tartom bemutatni, hogy az Egyesült Államokban mi számít kereskedelmi ésszerűség követelményének (commercially reasonable manner). A Uniform Commercial Code „C” melléklete 9. §-ának 627. b. pontja azt határozza meg, hogy egy biztosíték átruházása mikor számít kereskedelmileg ésszerűnek. Eszerint kereskedelmileg ésszerű a biztosíték átruházása, amennyiben azt bármely piacon, az ott szokásos módon értékesítik.⁵⁶ Továbbá szintén kereskedelmileg ésszerűnek tekinthető a biztosíték bármely piacon, az értékesítés időpontjában érvényes piaci áron történő átruházása, illetve más átruházás, amely összeegyeztethető az adott biztosíték eladása körében jártas kereskedők ésszerű kereskedelmi

⁵⁴ Gárdos: i.m. 470. o.

⁵⁵ A pénzügyi biztosítékokról szóló megállapodásokról szóló, 2002. június 6-i, 2002/47/EK parlamenti és tanácsi irányelv Preambulum (17)

⁵⁶ Kenneth Clarkson – Roger Miller – Frank Cross: Business Law: Text and Cases: Legal, Ethical, Global, and Corporate Environment. Cengage Learning, Mason 2012. 1215. o.

gyakorlatával.⁵⁷ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kereskedelmi ésszerűsége egyfajta általános definíció létezne az USA jogában. Ez derül ki a Delaware Supreme Court, *Hickins v. Onyx Acceptance Corp.* ügyben hozott döntéséből, ahol az általános definíció hiányát a bíróság *expressis verbis* kimondta, és úgy ítélte meg, hogy annak jelentését esetről esetre kell megállapítani.⁵⁸ Mindenesetre a Delaware-i Supreme Court közelebb visz a kereskedelmi ésszerűség fogalmához. Megállapítja ugyanis, hogy a kereskedelmileg ésszerű magatartás a fennálló tisztességes és felelősségteljes kereskedelmi gyakorlatnak megfelelő, olyan üzleti és kereskedelmi vállalkozási magatartás, amely az ugyanolyan vagy hasonló üzleti cselekményeknél szokásos. Kimondja a bíróság továbbá, hogy az értékesítés minden aspektusának kereskedelmileg ésszerűnek kell lenni. Így amíg a speciális aukciós eljárások betartását az értékesítő nem bizonyítja, a tulajdonosnak nem kell elfogadni, hogy az értékesítés a kereskedelmi ésszerűség követelményének megfelelt.⁵⁹

3.2. Kereskedelmi ésszerűség a Ptk.-ban tekintettel az ABGB-re és annak gyakorlatára

Áttérve a magyar jogra, megállapítható, hogy a Ptk. sem alkot fogalmat a kereskedelmi ésszerűség meghatározására, azt csupán követelményként támasztja a zálogjogosulttal szemben a zálogtárgy értékesítése során.⁶⁰ Mindenesetre megállapítható, hogy a kereskedelmi ésszerűség, mint követelmény szigorúbb feltételeket jelent az adott helyzetben általában elvárható magatartás követelményénél.⁶¹ Ezen felül a kereskedelmi ésszerűségekre vonatkozó szakasz (1) bekezdésében a kereskedelmi ésszerűség követelményéhez a Ptk. a zálogkötelezett, illetve a személyes kötelezett érdekeinek a figyelembevételét is előírja.⁶² Utóbbi követelmények véleményem szerint nem jelentenek többletet a kereskedelmi ésszerűség követelményéhez képest, hanem annak egyes olyan aspektusait emelik ki, amelyek kereskedelmi ésszerűséghez való tartozását a jogalkotó nem kívánja a bírói gyakorlatra bízni. Az ABGB például önállóan támasztja ezt a követelményt, amikor előírja a zálogjogosulti értékesítés során, az értékesítésnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a zálogba adó érdekeit figyelembe vegye.⁶³ Mivel az idevonatkozó OGH gyakorlatot már korábban

⁵⁷ Clarkson – Miller – Cross: i.m. 1215. o.

⁵⁸ Clarkson – Miller – Cross: i.m. 575. o.

⁵⁹ Clarkson – Miller – Cross: i.m. 1215. o.

⁶⁰ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:133. § (1) bek.

⁶¹ Általános indokolás a Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971. számú törvényjavaslatához

⁶² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:133. § (1) bek.

⁶³ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch 466a. § (2)

ismertettem, így itt annak csak a lényegére utalnék. A kérdés ebben az esetben az volt, hogy a hitelező jogosan értékesítette-e a zálogtárgyat kedvezőtlenebb feltételekkel, arra hivatkozva, hogy a zálogba adó érdekeit megfelelően figyelembe vette, hiszen a zálogkötelezett többszöri fizetési haladék elnyerése után is tétlen maradt, a tartozás megfizetését illetően. Az ügy sajátosságaira tekintettel ugyan, de az OGH ebben az esetben azt állapította meg, hogy az eladás nem volt alkalmas arra, hogy a zálogba adó érdekeit figyelembe vegye. Igaz az is, hogy az ABGB 466a§ (1) bekezdése egyértelműen az értékesítési érdekekből indul ki, és őket csupán arra kötelezi, hogy a zálogba adók érdekeit figyelembe vegyék. A Ptk. ehhez képest e követelményt csupán az általánosabb értelemben vett kereskedelmi ésszerűség egyik kiemelt aspektusaként szabályozza, így nem olyan fokozott mértékben veszi figyelembe az értékesítői érdekeket, hiszen a kereskedelmi ésszerűség nem csupán a zálogba adó érdekeinek értékesítéskori figyelembe vételét jelenti. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ilyen, vagy ehhez hasonló jogvita ne merülhetne fel a Ptk. e szakaszának alkalmazásában, így az OGH fentiekben vázolt döntésének logikája esetlegesen megoldást jelenthet a magyar bíróságok számára is.

A Ptk. kereskedelmi ésszerűsége vonatkozó szakasza a (2) bekezdésben vélelmet állít fel arra, hogy a kereskedelmi ésszerűség követelményét betartották. Ennek két esete van, egyik esetben a vélelem akkor áll be, ha az értékesítésre tőzsdén az értékesítés időpontjában érvényes áron kerül sor.⁶⁴ A másik esetben pedig akkor áll fel a vélelem, ha az értékesítésre zálogtárgy kereskedelmi forgalma során általában alkalmazott, az adott piacon szokásos módon kerül sor.⁶⁵ A vélelem beálltának az utóbbi esetében merülhetnek fel problémák. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy a zálogjogosult által egyoldalúan megállapított piaci ár vitatása esetében a zálogkötelezett milyen jogorvoslati lehetőségekkel élhet.⁶⁶ A Ptk. 5:130. §-ában szabályozott jogorvoslati lehetőség alkalmazása ugyanis, amely módot ad a kielégítési jog gyakorlásának felfüggesztésére vagy korlátozására, aggályos. E szakasz eljárásjogi háttérét meghatározó 66/2014. Korm. rendelet szerint ugyanis, egy ilyen jogorvoslati lehetőség érvényesítése nemperes eljárásként zajlik. Ez azt jelenti, hogy a vélelem beállta esetén a zálogkötelezettnek, mégha igaza is van, nincs lehetősége a vélelemmel szembeni ellenbizonyításra, az eljárás nemperes volta miatt. Így a Ptk. 5:130. §-ban biztosított jogorvoslati lehetőség nem nyújt megfelelő védelmet a zálogkötelezett számára. Ezzel kapcsolatban javaslatként fogalmazom meg, hogy a jogorvoslati lehetőség eljárási kereteit szabályozó kormányrendeletben az eljárásra a polgári peres

⁶⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:133. § (2) bek. a) pont

⁶⁵ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:133. § (2) bek. b) pont

⁶⁶ Bodzási: i.m. 791. o.

eljárás szabályi legyenek irányadóak, mert ez lehetővé teszi a Pp. 156. § szerint ideiglenes intézkedés elrendelését, amely a fent írtak szerint kiegyensúlyozottan védi mindkét fél érdekét.

4. A zálogtárgy tulajdonjogának a zálogjogosult általi megszerzése (a fizetési-számlakövetelésen alapított óvadék, illetve jelzálog)

4.1. A zálogtárgy tulajdonjogának a zálogjogosult általi megszerzéséről általában

Áttérve a következő bírósági végrehajtáson kívüli zálogjog érvényesítési módra, vagyis a zálogtárgy tulajdonjogának a zálogjogosult általi megszerzésére, általánosságban csupán néhány gondolatot fogalmazok meg ezzel kapcsolatban, majd pedig ehhez a témához kapcsolódóan szükséges szólni a fizetési-számlakövetelésen alapított óvadék, illetve jelzálog problémájáról.

A Ptk. továbbra is tartalmazza a lex commissoria tilalmát, vagyis semmis az olyan megállapodás, amely szerint a zálogjogosult kielégítési joga megnyílásakor megszerzi a zálogtárgy tulajdonját.⁶⁷ Újdonság azonban, hogy az új Ptk. zálogjogi szabályai a zálogtárgy tulajdonjogának zálogjogosult által történő megszerzését már önálló, nevesített bírósági végrehajtáson kívüli zálogjog érvényesítési módnak tekintik, ellentétben a régi Ptk.-val, ahol ez lehetséges volt ugyan, de a Ptk. ezt nem nevesítette. Ez, továbbá az a tény, hogy a bírósági végrehajtáson kívüli zálogjog érvényesítés főszabállyá vált, a lex commissoria tilalmának viszonylagos oldódásához vezet.⁶⁸ Véleményem szerint további áttörést jelent a lex commissoria tilalmán az, hogy az óvadék szabályait a zálogjogba integrálták. Mivel ugyanis az óvadéknak az egyik főjellemzője a közvetlen kielégítési mód, vagyis az, hogy a zálogjogosult a kielégítési joga megnyíltakor követelése erejéig megszerzheti a zálogtárgy tulajdonját, így a lex commissoria tilalma e tekintetben nem érvényesül, mégha a közvetlen kielégítés joga a zálogtárgy tekintetében indokolt is.

4.2. A fizetési-számlakövetelésen alapított óvadék, illetve jelzálog problémái

A közvetlen kielégítési joggal, valamint az óvadékkal kapcsolatosan fontosnak tartom kiemelni a fizetési-számlakövetelésen alapított óvadék, illetve zálogjog kérdését. A Ptk. az óvadék szabályait a zálogjogba integrálva tartalmazza, ez azt jelenti, hogy az óvadéokra is ugyanazok a szabályok érvényesek, mint zálogjogra, kivételt jelent azonban, amikor a Ptk. az

⁶⁷ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:136. §

⁶⁸ Bodzási: i.m. 775. o.

óvadékra eltérő szabályokat rendel alkalmazni, tekintettel a zálogjog speciális tárgyára. Bizonyos zálogtárgyakon pedig zálogjog alapítása történhet akár jelzálogként, akár pedig óvadékként is, így van ez a fizetési-számlaköveteléssel mint zálogtárggyal is. A fizetési-számlakövetelésen így alapítható egyrészt óvadék, ennek alapítására azonban a Ptk. 5:95. §-ának második bekezdése egy speciális szabályt rendel alkalmazni. Ennek értelmében fizetési számlakövetelésen óvadékot a számlatulajdonos, a számlavezető és a zálogjogosult közötti írásbeli megállapodással lehet megalapítani, amely szerint a számlavezető a számlatulajdonos rendelkezéseit csak a zálogjogosult jóváhagyásával, a zálogjogosult rendelkezéseit pedig a számlatulajdonos jóváhagyása nélkül is teljesíti, vagy a számlavezető javára önmagában a számlatulajdonos és a számlavezető közötti zálogszerződéssel.⁶⁹ Ebben az esetben azt figyelhetjük meg, hogy a zálogjogosult pozíciója itt még tovább erősödik, hiszen már az óvadék megalapítása után rendelkezhet a számla felett, a számlatulajdonos pedig csak az ő jóváhagyásával teheti meg ugyanezt. További kedvezményt jelenthet ebben az esetben⁷⁰ a zálogjogosultak számára a közvetlen kielégítés joga, vagyis az, hogy a zálogjogosult a kielégítési jog megnyílásakor a biztosított követelése erejéig megszerzi a zálogtárgy tulajdonját.⁷¹ A fentiek értelmében véleményem szerint a fizetési-számlakövetelésen alapított óvadék olyan túlzottan erős pozícióba helyezi a zálogjogosultat, amit már annak speciális tárgya sem indokolhat.

A másik esetben alapítható fizetési számlakövetelésen jelzálog is, ez a konstrukció azonban az előzőtől merőben eltérő vonásokat mutat. Ennek az alapítása egyszerűen, az elzálogosított követelésekre vonatkozó szabályok szerint zajlik. Ennél sokkal érdekesebb azonban a fizetési-számlakövetelést terhelő jelzálog esetében a kielégítési jog gyakorlásának a kérdése. Ebben az esetben ugyanis, főszabály szerint az elzálogosított követelés kötelezettje mindaddig a zálogkötelezett részére köteles teljesíteni, amíg teljesítési utasítást nem kap, azt követően pedig a teljesítési utasításnak megfelelően teljesíthet.⁷² Ez alól a szabály alól jelent kivételt a Ptk. ugyanezen szakasz negyedik bekezdése, amely szerint a teljesítési utasítás nem érinti a számlavezető banknak a számlatulajdonossal szembeni számla- illetve betétszerződés alapján fennálló jogait és kötelezettségeit. Ez a szabály ennek a konstrukciónak az esetében meglehetősen nehéz helyzetbe hozza a hitelezőket, hiszen az lehetővé teszi a zálogkötelezett számlatulajdonosok

⁶⁹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:95. § (2) bek.

⁷⁰ Nagy László: Zálogjog I-II.

http://www.pecsiugyvedikamara.hu/attach/hirek/0/45_877_Nagy_L._uj_Ptk.tananyag-vazlat.Zalogjog.doc. (2014. 10. 20.) 34. o.

⁷¹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:38. § (1) bek.

⁷² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:111. § (1) bek.

számára, hogy a számla, illetve betétszerződés alapján vezetett számlájukról a biztosítékul szolgáló fedezetet elvonják. Ez a gyakorlatban történhet többek között akár másik folyószámlára való utalással. Megjegyzendő azonban a fedezet elvonásával kapcsolatban, hogy érvényesül az elzálogosított követelés, mint zálogfedezet védelme, amely szerint az elzálogosított követelés kötelezettjének a zálogjog megalapításáról való értesítést követően hatálytalan a zálogjogosulttal szemben a zálogkötelezett és a követelés kötelezettje közötti szerződés módosítása.⁷³ Ez elsőre úgy tűnhet, hogy megfelelő védelmet nyújt a hitelezők részére, azonban jobban belegondolva a jelzálognak, kiváltképp ha annak tárgya fizetési-számlakövetelés pontosan az lenne a funkciója, hogy nem teljesítés esetén abból a zálogjogosult követelését minél gyorsabban kielégíthesse. Ennek a hatálytalansági szabálynak az érvényesítése sok esetben nehézkes és hosszadalmas lehet, amely folytán ez a konstrukció nem képes betölteni azt a funkciót, hogy hitelezők követeléseire adekvát biztosítékot jelentsen. Megjegyzendő azonban, hogy a hatályba nem lépett új Ptk. esetében még ez az elzálogosított követelés, mint zálogfedezet védelmére vonatkozó szabály sem volt alkalmazandó, ha a zálogtárgy bankszámla-követelés volt. Kiemelem továbbá, hogy fizetési-számlakövetelést terhelő jelzálog esetében a kielégítési módok közül a Ptk. a bírósági végrehajtás útján való érvényesítést írja kötelezően elő. Ez szintén megterhelést jelenthet a hitelezők számára, hiszen a bírósági végrehajtás költséges és időigényes volta miatt nem képes megfelelni azok érdekeinek.

Mindent összevetve, álláspontom szerint az óvadéki konstrukció, kedvező és megfelelő biztosítékot jelent a zálogjogosultak számára, ám az adósvédelmi érdekek ebben az esetben háttérbe szorulnak. A fizetési-számlakövetelésen alapított jelzálog esetében azonban, véleményem szerint a hitelezők előreláthatólag nem fognak hitelt nyújtani ilyen feltételek mellett. Így a két fizetési-számlakövetelésen alapított zálogjogi konstrukció szabályai túlságosan távol esnek egymástól. Ezek értelmében javaslom a két fizetési-számlakövetelésen alapított zálogjogi konstrukció szabályainak közelítését egymáshoz, így az óvadék esetében az adósvédelmi, míg a követelésen alapított jelzálog esetében a hitelezői érdekek nagyobb mértékű figyelembe vételét a szabályozásban.

Végezetül ezzel a témával kapcsolatban kitérnék még egy felelősségi kérdésre, méghozzá arra, hogy meddig kell az elzálogosított követelést a banknak vezetni. Ez az időpont a kielégítési jog megszűnése.⁷⁴ Az pedig a bírósági végrehajtó értesítésének az időpontját jelenti, hiszen a fizetési-

⁷³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 5:110. §

⁷⁴ Bodzási Balázs: Az új Ptk. zálogjogi szabályai által felvetett elméleti és gyakorlati kérdések. Polgári Jogi Kodifikáció 2008. 5-6. sz. 29. o.

számlakövetelést terhelő jelzálog érvényesítése csupán bírósági végrehajtás útján történhet. Így a banknak semmiféle kötelezettsége nem áll fenn a zálogjogosulttal szemben, ideértve a zárolási kötelezettséget is, hiszen a végrehajtás bírósági úton történik. Ilyenkor felmerül a kérdés, hogy felelősséggel tartozik-e a bank azért, hogy a számlát, anélkül hogy zárolási kötelezettsége fennállna, teljesítésre képes állapotban tartsa a kielégítési jog megnyílt és a végrehajtó általi értesítés közötti időintervallumban. A bankok egyértelmű érdeke ezzel kapcsolatban az lenne, hogy a felelősségüket ilyenkor ne lehessen megállapítani a fizetési-számla teljesítésre kész állapotban tartásával kapcsolatosan.⁷⁵ Ennek a megállapítása azonban könnyen előfordulhat a gyakorlatban, hiszen a számlavezető banknak ilyen kötelezettséget – sem jogosultságot – a jogszabály nem állapít meg.

IV. Összegzés

Mindent egybevetve – mint ahogy azt legutóbb a fizetési-számlakövetelésen alapított óvadék, illetve jelzálog esetében megállapítottam – a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítése során, még a zálogjogon belül is kiemelten fontos a zálogkötelezett és a zálogjogosult, a hitelezők és az adósok érdekeinek egyensúlyban tartása. Ezeknek az érdekeknek az érvényesülésére a Ptk. igyekszik ügyelni, ám sok esetben arra jutottam, hogy nem mindig teljesen következetesen. Ezek a legkisebb következetlenségek pedig magukkal vonhatják bizonyos gazdasági társadalmi problémák megjelenését. Ezek a problémák esetleges jövőbeni felmerülésének előrejelzését, illetve azokra megoldási javaslat megfogalmazását tartom a dolgozatom egyik legfontosabb eredményének. Ezeket az eredményeket pedig más jogrendszerek hasonló jogintézményeinek a vizsgálatával, továbbá a hazai és a külföldi bíróságok, (Ausztria, Egyesült Államok) valamint az Európai Bíróság gyakorlatának áttekintésével sikerült elérnem. Igyekeztem továbbá zálogjog történeti fejlődése során szerzett tanulságokból a jövőre nézve következtetéseket levonni. Végezetül munkámat talán annak szentenciájaként is megfogalmazható idézettel zárom, amelyet a Ptk miniszteri indoklása tartalmaz: „A Javaslat fő törekvése, hogy a zálogjog oly módon segítse a hitelfelvételt, hogy hatékony biztosítékot nyújt a hitelező számára, ugyanakkor megfelelő védelemben részesíti a zálogkötelezett tulajdonosi érdekeit.”⁷⁶

⁷⁵ Bodzási B.: i.m. 29. o.

⁷⁶ Általános indoklás a Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971. számú törvényjavaslatához.

Az alimentációs szerződések aleatórius jellegének változása

Történeti és összehasonlító jogi vizsgálatok az új Ptk. perspektívájából*

A szerződési kockázatvállalás kérdéskörében leszögezendő, hogy a szerződésekben – noha különböző fokban – általánosan jelen van a kockázat, vagyis minden szerződés kockázatos, de nem minden szerződés aleatórius.¹

Az alimentáció latin szó, ételmezést, táplálást jelent, a jogtudomány azonban azokat a szerződéseket sorolja e jogügyletek körébe, amelyek magukban foglalják többek között a jogosult megfelelő eltartásához szükséges tevékenységeket – többek között az ételmezést, lakást, fűtést, világítást, valamint az eltartónak szintén kötelezettsége a tartásra jogosult támogatása betegsége és halála esetén is.² A fogalomkörbe tartoznak még azok a szerződési kauzájú jogviszonyok, amelyeknél a járadékszolgáltatásra kötelezett meghatározott pénzösszeg, vagy más, helyettesíthető dolog időszakonként visszatérő szolgáltatására köteles.

A leírtak alapján az 2013. évi V. törvény, vagyis az új Ptk. a tartási és az életjáradéki szerződéseket nevesíti.³

I. A tartási szerződés sajátosságai

A tartási szerződés alapján a tartásra kötelezett, vagyis az eltartó a tartásra jogosult körülményeinek és szükségleteinek megfelelő ellátására, gondozására köteles, amelyért cserébe az eltartottnak (tartásra jogosult) ellenértéket kell nyújtania.

A tartási jellegű szolgáltatásokra való jogosultság olyan vagyoni értékű jog, amely szorosan a jogosult személyéhez tapad és kizárólag általa gyakorolható,⁴ azokat nem köteles mástól elfogadni.⁵ A személyes jelleg mellett a bizalmi ismérv hozható fel. A bírói gyakorlat azonban megengedi a

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián a Polgári Jogi Tagozat III. szekciójában indult. Konzulens: Dr. Benke József adjunktus, Dr. Kecskés László egyetemi tanár.

¹ Nochta Tibor: Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? Jog – Állam – Politika 2011. 87-97. o., Idézi Benke József: A reményvétel. HVG-Orac, Budapest 2011. 391. o.

² 2013. évi V. törvény indokolása, LXVI. fejezet, A tartási szerződés.

³ Nochta Tibor – Kovács Bálint – Nemessányi Zoltán: Magyar polgári jog. Kötelmi jog. Különös rész. Második, az új Polgári Törvénykönyv tervezetére tekintettel átdolgozott kiadás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2008. 204. o.

⁴ BH1995.711

⁵ Nochta – Kovács – Nemessányi: i.m. 207. o.

teljesítési segéd igénybevételét, pl. ha az eltartó kiskorú, a szolgáltatásokat a szülő teljesítheti.

A tartási szerződés további differentia specificái között említhető a járadékszerűség, mert a szolgáltatásokat részletekben, akár naponta lehet nyújtani. A kötelem sajátosságai közé tartozik még a tartós célkötelmi jelleg, valamint a huzamosság, amely magában foglalja a kontraktus aleatórius voltát is, mivel a jogviszony általában az eltartott halálával szűnik meg, így előfordulhat, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között fennálló értékviszony nem arányos. A tartási szerződést határozott időre is ki lehet kötni, amely csökkenti a jogviszony kockázati jellegét.⁶ A felek köthetnek olyan alimentációs szerződést is, amelynél megvizsgálják, hogy a nyújtani kívánt ellenszolgáltatást az eltartó meddig tudja felhasználni a jogosult eltartására, majd ehhez mérten határozzák meg a kontraktus időtartamát.⁷ Ez a kikötés csökkenti a szerencse elemet az eltartottnál, de nem szünteti meg teljesen, mert a jogosult meghalhat a kikötött idő eltelte előtt is, ami ismét azt eredményezné, hogy a haláláig nyújtott tartás nem fedezi az ellenszolgáltatás értékét. Kelemen a jogviszony további ismérveként a szigorúságot említette még, mivel a jogosult megélhetésének biztosításához a megfelelő időben és helyen megvalósuló pontos teljesítés is szükséges.⁸ Az új Ptk. a 6:491. § (1) bekezdésében ellenszolgáltatás teljesítésére kötelezi az eltartottat, tehát alapvetően visszerthes szerződésről van szó.

II. Az alimentációs szerződésekben előforduló szerencseelem

1. A szerencseszerződés jellemzője

Az aleatórius jelleg bővebb kifejtésére a dolgozat elején került sor, az egyes konkrét szerződés típusok megnevezése azonban erre a fejezetre tartozik. A szerencseszerződések tárgya valamilyen jövőben bekövetkezendő eseménytől vagy ténytől válik függővé. Előzetesen csak becsülhető, hogy a szerződés eredménye nyereséges vagy veszteséges lesz-e, illetve, hogy ez melyik félnél fog beállni. Szerencseszerződésről beszélünk fogadás, reményvétel,⁹ játék, valamint az alimentációs szerződések esetében. Ezek közül a fogadás, valamint a játék bírói úton nem, a reményvétel, továbbá az alimentációs

⁶ Vékás Lajos: Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest 2008. 1068. o.

⁷ Kecskés László: A tartási és az életjáradéki szerződés. A díjkitűzés. Kötelezettségvállalás közérdekű célra. In: Gellért György (szerk.): A Polgári Törvénykönyv Magyarázata. II. kötet. Hetedik, javított kiadás. Budapest: CompLex Wolters Kluwer, 20072091. o.

⁸ Kelemen László: Az ellátási kötelem tartalma. In: Szladits Károly (szerk.): Kötelmi jog különös része, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1942. 400. o.

⁹ Ezzel markánsan ellentétes álláspontot képvisel Benke (2011) és Bessenýő (2014), 197.

szerződések bíróilag érvényesíthetők.¹⁰ A tartási szerződések esetében a kötelezett speciális szolgáltatást nyújt, amelyhez a bizonytalanság, illetve a szerencseelem társul. Így a jogviszony időtartama, tartalmi váza nemcsak a szerződés megkötésekor, de még annak ideje alatt sem határozható meg.¹¹

2. Az eltartott, illetve az eltartó oldalán jellemzően előforduló szerencseelemek

A bírói gyakorlat kimondta, hogy az eltartott haláláig kikötött szerződések szerencseszerződéseknek minősülnek.¹² Az eltartott oldalán akkor jelenik meg kockázat, ha az eltartó meghal, és a nyújtott ellenszolgáltatást nem fedezi az eltartó által addig nyújtott tartás. A szerencse jelleg miatt nem vizsgálható az átruházott vagyoni érték és a tartás értékének aránya, valamint a jogosult az utóbb szerzett vagyonát is átruházhatja.¹³ Ekkor az elhalt eltartó (mint örökhagyó) örökösei kötelesek helyt állni mindaddig, amíg a tartás nem fedezi a nyújtott ellenszolgáltatást.¹⁴

Ez az eset fordítva is igaz, az eltartó számára kiszámíthatatlan a jogosult halálának időpontja, tehát a sok költség és erőráfordítás nem biztos, hogy egyensúlyban áll a kapott ellenszolgáltatással. Elmondható tehát, hogy az eltartónak is fennáll a kockázata, ha az általa nyújtott tartás értéke nagyobb, mint a kapott ellenszolgáltatásé.¹⁵ Ekkor felmerülhet benne a szerződés megszüntetésének gondolata.¹⁶ A régi Ptk. előtti bírói gyakorlat teljesen elzárkózott a szerződés megszüntetésétől ebben az esetben, azonban az újabb gyakorlat enyhített a szigoron, és lehetőséget biztosít akkor, ha a kötelezett körülményeiben lényeges változás állt be a szerződéskötés időpontjához képest, s így nem tudná változatlanul teljesíteni a kötelezettségét. Ekkor a felek megegyezésének hiányában lehetőség van a szerződés bíróság általi

¹⁰ Zlinszky Imre – Reiner János: A Magyar Magánjog mai érvényében, Különös tekintettel a gyakorlat igényeire. Franklin-társulat, Budapest 1902. 734-735. o.

¹¹ BH2013.125. Az osztrák legfelsőbb bíróság (OGH) kimondta, hogy a szerencseszerződés tárgya a kockázat vállalása, továbbá – csakúgy, mint a magyar jogban – bizonytalan jövőbeli előny haszonban való reménykedés. Beim Glücksvertrag ist unmittelbarer Vertragsgegenstand die Übernahme eines Risikos, eines Wagnisses. (OGH 02.03.1978 6 Ob530/78.) Benke József: A tartási és az életjáradéki szerződés. In: Csehi Zoltán (szerk.): Az új Polgári Törvénykönyv magyarázata: Kommentár a 2013. évi V. törvényhez. Budapest: Menedzser Praxis Kiadó, 2014. 270. o.

¹² BH1999.22

¹³ Pf.II.20.181/2006/5.

¹⁴ 2013. évi V. törvény 6:493. § (3) bek.

¹⁵ Nincs jelentősége annak, hogy a kötelezett milyen hosszú ideig teljesíti tartást. Pfv.IV.21 976/1996/3.

¹⁶ Kecskés: i.m. 2094. o. BH1976.212 A kötelezett halála a jogviszonyt még nem szünteti meg. A jogutódnak viszont az örökhagyó tartozásaiért fennálló felelősség szabálya szerint helyt kell állni.

módosítására a *clausula rebus sic stantibus* elve alapján. A bírói szerződésmódosítás lehetősége azonban szűkebb körben érvényesülhet a szerződés (főként) létfenntartó jellege folytán.¹⁷

A módosítás oka lehet még a felek körülményeiben beállott személyes, tárgyi, pszichikai jellegű változás,¹⁸ de előfordulhat, hogy a jogosult hozzáállásából adódhat ilyen körülmény.¹⁹ Amennyiben a felek viszonya megromlik, valamint akkor, ha az eltartott visszautasítja a nyújtani kívánt tartást, ezek az okok még nem eredményezhetik a szerződés megszüntetését, és azt nem is kényszerítheti ki ilyen módon a jogosult.²⁰ Ez esetben a bíróság elsősorban a tartási szerződést életjáradéki szerződéssé alakítását kísérelheti meg.

Felmerül a kérdés, hogy ki tartja el a jogosultat, ha az eltartó örökösök nélkül hal meg. A Ptk. kimondja, hogy örökös hiányában az állam a szükségképpen örökös,²¹ a jogosult így továbbtartási igényét – abban az esetben, hogyha az általa nyújtott ellenszolgáltatás értéke meghaladja az elhalt eltartó által nyújtott tartás értékét – az állammal szemben érvényesítheti. Azonban az eltartottnak még a jogviszony kezdete előtt mérlegelnie kell, hogy megköti-e a tartási szerződést olyan eltartóval, akinek nincsenek örökösei. Ez beletartozik az ügyleti kockázatba.

III. Az ellenszolgáltatás reményében nyújtott tartás

Az aleatórius jelleg e szerződéseknél a legmeghatározóbb, és bár sem a régi, sem pedig az új Ptk. nem rendelkezik róla *expressis verbis*, gyakorlati jelentősége meghatározó.²² A jogviszony értelmében, írásbeli szerződéskötést mellőzve, a fél a másik számára, – anélkül, hogy fennállna a törvényes tartási kötelezettség, – tartást nyújt valamely jövőbeni ellenszolgáltatás nyújtása reményében, amely jellemzően az örökössé nevezés. Mivel fennáll az ellenszolgáltatás reménye, a jogviszony visszterhes.²³

¹⁷ Kecskés: i.m. 2096. o.

¹⁸ Kecskés: i.m. 2104. o.

¹⁹ Miniszteri Indokolás, (1959) 464.

²⁰ BH2002.14; BH1995.712. Ha az eltartó a szerződés szerinti teljesítésre készen állt, de még sem tudta megtenni, mert pl. az eltartott nem tartott rá igényt, a szerződés akkor is teljesedésbe megy. Pfv.I.21.439/2010/16.

²¹ 2013. évi V. törvény 7:74. § (1) bek.

²² Az Mtj. idejében fennálló gyakorlat, akkor is jogosnak tartotta az eltartott reményét az ellenszolgáltatásra, ha az eltartott kijelentette, hogy hálás lesz a tartásért. Vadász Lajos (szerk. és jegyzetekkel ellátta) – Szentkúthy István – Cserta Kálmán: Magánjogi Törvénykönyvünk és élő tételes jogunk. II. kötet. Kötelmi és öröklési jogunk. Attila-nyomda, Budapest 1930. 244. o.

²³ Kelemen: i.m. 391. o. Az ellenszolgáltatás reményében nyújtott tartást Kelemen a szolgálati szerződések körébe sorolja. (C.2935/1928.J.H.III.463.C.4341/1925. Id. Almási: II.

A kockázat abban rejlik, hogy az eltartó egy ígéretre, vagy pedig a jövőbeni szolgáltatás reményére alapozza a szerződés érvényes fennállását. A reményt az eltartott kifejezett ígérete indokolhatja, de előfordulhat az is, hogy az eltartott elfogadja a tartást, tudván az eltartó teljesítésének okáról. Probléma akkor merül fel, ha az eltartott nem váltja be ígéretét, tehát nem nyújt ellenszolgáltatást. Az eltartottat védi a PK 89. számú állásfoglalás b) pontja, amelyet a Kúria²⁴ az új Ptk. alkalmazása körében is irányadónak tekint, lehetővé teszi, hogy hagyatéki hitelezőként lépjen fel ez esetben,²⁵ még akkor is, ha közeli hozzátartozókról van szó.²⁶

1. Az ingatlan tulajdonjogának átruházása, mint ellenszolgáltatás

Mint leggyakrabban átruházott ellenértékért, az új Ptk. – a régivel ellentétben – az ingatlanért cserébe elsősorban megfelelő biztosíték adását követeli meg, azonban, ha az eltartó e lehetőséggel nem él, úgy az eltartott kérelmére ingatlan-nyilvántartásba be kell jegyezni a tartási jogot.²⁷ A kötelezett a biztosíték adásával lehetővé teszi, hogy az ingatlant ingatlanpiacon könnyebben lehessen értékesíteni, így nem szükséges bejegyezni a vevők aspektusából visszatartó hatású tartási (vagy az életjáradéki jogot).²⁸ Az eltartó nem, illetve nem megfelelő teljesítése esetén a jogosult kielégítést kereshet vagy a biztosítékból, vagy – tartási jog bejegyzése esetén – az ingatlanból, így küszöbölve ki az eltartott kiszolgáltatott helyzetét.²⁹ Ha az ellenszolgáltatás tárgya lakásbérleti jogviszony, illetve kedvezményes vételáron való megvásárlás lehetősége, – a tartási szerződés kockázati jellege miatt – nem releváns, hogy az eltartó azt milyen hosszú időn át teljesített tartás fejében szerezte meg.³⁰

A gyakorlatban igencsak jellemző, hogy a kapott ingatlant a kötelezett átruházza, elajándékozza, esetleg elcseréli.³¹ Ez esetben az eltartó személyes kötelezett lesz, az új tulajdonosnak dologi kötelezettként kell majd helytállni, az eltartó szerződésszegése esetén, vagyis túrnie kell, hogy a jogosult az

877.) A joghatályos nyilatkozat tételére képtelen, cselekvőképességet kizáró gondnokság személy ígérete is visszerhességet jelent. Kecskés: i.m. 2112. o.

²⁴ 1/2014 (III.3.) PJE jogegységi határozat 1. pontja

²⁵ Kecskés: i.m. 2112. o.

²⁶ Kőrös András: LXVI. Fejezet A tartási szerződés. In: Petrik Ferenc (főszerk.) – Wellmann György (szerk.): Polgári jog. Kötelmi jog. Harmadik, negyedik, ötödik és hatodik rész. Az új Ptk. magyarázata VI/VI. HVG-Orac, Budapest 2013. 395-396. o.

²⁷ 2013. évi V. törvény, 6:494. § (1) bek.

²⁸ Vékás: i.m. 1072. o. BH1988.103 Megszűnik az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett tartási jog az eltartott halálával.

²⁹ 2013. évi V. törvény 6:494. § (2) bek.

³⁰ LB.Pfv.II.20.569/2007/4.

³¹ Kecskés: i.m. 2103. o.

ingatlanból végrehajtás útján kielégítést keressen. A kielégítés összegét a lejárt, a nyújtani elmulasztott, továbbá a jövőben esedékes szolgáltatások együttes pénzbeli értéke alapján határozzák meg.³² A személyes kötelezettnek továbbra is teljesítenie kell a szerződésben foglalt kötelezettségét.³³

Az eltartott biztosítéka lehet az átruházás haszonélvezeti jog fenntartásával is választható módja. Ekkor a tulajdonos eltartó csak akkor használhat és szedheti a hasznokat, ha a haszonélvező eltartott e jogokkal nem él. Mindezen jogok további biztosítására elidegenítési és/vagy terhelési tilalom is bejegyezhető, amelyet kikötni csak a tulajdon átruházáskor, tehát a tartási, életjáradéki jog bejegyzésével egyidejűleg lehet. Az eltartott kockázatát ez csökkenti a legjobban, mivel ha a jogokat e tilalmak figyelmen kívül hagyásával gyakorolják, úgy az semmisséget eredményez. A tilalom jogosultjának adatain kívül fel kell még tüntetni, hogy mely jog biztosítására szolgálnak.³⁴

Az ingatlan tulajdonjogának átruházása nem sértheti a kötelesrészre jogosultak, valamint a hitelezők érdekét. A régi Ptk. miniszteri indoklása még a ténylegesen teljesített tartás értékét meghaladó vagyont tekintette alapnak a kötelesrész kiszámításánál, azonban az újabb bírói gyakorlat szerint az átruházott ingatlan a számításnál nem vehető figyelembe.³⁵

Az 1959. évi IV. törvény nem adott lehetőséget először megfelelő biztosíték adására, valamint a telekkönyvbe való bejegyzést is csak lehetőségként említette, ám meg kell említeni, hogy az új Ptk. sem teszi a bejegyzést kötelezővé, csupán csak az eltartott kérelmére. Az átruházást – csökkentve a szerencsejellegét – határozott időre is ki lehet kötni, érvényesítve a dispozitivitás elvét.³⁶ Az Mtj. először kikötményként szabályozta az ingatlanátruházást. Rendelkezett afelől is, hogyha az ingatlanban a kikötményes az eltartottal együtt lakott, a jogosultnak gondoskodnia kellett a lakható állapot fenntartásáról, és az ingatlan pusztulása esetén más lakást biztosítani az eltartó számára.³⁷

2. Többalanyúság az eltartottak esetében

³² Delbó Erika: A tartási, az életjáradéki és az öröklési szerződés. *Res Immobiles* 2010. 1-2. sz. 51. o. Vhr. 28. § (1) bek. A tartási jogot az egész tulajdonra, egész tulajdoni illetőségre, továbbá eszmei hányadra lehet bejegyezni.

³³ Kovács: i.m. 207. o.

³⁴ Vhr. 28. § (2) bek., Delbó: i.m. 51. o.

³⁵ Kecskés: i.m. 2096. o.

³⁶ Miniszteri Indokolás (1959) 463.

³⁷ Vadász – Szentkúthy – Cserta: i.m. 241. o.

A többalanyú kötelmeket a Ptk. az általános kötelmi részben említi, viszont speciálisan a tartási szerződésekre vonatkozóan a 6:493. § (2) tartalmaz rendelkezéseket, amely e szerződések többalanyúságának problémakörét szabályozza az eltartotti oldalon.

Ha felek a tartási szerződést több jogosult javára kötötték meg, azonban az egyikük meghal, a törvény alapján a túlélő eltartottak változatlan tartalommal igényelhetik a szolgáltatást.³⁸ Kockázatot csökkentő rendelkezést fogalmaz meg a Ptk., amikor az általános kötelmi szabályokra tekintettel kizárja a jogosulti egyetemlegességet.³⁹ A tartás fogalmával ellentétben állna, ha a követelés úgy illethetné meg az eltartottakat, hogy bármelyikük követelheti az egész szolgáltatást, azonban a kötelezettet egyszeri teljesítéssel, valamint akármelyik jogosult kielégítésével szabadulna kötelezettsége alól,⁴⁰ így a többi jogosult elesne az ellenszolgáltatás fejében nekik járó tartástól.

Alkalmazható az együtteség szabálya, – ami szintén a kötelelem aleatórius jellegét enyhíteni hivatott – amely a nem osztható szolgáltatások esetében jelentős, ugyanis ilyenkor valamennyi jogosult kezéhez kell teljesíteni.⁴¹ A 6:493. § (2) bek. pedig úgy rendelkezik, hogy „ha a körülményekből más nem következik” kikötést, illetve hozzáteszi a megszokott életvitelhez elengedhetetlen szolgáltatások követelésének lehetőségét.⁴² Ezen oszthatatlan szolgáltatások – mint például a lakáshasználat vagy a rezsiköltségek viselése – továbbra is teljes egészében igényelhetők.⁴³

Ha a szerződés tárgya osztható szolgáltatás, minden jogosult követelheti az őt megillető részt, mely kétség esetén a szolgáltatás egyenlő mértékét jelenti.⁴⁴ Utóbbi rendelkezést, a kódex szintén a 6:493. § (2) bekezdésben erősíti meg, amikor kimondja a túlélő jogosult arányos követelésére fennálló igény fenntartását.⁴⁵ Osztható szolgáltatásnak számít pl. az élelmiszer, mely a túlélő eltartottat ugyanolyan arányban illeti meg, így a ráeső részt követelheti az eltartótól.⁴⁶

3. Többalanyúság a kötelezettek estében

Természetesen a kötelezetti oldalon is előfordulhat több szerződő fél. Érdemes e szegmensnél is a Ptk. általános kötelmi szabályait vizsgálni elsősorban. Az eltartott követelheti mindegyik kötelezettől a ráeső részt,

³⁸ 2013. évi V. törvény, A tartási és az életjáradéki szerződés, Indokolás.

³⁹ Benke: A tartási és az életjáradéki... 299. o.

⁴⁰ 2013. évi V. törvény 6:33. § (1) bek.

⁴¹ 2013. évi V. törvény 6:32. §

⁴² 2013. évi V. törvény 6:493. § (2) bek.

⁴³ Körös: i.m. 390. o.

⁴⁴ 2013. évi V. törvény 6:31. §

⁴⁵ 2013. évi V. törvény 6:493. § (2) bek.

⁴⁶ Körös: i.m. 390. o.

amely kétség esetén a tartás egyenlő arányban való igénylését jelenti.⁴⁷ Ellentétben az eltartotti oldallal, a tartási szerződés kötelezeti oldalán előfordulhat egyetemlegesség.⁴⁸ Nem osztható szolgáltatások esetében a teljesítés bármelyik kötelezettől követelhető, osztható szolgáltatásnál pedig az eltartott bármelyik kötelezettől követelheti a teljesítést. Amennyiben valamelyik egyetemlegesen kötelezett teljesít, annak erejéig az eltartottal szembeni kötelezettség megszűnik.⁴⁹

E tekintetben kockázati elemként merül fel az a kérdéskör, mely az osztható szolgáltatás egyetemleges vagy osztott voltaival foglalkozik. Benke szerint, mivel a tartási szerződések megkötésekor sokszor az eltartott létfenntartásáról van szó, így indokolt lett volna az új Ptk. –nak kifejezetten meghatározni az osztott szolgáltatás egyetemlegességét. Így a jogosult akármelyik eltartótól követelhetné a tartást, míg oszthatóság esetében csak az adott eltartóra eső részért léphet fel. Véleménye szerint a megoldás a diszpozitivitásban, azaz a felek egyetemleges kötelezeti jogállásra vonatkozó megállapodásának lehetőségében kereshető.⁵⁰

III. A bírói gyakorlat

A többalanyúság leggyakoribb esete az, amikor akár eltartóként, akár eltartottként házastársak kötnek szerződést. A bírói joggyakorlatban az eltartott oldalán felmerülő szerencseelem mérséklésére született megoldás. Ha a házastársak köteleztként szerződnek, és később elválnak, majd az egyik kötelezett elköltözik az addigi közös ingatlanból, előállhat az a helyzet, hogy az elköltöző eltartó nem kívánja tartási kötelezettségét a továbbiakban teljesíteni, és az ingatlanban maradó kötelezett sem szeretné ugyanazzal a tartalommal fenntartani a jogviszonyt. Ilyenkor – a Ptk. 6:495. § (2) bek. alapján – a fennálló tartási szerződést részben életjáradéki szerződéssé lehet változtatni az elköltözött vagy a volt házastárs szempontjából.⁵¹ Azonban ha ez sem vezet eredményre, a bíróság megszünteti a szerződést az egyik eltartó

⁴⁷ 2013. évi V. törvény 6:28. § (1) bek.

⁴⁸ Tartási kötelezettség, amelyet ellenérték fejében szerződésileg többen vállaltak, a szolgáltatás természeténél fogva egyetemleges. (C.747/931.) sz. jogeset Oswald István: Polgári Jogesetlexikon, Magánjog – Hiteljog – Eljárási jog, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1937. 326. o.

⁴⁹ 2013. évi V. törvény 6:29. § (1)-(2) bek. A kötelezettek közül – egyetemlegesség esetén – ha az egyik teljesít, az ellenérték másik kötelezettre eső részét attól követelheti. (C.1948/929.) Oswald: i.m. 329. o.

⁵⁰ Benke: A tartási és életjáradéki... 306. o.

⁵¹ BH2000.491, Orosz Árpád: Bírói gyakorlat füzetek 8. Tartási, életjáradéki és öröklési szerződések, Opten Informatikai Kft., 2013. 59. o.

BH1978.119, Ha a házasságot felbontják, az így megváltozott helyzet miatt a tartási szerződést a felek vagy a bíróság módosíthatják, illetve megszüntethetik.

és eltartott között, és az elszámolásról való rendelkezés mellett módosítja a még kötelemben maradt eltartó tekintetében a szerződést.⁵²

Szintén a jogosulti oldalról vizsgálva a kockázatot, a házastársak valamelyikének halála nem jelenti azt, hogy az addig nyújtott szolgáltatások a felére mérséklődnek.⁵³ Ha a szolgáltatás tartalmának csökkentését illetően bírói szerződésmódosításra kerülne sor, ennek megállapításához először a felek szerződésbeli akaratát kell figyelembe venni, majd a személyi, vagyoni és jövedelmi viszonyokat.⁵⁴ A tartási szerződés az eredeti tartalommal is fennmaradhat.⁵⁵

Az eltartott házastársak a tartás fejében szolgáltatott ellenértékért mindketten felelősséggel tartoznak, a szolgáltatást nyújtó fél nem eshet el az ellenértéktől csak azért, mert az egyik házastárs vagyon hátrahagyása nélkül halt meg.⁵⁶ A fent említett együtteség szabályának megfelelő alkalmazásával ezért az „egységes és meg nem osztható” szolgáltatást a túlélő házastárs követelheti.⁵⁷

⁵² Benke: A tartási és az életjáradéki... 298. o.

⁵³ Az Mtj. 1476. § még így rendelkezett, nevezetesen: Ha a kikötményt az átruházó és házastársa javára állapították meg, az egyik jogosultnak halála után a túlélő az oszthatatlan szolgáltatásokat – különösen a lakást – egészben, az oszthatókat csak felerészben követelheti. Egészben követelheti az osztható szolgáltatásokat is, ha oly tárgy fenntartására vagy használatára szolgálnak, amely neki egészben jut. Vadász – Szentkúthy – Cserta: i.m. 242. o.

⁵⁴ Kecskés: i.m. 2016. o.

⁵⁵ Vékás: i.m. 1071. o. Felmerült olyan eset is, amikor több jogosult közül az egyik meghal, a szerződés terjedelme változik, mivel az élő eltartottra koncentrálódik. A szolgáltatás jellege szerinti különbséget, és az ezekből eredő joggyakorlat béli differenciálódást próbálja kiküszöbölni a 2008. évi Vékás-féle Szakértői Javaslat az új Ptk.-hoz.

⁵⁶ Benke: A tartási és az életjáradéki...298. o.

⁵⁷ Raffay Ferencz: Magyar Magánjog kézikönyve, harmadik, jelentékenyen bővített és átdolgozott kiadás. Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest 1909. 336. o.

1. A kockázat kiküszöbölését elősegítő bírói gyakorlat

1.1. Jóerkölcsbe ütköző alimentációs szerződés

Jóerkölcsbe ütköző az ügylet, – és ekként a Ptk. 6:96. §-a szerint semmis – ha az az általános társadalmi megítélés szerint elfogadhatatlan és tisztességtelen. A szerződés tárgya, a kötelezettség típusa, esetleg az ezért felajánlott ellenszolgáltatás ez esetben a bevett szokásokat, erkölcsi normákat nyilvánvalóan sérti.⁵⁸ A bírói gyakorlat már a régi Ptk. megjelenését követő években⁵⁹ kialakította állásfoglalását az egyik leggyakrabban előforduló problémakörre, miszerint nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütközik, ha az eltartó úgy köt szerződést, hogy tisztában van az eltartott halálos betegségével és ebből következően alappal számíthat a korai elhalálozásra. Orvos és egészségügyi szakdolgozó, illetve ezek hozzátartozói rendszeres gyógykezelés alatt álló, – valamint az arra rászoruló – beteggel tartási, életjáradéki és öröklési szerződést nem köthetnek.⁶⁰ Ha a jogosult azonban váratlanul hal meg, illetve akkor, ha a kötelezettnek tudomása volt egy már meglévő betegségről, de abból nem lehetett következtetni a hamar bekövetkező halálra, úgy ezen eseteket a bíróság nem értékeli úgy, mintha az eltartott számított volna a jogosult korai halálára.⁶¹ Az utóbbi esetben megemlítendő, hogy a hamar bekövetkező halál tudomásának ellenére a jogviszony szerencsejellege még fennáll, ugyanis továbbra sem tudják a felek, hogy az eltartott mikor fog elhalálozni, így az eltartónak továbbra bizonytalan ideig kell teljesítenie kötelezettségét.⁶²

Nem sérti az erkölcsi normákat, ha a szerződést az eltartott gyógyíthatatlan betegségéről tudva, ám a jogosult kifejezett kívánságára kötik meg, és így az ő gondozásának és ápolásának költségeit az eltartott maradéktalanul magára vállalja.⁶³ Nem semmis a szerződés továbbá akkor sem, ha a kötelezett annak megkötése előtt is jelentős mértékű tartást, szolgáltatást nyújtott,⁶⁴ illetve, ha szerződéskötés előtt az eltartó meg szeretné ismerni a jogosult

⁵⁸ Kovács: i.m. 2043. o.

⁵⁹ Még a Törvénykönyvek előtt kialakult gyakorlat szerint nem volt jóerkölccsel ellentétes, amikor az életjáradék szolgáltatását azért rendelték el a felek, mert köztük régebben nemi viszony állt fenn. (C.1438/930.) Osvald: i.m. 73. o.

⁶⁰ (PJD IV. 97), 11/1972. (VI.30.) EüM rendelet 18. §

⁶¹ XLIX. fejezet. A tartási és életjáradéki szerződés. In: Török Gábor – Boóc Ádám (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázata. IV. kötet. A kötelmi jog. Különös rész. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest 2006. CD-ROM 521. o.; BH1979.416

⁶² Pfv.II.22.759/1999/4.

⁶³ BH2002.267

⁶⁴ BH1979.416

körülményeit.⁶⁵ Ez érthető, hiszen a kötelezett éppen az üzleti kockázatot szeretné így felmérni, csökkentve ezzel a szerencsejelleget.

A szülő tartását megoldhatja saját vagyonából, de az sem kizárt, hogy az egyébként törvényes tartásra kötelezett gyermekeivel tartási, életjáradéki szerződést kössön. Nem minősül jóerkölcsbe ütközőnek, ha a szülő egy vagy több olyan gyermekével köt tartási szerződést, akik egyrészt a szülő kívánalmaihoz igazodó tartást képesek és hajlandók is nyújtani, másrészt adott esetben akár többet, mint amennyire a törvényes tartás alapján kötelezhetőek volnának. Így azok a testvérek, akik nem kötötték meg a szerződést, mentesülnek a tartás teljesítése alól, viszont amennyiben a szülőnek egyetlen ingatlanvagyon van, és ezt nyújtja a tartásért ellenszolgáltatás gyanánt, a testvérek nem hivatkozhatnak a jogviszony semmisségére az öröklés megnyíltakor.⁶⁶

Ugyanilyen törvényes tartási kötelezettség áll fenn a házastársak esetében, akik szintén köthetnek visszerthes jogviszonyt azzal a kikötéssel, hogy a törvényen alapuló tartás, illetve életjáradék értékét meghaladó szolgáltatások nyújtását a különvagyonból kell fedezni.⁶⁷ Amennyiben az élettársak a gyógyíthatatlan betegség – és így a halál előreláthatóan bekövetkező időpontjának – tudatában kötnek szerződést úgy, hogy az eltartó teljes mértékben állja a költségeket – mentesítve mintegy a törvényes tartásra kötelezetteket a teljesítéstől, – a jogviszony nincs ellentétben a társadalmi felfogással.⁶⁸

Napjainkban észre kell venni, hogy a nyugdíjkassza prognosztizálható kiürülésével megszűnő ellátás helyét a törvényes tartáson alapuló hozzátartozói segítségnyújtás és az öngondoskodás kell, hogy átvegye majd. Ehhez igazodik már az új Ptk. is, amikor a Családjogi Könyvben – a rokонтartás keretében – rendelkezik a felmenő leszármazó általi tartási kötelezettségéről. Igaz, hogy a Ptk. nem hoz a Családjogi Törvénykönyvhöz (továbbiakban: Csjt.) képest e tekintetben nagy változást, ám részletesebben írja le a kötelezettségek irányát, tartalmát – s mindezt nemcsak az egyenesági rokonokkal szemben.⁶⁹ Elsősorban a szülő gyermekeinek van tartási kötelezettsége felmenőjével szemben, akik hiányában a távolabbi

⁶⁵ XLIX. fejezet. A tartási és életjáradéki szerződés... 522. o.

⁶⁶ BH2007.188. BH2009.295 Tartási szerződés semmisségének megállapítását az kérheti, akinek ehhez elismerhető jogi érdeke indokolja.

⁶⁷ Körös: i.m. 387-388. o.

⁶⁸ Köles Tibor: XVII. fejezet A tartási és az életjáradéki szerződés. In: Petrik Ferenc (szerk.): Polgári jog. Kommentár a gyakorlat számára, 2. kiadás, HVG-Orac, Budapest 2012. 1572. o. Jóerkölcsbe ütközik, ha az élettárs a másik fél súlyos, gyógyíthatatlan betegségének, valamint a halál közeli időpontjának tudatában köti meg a szerződést. BH2002.310

⁶⁹ Szeibert Orsolya: XX. fejezet. A rokонтartás közös szabályai. In: Petrik Ferenc – Körös András (szerk.): Az új Ptk. magyarázata III/VI. Polgári jog. Családjog. Második, átdolgozott, bővített kiadás. HVG-Orac, Budapest 2014. 343. o.

leszármazókat kötelezi a törvény, úgy, hogy elsősorban a közelebb álló rokon kötelezettsége az elsődleges.⁷⁰

A törvényen alapuló tartásnak a szerződéssel szemben mindig előrébb kell állnia, ellenkező esetben felmerülhetne fedezetelvonás jellege pl. akkor, ha a kötelezett a fennálló törvényes tartási kötelezettsége ellenére olyannal köt szerződést, akivel kötelezettsége nem áll fenn, vagy a sorban hátrébb álló törvényes jogosulttal köt szerződést, elvonva ezzel az ellátás fedezetét a sorrend alapján előrébb álló rokonoktól. Azonban vannak olyan esetek is, melyeknél megfigyelhető az ex lege, illetve az ex contractu tartási kötelezettségek kollíziója. Amikor pl. a törvényes kötelezett a sorrend alapján előrébb álló törvényes tartásra jogosulttal köti meg az ügyletet. Ekkor adott esetben az ingyenes tartási szerződés megkötéséről is szó lehet, a közeli hozzátartozók esetében fennálló ingyenesség vélelmének kikerülésével.⁷¹ A törvény világosan ezért rendelkezik a „ha a körülményekből más nem következik” vélelemről.

A törvényes tartás intézményének folyamatos kiépülésén kívül előtérbe kerülhetnek a gondozási, valamint az otthonházban nyújtott tartási szerződések is, elérve, hogy a Ptk. valamennyit nevesítse és részletesen szabályozza majd, megbontva ezzel a gondozási szerződéssel kapcsolatban már kialakult bírói gyakorlatot. Nem kellene e téren sem figyelmen kívül hagyni a külföldi jogot, ugyanis a fent írtak szerint különösen pl. a svájci jogban teret hódítanak az állami, illetve magángondoskodási intézmények.

1.2. A laesio enormis kizárása

Az alimentációs jogviszonyok szerencsejelleget többek között az is adja, hogy – a határidőre kikötött szerződések kivételével – nem lehet előre meghatározni, hogy a szolgáltatás eltartott életéhez igazodó futamideje mekkora lesz. Előfordulhat ilyenkor, hogy az eltartott által nyújtott ellenszolgáltatás értéke nagyobb, mint amennyi a tartás értéke volt, különösen, ha az eltartott szerződéskötés után rövid idővel meghal. Pl. az örökösök ilyenkor a feltűnő értékaránytalanságra hivatkozva indítanak pert, ám a kialakult bírói gyakorlat, továbbá a Ptk. 6:98. § (1) is leszögezi, hogy csupán erre hivatkozva, illetve a jogviszonyból fakadó kockázatokat vállalva nem támadható meg a szerződés.⁷² A szolgáltatás és ellenszolgáltatás esetleges „feltűnő” mértéket elérő, a szerződés megkötésekor fennálló bizonytalan aránytalansága az ügylet természetéből következik. Más érvénytelenségi – semmisségi – ok hiányában viszont akkor, ha ez a

⁷⁰ 2013. évi V. törvény 4:196. §

⁷¹ Benke: A tartási és az életjáradéki... 299. o.

⁷² BH1995.644; 2013. évi V. törvény 6:98. § (1) bek.

szerződéskötéskori bizonytalan aránytalanság bizonyosan megállapítható, a szerződés sikeresen megtámadható.⁷³

A szerencseszerződéseket természetüknél fogva tehát *laesio enormisra* hivatkozva megtámadni nem lehet,⁷⁴ amely szintén növeli a kockázatot.⁷⁵ A francia „*aléa chasse la lésion*” (az aleatórius elem kizárja a laesiót) elv alapján, a kockázatos ügyleteknél fennáll egy pszichológiai elem, illetve egy matematikai elem. Előbbi szerint, aki ilyen ügyletet köt, az később nem hivatkozhat veszteségére, az utóbbi pedig kimondja, hogy nem lehet meghatározni a kockázatos ügyletet képező szolgáltatás pontos értékét.⁷⁶ A *laesio* szerencseügyleteknél való alkalmazhatóságát az osztrák, illetve olasz jog szintén kizárja.⁷⁷ A szerződés tartalmába tartozik a már fentebb is említett (1.1) *conventio tacita*, vagyis a hallgatólagos lemondás a szerződés *ex tunc* hatályú felbontása, így a *laesio* tekintetében.⁷⁸ A felek egymással szemben akkor léphetnek fel igényekkel, ha az eredménynek szándékosság vagy vétkes gondatlanság a kiváltója, ám a diszpozitivitás itt is érvényesül, így a felek eltérően is rendelkezhetnek a felértúli sérelem megtámadhatóságáról.⁷⁹

1.3. Színlelt szerződés

Gyakran előfordul olyan eset, hogy a szülő a gyermekét, esetleg más leszármazóját ki szeretné tagadni a kötelesrészből, melynek érdekében – érvényes ok híján – tartással leplezett ajándékozási szerződést köt. Ez a szerződés semmisségére vezethető körülmény, azonban jogvita esetén a felek jogviszonyának tartalmát a leplezett szerződés alapján kell megítélni.⁸⁰ Tehát, ha bizonyítják a tartási szerződés színleltségét, az ajándékozásra vonatkozó rendelkezések válnak alkalmazandóvá, biztosítva így a leszármazóknak juttatandó kötelesrészt.⁸¹

2. Az életjáradéki szerződés

2.1. Az életjáradéki szerződés elhatárolása a tartási szerződéstől az aleatórius jelleg szempontjából

⁷³ Pfv.I.20.252/2013/4. szám

⁷⁴ Az elvet Leyser támasztotta alá (Benke: A reményvétel... 243. o.), továbbá az olasz Codice Civile is kimondja, hogy az aleatórius jogviszonyoknál nem lehet alkalmazni a *laesio enormis* intézményét. (Benke: A reményvétel... 154. o.)

⁷⁵ Benke: A reményvétel... 154. o.

⁷⁶ Pókecz Kovács Attila: A felértúli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben. Jura 2014. 2. sz. 120. o.

⁷⁷ Pókecz: i.m. 121., 123. o.

⁷⁸ Benke: A reményvétel... 154-155. o.

⁷⁹ Benke: A reményvétel... 248. o.

⁸⁰ 2013. évi V. törvény 6:92. § (2) bek.

⁸¹ Körös: i.m. 387-388. o.

Mind a régi, mind az új Ptk. szerint a tartási szerződés szabályait kell alkalmazni,⁸² többek között a szerződés írásbeliségére, ingyenességére, módosításra, megszüntetésre, szolgáltatás biztosítására.⁸³ A kódex rendelkezése alapján a járadékszolgáltatásra kötelezett a járadékszolgáltatásra jogosultnak, annak haláláig, meghatározott pénzösszeg vagy más helyettesíthető dolog időszakonként visszatérő szolgáltatására, a járadékszolgáltatásra jogosult ellenérték teljesítésére köteles.⁸⁴ Lényeges különbség, hogy ha megromlik a felek közötti bizalmi viszony, az még nem jelenti, hogy az életjáradéki szerződést módosítani, vagy megszüntetni kellene.⁸⁵ A régi Ptk. a pénzösszeg mellett még terménymennyiséget jelölt meg szolgáltatás tárgyául, azonban az új Ptk.-ban a jogalkotó csupán tágabb körben határozta meg a szolgáltatások lehetőségét. Ezek lehetnek többek között pénz, helyettesíthető dolog, ezek vegyesen, értékpapír, mezőgazdasági, élelmiszeripari termények, esetleg bányahozam.⁸⁶

Az új Ptk. – ellentétben a régivel – meg is határozza, hogy az időszakonkénti teljesítést havonta kell eszközölni, de a felek mást is kiköthetnek. E diszpozitív jelleg ugyanúgy érvényesíthető a jogosult haláláig történő járadékszolgáltatás tekintetében, mellesleg e rendelkezést az új Ptk. – csakúgy, mint a „helyettesíthető dolog” kifejezés esetében – az Mtj.-hez hűen alakította, a régi Ptk.-ban ez nem szerepelt.⁸⁷ A XX. század elején pl. a járadékfizetés mikéntjére nem volt expressis verbis rendelkezés, azt a szolgáltatás természetéhez igazították.⁸⁸

Az életjáradéki szerződés – a tartási szerződéshez hasonlóan – akkor szűnik meg a kötelezett halálával, ha az addig nyújtott járadék együttesen fedezi a jogosult által nyújtott ellenszolgáltatást,⁸⁹ ellenkező esetben a kötelezett örököseinek kell helytállni, amíg az értékeket kiegyenlítik. A felek nemcsak a hitelező (járadékszolgáltatásra jogosult), adós (járadékszolgáltatásra kötelezett), hanem harmadik személy haláláig is megállapodhatnak járadékszolgáltatásban.⁹⁰ Harmadik személy javára kikötött járadékszolgáltatás expressis verbis kimondása az SzJ-ben is visszaköszön. Az Mtj. alapján, a járadékszolgáltatásra való jogosultság csak akkor száll a jogosult vagy harmadik személy örököseire, ha a jogviszony visszterhes volt,

⁸² 1959. évi IV. törvény 591. § (2) bek., 2013. évi V. törvény 6:497. § (3) bek.

⁸³ Kőrös: i.m. 397. o.

⁸⁴ 2013. évi V. törvény 6:497. § (1) bek.

⁸⁵ BH2000.105

⁸⁶ Benke: A tartási és az életjáradéki... 315. o.

⁸⁷ Mtj. 1477. §: „Aki életjáradék szolgáltatására van kötelezve, azt kétség esetében a jogosultnak élete fogytáig köteles szolgáltatni Vadász – Szentkúthy – Cserta: i.m. 244. o.

⁸⁸ Zlinszky – Reiner: i.m. 739. o.

⁸⁹ BH2000.404

⁹⁰ Raffay: i.m. 355. o.

ingyenesség esetében nem.⁹¹ Ha a jogosult megérte annak az időszaknak a kezdetét, amelyre a járadékot a kötelezettnek még nyújtania kellett, de a jogosult anélkül halt meg röviddel ezután, hogy azt szolgáltatták volna, örökösei arányosan igényelhetik a ki nem szolgáltatott járadékot, amennyiben ilyen esetben a kötelezett teljesített, az vissza nem követelheti.⁹²

2.2. Az aleatórius jelleg esetei az életjáradéki szerződéseknél

Mivel az életjáradéki szerződésre a tartási szerződés szabályait kell alkalmazni, így elmondható, hogy a járadékszolgáltatásra kötelezett oldalán a tartási szerződésnél fennálló főbb kockázati elemek jelennek meg.

A kötelezettet védelme szempontjából azonban jelentős – a Ptk.-ban külön kifejezésre is kerülő rendelkezés – amely kimondja, hogy a jogosult nem érvényesítheti bírósági úton a hat hónapnál régebben lejárt és alapos ok nélkül nem követelt járadékot,⁹³ kivéve akkor, ha késedelmét ki tudja menteni. A hat hónapos határidőre megfelelően lehet alkalmazni az elévülés nyugvásának, illetve megszakadásának szabályait.⁹⁴ A Törvénykönyvek előtti jogban leginkább az évtizedek alatt nem érvényesített járadékot tekintették „elengedettnek”, mivel az utólagos, valamint egyszerre nagyobb összeg kifizetését jelentő szolgáltatás a kötelezett vagyoni helyzetének csorbulását, esetleg csődjét idézte volna elő.⁹⁵

E rendelkezés célja, hogy megakadályozza a jogosult tőkefelhalmozását, viszont, ha a kötelezett azt utólag kifizeti – mint naturalis obligatio – a visszakövetelés tartozatlan fizetés címén nem lehetséges.⁹⁶ Azonban e helyzet fordítva is igaz, vagyis a kötelezett nem törlesztheti az elmaradt járadékfizetést a korábbi szolgáltatásokhoz viszonyított túlfizetéssel.⁹⁷

A jogosult örököseinek is biztosította a jog a járadék követelését, amennyiben a jogosult elhalálozott. Az Mtj.-ben pl. volt olyan rendelkezés, hogy amennyiben a jogosult az adós hibájából meghal, úgy addig köteles a jogosult örököseinek a járadékot szolgáltatni, ameddig az elhalálozott személy valószínűség szerint élt volna. Ha az adós öngyilkos lesz vagy halálos ítélet miatt hal meg, úgy a járadékot az adós örököseinek kell teljesíteni.⁹⁸ Szintén a joggyakorlathoz tartozott, hogy ha az évenként kikötött életjáradék szolgáltatása határnaphoz volt kötve – viszont a jogosult még előtte halt meg – a kötelezettnek akkor is ki kellett szolgáltatni az örökösök

⁹¹ Vadász – Szentkúthy – Cserta: i.m. 245. o.

⁹² Kelemen: i.m. 420. o.

⁹³ 2013. évi V. törvény 6:497. § (2) bek.

⁹⁴ Kőrös: i.m. 397. o.

⁹⁵ Raffay: i.m. 338. o.

⁹⁶ Kecskés: i.m. 2114. o.

⁹⁷ Kelemen: i.m. 419. o.

⁹⁸ Vadász – Szentkúthy – Cserta: i.m. 245. o.

számára a járadék azon részét, amely az év kezdete, illetve a halálozási nap között eltelt időszakkal arányosan járt.⁹⁹ Hogy a járadék további szolgáltatására az örökösök valóban jogosultak-e, a szerződés ingyenessége, illetve visszterhessége a mérvado.¹⁰⁰

Az életjáradéki szerződésnél előforduló tipikus semmisségi ok, az adásvételt színlelő szerződés, szűkebb körben a tulajdonjog-fenntartás nélküli részletvétel, ahol a cél az ingatlan vételárának részletekben történő megfizetése. A szerződések közötti különbségtételnél a huzamosságon, illetve a járadékszerűségen kívül vizsgálni kell a személyhez kötöttséget, valamint a kockázati elem fennállását is. A leplezni kívánt szerződés alapján kell a jogviszonyt megítélni, ha az ügyletben a felek kikötöttek a jogosult halála után, harmadik személy számára fizetendő összeget.¹⁰¹

Ha az életjáradéki szerződés megszűnik, és ha az ellenszolgáltatás tárgya ingatlan tulajdonjogának átruházása volt, túlmenne a szerződés célján a felek azon megállapodása, amelyben adásvételi jogot jegyeznének be az ingatlan-nyilvántartásba abból a célból, hogy a kötelezett megszerezze az ingatlan tulajdonjogát a megszűnés ellenére, az azért teljesített szolgáltatásokért.¹⁰²

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ A Magyar Polgári Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 465. o.

¹⁰¹ Benke: A tartási és az életjáradéki 315-316. o.

¹⁰² BH2008.105

Közjog

Hegedüs István Dániel

A történeti magyar közjog jelenkori hagyatéka: a történeti alkotmány és a Szent Korona^{*}

*„Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült,
hanem a nemzet életéből fejlett ki,
s a nemzet szükségéhez és a kor igényeihez képest
mind a nemzet jogait, mind a királyi jogokat
illetően lényegében és formában,
időnként változásokon ment keresztül.” (Deák Ferenc)*

I. Bevezetés

Tanulmányomban a 2012. január 1-jén hatályba lépő Alaptörvény két olyan rendelkezését vizsgálom, amelyek részlegesen rehabilitálják a *történeti magyar közjog*¹ két intézményét: a (magyar) történeti alkotmányt és a Szent Koronát – illetve a Szent Korona-tant. Írásomban a történeti alkotmány, a magyar történeti alkotmány és a történeti alkotmány vívmányai, mint fogalmak meghatározására, a felmerülő ellentmondások ismertetésére és helyenként ezek cáfolására vállalkozom. A történeti alkotmány mellett a *Szent Korona-tan* illetve *Szent Korona-eszme*² jelenkori alkotmányjogban betöltött lehetséges szerepét és a felmerülő ellentmondásokat ismertetem.

II. A történeti alkotmány jelenkora

„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait (...). Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését.”³

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián az „Alkotmányjogi tagozat III. szekciójában” A történeti alkotmány vívmányai és a Szent Korona az Alaptörvényben címmel került bemutatásra, illetve a tanulmány alapjául szolgált az e pályamunkát átdolgozó „Visszatekintés a múltba” – A Nemzeti Hitvallás historizáló rendelkezéseinek lehetséges jelentéstartalmai című évfolyamdolgozat. Konzulens: Dr. Drinóczi Tímea egyetemi docens. Kézirat lezárása: 2015. szeptember 15.

¹ Történeti magyar közjogon értem az 1949-es szovjet típusú chartális alkotmány előtti – rövid provizóriumokkal megszakított – közjogi rendszert és annak intézményeit. Ezt az időszakot a történeti alkotmány korszakaként jelölöm.

² A Szent Korona-tan, illetve Szent Korona-eszme kifejezéseket a szóismétlések elkerülése érdekében egymással rokonítva fogom használni a tanulmányban. A Szent Korona eszméről (- tanról) bővebben L. Zétényi Zsolt: A Szentkorona-eszme mai értelme. Püski, Budapest 1997

³ Magyarország Alaptörvénye (továbbiakban: Alaptörvény), Nemzeti Hitvallás

Az Nemzeti Hitvallás vizsgált rendelkezése a történeti alkotmányunk és annak vívmányai iránti alaptörvényi szintű tisztelet kifejezése. Ennek kapcsán tisztázandó a történeti alkotmány, a magyar történeti alkotmány és a *történeti alkotmányunk vívmányai*, mint fogalmak.

1. A történeti alkotmány fogalma

A *történeti alkotmány* a chartális alkotmányok mellett az alkotmányok másik típusa. Jellemzője, hogy elemei különböző *korokban* (brit példán keresztül ld. 1679: *Habeas Corpus Act*, 1911: *Parliament Act*, 1998: *Human Rights Act*), eltérő módon és formában (*törvény, szokásjog, egyezmények, oklevelek*) jöttek létre.⁴

A történeti alkotmány nagy erénye, hogy a tradíciókra építve, a joghoz és a történelemhez szorosan kapcsolódva szervesen alakult ki és fejlődött, ezzel magán hordozva egyfajta *nemzeti szellemiséget*. Szabályai *nem egyöntetűek*, nem következetesek, hiszen azok századok eltéréseivel alakultak ki.⁵ Ennek ellenére egyes elemeit „*örökérvényűnek*” és állandónak tekintett a jogtudomány illetve a társadalom.⁶

A történeti alkotmány *hajlékony (flexibilis)*, módosítására vonatkozóan nincsenek különleges eljárási szabályok, akár egyszerű törvényhozási úton is módosítható.⁷

2. A magyar történeti alkotmány fogalma

A magyar történeti alkotmány pontos definiálása iránti igény az Alaptörvény R cikk (3) bekezdésében foglaltak miatt merül fel. Az alaptörvényi rendelkezés ugyanis a *történeti alkotmányunk vívmányait* értelmezési támpontként jelöli meg.⁸

Az európai alkotmányfejlődés története során a ma is élő *brit történeti alkotmány*⁹ mellett 1949-ig – kisebb nagyobb közjogi provizóriumokat

⁴ Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 94. o.

⁵ Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 32. o.

⁶ Sente Zoltán: A historizáló alkotmányozás problémái – a történeti alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben. Közjogi Szemle 2011. 3. sz. 1. és 6. o.

⁷ Petrétei: i.m. 95. o.

⁸ Vö. Alaptörvény, R cikk (3) bek. „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.”

⁹ A történeti alkotmány klasszikus hazájának Nagy-Britanniát tartják. Az angol történeti alkotmány részét képezik a különböző korokban keletkezett oklevelek (Magna Charta Libertatum), a „billek” (Bill of Rights, 1689), az „act-ek” (Act of Settlement, 1701), a statútumok (Westminsteri Statútum, 1931), a bírói döntések és az alkotmányos rendet érintő

leszámítva – Magyarországnak is történeti alkotmánya volt.¹⁰ Az alkotmány, mint kifejezés nem ősi, de régi magyar szó. Tartalma nincs összefüggésben a ma használatos alkotmány kifejezéssel, *elsősorban szerkezetet, alakzatot, képletet jelent*. A magyar jogi műnyelvben a XVIII. században jelent meg, vált használatossá, és jelentése ekkor alakult át a ma használatos *alkotmány*¹¹ fogalomra.¹²

A magyar történeti alkotmány pontos definiálása nem kis problémát jelent. A preambulumban azon rendelkezése, amely szerint *„Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot (...)”* azaz az államalapításról, mint a magyar alkotmánytörténet egyik legfontosabb, de nem legrégebbi eseményére való utalás helyes, de nem pontos. *Ugyanis a magyar nomád állam a törzsszövetségi korban is rendelkezett alkotmánnyal*. Ezzel a rendelkezéssel tehát nem az „ősi” értelemben vett magyar történeti alkotmánynak, hanem az európai alkotmányozásnak állít emléket az Alaptörvény.¹³ Miként definiálhatjuk pontosan a magyar történeti alkotmányt? Vajon megválaszolható-e ez a kérdés? A 19–20. századtól napjainkig több jogtudós és politikus is foglalkozott a történeti alkotmány fogalmának és tartalmának meghatározásával.

Deák Ferenc ekként határozta meg: *„Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlett ki, s a nemzet szükségéhez és a kor igényeihez képest mind a nemzet jogait, mind a királyi jogokat illetően, lényegében és formában, időnként változásokon ment*

és azokat nagyban biztosító szokások, konvenciók, amelyek igen nagy jelentőséggel bírnak. Az brit történeti alkotmányról és közjogi rendszerről bővebben L. Albert Venn Dicey: *Indroduction to the study of the law of the constitution*. http://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Bk.pdf (2015. 04. 17); Albert Venn Dicey, Bevezetés az angol alkotmányjogba. (Fordította: Tarnai János), A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1902; Albert Venn Dicey: *Will the Form of Parliamentary Government Be Permanent?* Harvard Law Review, Vol. XIII. No. 2., June, 1899

¹⁰ Vita áll fenn a szakirodalomban a történeti alkotmány korszakának végpontját illetően. Ebben a kérdésben véleményem szerint jelentős ellentmondások lelhetőek fel. Az Alaptörvény által is deklarált 1944. március 19-e, mint végpont nem fogadható el, hiszen a magyar állam a nyilas puccsig véleményem szerint, korlátozottan, de szuverén volt. Ezt követően sem szuverenitásról, sem a történeti közjog „működéséről” nem beszélhetünk. Összegzően megállapítom, hogy a Szálasi rendszer provizóriumnak és alkotmány nélküli (történeti alkotmányt tekintve) korszaknak tekintem, amelyet követően a történeti alkotmány egyes részei még 1945–1949-ig hatályban voltak.

¹¹ Az alkotmány fogalmáról bővebben L. Petrétei: i.m. 47-49. o.

¹² Mezey Barna: A Nemzeti Hitvallás jogtörténeti elemei. In: Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt. Tanulmánykötet az Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága által 2011. április 8-án azonos címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján – Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága, Budapest 2011. 35. o.

¹³ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 38. o.

keresztül.”¹⁴ Ebből a meghatározásból kiolvashatóak a történeti alkotmány főbb fogalmi elemei, de nem derül ki az, hogy milyen jogalkotási termékek tekintendők az alkotóelemeinek.¹⁵

Erre a kérdésre *Széchenyi István* Hajnóczy József álláspontjára¹⁶ támaszkodva felsorolásszerűen ad választ. Széchenyi szerint – saját korában – a történeti alkotmány sarkalatos pontjai: *az összerződés; az Aranybulla; a Tripartitum II. rész 3. címének azon a pontjai, amelyek törvényhozásra vonatkoznak; a II. rész 5. címe, amely törvény kötelező erejének kiterjedését magyarázza; I. Ferdinánd királyi esküje; III. Károly király koronázási hitlevele; a Pragmatica Sanctio; II. Lipót koronázási esküje; az 1791. évi közjogi törvények és a vallásszabadságról és a nyelvről szóló törvények.*¹⁷

Az áprilisi törvények megalkotásával új fejezet kezdődött a magyar alkotmánytörténetben. Nagy kérdés volt már a saját korában, hogy az áprilisi alkotmány vajon chartális alkotmány-e, vagy a történeti alkotmány átfogó revíziója, módosítása.

Eckhart Ferenc szerint 1848-ban új alkotmány született, amely a korábbi rendi alkotmányhoz képest számos átfogó jellegű újítást vezetett be.¹⁸ Ezt az álláspontot képviseli *Degré Alajos* is, aki szintén amellet foglalt állást, hogy az *áprilisi alkotmány* nem a rendi értelemben vett történeti alkotmány megreformálása, kiterjesztése, hanem annak a helyébe lépő új alkotmány.¹⁹

A *kiegyezést* megelőző kor jogirodalmi munkái a történeti alkotmány részének tekintették az áprilisi törvényeket. Ezt a szemléletet igazolja az is, hogy a kiegyezési törvények is történeti alapokon nyugodtak (*a Pragmatica Sanctiora hivatkozva építették újjá a közjogi konstrukciót*). A korábbi történeti szemlélet tovább húzódott a magyar jogtörténetben és *eljutott a chartális alkotmány, mint koncepció leértékeléséig*. A Horthy-korszakban a trianoni trauma miatt a nacionalizmus felerősödésével egyidejűleg felértékelődött az ezeréves alkotmány értékébe vetett hit.²⁰ A

¹⁴ Deák Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1987 idézi: Trócsányi László: Az alkotmányozás dilemmái. Alkotmányos identitás és európai integráció. HVG-Orac, Budapest 2014. 63. o.

¹⁵ A történeti alkotmány tartalmára vonatkozó nézeteket szerzőkre lebontva L. Zétényi Zsolt (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. Magyarországi Kulturális Egyesület, Budapest 2010. 49-97. o.

¹⁶ Hajnóczy József szerint a történeti alkotmány az alaptörvények összességéként határozható meg. Alaptörvényen (leges cardinales) Hajnóczy a legfontosabb köz- és magánjogi viszonyokat rendező törvényeket értette. Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 40. o.

¹⁷ Zétényi (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. 93-94. o.

¹⁸ Eckhart Ferenc (Szerk. Mezey Barna): Magyar alkotmány- és jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 346. o.

¹⁹ Degré Alajos (szerk. Béli Gábor): Magyar állam- és jogtörténet. IDResearch Kft. (Publikon Kiadó) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs 2009. 293-294. o.

²⁰ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 42. o.

Szent Korona-tanhoz hasonlóan politikai lépések igazolásának magyarázatára is felhasználták.²¹

A korszak második felében azonban megjelent az alkotmányrevízió gondolata. Teleki Pál már 1920-ban felvetette az ezer éves alkotmány átfogó reformjának szükségességét: „Azok a világtörténelmi események, amelyek a lefolyt két év alatt bekövetkeztek, és amelyekre bevezetésében az 1920. I. törvény utal, szükségessé teszik az ezeréves alkotmányunk revízióját, de alapjellegének megváltoztatása nélkül.”²² Ennek szellemében Teleki második miniszterelnöksége alatt alkotmánytervezet is született, de a háború és a miniszterelnök öngyilkossága miatt nem került sor annak tárgyalására. A tervezetből és Teleki Pál szándékaiból egyértelműen látható, hogy nem „új alkotmányról”, hanem korporatív szellemiségű, gyökeres, mélyreható változásokat véghezvivő alkotmányreformra készült.²³

A történeti alkotmány a második világháborút követően az 1949-es szovjet típusú alkotmány elfogadásáig rövid idejű provizóriumokat²⁴ leszámítva hatályban volt – helyesebb talán, ha úgy fogalmazzunk: a történeti alkotmány intézményrendszere élő volt.

A magyar jogtudósok mellett a politikai élet szereplőit is élénken foglalkoztatta a történeti alkotmány, mint fogalom. Sőt, egyes korokban a történeti alkotmányra és a történeti (ősi) alkotmányosságra való hivatkozás igen kedvelt politikai szlogen volt. Ennek jó példája a reformkor illetve a kiegyezést megelőző időszak, ahol a magyar politikai elit a történeti alkotmány által biztosított szabadságokra hivatkozva határozta meg önmagát és a magyar államot az abszolutisztikus rendszerrel szemben.²⁵

A történeti áttekintést követően korunk jogászáinak definícióival folytatom a történeti alkotmány fogalmának elemzését.

Mezey Barna véleménye szerint a történeti alkotmány részének kell tekintenünk minden alkotmányos jelentőségű jogforrást, amely az 1949. évi XX. törvény elfogadásáig keletkezett.²⁶

Szente Zoltán szerint: „A történeti alkotmány elsősorban a közhatalom gyakorlására, illetve a Magyar Királyság függetlenségére vonatkozó, alkotmányos jelentőségűnek tekintett, történetileg eltérő időpontokban

²¹ Vö. Szente: A historizáló... 2. o.

²² Papp Antal (szerk.): Teleki Pál országgyűlési beszédei. I. kötet, Stádium, Budapest 1942. 224-225. o.

²³ Zétényi (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. 67-69. o.

²⁴ Ilyen provizóriumnak tekinthetjük például az abszolutista kormányzás időszakát a Habsburg-éra alatt illetve az 1849-et követő neoabszolutista rendszert. E korszakokban a történeti alkotmányt vagy figyelmen kívül hagyták, vagy egyes – fontos – intézményei nem működtek, ergo (történeti) alkotmányosságról ezekben a korszakokban nem beszélhetünk.

²⁵ Takáts József: Modern magyar politikai eszmétörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2007. 16-17. o.

²⁶ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 42. o.

*létrejött (alap- vagy sarkalatos) törvények, oklevelek, valamint a hasonló tárgyú és alkotmányos jelentőségűnek tekintett szokások jelentik. Ezek sohasem kerültek rögzítésre egy vagy több, kapcsolódó alkotmánylevélben, s az alkotmány tényleges tartalma történeti jellegének megfelelően korszakról korszakra változott.*²⁷ Somogyvári István szerint: „Történeti alkotmánynak nevezzük azt az alkotmányt, amelynek a tárgyi értelemben vett jogforrásai az egyes törvényekből, esetleg rendeletekből (írott jogforrások) és a szokásjogból együttesen megismerhető szabályok. Azt, hogy ezek közül a szabályok közül melyek alkotják a hatályos alaptörvényt, közmegegyezés (a szokásjog és a jogtudomány) határozza meg.”²⁸

Ezekből a meghatározásokból következik, hogy a magyar történeti alkotmány az ezeréves államiság ideje alatt keletkezett azon alkotmányos jelentőséggel bíró írott jogszabályok és szokásjogi normák összessége, amelyek az államot és annak működését szabályozták.

A történeti alkotmány forrásai: a szokás (szokásjog), a törvény, a törvények közzététele a Tripartitum és a Corpus Juris Hungarici.²⁹ Ezekből a forrásokból az alkotmánytörténet eseményei következtében a jelenkori alkotmányjog számára releváns forrásnak maximum a törvények számítanak.

3. A történeti alkotmány vívmányai, mint az Alaptörvény értelmezési segédletei

Tóth Zoltán József a magyar történeti alkotmány öt fejlődési szakaszát különbözteti meg. Az 1) az első Árpádok személyes kiváltsága, amikor a király a hatalmat magánhatalmi eszközökkel gyakorolta (patrimoniális állam); 2) az Aranybullától kibontakozó hűbéri állam; 3) a rendi állam kora a XIV. századtól 1848-ig; 4) a népképviselőileg korlátozott alkotmányos monarchia és azon belül a közjogi provizórium ideje 1944-ig; és végül az 5) a történeti alkotmány elvetése, de egyes intézményeinek (újraértelmezett) megtartása 1944-től napjainkig.³⁰

Ezt a fejlődésábrát egészíteném ki egy hatodik szakasszal, amely az Alaptörvény elfogadása után a történeti alkotmány szelektív-részleges rehabilitálásában nyilvánul meg. Ugyanis az preambulum nem a teljes

²⁷ Sente: A historizáló... 1. o.

²⁸ Somogyvári István: Magyarország történeti alkotmánya és a rendszerváltozást követő alkotmány-tervezetek. 1. o. <http://www.asz.hu/konyvfejezetek/2011/magyarorszag-torteneti-alkotmánya-es-a-rendszerváltozást-követő-alkotmány-tervezetek/mpe-2010-si.pdf> (2015. 04. 17)

²⁹ Zétényi (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. 174-186. o.

³⁰ Tóth Zoltán József: A Szent Korona és a Szentkorona-tan. In: Tóth Zoltán József (szerk.): Molnár Tamás – Pap Gábor – Pecze Ferenc – Tóth Zoltán József – Vass Csaba – Zlinszky János: A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón. Szent István Társulat, Budapest 1999. 334. o. Idézi: Somogyvári: i.m. 3. o.

történeti alkotmányt rehabilitálja – és hívja értelmezési segédletként – hanem csak azokat a részeit, amelyeket a mai korban zsinórmértékként használhatunk, azaz a történeti alkotmány vívmányait.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint: „A magyar történeti alkotmány konszolidált értelmezésének minimumához tartozik annak elfogadása, hogy a XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részét képezik. E törvények teremtették meg – nem jelentéktelen előzmények után – azt a szilárd jogintézményi alapot, amelyre a modern jogállam épül. Amikor tehát az Alaptörvény mintegy ablakot nyit közjogunk történeti dimenziójára, ráirányítja a figyelmet azokra az intézménytörténeti előzményekre, amelyek nélkül mai közjogi viszonyaink és általában jogi kultúránk gyökér nélküliek lennének. Az Alkotmánybíróság felelőssége ebben az új helyzetben rendkívüli, mondhatni történelmi: a konkrét ügyek vizsgálatakor kötelezően be kell emelnie kritikai horizontjába a jogi intézménytörténet releváns forrásait.”³¹

Az alkotmánybírósági határozatból az alábbi következtetéseket vonom le: A történeti alkotmányból a mai alkotmányjog számára releváns forrásnak a polgári átalakulást megvalósító és az azt követő időszakban megalkotott törvények és egyéb jogszabályok számítanak. A történeti alkotmány – lehetséges – vívmányai olyan intézmények, amelyek intézménytörténeti gyökerei legalább az áprilisi alkotmányig, vagy a dualizmus törvényhozásáig nyúlnak vissza. Ezek a vívmányok olyan jogintézmények, amelyek a jogállamisággal összeegyeztethetőek, és a demokratikus jogi kultúra gyökereinek számítanak. Az, hogy mi tekintendő vívmánynak az Alkotmánybíróság feladata meghatározni az egyes konkrét ügyek vizsgálatakor. Mindezekre alapozva a történeti alkotmány vívmányain értem azokat a polgári átalakulást követő alkotmányfejlődés alatt kialakult jogintézményeket, amelyek a hatályos alkotmányjogban jelen vannak, és értelmezési támpontként szolgálnak.

Az eddigi alkotmánybírósági gyakorlat egy ügyben mondta ki konkrétan, hogy mit tart a történeti alkotmány vívmányának. A 33/2012. (VII. 17.) AB határozatban foglaltak szerint „a bírák függetlenségének elve, annak elemeivel együtt, minden kétséget kizáróan vívmány. Az Alkotmánybíróság ezért megállapította, hogy a bírói függetlenség és az ebből eredő elmozdíthatatlanság elve nemcsak az Alaptörvény tételes szabálya, hanem a történeti alkotmány vívmányai közé is tartozik.”

Emellett fontos megjegyezni azt is, hogy az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése előtti gyakorlatában is többször hivatkozott a történeti alkotmányra. A büntethetőség elévülésével kapcsolatban utalt az

³¹ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat

1878. évi V. törvénycikkre (Csemegi-kódex),³² és az Országgyűlés házszabályának megalkotása során hivatkozott az 1848. évi IV. törvénycikkre.³³

A bírák függetlenségének elve mellett a történeti alkotmány még számos vívmányának holléttét fedi homály. Az alkotmánybíróági gyakorlat mellett a jogtudomány értelmezése az, amely felfedheti ennek az absztrakt fogalomnak a tartalmát és meghatározhatja azokat a jogintézményeket, amelyeket besorolhatunk ebbe a körbe.

Korábbi álláspontomra alapozva véleményem szerint a bírák függetlensége mellett az alábbi jogintézmények tartozhatnak a történeti alkotmány lehetséges vívmányai közé: *a parlamenti autonómia, a mentelmi jog, a miniszteri felelősség, a miniszteri ellenjegyzés, az igazságszolgáltatás függetlensége, a közigazgatás törvényessége, az alkotmányellenes hatalommal szembeni ellenállás joga, a nemzetiségek egyenjogúsítása és a szabadságjogok.*

4. Forráskritika és összegzés

A történeti alkotmány – részleges – rehabilitációjával kapcsolatban számos szerző kifejtette álláspontját. Egyes, a témával foglalkozó publikációk szerint a történeti alkotmány nem rehabilitálható, mert vannak olyan alkotórészei, amelyek nem összeegyeztethetőek a modern alkotmányosság követelményeivel illetve a nemzetközi kötelezettségvállalásokkal.³⁴

Kétségtelenül a történeti alkotmány részét képező ún. *zsidótörvények*,³⁵ és ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a történeti alkotmány 1949-ig hatályban volt, ebbe a körbe sorolhatjuk a népbíráskodás alapjául szolgáló 1945. évi VII. és az 1946. évi VII. törvényt, amelyek a zsidótörvényekhez hasonlóan már a saját korukban felvetettek alkotmányossági aggályokat. Véleményem

³² 2/1994. (I. 14.) AB határozat

³³ 688/B/2002. AB határozat

³⁴ Vö. Sente: A historizáló... 1. o. „Ebben a tanulmányban amelltt érvelek, hogy a történeti alkotmány „vívmányai”, különös tekintettel a Szent Korona-tanra, nem egyeztethetők össze a modern alkotmányosság követelményeivel. E hagyományok felélesztése, illetve összekötése a jelenlegi magyar alkotmányos rend alapelveivel csak a Szent Korona-eszme, illetve a történeti alkotmány valóságos tartalmának figyelmen kívül hagyásával, illetve a magyar közjogi tradíciók részleges meghamisításával lehetséges.”

³⁵ Vö. Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Kocsis Miklós: Mozaikok, azaz milyen értelmezési kérdéseket vethet fel az alaptörvény? In: Drinóczi Tímea (szerk.): Magyarország új alkotmányossága. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2011. 48. o. „A „történeti alkotmány vívmányainak” számos eleme nyilvánvalóan alkalmatlan arra, hogy az értelmezéshez felhasználható legyen. Megemlítendő továbbá, hogy a történeti alkotmány részét képezik olyan jogalkotási aktusok is, amelyek negatív előjelű „vívmányak” tekinthetőek (pl. az ún. zsidótörvények), amelyek ugyancsak nem szolgálhatnak az értelmezés alapjául az alkotmányos demokrácia alkotmánya tekintetében.”

szerint sem a vallási majd faji alapon diszkrimináló zsidótörvények, sem a visszaható hatállyal bűncselekményt megállapító népbíráskodási törvény nem fér össze a *történeti alkotmány szellemiségével*.³⁶ Ez abból az egyszerű és logikus tényből következik, hogy a történeti alkotmány már jóval a zsidótörvények előtt biztosította vallásszabadságot, illetve számos olyan szabadságjogot (személyes szabadság, mozgásszabadság, vállalkozási szabadság, tulajdonhoz való jog stb.) amelyeket ezek törvények rendelkezései súlyosan korlátoztak – néhol teljesen felszámoltak. Ugyanez igaz a visszaható hatállyal bűncselekményt megállapító 1945. évi VII. törvényre, amely az akkor hatályos büntetőtörvény *(1878. évi V. törvénycikk)* által rögzített – alkotmányos jelentőségű – *nullum crimen sine lege* elvével áll szemben.³⁷

Ez a két példa jól érzékelteti, hogy a történeti alkotmánynak valóban vannak olyan elemei, amelyek nem összeegyeztethetők a mai modern jogállamisággal – de véleményem szerint *magával a történeti alkotmány szellemiségével sem*.

Az Alaptörvény nem a teljes történeti alkotmányt rehabilitálja – nem is teheti. A preambulum rendelkezése és az R) cikk (3) bekezdése a történeti alkotmány vívmányainak tiszteletéről szól, és ezeket emeli az értelmezési segédlet szintjére. A „*régi történeti alkotmányt*” a maga teljes formájában feléleszteni nem lehet, az Alaptörvény itt csupán a történeti alkotmány által kifejlesztett alkotmányos jelentőségű jogelveket és jogintézményeket hívja életre, mint értelmezési segédletet.³⁸ Ezek a jogelvek – ahogyan azt az

³⁶ A történeti alkotmány szellemiségét/elveit L. Zétényi (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. 188-192. o. A történeti alkotmány Szent Korona-tanból levezetett elvei Zétényi szerint: a hatalom átruházás; a korlátozott, osztott és ellenőrzött hatalomgyakorlás; az állami és nemzeti függetlenség; a jogkiterjesztés; a mellérendelés; egyenlő alkotmányos szabadság; az önkormányzatiság elve; a népszuverenitást magába olvasztó nemzeti szuverenitás; a törvénysértés jogot nem alapít elve; az önkényes hatalomgyakorlás tilalma; az alkotmányellenes hatalomnak való ellenállásjog (*ius resistendi*); az alkotmányos hatalom jogfolytonossága; s szerves jogfejlődés; a szociális jogállam; a népi-nemzeti önrendelkezés és a gazdaság alkotmányos érvényű elemeinek rögzítése.

³⁷ Hornyák Szabolcs: A magyar büntetőjog története. In: Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2015. 52. o.

³⁸ Vö. Zétényi Zsolt: A történeti alkotmány időszerűsége. <http://nja.hu/publikaciok/publikaciok/a-torteneti-alkotmany-idoszerusege.jog> (2015. 09. 13.) „Igaz, hogy a történeti alkotmányt a maga eredeti mivoltában visszahozni nem lehet, de ebből nem következik, hogy újat kellene teremteni, akár történeti, akár chartális alkotmányra gondolunk. Meggyőződésünk – s ezt, tanulmányunk összefoglaló részében kifejtjük – hogy a történeti alkotmány értékes alapjára ráépíthető egy olyan folytatás – sarkalatos törvények sorozata –, amely megfelel a mai kor igényeinek. Minden jelentőset alkotó törvényhozó nemzedék létrehozta a maga korának válaszoló és a történeti jog folyamába illeszkedő alkotásait, így

Alkotmánybíróság is erga omnes kimondta – biztos alapot jelenthetnek a jogállamiságnak és a demokráciának.

A *bírák függetlensége* elvének példáján keresztül láthatjuk, hogy milyen intézmények lehetnek a történeti alkotmány vívmányai, így az *alaptörvényi szerepeltetésük kapcsán felmerülő kritikák élüket veszítették*. A legbölcsebb, ha ezen absztrakt fogalom teljes körű tartalmának kidolgozását az Alkotmánybíróságra és a jogtudomány értelmezésére bizzuk.

II. A szent korona jelenkora

*„Tiszteletben tartjuk (...) a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”*³⁹

A történeti magyar közjog másik hagyatéka a Szent Korona, amely kétségtelenül fontos szerepet töltött – és a Nemzeti Hitvallás rendelkezése révén – ma is fontos szerepet tölt be a közjogi gondolkodásba. Mielőtt mai lehetséges szerepének vizsgálatát és a felmerülő problémákat ismertetném, indokoltnak tartom az egyes korokban betöltött szerepének áttekintését.

1. A Szent Korona szerepe a magyar közjogtörténetben

A Szent Korona eredetéről számos teória született a magyar közjogtörténet- és történettudomány művelői révén. Szorosan nem témája a tanulmánynak, és a mai közjog számára ennek a kérdésnek a megválaszolása nem is releváns. A Szent Korona és a magyar király (*rex*) személye sokáig rokon értelmű fogalmak voltak.⁴⁰ A kezdeti időszakban a korona csupán a király hatalmát jelképező ékszer volt, amely az egyházi liturgiában a királyt *Isten kegyelméből* uralkodóvá tette. A korona vélt eredete miatt az uralkodói felségjogok mellett az Európához és a nyugati kereszténységhez való tartozást jelképezte.⁴¹

A XIII. századtól a korona és a király fogalmi kapcsolata megváltozott, élesen eltávolodott egymástól. Erre jó példa *IV. Béla*, aki a korona jogára hivatkozva vette vissza a *II. András* által eladományozott királyi birtokokat. A korona szerepének igazi fénykora azonban az Árpád-ház fiúági kihalását követően jött el. *A vegyesházi királyok uralkodásuk legitimálására használták fel, amely révén Szent István örökségébe léphettek*. A korona itt

soha nem a régi alkotmány változatlan visszahozatala történt meg, sokkal inkább annak bekapcsolása a kor vérkeringésébe.”

³⁹ Alaptörvény, Nemzeti Hitvallás

⁴⁰ Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 96. o.

⁴¹ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 42. o.

már nem csupán egy ékszer jelentésével bírt, hanem az országot, a Regnumot szimbolizálta.⁴²

Jól megfigyelhető a XIV. századtól a korona és a király, mint fogalmak a korábbinál még élesebb elhatárolódása. *A rendi küzdelmek és a főnemesi arisztokrácia megerősödésével az államhatalom gyakorlása és a király személye elvált egymástól.* Szemléletes példája ennek Zsigmond király fogva tartása, amely idő alatt az ország bárói a főhatalmat a Szent Korona nevében gyakorolták, mint Országtanács. Itt a korona tehát már önmagában, függetlenül jelképezte az államhatalmat.⁴³

A XV. században nem csak elvált, de élesen szembe is került egymással a két fogalom. A rendi küzdelmek sikerei révén a Szent Korona a királlyal szemben álló intézménnyé vált. *Elfogadott elvvé vált az, hogy akié a korona azé a hatalom.* A korona ebben a korszakban már az országot és az állami főhatalmat magában foglaló jogintézménnyé vált.⁴⁴ Ahogy Eckhart Ferenc fogalmaz: a korona a király fölé emelkedett.⁴⁵

A Werbőczy István által életre hívott és a *Tripartitumban* összegzett *Szent Korona-eszme*⁴⁶ új tartalommal egészítette ki a korona szerepét. Werbőczy művében *politikai megfontolásoktól vezérelve*⁴⁷ egyesítette a koronaeszmet és az organikus államfelfogást. A tan szerint a király és a nemesség egyeteme együtt alkotja a Szent Koronát, amely a Regnumot jelképezi. *A király és a rendek együttesen gyakorolják a hatalmat, köztük egyfajta kölcsönös függőségi és ellenőrzési viszony alakult ki azáltal, hogy a király tehetett valakit nemessé, de a nemesek egyeteme – választás útján – tehetett valakit királlyá.* Fontos megjegyezni, hogy Werbőczy az összes kiváltságos rendet a korona tagjának tartja pl. a nemességgel bíró székelyeket is, akik így részesültek a hatalom gyakorlásában. *A Szent Korona-tan e tétele a polgári kor előtti népszuverenitás korai megnyilvánulása feudális keretek között.*⁴⁸

⁴² Uo. 43. o.

⁴³ Uo. 44. o.

⁴⁴ Uo. 45. o.

⁴⁵ Nagy Endre – Rácz László: Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet. HVG-Orac, Budapest 2007. 46-48. o.

⁴⁶ A Szent Korona eszméről (- tanról) bővebben L. Zétényi Zsolt: A Szentkorona-eszme mai értelme. Püski, Budapest 1997; Molnárfi Tibor: A magyar nép metafizikája. A Szent Korona-eszme, különös tekintettel az ellenállási jogra. <http://www.szentkoronalovagrend.hu/szentkorona-tan/> (2015. 04. 20.); Timon Ákos: A Szent Korona elmélete és a koronázás. Stephaneum Nyomda Rt., Budapest 1920; Eckhart Ferenc: A Szentkorona-eszme története. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941; Bertényi Iván: A magyar korona története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1978; Tóth Zoltán József: Megmaradásunk alkotmánya. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban. HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely, Budapest 2007

⁴⁷ Erről bővebben L. Béli Gábor: A szentkorona-tan. PTE-ÁJK Jogtörténeti Tanszék – előadásvázlat; Mezey (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. 95-98. o.

⁴⁸ Nagy – Rácz: Magyar alkotmány... 56-57. o.

A korona által megtestesített szuverenitás-eszme a XVI-XVIII. században stabilizálódott. Ekkor a magyar rendek az idegen dinasztiával szembeni küzdelmek során az alkotmányosság szimbólumaként használták fel. A Habsburgok abszolutisztikus hatalomgyakorlása elleni érvelés során a magyar nemesi elit a Szent Korona szuverenitására hivatkozott, ennek révén vált azonossá a Szent Korona az állammal.⁴⁹

A Szent Korona-tan jelenléte a magyar közjogi gondolkodásban először az 1848-as forradalom népszuverenitás eszméjének megjelenésével okozott konfliktust. *Éles szembenállás mutatkozik ugyanis a népszuverenitás és a koronaeszme szuverenitása között, annak ellenére, hogy az áprilisi alkotmány a jobbágyság eltörlésével és a közteherviselés bevezetésével beemelte a társadalom korábban kirekesztett rétegeit az alkotmány sáncaiba.* Nem véletlen tehát, hogy a Szent Korona közjogi szerepe a forradalmi hangulatba elhalványodott, sőt, ahogy azt *Táncsics Mihály*⁵⁰ álláspontja is sugallja háttérbe szorult.⁵¹

A szabadságharc leverését követően azonban újból fontos szerepet töltött be. Az osztrák abszolutizmus önkénye ellen felvázolt és elérni kívánt alkotmányos állam szimbólumává vált, annak ellenére, hogy a kiegyezést megalkotó és véghezvivő *Deák Ferenc* közvetve maga sem szánt jelentős szerepet a Szent Koronának, művében csupán említésszerűen szerepeltette, mint a magyar államot megjelenítő közjogi szimbólum.⁵²

A kiegyezést követő közjogi irodalomban egyfajta *Szent Korona reneszánsz* figyelhető meg. A közjogi írók közül külön kiemelendő *Chonca Győző* műve,⁵³ amely révén a tan új erőre kelt. *Chonca a kor igényeihez és a parlamentáris monarchia viszonyaihoz igazítva modernizálta a Szent Korona-tan tételeit, amely ez által stabilizálódott, újra fontos és szerves részévé vált a magyar közjogi gondolkodásnak.*⁵⁴

Az Szent Korona az első világháborút követő ún. első köztársaság majd az első kommunista rezsim időszaka alatt a történeti alkotmányhoz hasonlóan eltűnt a közjogi gondolkodásból. Az 1920-as rendszerváltást követő Horthy-korszakban a nacionalizmus és a nemzettudat felerősödésével szerves szellemi alapját képezte a későbbi területi revízió gondolatának, majd megvalósításának.⁵⁵ Az 1945-öt követő időszak közjogi gondolkodásából a

⁴⁹ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 45. o.

⁵⁰ Táncsics Mihály javaslata szerint a Szent Korona: „[t]étessék a Nemzeti Múzeumba” L. Táncsics Mihály: Respublika, Munkások újságja 1848. október 17.

⁵¹ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 45. o.

⁵² Deák Ferenc: Adalék a magyar közjoghoz. Kiadja: Pfeifer Ferdinánd, Pest 1865. 82-83. o.

⁵³ Chonca Győző: Politika. Kiadja: Grill Károly, Budapest 1895

⁵⁴ Mezey: A Nemzeti Hitvallás... 46. o.

⁵⁵ Szente: A historizáló... 8. o.

republikánus és szocialista nézetrendszer miatt eltűnt, de nem veszett el örökre.

2. A Szent Korona a rendszerváltás utáni magyar közjogi gondolkodásban

1949-ben megszületett ugyan hazánk első írott alkotmánya, viszont a Szent Korona az 1989-90-es rendszerváltást követő demokratikus Magyarország közjogi gondolkodásában éledt csak fel. Napjainkban a dualizmus második feléhez és a Horthy-korszakhoz hasonlóan újból reneszánszát éli.

Az 1990-es években általános vélekedés volt a politikai közbeszédben az új alkotmány szükségessége. *Több alkotmánytervezet készült, amelyek közül számos tervezetben igen előkelő helyen szerepelt a magyar Szent Korona.*⁵⁶

Az 1994-ben nagytöbbséggel megválasztott szabaddemokrata–szocialista többség alkotmányozási kísérletei során elfogadott 119/1996. (XII. 21.) Ogy. határozat, amely az új alkotmány szabályozási elveit rögzítette, a preambulumban szintén fontos szerepet szánt a Szent Koronának.⁵⁷

Az alkotmánytervezetekben és a politikai közbeszédben való szerepeltetést követően a Szent Korona a 2000. évi I. törvény révén a hatályos jog részévé vált. A törvény szerint: „A Szent Korona a magyar állam folytonosságát és függetlenségét megtestesítő ereklyeként él a nemzet tudatában és a magyar közjogi hagyományban. Az államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából Magyarország méltó helyére emeli a Szent Koronát, és a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezi.” Nem csak a törvényt kezdeményező és Alaptörvényt elfogadó politikai erők azonossága, de törvény által a Szent Koronának tulajdonított közjogi szerep miatt is megállapíthatjuk, hogy a 2000. évi I. törvény közvetlen előzménye a Nemzeti Hitvallás Szent Koronára utaló rendelkezésének. A törvény ellen benyújtott alkotmányjogi panasz kapcsán az Alkotmánybíróság kimondta a törvény – *így a Szent Korona ebbéli szerepének* – alkotmányosságát.⁵⁸

A Szent Korona a 2002. évi kormányváltást követően sem tűnt el a közjogi gondolkodásból. Az ún. *Petrétei-féle* alkotmánytervezet szintén tartalmazta,

⁵⁶ L. Maczó Ágnes – G. Nagy Ilián: Új magyar alkotmány. Budapest 1995 <http://www.mkogy.hu/iromany/fulltext/00895txt.htm>

⁵⁷ L. „Az új alkotmány tartalmazzon preambulumbot, amely tömören és kifejezően utaljon az alkotmányozás alanyára: az Országgyűlésre és a Magyar Köztársaság állampolgárainak közösségére; Magyarország történelmi hagyományaira, ezen belül a Szentkoronára; a magyar államiság ezeréves folytonosságára; az alkotmányosság egyetemes értékeire a szabadság, az egyenlőség és a testvériség szellemében; az emberi és állampolgári jogokra, ezek védelmére; a jogállamiság és a népszuverenitás tiszteletben tartására.” <http://www.complex.hu/kzldat/o96h0119.htm/o96h0119.htm>

⁵⁸ L. a 26/2000. (VII. 6.) AB határozatot.

amelynek preambuluma szerint a *köztársasági államforma mellett a történeti hagyományok megtestesítője*.⁵⁹

3. A Szent Korona alaptörvényi szerepének lehetséges jelentése és ellentmondásai

A Szent Korona alaptörvényi szerepeltetésekor a legnagyobb problémát véleményem szerint a koronaeszme szerinti és a modern értelemben vett *szuverenitásfogalom*⁶⁰ ütközése okozza. *A koronaeszme szuverenitásfogalma szerint minden hatalom forrása a Szent Korona. Az állami szervek és a közjogi tisztségek a korona által nyerik el a tisztségüket. Azaz a hatalom forrása a Szent Korona* – ellentétben az Alaptörvény rendelkezésével. *A Szent Korona-eszme szerint a szuverenitás nem a királyé, nem is a népé, hanem egyedül a koronáé*.⁶¹ Ez viszont nem egyeztethető össze az Alaptörvény által is deklarált modern értelemben vett népszuverenitással.

Zétényi Zsolt szerint a történeti alkotmány egyik legfontosabb elve – amely a Szent Korona-eszméből származik – a *népszuverenitást magába olvasztó nemzeti szuverenitás*.⁶² E felfogás szerint a *Szent Korona egyenlő a hatalom forrását jelentő magyar politikai nemzettel*. A Szent Korona-tan szuverenitásfogalma, ahogy láthattuk története során számtalan alkalommal módosult, és igazodott a kora – és „felhasználói” – elvárásaihoz. Zétényi modern értelmezése éppen ezért nem szokatlan. Megközelítése ugyan látszólag feloldja a két fogalom közötti ellentmondást, de nem oldja meg azt a jogosan felmerülő kételet, hogy ezt a felfogást – *amely szerint a választópolgár a Szent Korona tagja* – minden magyar állampolgár a magáévá tudja tenni.

A szuverenitáseszme mellett *Szente Zoltán* még három további problémás kérdést jelöl meg. *A Szent Korona-tan és a köztársasági államforma problematikája, az állam világnézeti semlegességének és a Szent Korona-eszme által jelképezett keresztény állam ellentmondása és a Szent Korona-tanból származó tulajdonjog*.⁶³

A történeti alkotmány és a Szent Korona-tan évszázadokon át összefonódott a királyság államformájával. Az eszme mai követői ezt gyakran propagálják és a királyság intézményének restaurálását szorgalmazzák. *Zétényi Zsolt* szerint a Szent Korona állameszméje nem zárja ki a köztársasági államforma létét,

⁵⁹ A tervezet szövegét L. http://www.euroastra.info/files/Gyurcsaany-petretei-MSZP_alkotmanytervezet.pdf

⁶⁰ A szuverenitás fogalmáról bővebben L. Petrétei: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. 175-192. o.

⁶¹ Szente: A historizáló... 6. o.

⁶² Zétényi (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. 191. o.

⁶³ Szente: A historizáló... 6-8. o.

de brit példával érvelve a királyságot tartja a parlamentáris demokrácia számára a legmegfelelőbb államformának.⁶⁴ *Ezzel az állásponttal nem értek egyet, ugyanis az államformát a mindenkori történelmi körülmények határozzák meg; és az államforma a kormányzás minőségét kevésbé befolyásolja.* A tan mai hívei szerint – az Alaptörvényhez hasonlóan – a jogfolytonosság a 1944. március 19-i német megszállással megszakadt. *Ebből viszont az következik – az eszme követői szerint –, hogy 1944 márciusa óta közjogi provizórium van hazánkban, amely a monarchia restaurálásával szüntethető meg, a jogfolytonosság ez által állna helyre.*⁶⁵ Itt azonban felmerül a kérdés, hogy összeegyeztethető-e az Alaptörvény által deklarált köztársasági államforma és a Szent Korona ilyenformán történő szerepeltetése. Itt ellentmondást vélek felfedezni.

Szintén problémás a fentebb ismertetett ellentmondások mellett az a rendelkezés, amely szerint a *Szent Korona a nemzet egységét testesíti meg.* Az Alaptörvény ugyanis más helyütt ugyanezt a szerepet szánja a köztársasági elnöknek.⁶⁶ Az államformához hasonlóan éles ellentmondás fedezhető fel.

A Szent Korona-tan nem csak jogi, hanem spirituális tartalommal is rendelkezik. A magyar állam – és a történeti alkotmány – hosszú időn keresztül összefonódott a kereszténységgel. Ennek ideológiai tartalmát a Szent Korona „misztériuma” adja. A korona közjogi jellege nem választható el a spirituális tartalmától. Ez a spirituális tartalom pedig nem más, mint a Szent Istváni örökség, amely kétségtelenül keresztény. Ha a Szent Korona közjogi tiszteletéhez ilyesfajta vallásos meggyőződés szükséges, az nem várható el mindazoktól, akik nem osztoznak ebben a meggyőződésben. A tan ebbéli spirituális tartalma ugyanis kikezdi az állam világnézeti semlegességének elvét.⁶⁷ Mindezek ellenére megemlítendő az is, hogy Zétényi Zsolt szerint a történeti alkotmány és az alapvetően keresztény szellemiségű Szent Korona-eszme határozottan állást foglal a más vallások tiszteletben tartása mellett.⁶⁸

A történeti alkotmány értelmében minden birtokjog a Szent Koronából ered, és az ország területe a Szent Korona „teste”, amelynek egyes részei

⁶⁴ Zétényi Zsolt: A történeti alkotmány időszerűsége. In: Téglási András – Kubovicsné Borbély Anett – Virányi András (szerk.): Történelmi tradíciók és az új alkotmány. Tanulmánykötet. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága és az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő bizottsága által 2010. december 10-én megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján – Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest 2011. 40. o.

⁶⁵ Szente: A historizáló... 7. o.

⁶⁶ Vö. Alaptörvény 9. cikk (1) bek. „Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és örököl az államszervezet demokratikus működése felett.”

⁶⁷ Szente: A historizáló... 7. o.

⁶⁸ Zétényi: A történeti alkotmány időszerűsége. 41. o.

elidegeníthetetlenek. A tan e tételét kisarkítva – és véleményem szerint tudatosan félreértelmezve – *a szélsőjobboldalról elég gyakran felbukkan az az abszurd „politikai ötlet”, amely szerint Magyarország nem mondhat le a területi revízióról és az elcsatolt területek visszaszerzéséről.* Ez azonban a Magyarország által is ratifikált 1947-es párizsi békeszerződésbe⁶⁹ és az Alaptörvény azon rendelkezésébe ütközik, amely szerint: *„Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.”*⁷⁰ Hozzá kell tenni, hogy a külhoni magyarok autonómia törekvéseinek támogatásán kívül messzebbre vivő hivatalos politikai cél ebben a tekintetben nincs, és nem is lenne reális.⁷¹ Szintén a *Szent Korona birtokjoga*⁷² kapcsán merül fel az a tétel, ami szerint *az ország javai, köztük a föld és bármely ingatlan tulajdonjoga a Szent Koronát illeti meg, s így a király és a nemzet legfeljebb e javak birtokosai vagy használói lehetnek.* Ez viszont nem egyeztethető össze a mai modern alkotmányjogi és polgári jogi tulajdonfogalommal illetve a magántulajdonra épülő kapitalista gazdasági rendszerrel.⁷³

4. A Szent Korona jelenének margójára

A Szent Korona-tan történeti fejlődésének vázlatos áttekintése is egyértelműen igazolja, hogy soha nem volt koherens, minden részletében kidolgozott közjogi doktrína. Története során, mind a jelentése, mind a tartalma jelentős változáson ment keresztül, amelyet az éppen ráhivatkozó politikai szereplők értelmezése nagyban befolyásolt.⁷⁴ Emellett azt is láthatjuk, amire *Zétényi Zsolt* hívja fel a figyelmet, mégpedig, hogy a Szent Korona-eszmének voltak olyan általános és hosszú ideig fennálló *vívmány*

⁶⁹ Szente: A historizáló... 7-8. o.

⁷⁰ Alaptörvény Q) cikk (1) bek.

⁷¹ Vö. Alaptörvény D) cikk: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”

⁷² Erről bővebben I. Téglási András: A tulajdonviszonyok szabályozása a középkorban. In: Téglási András – Kubovicsné Borbély Anett – Virányi András (szerk.): Történelmi tradíciók és az új alkotmány. Tanulmánykötet. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága és az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő bizottsága által 2010. december 10-én megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján – Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest 2011. 147-161. o.

⁷³ Szente: A historizáló... 8. o.

⁷⁴ Szente: A historizáló... 9. o.

*jellegű elvi tételei, amelyek máig élő jogelvek, és amelyek áthatották a történeti alkotmányt és a magyar törvényhozást.*⁷⁵

A korábban felvázolt ellentmondások alapján jogosan merül fel a kérdés, hogy a Szent Korona-tan restaurálása összeegyeztethető-e a modern alkotmányossággal. *Nem mehetünk el az mellett a tény mellett, hogy a Szent Korona-eszme tartalma igen megosztó. A korábbiakban ismertetett összebékíthetetlen tételei ellenére érvként szól mellette a magyar közjogtörténetben betöltött szerepe és az alkotmányfejlődésre gyakorolt pozitív hatásai.*⁷⁶

Véleményem szerint, a Szent Koronát tartalmazó rendelkezés csupán deklaratív–szimbolikus tartalommal és jelentéssel rendelkezik. Szerepe nem több mint egyfajta politikai és világnézeti értékrend kifejezése, amely ahogyan azt a történeti bevezetőben láthattuk kétségtelenül fontos része a magyar közjogi hagyománynak.

A Szent Korona-tan alkalmazhatóságához a mai jelentésének kidolgozására és tisztázásra van szükség. Pontosan ezért, hogy a Szent Korona iránti tisztelet ne csapjon át a tan tételeinek félreértelmezésébe és azok részleges meghamisításába a Szent Koronáról szóló rendelkezés tartalmát történeti megközelítésében, de a mai viszonyokat figyelembe véve kell értelmezni és alkalmazni és esetleg megreformálni. Ez a szintén nem egyszerű feladat az Alkotmánybíróságra és a jogtudományra vár.

IV. Összegzés és köszönetnyilvánítás

Az Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott és az évfolyamdolgozatom illetve e tanulmány témájául választott terület igen feltáratlan. A történeti alkotmány és a Szent Korona jelenkori szerepének kutatására pontosan a feltáratlansága és a régi és nagy hagyománnyal bíró (közjog-) történeti gyökerei miatt vállalkoztam.

Az Alaptörvény rendelkezései révén a történeti közjog e két hagyatéka élővé vált. *Ahhoz, hogy ne alkalmazhatatlan holt betűje legyen az alkotmányunknak, fel kell tárnunk mind a történeti alkotmány vívmányait, mind a ma használható – vagy használatos – Szent Korona-eszme tartalmát.* Eddigi írásaim ehhez kíséreltek meg hozzájárulni.

Eddigi munkám elvégzéséhez nyújtott segítségükért és támogatásukért köszönetet mondok mindenki előtt Dr. Drinóczi Tímea konzulensemnek, a

⁷⁵ Erről bővebben l. Zétényi (szerk.): A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. 188-192. o.

⁷⁶ Vö. Szente: A historizáló... 8. o. „Egyébiránt ez semmit sem von le a magyar történelemben szerzett érdemeiből – elvégre azok a politikai célok, amelyek érdekében felhasználták, gyakran helyesek, illetve pozitívak (például az ország függetlenségének, területi integritásának megőrzése) voltak.”

*PTE ÁJK Jogtörténeti TDK-nak, külön kiemelve Dr. Béli Gábor
tanszékvezető egyetemi docens urat, Családomnak és Barátaimnak!*

Civil szervezetek ügyféli részvétele a közigazgatási hatósági eljárásban^{*}

I. Bevezetés

Napjainkra, a közigazgatás átlátható működése¹, ténykedésének jogi (jogszerűségi)² és társadalmi kontrollja alapvető követelménnyé vált. A közigazgatástól az utóbbi években egyre erősebb szakmai érdeklődés mellett várt nyitott jelleg³ egyik megtestesülése a civil jelenlét a közigazgatási hatósági eljárásokban. A civil társadalom képviselőinek szerepvállalása eltérő módozatokon⁴ valósulhat meg: az informális (lobbizás, tüntetés) fellépéstől a formális, akár partneri együttműködésig, s ennek egyik leágazásaként a hatósági eljárásban ügyfélként történő közreműködésig. Az ebben a folyamatban való részvétel tekintetében kulcskérdés, hogy milyen jogok és kötelezettségek illetik az egyes civil szereplőket, mivel ez alapjaiban határozza meg a részvétel jellegét, a fellépés határfokát.

Ennek tudatában az sem meglepő, hogy a civil szervezetek, illetve az ehhez hasonló formációk a világ számos országában részvételi jogosítvánnyal, s nem egy állam szabályozása szerint ügyféli jogállással rendelkeznek a közigazgatási hatósági eljárás során.

A hagyományos ügyfél-fogalom (amelyet hazánk irányadó eljárási törvényei is követnek) kibővítésével egyre gyakrabban jelennek meg e szereplők is az ügyfelek között, s e változások céljaiként jellemzően a civilek egyes szakterületeken és a helyi viszonyok tekintetében tapasztalható széles látókörét és autentikus tapasztalatát jelölik meg.⁵

A magyarországi viszonylatokat figyelembe véve megállapítható, hogy napjainkra alapvetően kielégítő jogi keretek állnak rendelkezésre a civil

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián Közigazgatási Jogi I. tagozatban I. díjban részesült. Konzulens: Dr. Bencsik András adjunktus.

¹ Pálné Kovács Ilona: Magyar Zoltán és a magyar közigazgatás. Tér és Társadalom 2011. 3. sz. 178. o.

² Ivancsics Imre – Fábián Adrián: Hatósági jogalkalmazás a közigazgatásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2013. 44 o.

³ Martion Doornbos: 'Good governance': The rise and decline of a policy metaphor? Journal of Development Studies 2001. 6. sz. 101 o.

⁴ Jenei György – Kuti Éva: Versenyképesség és civil szerepvállalás a közigazgatás és a közszolgáltatások fejlesztésében. Vezetéstudomány 2011. 1. sz. 15-23 o.

⁵ Richard B. Stewart: Administrative law in the twenty-first century. New York University Law Review 2003. 78. sz. 441-442 o.

szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételére, mégis igen kevés szervezet él e participációs lehetőséggel és még kevesebb találja meg igazi helyét, szerepét a folyamatban.

Tanulmányomban a hazai civil szervezetek hatósági eljárásokban való részvételi jellemzőit és ennek társadalmi megítélését törekszem feltárni, ezzel segítve a területre vonatkozó, nyilvánosságra hozott információk körének bővülését és a fejlesztendő területek azonosítását, továbbfejlesztési szempontrendszert és javaslatokat adva a jogalkotó számára.

II. Anyag és módszer

1. A tételes jogi szabályozás

Annak ellenére, hogy már az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvény⁶ hatályba lépésekor lehetőség volt civil szervezetek ügyfélként való részvételére a közigazgatási hatósági eljárásban, s e gyakorlaton a jogszabályt módosító 1981. évi I. törvény⁷ sem változtatott, az államigazgatási eljárási törvényeinek rendelkezései inkább a szocialista rendszerre oly jellemző elvi deklarációk voltak, mintsem fellépési lehetőséget, tényleges ügyféli jogosultságot adó jogszabályhelyek. A széleskörűen meghatározott ügyféli jogok ugyan megjelentek a fenti jogszabályokban, azonban e jogok érvényesíthetőségének garanciái nagyrészt hiányoztak a szabályozásból.⁸

A civil szervezetek ügyféli jogosultságának *expressis verbis* módon történő szabályozását a 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) és egy ugyancsak 2004-ben kiadott közigazgatási jogegységi határozat⁹ végezte el. A jogegységi határozat kifejezetten környezetvédelmi szervezetek vonatkozásában teremtett egységes értelmezést a szervezetek ügyféllé minősítését illetően: a környezetvédelmi ügycsoportban kiadott elutasító határozatok és szakhatósági állásfoglalások tekintetében ügyféli jogállást biztosított a szervezeteknek. Ennek köszönhetően e szervezetek nemcsak azokban az ügyekben válhattak ügyféllé, ahol a környezetvédelmi hatóság elsőfokú szervként járt el, hanem azokban az esetekben is, ahol e hatóság a hatósági eljárásban szakhatóságként vett részt. A fenti határozatot egy újabb döntés árnyalta 2010-ben¹⁰, hatályon kívül helyezve azt. Az eljárások civil

⁶ 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól 1. § (5) bek.

⁷ 1981. évi I. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről 3. § (4) bek.

⁸ 1005/2003. (I. 30.) Korm. rendelet a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvény szabályozási koncepciójáról

⁹ 1/2004. számú KJE határozat

¹⁰ 4/2010. számú KJE határozat

résztvevőinek keresetössége és perbe avatkozási jogával foglalkozó határozat egyértelmű követelményeket hozott azokra az esetekre, amikor már nemcsak ezen szervezetek hatósági eljárásban való részvételéről, hanem a hatósági eljárásban születő döntés bírósági felülvizsgálatáról van szó.

Az első látásra ideálisnak tűnő jogszabályi környezetet teremtő szabályok alkalmazása azonban számos esetben visszaélésekhez, helytelen értelmezésekhez vezetett, s miután az esetek többségében ezáltal a szervezetek részvételi lehetősége lehetetlenné vált, ezért számos ügy vizsgálatra került az ombudsmani gyakorlat során is¹¹.

A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás alapvető szabályait, határait megvonó jogszabály, – az azóta többször módosult – a Ket. jelenleg lehetőséget biztosít bizonyos, jól körülhatárolható feltételek mellett az egyesülési jog által létrejött szervezeteknek arra, hogy ügyfélként az eljárásban részt vehessenek¹², és ezáltal ügyféli jogokat gyakorolhassanak.

A Ket. egyik sarokköve, hogy az ügyben érdekelt szereplők, milyen jogokkal és kötelezettségekkel vehetnek részt az eljárásban, kik válhatnak az eljárásban fontos jogi és stratégiai helyzetet jelentő ügyfélle. A jelenlegi szabályozáson végigívelő ügyfélbarát közigazgatás elvének érvényesülésének is tekinthetjük azt, hogy az egyébként kevés információval rendelkező, az eljárás folyamatos követésére kevésbé alkalmas lakosság helyett az érdekében eljáró civil szervezetek léphetnek fel. Azonban szót kell ejteni a szabályozás nehézségeiről is, mivel nehezen határozható meg az a kör, akinek közvetlenül vagy közvetve jogos érdeke fűződik a hatósági eljárásban szereplő ügghöz, s ez sok esetben e szereplőket képviselő szervezetek tekintetében is hatványozottan kimutatható. A jogilag méltányolható, figyelembe vehető érdek, amelyről a hatóság mérlegelési jogkörben dönt egyes ügyfelek tekintetében, még nehezebben állapítható meg az ezen érdekekből építkező civil szervezeti részvétel esetén. E szervezetek konkrét jogorvoslathoz fűződő jogát éppen ezért a „konkrét hatásterületi érintettség és a működésben fennálló érdekelttség alapozza meg”¹³.

Az eljárásba kerülő szokásos ügyfelek – tehát azok a személyek vagy szervezetek, akiknek jogát, jogos érdekét érintő üggyel van szó, vagy akikkel a hatóság ellenőrzés vagy nyilvántartás útján kerül kapcsolatba, valamint az egyes beruházások hatásterületén található ingatlanok tulajdonosai és jogszerű használói és a feladatkörük által érintett hatóságok – mellett ugyanis civil szervezetek is részt vehetnek az eljárásban ügyfélként vagy az ügyféli jogok egy részének élvezőjeként. Ehhez azonban szükség van arra, hogy az adott ügytípusra vonatkozó ágazati jogszabály lehetővé tegye, hogy e –

¹¹ Ezt részletesebben az alábbi 3. pontban vizsgálom.

¹² 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól, 15. §

¹³ 4/2010. KJE határozat 2. bek.

jellemzően alapjog-védelemmel vagy közérdek érvényre juttatásával foglalkozó – szervezetek ügyfelekké válhassanak. Speciális jogszabályi rendelkezés nélkül (a Ket. alapján) is megilleti a szervezeteket a nyilatkozattételi jog, ha a fenti tevékenységgel foglalkoznak, bár ez a nyilatkozat nem köti azt a hatóságot, amely az ügyben eljár. A visszaélések elkerülése érdekében az eljárási törvény kimondja, hogy a szabályszerűen értesített ügyfél jogai gyakorlását törvénnyel olyan feltételhez lehet kötni, hogy az alapeljárásban való részvétel (nyilatkozattétel vagy kérelem benyújtása) feltétele legyen a fellebbezési és felülvizsgálati eljárásokban való részvételnek.

A Ket. ezzel le is zárja a civil szervezetekre vonatkozó szabályozást, az igazi kérdés azonban ott van, hogy mely területeken biztosított a szervezetek tényleges részvétele az eljárásokban és a szervezetek miként élnek e jogaikkal.

Az egyes ügyféli jogosultságokat biztosító ágazati jogszabályok közül kiemelkedik a 1995. évi környezetvédelmi törvény,¹⁴ amely a környezetvédelmi érdekérvényesítéssel foglalkozó szervezetek részére biztosít beleszólást¹⁵ a környezetvédelmi hatóság és szakhatóság eljárásaiba.

Nem meglepő, hogy ez a törvény jeleníti meg először a civil szervezetek ügyféli jogállását hazai jogterületen, mivel az 1960-70-es években kibontakozó globális környezetvédelmi mozgalom vívmányai hamar átültetésre kerültek a magyar joganyagba.¹⁶ Már 1977-ben törvényerejű rendelet¹⁷ létrehozta az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatalt, amelyet a környezetvédelmi tárca jogelődjének tekinthetünk. Pár évre rá megalakultak az ágazatot ellenőrző felügyelőségek is, s környezeti ügyekben információk hozzáférhetőségét, a nyilvánosság bevonását és a jogorvoslati jog biztosítását szorgalmazó 1998. évi Aarhusi Egyezmény is előzetesen éreztette hatását e területen. A Magyarországon 2001-ben kihirdetett¹⁸ egyezmény számos ponton befolyásolta a hazai joggyakorlatot: a területre vonatkozó első KJE határozat figyelembe veszi és gyakorlatba ülteti át rendelkezéseit, s ezen a második határozat sem változtat. A felülvizsgálathoz

¹⁴ 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól 98. § (1) bek.

¹⁵ A befolyásolás – s nem csak környezetvédelmi területen – ezekben az esetekben fellépési lehetőséget, illetve ügyféli jogálláson keresztül gyakorolt jogosítványokat jelent, amelyeket a következő oldalon részletezek.

¹⁶ Mi sem bizonyítja jobban a terület dominanciáját a civil szervezetek eljárási részvétele során, minthogy napjainkban is a hatósági eljárásba bocsátkozó szervezetek döntő többsége környezetvédelmi érdekvédelemmel foglalkozik főprofilként.

¹⁷ 1977. évi 23. tvr. a természetvédelemről szóló 1961. évi 18. törvényerejű rendelet módosításáról

¹⁸ 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről

folyamodó civil szervezetek részére pedig hivatkozási alapot teremtett kezdetben az eljárásba való bejelentkezés és a felülvizsgálati eljáráshoz való folyamodás során.

Az 1990-es évek második felében sorra jelentek meg más ágazatok hasonló jellegű szabályozásai, amelyek hol fellépési lehetőséget,¹⁹ hol pedig ügyféli jogokat²⁰ említettek.

Kisebbségi megteremtés után a 2000-es évek második felében a kereskedelmi érdekképviselői szervezetek,²¹ a betegjogi szervezetek²² és a nemdohányzók védelmét ellátó szervezetek²³ ügyféli jogállása is körvonalazásra került.

Fellépési lehetőség alatt jellemzően a hatóság felé történő jelzési és intézkedés kérésére irányuló, valamint perindítási lehetőséget értjük.

Az egyik legfontosabb terület azonban a civil szervezetek hatósági eljárásban való részvételével kapcsolatban az ügyféli státuszuk tartalma, jogosítványaik összessége. Megállapítható, hogy az egyes szervezeteket leginkább az iratbetekintési-, nyilatkozattételi- és jogorvoslathoz való jog érinti, amely nem jelenti azt, hogy az eljárás tisztaságát, ellenőrizhetőségét, függetlenségét biztosító jogok és az eljárás eredményes lefolytatását biztosító kötelezettségek, ha nem is minden vonatkozásukban, de rájuk ne vonatkoznának.

Kétségtelen azonban, hogy a civil szervezetek számára a fent említett jogosultságok közül az információkhoz való hozzáférés a leginkább, míg a jogorvoslati jog a legkevésbé érvényesülő a hazai körülmények között.²⁴ Az utóbbi években nyomon követhető jogalkotási irányvonal szerint is ez a jogosultság szenved el a legnagyobb korlátozásokat – gondoljunk csak a nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházások engedélyezési eljárásainak eltéréseire vagy a nehezen kimutatható, de a napi gyakorlatban tetten érhető helyi hatóságok „akadályaira” amit a civil szervezetek elé gördítenek az eljárás gyors és olcsó lefolytatásáért²⁵ (lehetetlen időpontban megrendezett közmeghallgatások, rövid határidők, kizáró fogalomértelmezések).

¹⁹ 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről 65. § (1) bek.

²⁰ 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről 46. § (2) bek.

²¹ 2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről 8. § (1) bek.

²² 2006. évi XCVIII. törvény a biztonságos és gazdaságos gyógyszer- és gyógyászatisegédeszköz-ellátás, valamint a gyógyszerforgalmazás általános szabályairól 18/A. § (3) bek.

²³ 2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól, 26. § (2) bek.

²⁴ Ajánlások a részvétel fejlesztéséért. SZÖVETSÉG a Közösségi Részvétel Fejlesztéséért Egyesület, Debrecen 2010. 30-33. o.

²⁵ Fülöp Sándor: A jövő nemzedékek országgyűlési biztosának beszámolója 2008-2009 (a továbbiakban Beszámoló 2008-2009) Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest 2010. 191-200. o.

2. Szakirodalom elemzése

A téma hazai szakirodalmára elmondható, hogy a különösen a 2000-es évek végén²⁶ és évtizedünkben volt aktív a szakirodalom ezen a területen, de a szerzők napjainkban folyamatosan dokumentálják kutatási és szakmai eredményeiket.

A munkák jellemzően a civil érdekképviseléssel, civil szakmai tevékenységgel foglalkozó műhelyek és szövetségek²⁷ keretei között születnek és a hazai tapasztalatokra épülő, de jellemzően kazuisztikus jellegű tézisekkel munkálják ki a témát. Sok esetben nem csak tudományos, illetve feldolgozó jelleggel születnek ezek a munkák, hanem a civil szektor önsegítő jellegének kifejeződéseiként.²⁸ Ritkábban felsőoktatási, kutatás-fejlesztési projektek eredményeiként is születnek a témával foglalkozó vagy azzal érintkező művek.²⁹ A nemzetközi szakirodalom értékeléseként az alábbiak jelenthetők ki.

- A legtöbb szerző nem elkülönítetten foglalkozik a civil szervezetek, nem-kormányzati szervezetek [angolszász jogterületen NGO-k, német jogterületen NRO-k (Nichtregierungsorganisationen)] hatósági eljárásban való részvételével, hanem az állam és azon belül a kormányzat, valamint a civil (s az általa képviselt társadalmi csoportok) együttműködésének³⁰ egyik formájaként.
- Több szerző a „nyitott”, átlátható, elszámoltatható, jogilag irányított közigazgatás, a demokratikus jogállamiság instrumentumának, kifejeződésének találja ezen szervezetek részvételét a hatósági, döntésre létrehozására irányuló eljárásban.³¹
- Egyes szerzők folyamatszerűen tekintenek a civilek állami döntéshozatalban való részvétele és azon belül, a közigazgatási hatósági eljárásban való részvétel és az ügyféli jogállás kialakulásának

²⁶ Breiner Ildikó: A közigazgatás és a civil szervezetek kapcsolata. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest 2008. 9 o.

²⁷ Bendik Gábor – Berki Zsuzsanna – Gajdics Ágnes Gabriella: A civilek részvételével zajló környezeti ügyek legfontosabb problémái. EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, Budapest 2009. 9-67. o.

²⁸ Képzési anyag a civil szervezetek működésének támogatására. Nosza Egyesület, Budapest 2014. 4-9. o.

²⁹ Boda Zsolt – Gulyás Emese: A civilek és a vállalatok: a gazdaság társadalmi szabályozásáról. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 2011. 29. o.

³⁰ Lisa Blomgren Bingham – Tina Nabatchi – Rosemary O’Leary: The new governance: Practices and processes for stakeholder and citizen participation in the work of government. Public administration review 2005. 5. sz. 547-558. o., Ebrahim Alnoor: Accountability in practice: Mechanisms for NGOs. World Development 2003. 5. sz. 813-829 o.

³¹ Donald F. Kettl: The transformation of governance: Globalization, devolution, and the role of government. Public Administration Review 2000. 6. sz. 488-497. o.

folyamatára:³² kezdetben csak állami, illetve civil törekvésből induló kooperációs gyakorlat az állami tevékenységek mind szélesebb körére kiterjed, s így természetesen a közigazgatási hatósági eljárást is eléri. A civil szervezetek részvételének indoka³³ ez esetben legtöbbször a közérdek képviselése, különböző jogterületek és jogok magasabb szintű érvényre juttatása (alapjogok, fogyasztó-, munka- és környezetvédelmi jog, személyiségi jogok), és a hatósági jogsértések megelőzése.

- Több esetben megjelenik a szerzők honosságához vagy vizsgálati területéhez kapcsolódó országok közigazgatási gyakorlatának interpolálhatósága³⁴, amely kiterjed az ügyféli jogokra, s így a civil részvételre is.

3. Jogalkalmazási tapasztalatok

A téma teljes körű vizsgálatának érdekében a tételes jogi és szakirodalmi feltáráson túl nagy hangsúlyt kell fektetni a jogalkalmazás – tehát a közigazgatási hatósági- és a bírósági felülvizsgálati eljárások – jellemzőire is, mivel az ebből levonható tapasztalatok és következtetések jelenítik meg a téma gyakorlati vonatkozásait, a továbbfejlesztés lehetséges irányait.

A következőkben e célból vizsgálom a társadalmi részvétel jellemzőit feltároló országgyűlési biztosi gyakorlatot is.

Az országgyűlési biztos Alaptörvényben³⁵ és a jogintézményre vonatkozó jogszabályban³⁶ meghatározott feladata, hogy alapjogvédelmi feladatot ellátva, bármely személy indítványára vizsgálatot folytasson, és ennek eredményeképpen feltárja az állami szervek vonatkozásában, de jellemzően közigazgatásban felmerülő, alaptörvényben rögzített jogokat ért visszaosságokat.

Témámat leginkább a jövő nemzedékek ombudsmanjának 2008 és 2012 között működése érintette, mivel ez az alkotmányos szerv – illetve annak feladatköre – kapcsolódott a környezet- és természetvédelem, valamint számos olyan területen zajló hatósági eljárások témaköréhez, amelyek az ügyféli jogállás szempontjából relevánsak.

³² Richard B. Stewart: Administrative law in the twenty-first century. New York University Law Review 2003. 78. sz. 437-460. o.

³³ Burton Allen Weisbrod – Joel F. Handler – Neil K. Komesar: Public interest law: An economic and institutional analysis. Univ of California Press, 1978. 313-348. o.

³⁴ Richard B. Stewart: US Administrative Law: A Model for Global Administrative Law? Law and contemporary problems 2005. 68. 63. sz. 63-108. o.

³⁵ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 30. cikk (1)-(2) bek.

³⁶ 2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról 1. § (1) bek.

Az ombudsmani gyakorlatot – annak éves jelentéseire és egyéb közleményeire tekintettel – elemezve a következő megállapításokat lehet tenni.

- Az országgyűlési biztos fennállásának 5 éves időtartama során számos alkalommal találkozott társadalmi részvétellel, közigazgatási hatósági eljáráshoz kapcsolódó, s ezen belül a civil szervezetek ügyféli jogállását magába foglaló problémákkal.³⁷
- A kezdetben jogalkotási problémának³⁸ tűnő gyakorlat átalakult a civil szervezetek ügyféli jogállása rejtett erodálásává,³⁹ először csak kiemelt fontosságú beruházások vonatkozásában.
- A főként a gazdaságpolitikát érzékenyen érintő probléma odáig vezetett⁴⁰, hogy 2008-ban, a Ket. első átfogó módosítását hozó 2008. évi CXI. törvény (továbbiakban Ket. novella) szigorította volna az ügyféli jogállás megszerzésének feltételeit, s a civil szervezetektől közvetlen érintettséget várt volna el.
- Az ombudsman problémásnak találta azt is, hogy a módosításnak köszönhetően a Ket. 15. § (6) alapján törvény előírhatja, hogy az eljárás későbbi szakaszaiban való részvétel feltétele az elsőfokú eljárásban való aktív részvétel (kérelem benyújtása vagy nyilatkozattétel)⁴¹. Ezzel ugyanis az ügyek százaiban, a legtöbb esetben jogosan érdekelt szervezetek kezét kötik meg, mert ezen szervezetek belátható módon nem tudnak minden hatósági eljárás elsőfokú eljárásában részt venni, és e szabály alkalmazásával a hatékony érdekképviselőt reális lehetőségét is megszüntetik.
- A problémák ismétlődnek a biztos gyakorlata során – rendszerint már az elsőfokú hatóság nem alkalmazza megfelelően a vonatkozó jogszabályi környezetet⁴², és ennek köszönhető a teljes hatósági eljárás problémássá válik, szinte biztosan bírósági felülvizsgálathoz vezet. Gyakori a hatóságok megfelelő erőforrásainak hiányából eredő kényszerű rangsoroláshoz köthető panasz, amely miatt a civil szervezetek megkereséseire adott válaszok késnek vagy meg sem történnek.⁴³

³⁷ Fülöp Sándor: A jövő nemzedékek országgyűlési biztosa irodájának tapasztalatai. In: Pánovics Attila – Glied Viktor: Cselekedj lokálisan – Társadalmi részvétel környezeti ügyekben Publikon Kiadó, Pécs 2012. 137 o.

³⁸ Pontatlan, a jogalkalmazónak túl nagy teret engedő szabályok révén. L. 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, 98. § (1) bek. túl határozatlan vonatkozásai, amelyet Fülöp Sándor fent idézett munkájában elemez.

³⁹ Fülöp: Beszámoló 2008-2009. 191-192 o.

⁴⁰ Fülöp: Beszámoló 2008-2009. 192 o. és 194-197 o.

⁴¹ Fülöp: Beszámoló 2008-2009. 197. o.

⁴² Fülöp: Beszámoló 2010. 138-141 o.

⁴³ Fülöp: Beszámoló 2010. 143 o.

- A feltárt adatok⁴⁴ szerint a vizsgált hatóságok mind eljárási kötelezettségeiket, mind eljárási alapelveknek eljárás követelményét, mind a környezetvédelmi ügyek eljárásaira vonatkozó alapelveket megsértik és a tényállások bizonyításának, alakszerűségnek követelményeit sem teljesítik maradéktalanul eljárásuk során.

Ezek alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

- Annak ténye, hogy az ombudsman gyakorlata során találkozott ügyféli jogállással kapcsolatos panaszokkal, arra utal, hogy a területre vonatkozó jogalkalmazás nem problémamentes, s a problémák nem minden esetben kezelhetők a hagyományos fellebbezési, majd felülvizsgálati eljárás segítségével.
- A hatósági eljárás során számos probléma megmutatkozik, amelyek mind a vizsgált hatóságok szervezetét, mind pedig a jogalkalmazás minőségét érintik.
- A civil szervezetek ügyféli jogosultságának, részvételének visszaszorítása, majd ennek az eljárási törvényben való lecsapódása rendkívül negatív, rossz gyakorlatot megvalósító tendenciát mutat. A szervezetek részvételének kiszorítása nem objektív, kutatásokkal alátámasztott indokon alapul,⁴⁵ hanem egyfajta tévhiten, amely szerint az eljárás jelentősen bonyolódik (s ennek megfelelően hosszabbodik), ha abban a társadalmi részvétel is megvalósul.
- Nagyrészt egyetérthetünk a biztossal abban a gondolatsorban, amely szerint a kormányzati ciklusokon átívelő, visszaszorulás irányába ható tendencia nem egy és ugyanazon politikai koncepció része,⁴⁶ hanem az állami tevékenység és hatalom (értve itt beavatkozást a társadalmi és piaci viszonyokba) visszaszorulásaként értelmezhető, amelynek keretében egyre nagyobb szerepe van a piaci viszonyoknak a társadalom működésében. Kérdéses azonban, hogy hazánk tekintetében, napjainkra is alkalmazható ez az elképzelés, amikor a megváltozó politikai viszonyoknak köszönhetően erősödő állami szerepvállalás és felügyelet figyelhető meg. Emellett kérdéses továbbá az is, hogy a fent említett újbóli erősödés mellett ténylegesen tapasztalható nagyobb, hatékonyabb és haladó elvek mellett megvalósuló állami (s természetesen ezáltal a civil szervezetek

⁴⁴ Fülöp: Beszámoló 2010. 142-159 o.

⁴⁵ Fülöp Sándor: A jövő nemzedékek országgyűlési biztosa irodájának tapasztalatai In: Pánovics Attila – Glied Viktor: Cselekedj lokálisan – Társadalmi részvétel környezeti ügyekben Publikon Kiadó, Pécs 2012. 138. o.

⁴⁶ Fülöp: A jövő nemzedékek... 139-140. o.

részvételét magába integráló) kontroll,⁴⁷ amely a közigazgatási hatósági eljárások keretében is tetten érhető.

4. A civil szervezetek értesítésére vonatkozó adatbázis vizsgálata

A hazai jogszabályi és szakirodalmi háttér figyelembevételével érdemes vizsgálni a civil szervezetek részvételi magatartását, jellemzőit is, mivel az alapvetően befolyásolja a szervezetek fellépési-, befolyásolási- és érdekérvényesítési lehetőségeit.

A civil szervezetek részvételi jellemzőinek egyik legplasztikusabb példája a 187/2009. (IX. 10.) Korm. rendelet által létrehozott elektronikus adatbázis⁴⁸, amely rendelet a közigazgatási hatósági eljárás megindulásáról szóló értesítés érdekében vezetett elektronikus adatbázis létrehozásáról és fenntartásáról szól.

Az eljárás megindításáról és az egyes eljárási cselekményekről a hagyományos értesítési formák mellett a civil szervezetek e rendszernek köszönhetően elektronikusan is értesülhetnek, feltéve, ha ügyfélkapus regisztráción keresztül bejelentkeznek az adatbázisba. A regisztráló szervezetek megjelölhetik az általuk figyelni kívánt ügytípusokat és földrajzi területet is. Az értesítésnek kulcsfontosságú az eljárás, s így a civil szervezetek részvétele tekintetében: a korábbi szabályozási gyakorlatban (az Áe. szabályai alapján) ugyan univerzálisnak tűnt az értesítés intézménye az eljárási törvény irányából⁴⁹, azonban az értesítést egyéb, jogszabályban meghatározott esetekhez kötötte a jogalkotó. Miután ezek a jogszabályok szinte kivétel nélkül figyelmen kívül hagyták az értesítési kötelezettség előírását, ezért a gyakorlatban az értesítések gyakran elmaradtak vagy az eljárás későbbi szakaszában érkeztek meg.⁵⁰

A Ket. megfordítva a gyakorlatot, főszabály szerint minden esetben kötelezővé teszi a hatóság számára az értesítést. Ettől csak törvényi rendelkezés illetve az eljárási törvényben felsorolt kivételek⁵¹ esetén lehet

⁴⁷ Kerekes Sándor: A fenntartható fejlődésről válság idején. In: Kerekes Sándor – Jámor Imre (szerk.): Fenntartható Fejlődés, Élhető régió, Élhető települési táj 1. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 2012. 30. o.

⁴⁸ A Társadalmi Szervezetek Névjegyzékének is nevezett rendszerbe 2014 nyaráig 48 szervezet regisztrált.

⁴⁹ 1981. I. törvény 13. § (2) bek.

⁵⁰ 1005/2003. (I.30) Korm. rendelet a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvény szabályozási koncepciójáról 6.1.

⁵¹ Ket. 29. § (4) bek. Hozzá kell azonban fűzni, hogy az eljárás eredményességét veszélyeztető, a honvédelmi, nemzetbiztonsági, közbiztonsági okból jogszabályi rendelkezés által kizárt és egyéb kivételek további fogódzkodót adhatnak a jogalkalmazók számára a civil szervezetek kizárásakor, miután a jogalkotó a (4) bekezdés a) és b) pontjának megítélését a jogalkalmazó hatóság döntési jogkörébe utalja. L. Barabás Gergely – Baranyi Bertold –

eltérni. Az elektronikus adatbázis vizsgálatából az alábbi tapasztalatok állapíthatók meg: a bejelentkezett szervezetek többsége akkor is országos vagy regionális szintű megfigyelési jogot kért saját szervezetének, ha tevékenysége, működési köre ezt nem feltétlenül kívánná meg. Számos szervezet csupán települési vagy megyeiszinten fejtenek ki kimutatható vagy civil szervezetekről vezetett nyilvántartásokban megjelenő tevékenységet, de ennek ellenére akár teljesen más földrajzi térségek hatósági ügyeit is megfigyeli (13 eset).

A környezetvédelmi szervezetek dominanciája itt is nyomon érhető, 24 bejegyzés található a környezetvédelmi eljárások ügytípusaira, s a legtöbb megfigyelés is erre a területre irányul, még olyan szervezetek esetében is, amelyeknek az Országos Bírósági Hivatal által vezetett Társadalmi Szervezetek Névjegyzéke alapján besorolása, illetve beszámoló alapján nem ez lenne a fő profilja (7 eset).

Elgondolkodtató és egyben elszomorító tendencia mutatkozik meg az eljárásban való részvétel, s az ott szerzett információk, tapasztalatok nyilvánosságra hozásával/ hozatalával kapcsolatban is. Annak ellenére, hogy egy-egy szervezet (különösen igaz ez a környezet- és természetvédelem területén tevékenykedő civil szervezetekre) havonta legalább 130-150 alkalommal kaphat értesítést a hatósági eljárások megindulásáról, illetve valamely eljárási cselekmény bekövetkeztéről, s számos szervezet kimutathatóan igen aktív az iratbetekintés és a nyilatkozattétel során, mégis kevés figyelmet szentelnek ennek nyilvános anyagaikban, honlapjukon az alábbi jellemzők alapján.

A mintegy félszáz szervezet közül 2014 nyarán 13 nem rendelkezett bármilyen formában elérhető honlappal, amelyen nyilvánosságra hozhatná egyes állásfoglalásait, az ügyre vonatkozó közérdekű információkat. Azok a szervezetek közül, akikről bármilyen elektronikus forrás elérhető (35 szervezet) – honlap, bírósági bejegyzés, újságcikk, stb. – csupán egy tucatnak szerepel a tevékenységei között elkülöníthetően a hatósági eljárásokban való részvétel, s csak tíz szervezet jelentetett meg hírei között az eljárásokban való részvételre utaló tartalmakat az elmúlt két év során. Mindössze 12 szervezet tesz említést éves, bíróságra benyújtandó, a pénzügyi beszámoló mellékletét képező közhasznúsági beszámolójában az eljárásokban folytatott tevékenységről.

Ezek alapján megállapítható, hogy annak ellenére, hogy a civil szervezetek legalább értesítés szintjén kapcsolatba kerülnek az egyes hatóságok eljárásaival, nagyrészt hallgatnak erről. A lehetséges okokra vonatkozó jellemzők feltárása végett az elektronikus adatbázisba található szervezeteket

kérdőíves kutatás keretében kerestem meg, amelynek tapasztalatait az 5. és 6. alfejezet tartalmazza. Az azonban megállapítható, hogy ezen szervezetek szűkös erőforrásai, a hatósági eljárásoktól eltérő alaptevékenységgel való összhang megteremtésének dilemmái vagy adott esetben az elektronikus kommunikáció – a digitális írástudás – elemi ismereteinek hiánya is okozhatja a területen tapasztalható problémákat.

A legtöbb esetben elvárható lenne a minimális fokú nyilvánosság biztosítása a szervezetek részéről, mivel az eljárásokban végső soron a hatásterületi lakosság illetve az általuk képviselt szakterület egészének érdekeit képviselik, s az ügyekben tett állásfoglalásaik tekintetében, sok esetben csak a nyilvánosság rendelkezik némi „elszámoltató” szereppel.

5. Kérdőíves felmérések – Lakossági felmérés

A fent vázoltak alapján biztonsággal kijelenthető, hogy a vizsgált területen nem bontakozott ki problémamentes gyakorlat. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a közigazgatási hatósági eljárásban résztvevő civil szervezetek e gyakorlatát nem csak az állam vagy az adott ügy lefolyásában érdekeltek (legtöbbször beruházók) és a civilek között lehet értelmezni, hanem a civil szervezet és az általa képviselt és védett lakosság szempontjából is. E kapcsolat vizsgálatát, a civil szervezetek hatósági eljárásban való részvételének társadalmi megítélését kívántam megfigyelni egy 2014 tavaszán on-line környezetben lefolytatott közvélemény-kutatási projektben.⁵²

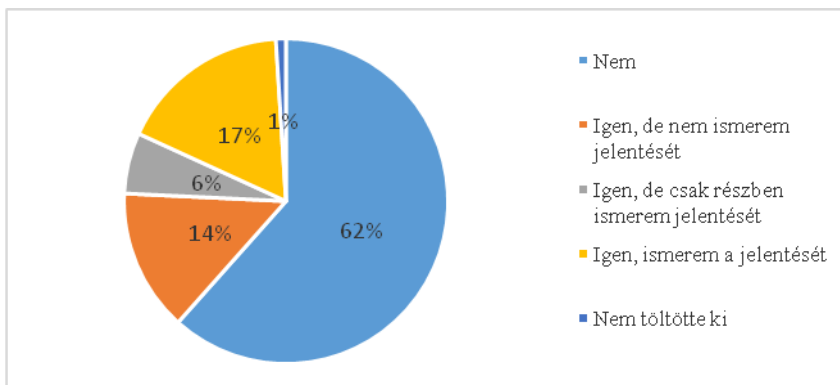
A kutatási projekt arra kereste a választ, hogy a kitöltők hogyan viszonyulnak a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételéhez, s miként ítélik meg ezen szervezetek eredményességét az ügy menete során.

A kérdőív a viszonylag magas résztvevői létszám mellett közelít a reprezentativitás követelményeihez, mert – a kérdőív anonimitás mellett felmérte a kitöltők korát, nemét, végzettségi és cím adatait is – igyekeztem olyan mintát összeállítani, amely leképezi az ország és a régió átlagadatait.

A kérdőív érdemi részének első fele a hatósági eljárással kapcsolatos jogismeretet érintette. A kérdőív e része lényegében azt kívánta elemezni, hogy a kitöltők milyen mértékben vannak tisztában egy közigazgatási hatósági eljárás kereteivel, alapfogalmaival. A válaszadók mintegy 37%-a találkozott ügyeinek intézése során a Ket. elnevezéssel, s csupán negyedük vett részt az elmúlt három évben közigazgatási hatósági eljárásban.

⁵² A kérdőíves válaszfelvételben 550 fő vett részt, jellemzően a dél-dunántúli régióból, on-line kitölthető kérdéssoron keresztül.

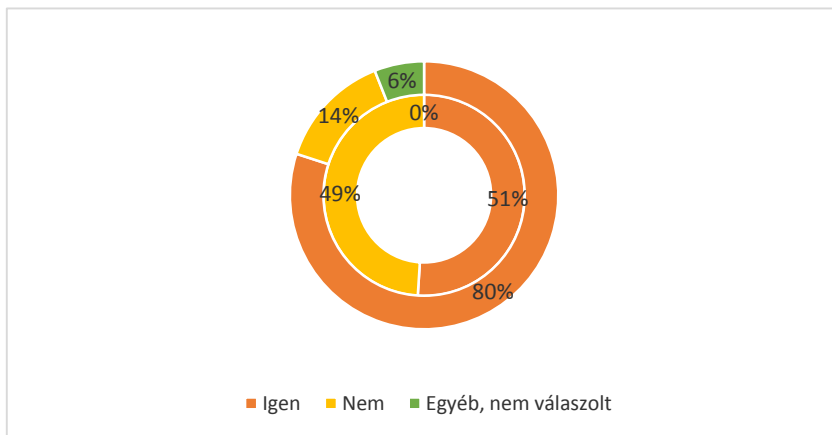
1. ábra – A Ket. rövidítésének és ezáltal fogalmának ismerete a kitöltők körében

Forrás: saját szerk. [2014]

A kitöltők leginkább ügyfélként, illetve tanúként, hatósági tanúként vettek részt az eljárásban. A kérdőív következő üteme már a civil szervezetek ügyféli jogállásának megítélését vizsgálta, arra kereste a választ, hogy a kitöltőknek van-e információjuk arról, hogy civil szervezet meghatározott esetekben részt vehetnek, és ügyféli jogokat szervezhetnek a hatósági eljárásokban. Ahhoz ugyanis, hogy a társadalom tagjai helyesen meg tudják ítélni a civil szervezetek munkáját az adott területen, szükséges az erre vonatkozó jogismeret meghatározott szintje. E szerkezeti egység második kérdése az ügyféli jogállás elfogadottságával foglalkozott, arra kereste a választ, hogy a résztvevők helyesnek találják-e a szervezetek részvételének ezen, hatósági eljárásban megvalósuló formáját. A válaszadók mintegy fele volt tisztában azzal, hogy civil szervezetek meghatározott feltételek mellett részt vehetnek a hatósági eljárásokban ügyfélként, azonban 80%-uk helyesnek találta az ügyben való részvétel e formáját.

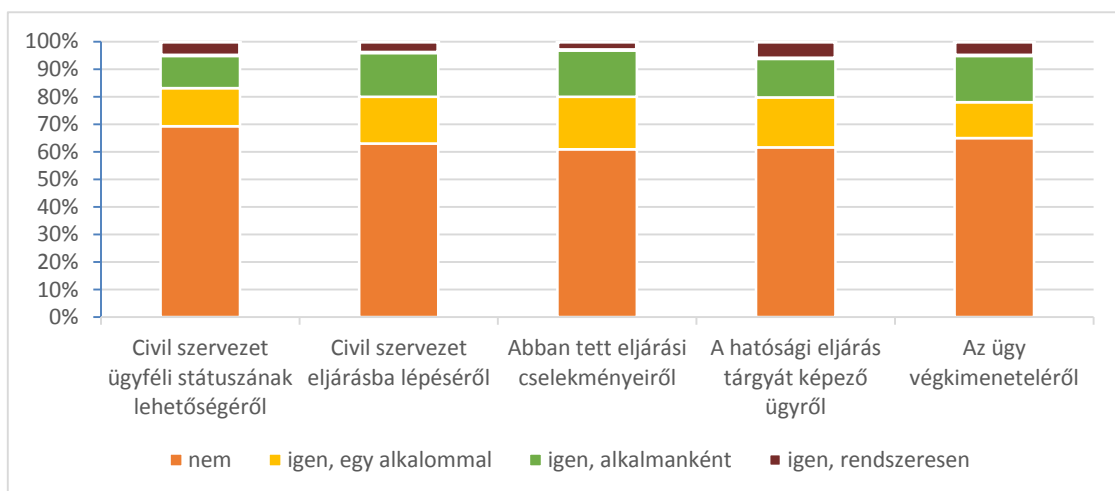
2. ábra – Az ügyféli jogállás ismertsége (belső kör) és elfogadottsága (külső kör)

Forrás: saját szerk. [2014]

Az értesítési adatbázisba bejelentkezett civil szervezetek tájékoztatási és közzétételi problémáinak területét igyekezett feltárni a kérdőív azon része, amely a civil szervezetek részvételével zajló hatósági eljárásokról kérdezte a válaszadókat. Arra a kérdésre, hogy a válaszadó kapott-e korábban információt a civil szervezetek eljárásba lépéséről, abban tett cselekményeiről, magáról az eljárás tárgyát képező ügyről vagy az ügy végkimeneteléről, jellemzően nem (61-70%) vagy csak egy alkalommal (14-19%) volt a válasz.

3. ábra – A „Kapott-e Ön már információt...” kérdések eredményei

Forrás: saját szerk. [2014]

Az információ forrása is nagy fontosságú: a válaszadók több mint harmada a médiából értesült az egyes eljárással kapcsolatos információkról, s csak 15%-uk, az eljárásban résztvevő civil szervezettől. A válaszadók jelentős részének (47%) véleménye alapján az eljárás részleteinek nyilvánosságra hozása a résztvevő civil szervezet feladatkörébe tartozna.

A fenti adatok ellenére, a válaszadók több mint fele (56%) úgy érzi, hogy a civil szervezetek megfelelően végzik feladatukat az eljárás során (azonban közel harmaduk nem tudta megítélni a kérdést). A kitöltők háromnegyede mindezek ellenére nem, vagy csak megfelelő feltételek mellett (72%) engedné meg egy civil szervezetnek, hogy nem a szakterületéhez vagy érintetti köréhez tartozó ügyet befolyásoljon.

Kockázatokra tekintettel a válaszadók leginkább attól tartanak, hogy az eljárásban ügyfélként résztvevő szervezetek saját érdekükben befolyásolják az eljárást, vagy megvesztegethetővé válnak. A válaszadók 72%-a szerint csak megközelítőleg vagy nem minden esetben fedik le a civil szervezetek által képviselt érdekek a hatásterületen élők/érintettek érdekeit, mindez felveti azt is, hogy a szervezetek ügyféli jogaikkal visszaélve, anyagi, kapcsolati vagy egyéb érdek miatt lépnek az eljárásba (41%). A válaszadók

mintegy 63%-a szerint a civil szervezetek részvétele az eljárások időbeli elhúzódását is okozhatják.

6. Kérdőíves felmérés – Civil szervezetek felmérése

A fentiekre tekintettel indokolttá vált a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljáráshoz fűződő tapasztalatait is felmérni, hogy feltárhatóvá váljanak a hatósági ügyek információnak nyilvánosságra hozatalával és a részvételi jellemzőkkel kapcsolatos problémák indokai. Az adatokat elektronikus kérdőív formájában gyűjtöttem össze, melyet minden, az értesítési adatbázisban megtalálható civil szervezet valamint az adatbázisban nem szereplő, de a területtel foglalkozó egyéb, országos hatókörű szervezet részére megküldtem.⁵³ A visszaérkező 25 kitöltött kérdőív⁵⁴ segítségével a következő jellemzőket lehet megállapítani e civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételéről.

A kérdőíves felmérésben résztvevő szervezetek nagyrésze környezetvédelmi tevékenységgel foglalkozik főprofilként (45%), de az oktatási (14%), kulturális (10%), településfejlesztési (10%) és jogvédő (8%) tevékenységet ellátó szervezetek is képviseltették magukat.

A résztvevők többsége települési illetve településközi működési területtel (összesen 55%) rendelkezik, de a megyei (24%) és az országos szint (20%) is jellemző. Ez kétirányú érdeklődést jelezhet az eljárásban: egyrészt a helyi érdekkeltséggel rendelkező szervezetek részt kívánnak venni a településüket, lakókörnyezetüket érintő hatósági ügyek eljárásaiban. Ezzel szemben a megyei, régiós és országos szintű tevékenykedő szervezetek inkább alapjog-védelem, az általános közérdek védelme, s az eljárási szabályok, ágazati előírások betarttatása felől közelítenek a hatósági eljárásokhoz.

A szervezetek helyi jellegét, kisebb szervezetét igazolhatják a felmérés szervezetek humán erőforrásaira vonatkozó adatai is: a legtöbb szervezet (80%, 20 szervezet) háromnál kevesebb állandó alkalmazottal rendelkezik, s a megbízásokat és hasonló jogviszonyokat figyelembe véve is a többség (60%) 5 munkatársnál kevesebbkel dolgozik együtt éves szinten. Meg kell azonban jegyezni, hogy civil szektor utóbbi években megfigyelhető forráscsökkenése⁵⁵ még az országos szintű szervezetek esetében is ekkora vagy akár kisebb dolgozói létszámot eredményezhet.

Mindez természetesen a teljes kutatás szempontjából döntő jelentőségű tényeket hordoz: a szervezetek alacsony létszámuknak köszönhetően sok

⁵³ Összesen 50 szervezet részére került kiküldésre a kérdőíves felmérés.

⁵⁴ Az elektronikus rendszer automatikus ellenőrzési funkciónak köszönhetően mind a 25 visszaküldött kérdőív elemezhető adatokat tartalmaz, nem volt hibásan, hiányosan kitöltött példány.

⁵⁵ A nonprofit szervezetek humán erőforrása. Statisztikai Tükör KSH 2014. 79. sz.

esetben kisebb arányban tudnak a hatósági ügyekkel foglalkozni (65%), s mindez akár magyarázatul szolgálhat arra is, hogy e szervezetek adott esetben milyen indokokból nem teszik közzé a megszerzett információkat. A szektorra napjainkban jellemző „tűzoltásszerű” tevékenység e területen is érvényesítheti hatását, s a szervezet jogszabályokból következő adminisztratív, s sok esetben – főként azon szervezeteknél ahol a hatósági ügyek megfigyelése mellett más, domináns tevékenységek is érvényesülnek – az alaptevékenység ellátása elveheti az erőforrásokat a hatósági eljárásban való proaktív részvétel elől, így sok szervezet erőforrásai csupán az értesítések átolvasására (70%) és évente 1-1 eljárásban való részvételre alkalmasak.

Ebből kifolyólag, annak ellenére, hogy minden szervezet kapott már valamilyen formában értesítést közigazgatási hatóságoktól az eljárások megindulásáról és az abban való részvétel lehetőségeiről,⁵⁶ mindössze 18 szervezet (72%) vett már részt ténylegesen hatósági eljárásban. A szervezetek többsége (60%) 100 értesítésnél is többet kap készhez, jellemzően elektronikus formában (72%).

A szervezetek több mint fele (60%) évente átlagosan legfeljebb három eljárásban vesz részt ténylegesen. A maradék azonban jellemzően 10 ügyben vagy a felett vállal részvételt éves szinten. A helyi illetve kisebb szervezetek a fenti adatokkal korrelálva jellemzően kevesebb ügyben vesznek részt, az országos szervezetek több eljárásba kerülnek ügyfélként települési és településközi szinten dolgozó társaikhoz képest.

Az eljárásban tapasztalható problémák körében a civil szervezetek leggyakrabban az eljárásba való bejelentkezés problémakörét (12 eset) és a jogszabályi rendelkezések sok esetben határozatlan, ezáltal visszajára fordítható jellegét (21 eset) jelölték meg. A civil szervezetek 40% találta csak elegendőnek a véleményezésre, beavatozásra nyitva álló időtartamot, mely ismét kettős probléma határán mozog. A közigazgatási szerveknek és a kérelmezőnek is érdeke, hogy a hatósági eljárás egyszerűen és a lehetőségekhez mérten gyorsan bonyolódjon le, de ez – sem elméletileg, sem gyakorlatilag – nem jelentheti azt, hogy az ügyfélként résztvevő szereplőknek nem jut elég ideje az ügy iratainak áttekintésére, javaslatok megfogalmazására, a hatóság értesítésére. Ennek ellenére a gyakorlatban a civil szervezetek fenti adat alapján közel sem találja megfelelőnek a határidőket a hatósági eljárásban, s a maradék 60% 2/3 is csak általában jut elegendő időhöz a megfelelő mérlegelés megtételéhez.

⁵⁶ A kérdés kontrolljellegű. E kérdés segítségével kívántam lemérni, hogy azokhoz a szervezetekhez jutott-e el a kérdőív, amelyek a kérdőív igazi célcsoportját képezik.

4. ábra – Problémák előfordulási aránya az összes szervezet vonatkozásában a közigazgatási hatósági eljárással kapcsolatban

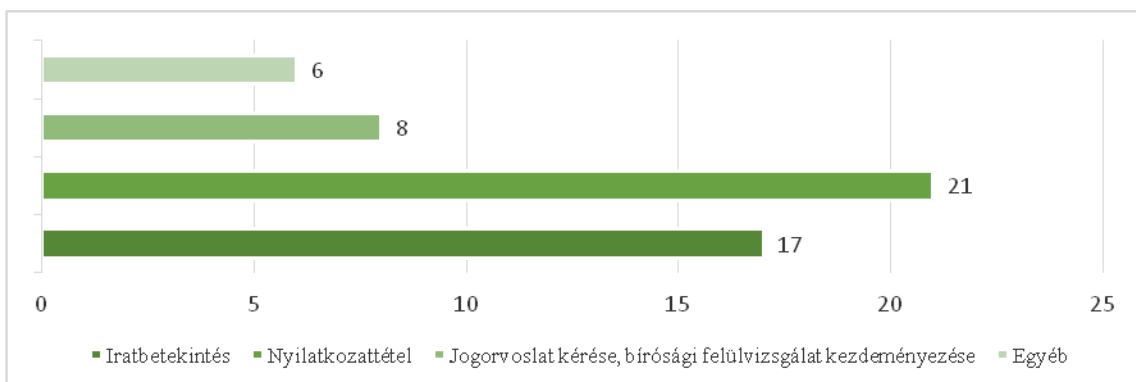

Forrás: saját szerk. [2014]

Ennek alapján már predesztinálható a kérdőív következő adata: a résztvevők 68%-a elítéli vagy csak feltételekkel fogadja el a nemzetgazdasági érdekből kiemelt jelentőségű beruházások egyszerűsített és gyorsított hatósági eljárásának lehetőségét, hiszen ez még kisebb beleszólást engedélyez a szervezet számára a hatósági ügy menetébe.

Az eljárási cselekményekre tekintettel a következő megállapítások tehetők: egy átlagos esetben a szervezetek 68%-a tekint be az ügy irataiba, 84%-a nyilatkozatot is tesz. A szervezetek 32%-a rendszeresen jogorvoslathoz is folyamodik az eljárások során.

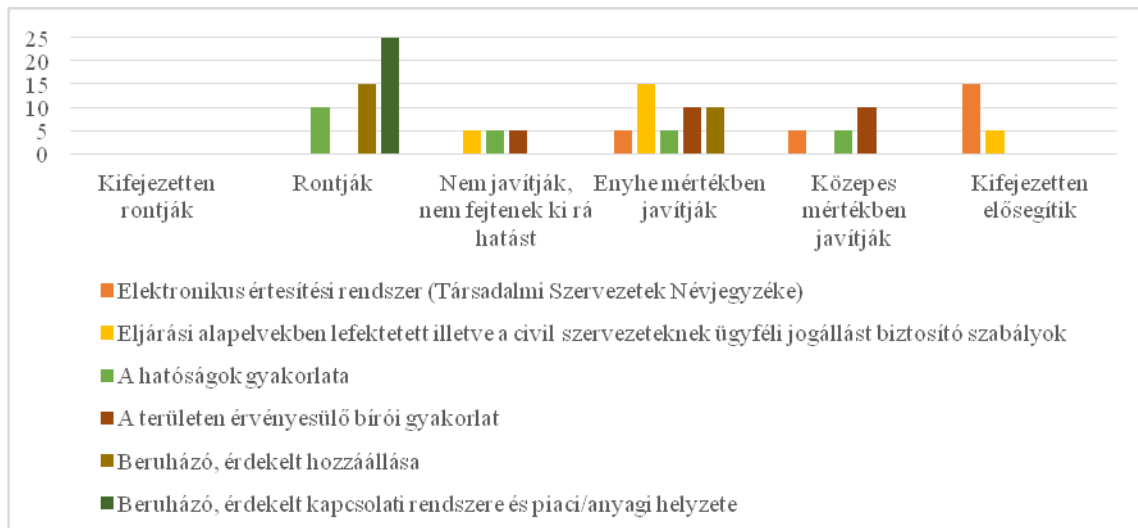
5. ábra – Civil szervezetek eljárási cselekményeinek eloszlása

Forrás: saját szerk. [2014]

A civil szervezetek a felmérés keretében értékelték azokat az erőforrásokat és akadályokat, amelyek a hatósági eljárásokban való részvételüket befolyásolták. Az eredményeket az alábbi diagram szemlélteti:

6. ábra – Erőforrások és akadályozó tényezők a hatósági eljárásban való részvétel során

Forrás: saját szerk. [2014]

A fenti diagram alapján kijelenthetőek az alábbiak:

- az eljárásban való részvétel körülményeit – a civil szervezetek véleménye alapján – a beruházó kapcsolati rendszere, helyzeti jellemzői és hozzáállása érezhetően rontja, de a hatóságok hozzáállása, gyakorlata is negatív hatást fejt ki rá,
- az eljárási részvételt kifejezetten javítja az említett elektronikus értesítési adatbázis, valamint
- azon jogszabályok tekintetében, amelyek körvonalazzák az ügyféli jogállást illetve annak jellemzőit, a civilek enyhe illetve kifejezett elősegítő hatást látnak, tehát az alapvető jogi szabályozás nem akadályozza az ügyféli jogállású részvételt,⁵⁷
- a területen érvényesülő bírói gyakorlat vitatott megítélésű a kitöltők között, de enyhe pozitív hatás kimutatható.

III. Eredmények és összefoglalás

A kutatás által feltárt jellemzők alapján egyértelműen kijelenthető, hogy nem alakult ki problémamentes joggyakorlat a civil szervezetek közigazgatási

⁵⁷ Fenntartva azon megállapítást, miszerint egyes jogszabályok céljuknak visszajára fordíthatóak rugalmas rendelkezéseik miatt. A kérdés tekintetében a civil szervezetek itt alapvetően a Ket. és a jogegységi határozatok egységére gondolhattak.

eljárásban való részvételével kapcsolatban. Mind a jogegységi határozatokat megelőző és azt követő bírói gyakorlat, mind az ombudsmani gyakorlat, mind pedig a szakirodalom számára vitás volt a részvétel jellege, az ügyféli jogok tartalma és ezek a közigazgatási és igazságszolgáltatási gyakorlatban való érvényesíthetőségi lehetőségei.

Napjainkra elmondhatjuk, hogy a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételének jogszabályi feltételei alapvetően adóttak, az azonban már korábban sem jelenthető ki ilyen biztonsággal, hogy az ügyféli jogállás megítélésére vonatkozó hatósági és bírói gyakorlat konszenzusos nyugvópontonra került volna. Továbbra is kérdésesnek tekinthetjük, hogy kielégítőek-e a Kúria jogegységi határozatai – akár nem a jogegységi határozat vizsgálati körébe volt, a környezetvédelmi szakigazgatástól eltérő, de ügyféli jogokat biztosító területeken.

Az is egyértelműen kimutatható, hogy a felmérésben résztvevő, hatósági ügyekkel foglalkozó civil szervezetek számos problémával küzdenek, s jelentősen eltérő tulajdonságaik egyedi szabályozást kívánnak meg a jogalkotótól, minden olyan területen, ahol tevékenységük dominánsnak tekinthető. Miután hatósági eljárások ügyféli jogállása ilyen területnek minősül, megkívánható, hogy a terület szabályozása és jogalkalmazói kezelése a szervezetek adottságaihoz, non-profit jellegéhez kapcsolódóan megfelelően rugalmas legyen a sokszereplős modellnek megfelelő, több szempontrendszer figyelembe vevő, de hatékony és gyors hatósági eljárás érdekében.

Mindazonáltal e rugalmasság nem válhat visszaélések táptalajává, a kérelmezők tisztességes eljáráshoz való joga megköveteli, hogy határokat húzzunk a hatósági eljárás résztvevői előtt. Az ideális határvonal megtalálásához kulcsfontosságú lehet a vonatkozó hazai hatósági és bírósági gyakorlat rendszerezett összegyűjtése és elemzése, s nem kevésbé a nemzetközi szakirodalom, s más országok sikeres modelljeinek átültetése.

A kutatás-fejlesztésre valós igény mutatkozik, a társadalmi megítélést kutató kérdőív adatait vizsgálva, a kitöltők alapvetően megfelelő alternatívának tartják a civil szervezetek hatósági eljárásban való részvételét, azonban elvárásokat is megfogalmaznak, amelyek természetesen kulcsfontosságúak lennének ahhoz, hogy a szervezetek működése, tevékenysége s ezzel párba állítva a közigazgatás tevékenysége átlátható és (társadalmi oldalról is) ellenőrizhető legyen.

Ezek alapján elmondható, hogy a téma további tanulmányozása szükséges, hozzájárulhat a területre vonatkozó információk megismeréséhez és szélesebb körben történő megismertetéséhez, valamint a szabályozási környezet fejlesztéséhez.

Krasz Péter

Egyenlők és egyenlőbbek

A választójog egyenlősége a hatályos alkotmányjogi szabályozásban^{*}

I. Bevezető

A hatályos magyar Alaptörvény *Az Országgyűlés* című fejezetében, a 2. cikk (1) bekezdésében a következőképpen rendelkezik: *Az országgyűlési képviselőket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják.* Bár az Alaptörvény kifejezetten az Országgyűlés kapcsán emeli ki a választójogi alapelveket, azok mind az európai parlamenti (továbbiakban: EP), mind az önkormányzati képviselők, polgármesterek és a főpolgármester választásánál érvényesül. Kutatásom célja annak vizsgálata, hogy a fenti alapelvek közül a választójog egyenlősége miként jelenik meg a hatályos alkotmányjogi szabályozásban, illetve a választási rendszerben mennyiben jut érvényre ez a kiemelkedő jelentőségű alapelv.

Meglátásom szerint e vizsgálat mindenképpen időszerű, mivel a 2010. és 2014. közötti parlamenti ciklusban olyan – korábban sosem tapasztalt – közjogi átalakulás ment végbe, amely az Alaptörvény elfogadásával és a választási rendszer újraszabályozásával sok tekintetben más, mégis főbb vonásaiban a korábbi választási rendszert átemelő struktúra lépett hatályba. Ezeknek az újításoknak első igazi kihívása a 2014. év volt, amely akár nevezhető a „választások évének” is, mivel ebben az évben minden szintű képviseleti szerv tagjaira szavazhattak a választópolgárok. Ez volt egyben az új választási és választási eljárási törvények első gyakorlati próbája is. Ennek tükrében, úgy vélem, két szempontból is jelentős a választási rendszer vizsgálata. Egyfelől, az új rendszert a választási kampány hevületében számos megalapozott és megalapozatlan kritika érte, amelyek többségét az aktuálpolitikai érdekek torzították, míg a választások lezárultával mód nyílik a pusztán szakmai alapú, objektív vitákra. E viták pedig szükségesek az új választási rendszer szabályozásainak finomításához, tökéletesítéséhez, illetve a szabályozások által előidézett társadalmi hatások feltárásához.

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójába nevezett – azonos című – pályamunkám rövidített változata. Konzulens: Dr. Petréttei József egyetemi tanár

Másrészről – és meglátásom szerint ez a jelentősebb oka jelen kutatásomnak – egy választási rendszert sosem nevezhetünk tökéletesnek, az általa megvalósított alkotmányos alapelveket pedig soha nem vehetjük magától értetődőnek, állandó figyelemmel kell kísérni, hogy ezek az alapelvek kellő hatékonysággal, valóban megfelelő módon jutnak-e érvényre. Ennek vizsgálata akkor is indokolt, ha a választási szabályozás nem esik át nagyobb reformon, ám a korábban említett szabályozási újítások különösen indokoltá teszik az alapelvek érvényesülésének vizsgálatát.

A választási alapelvek közül kutatásom csak egy alapelvre, a választójog egyenlőségére fókuszál, tekintettel arra, hogy meglátásom szerint ez az alapelv az, amely a leginkább ki van téve a sérelemnek a törvényi szabályozások részleteiben megbúvó apró hibák következtében, amelyek olykor akár egészen elenyésző mértékben, máskor szemmel láthatóan sértik az egyenlőség elvét.

Kutatásom során elsősorban az Alaptörvényt és a hatályos jogszabályokat veszem alapul, valamint azokat az alkotmánybíróági határozatokat, amelyek korábban már foglalkoztak a választójog egyenlőségével, illetve annak az előző jogszabályok alapján az esetleges sérülésével. Ezeknek az alkotmánybíróági határozatoknak az esetében következetesen szem előtt tartom az azóta bekövetkezett jogszabályi változásokat, és az azokban foglaltakat szigorúan ennek tükrében vizsgálom. A testület határozatainak felhasználhatósága semmiképpen sem elhanyagolható, mivel az Alkotmánybíróság maga is úgy foglalt állást, hogy „az újabb ügyekben vizsgálandó alkotmányjogi kérdések kapcsán felhasználhatja a korábbi határozataiban kidolgozott érveket, jogelveket és alkotmányossági összefüggéseket, ha az Alaptörvény adott szakaszának az Alkotmánnyal fennálló tartalmi egyezése, az Alaptörvény egészét illető kontextuális egyezősége, az Alaptörvény értelmezési szabályainak figyelembevétele és a konkrét ügy alapján a megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya, és szükségesnek mutatkozik azoknak a meghozandó döntése indokolásába történő beillesztése”.¹ Ennek értelmében tehát minden tekintetben relevánsnak kell kezelni az Alkotmánybíróság 2012. előtt hozott határozatait, amely kutatási témámat, a választójog egyenlőségét bármilyen módon érinti is. Nem lehet azonban csak a jogszabályokra támaszkodva megvizsgálni a témát, szükséges az elméleti és gyakorlati kérdésekben született szakirodalom felhasználása is, amelyre munkámban kellő alaposágot kívánok szentelni, mind hazai, mind külföldi szerzők véleményeit felsorakoztatva az egyes témákban.

Dolgozatomban az egyes témákat jól elkülönítve kívánom boncolgatni. Meglátásom szerint ugyanis egy választási rendszerre összességében nem

¹ 13/2013. (VI. 17.) AB határozat, ABH 2013, 618, 623

mondható ki, hogy sért-e valamely alapjogot vagy sem, a lényeg itt is a részletszabályozásban rejlik. Ennek megfelelően külön tárgyalom a választási eljárásnak azokat a részeit, amelyek érinthetik a választójog egyenlőségét. Igyekszem több aspektusból is rávilágítani a vitatott kérdésekre, hogy végső konzekvenciaként jól látható legyen: sérül-e az egyenlőség alapelve, és ha igen milyen mértékben.

II. A választási alapelvek

A választójog az alapvető jogok között helyezkedik el, többnyire állampolgári jogként kerül az alkotmányokba, tekintettel arra, hogy az egyik legfontosabb politikai jog. Választójog alatt a végső soron a választásokra vonatkozó anyagi jogi és eljárási jogszabályok értendők.² Az anyagi jogi normák meghatározzák, hogy ki rendelkezik aktív és passzív választójoggal illetve, hogy a választójogban milyen alapelvek érvényesülnek. Az eljárási normák ezzel szemben meghatározzák az anyagi jellegű normák által rögzített jogosultságok és kötelezettségek érvényesülésének technikáit, valamint olyan garanciális alapelveket, amelyek a választási eljárás teljes menetében alkalmazandóak, megfeleltetve az eljárást a demokratikus kritériumoknak. E két joganyag szoros kapcsolatban áll egymással, kiegészítik egymást, egyes megfogalmazások szerint *feltételezik egymást*.³

A választások legfőbb feladata a politikai rendszer és a kormányzat legitimálásának megteremtése.⁴ E legitimációs funkció pedig csakis úgy képzelhető el, ha a választások törvényi szabályai felette állnak a napi politikai küzdelmeknek. A történelmi jogfejlődés során ennek garanciája az alkotmányos szabályozásokban öltött testet. A választások esetében az alkotmányi szabályozás a választás alapelveinek alkotmányba foglalását jelenti. Ezek az alapelvek fektetik le azokat a sérthetetlen és kihagyhatatlan irányelveket, amelyeket a választási rendszer részletszabályainak megalkotása során nem lehet figyelmen kívül hagyni. A legfőbb népképviselői szerv – az Országgyűlés – ugyanis csak akkor tekinthető demokratikusnak, ha a választási alapelvek érvényre jutnak a parlament összetételét meghatározó választások lebonyolítása során. Ezek az alapelvek – ahogy az Alaptörvény is rögzíti – a választójog általánossága, amely megköveteli, hogy a demokratikus választáson a választópolgárok köre a lehető legszélesebb legyen, és a választások során lehetőleg minden állampolgár szavazati joggal rendelkezzen és választható legyen. Nem ütközik az általánosság alapelvébe, ha a választójog megszerzéséhez néhány

² Ádám Antal: Magyar államjog. Tankönyvkiadó, Budapest 1982. 186. o.

³ Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2011. 222. o.

⁴ Bayer József: A politikatudomány alapjai. Napvilág Kiadó, Budapest 2000. 211. o.

elengedhetetlen feltételt támasztanak minimális követelmény gyanánt. Ilyen feltétele lehet a választójognak a meghatározott életkor betöltése, állampolgárság, vagy éppen lakóhely.⁵ Elfogadható kizáró ok lehet, ha valaki nem rendelkezik a választói döntéshez szükséges kellő belátási képességgel – akár életkorából, akár más tényezőtől kifolyólag –, vagy ha bírói ítélet fosztotta meg a választójogától (például közügyektől való eltiltással, cselekvőképtelenség megállapításával, vagy kényszergyógykezelés elrendelésével). Ez utóbbi egyúttal lényeges garancia arra nézve, hogy ezekben az esetekben a választójogról csak bíróság dönthessen.⁶ Így tehát kizárt a választójogtól való önkényes megfosztás veszélye. Fontos továbbá, hogy a bírósági döntés idővel felülvizsgálható, indokolt esetben módosítható is (például a kényszergyógykezelés megszüntetésével, a közügyektől való eltiltás időtartamának letelte), a választójogtól való megfosztás tehát nem feltétlenül szól az állampolgár élete végéig. A szavazás közvetlensége kizárja, hogy a szavazók és választottak közé idegen akarat kapcsolódjon be, vagyis minden választópolgár személyesen vehet részt a választási eljárásban. Ez által közvetlen legitimációs kapcsolat alakul ki a választók és az általuk megválasztott képviselők között, így a közvetlenségnek a néptől eredő hatalom átruházása során legitimáló szerepe van. A közvetlenség elve biztosítja, hogy senki ne gyakorolhasson a választók felett gyámkodó szerepet, és ne másíthassa meg saját érdekei szerint azok döntését. Fontos, hogy a mandátumok szétozása kizárólag a személyesen leadott szavazatoktól függjön, és a közvetlenség elvét a törvényalkotó is köteles szem előtt tartani a részletszabályok kidolgozásakor. A szavazás titkossága garantálja, hogy a választópolgárok mások megítélése nélkül nyilváníthassanak véleményt, kizárva ezzel annak lehetőségét, hogy a későbbiekben döntésüket szankcionálhassák. A választás titkossága a választás szabadságának legfontosabb intézményes védelmét biztosítja.⁷ A választójog egyenlősége sok esetben úgy fordítható le, hogy a választás során az egy ember-egy szavazat jut általa érvényre,⁸ ám meglátásom szerint ez a felfogás túlzott leegyszerűsítése a kérdésnek. Mivel dolgozatomban ennek az alapelvnek a beható vizsgálatával kívánok foglalkozni, ezért itt nem fejtem ki részletesebben. Az Alaptörvényben meg nem nevezett törvényi alapelv a választás szabadsága.⁹ A választás szabadsága egybevág az önkéntes

⁵ Ez utóbbi feltételre a későbbiekben látunk példát a választójog egyenlőségére vonatkozóan is.

⁶ Petrétei József: A választások alkotmányi alapelveiről. In: Sükösd Ferenc (szerk.): Emlékkönyv Markos György egyetemi adjunktus tiszteletére. PTE ÁJK, Pécs 2009. 216. o.

⁷ Petrétei: i.m. 227. o.

⁸ Bayer: i.m. 212. o.

⁹ Bár az Alaptörvény rendelkezik arról, hogy „a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson”, ez mégsem azonos a választás szabadságának elvével.

résztétel elvével, amely a választási eljárás egyik jelentős alapelve, s amely biztosítja, hogy senkit ne lehessen a választáson való részvételre kényszerrel rávenni. A jogtörténeti fejlődés során megfigyelhető, hogy ezek az alapelvek nem voltak mindig maguktól értetődőek, s napjainkban is állandó védelemre szorulnak. Az alkotmányi alapelvek együttes érvényesülése nélkül azonban nem beszélhetünk demokratikus és szabad választásról. Ezért az alapelvek érvényesülése szempontjából is kiemelten fontos a választási rendszer vizsgálata.

1. A választójog egyenlőségének elve

Az Alaptörvény szabályozástechnikai logikája következtében a választójog egyenlősége alkotmányi alapelvnek minősül.¹⁰ Bár az Alaptörvény nem önálló fejezetben tárgyalja a választójogi alapelveket, ahogy tette azt a korábbi Alkotmány, hanem több különálló helyen rendelkezik róla.¹¹ Az, hogy az alkotmányozó hatalom az Országgyűlésről szóló fejezetben fekteti le a választási alapelveket, nem jelenti, hogy ezek ne lennének egyetemes értékeket kifejezésre juttató alkotmányi alapelvek. Ennél fogva tehát az alkotmányos berendezkedés lényegét, jellegét és struktúráját döntő módon juttatják kifejezésre, ezért ezeket gyakran alkotmányi princípiumként is jelölik.¹² Az alkotmányi alapelveknek, ezeken belül is a választási alapelveknek sajátos hatóerejük van, elsősorban a jogalkotás és az alkotmánybíráskodás révén megvalósuló, kötelező erővel rendelkeznek.¹³

Mivel a választójog egyenlősége, a többi választási alapelvhez hasonlóan, alkotmányi alapelv, a törvényi szabályozás mindenkinek azonos számú és súlyú szavazatot köteles biztosítani, aki részt vehet a választásokon.¹⁴ A választásra jogosultak között nem lehet különbséget tenni vagyoni, vallási, faji, műveltségi feltételek alapján, ezek ugyanis ellentétesek a választójog egyenlőségével, így tehát a demokratikus választás legitimitását kérdőjeleznék meg, ezáltal a teljes alkotmányos berendezkedést is.

Az egyenlőség alapelveként azonban többféle értelmezése is létezik. Talán az egyik legtagabb értelmezéssel Bodnár Eszter közelíti meg a választójog egyenlőségét, szerinte ugyanis „[az] egyenlő választójog az általános

¹⁰ Szintén alkotmányi alapelvnek minősül a választási alapelv többi eleme is.

¹¹ Az Alaptörvény 2. cikk, 35. cikk, XXIII. cikk, valamint érintőlegesen a B) cikk és a XXIX. cikk

¹² Petrétei József: A választások alkotmányi alapelveiről. In: Sükösd Ferenc (szerk.): Emlékkönyv Markos György egyetemi adjunktus tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2009. 213. o.

¹³ Ebből kifolyólag kutatásom során a választási rendszert szabályozó törvényeket és az alkotmánybírói állásfoglalásokat veszem alapul.

¹⁴ A választójogból ezért csak kivételesen indokolt módon lehet kizárni embereket, például a közügyektől való eltiltás révén.

jogegyenlőségi szabály speciális formájának tekinthető.”¹⁵ Ezzel tehát megfogalmazza, hogy a választójogot ugyanolyan egyenlő jogként kell kezelni, mint bármilyen alapjogot; a választásnak az a tulajdonsága, hogy hatalomgyakorlást legitimál, az egyenlőség szempontjából akár mellékesnek is tekinthetjük. A későbbiekben természetesen nem lehet minden esetben elvonatkoztatni a már említett legitimáló funkciótól, mivel az egyenlőség lényege a választójog közvetlenségéhez hasonlóan abban rejlik, hogy a legitimáló funkció hatékonyan működjön, és a mandátumok szétszórása a választók akaratát tükrözze. Bodnár Eszter rövid megfogalmazásának lényegre törő tartalmából kifolyólag kiváló kiinduló pont a választójog egyenlőségének megértéséhez, mégsem tökéletes. Meglátásom szerint ugyanis komoly jelentősége van a mondatban szereplő „speciális forma” kifejezésnek, amely lényegében a választások már említett legitimáló funkcióját jelenti, amelytől egy pillanatra sem szabad eltekinteni. Nem érthető meg teljesen a választójog egyenlőségének fontossága, ha csupán a jogegyenlőség irányából közelítjük meg, mert a választási rendszer – ezáltal a választójog és annak minden alapelve – magában hordozza a közjogi berendezkedés alakításának lehetőségét. Egyes felfogások szerint a választási rendszer végső soron hatalmi kérdés, a leadott szavazatok határozzák meg az Országgyűlés összetételét, ezáltal a kormányzás hatékonyságát is. A választási rendszer kialakítása tehát nemcsak választástechnikai kérdés, hanem jellemzően politikai probléma is.¹⁶

A választójog egyenlőségének megértéséhez tehát további szempontok figyelembe vételét teszi indokolttá. Egyes értelmezések szerint például ez az elv magában foglalja a jelölő szervezetek esélyegyenlőségét is, míg mások csupán szűk értelemben, az aktív választójogban látják kötelező erejűnek oly módon, hogy minden választópolgár azonos számú szavazattal rendelkezzen. Az Alkotmánybíróság sem követeli meg a választójog úgynevezett effektív egyenlőségét. Indokolásuk szerint a választójog egyenlősége nem jelenti és nem is jelentheti a választáskor kifejtett politikai akaratok csorbitatlanul egyenlő érvényesülését.¹⁷

Kis János pedig már elkülöníti a választójog egyenlőségét és a szavazatok egyenlőségét. Szerinte a választójog egyenlősége abszolút követelmény, így tehát nem szabad a választópolgárok egy részének több vagy kevesebb szavazatot biztosítani a többi választópolgárhoz képest. A szavazatösszesítéskor alkalmazandó súlyozásnak viszont nem tulajdonít szimbolikus jelentőséget. Így megengedően ír az attól való eltérésről, például a nemzetiségek védelme érdekében. Mint írja, az egyenlő bánásmód

¹⁵ Bodnár Eszter: A választójog alapjogi tartalma és korlátai. HVG-Orac, Budapest 2014. 106. o.

¹⁶ Vö. H. Maurer: Staatsrecht I. Verlag C. H. Beck, München 2001. 398. o.

¹⁷ 3/1991. (II. 7.) AB határozat, ABH 1991, 15, 17

követelményéből nem az következik, hogy a releváns kívánságok erősségétől függetlenül tegyék a szavazatokat egyenlővé, hanem az, hogy a kívánságok erőssége súlyozott szavazatok egyenlőségét biztosítsa.¹⁸ Ezzel szemben, meglátásom szerint, a súlyozásnak is jelentős szimbolikus szerepe van, mert a súlyozáskor alkalmazott torzítás – amilyen a nemzetiségek érdekében alkalmazott pozitív diszkrimináció, vagy amilyen az úgynevezett „győztes kompenzáció” kapcsán felmerült – komolyan befolyásolhatja a választópolgárok jogérzetét és a választási rendszer alkotmányos megítélését. Ez ugyan nehezen fejezhető ki objektív módon, ám a Kis János által megfogalmazott „kívánságok erőssége” szintén a választás egyenlőségének szubjektív megközelítése, mert az erősség meghatározása elfogulatlanul nem lehetséges.

Gyakorlatibb, vagy inkább eljárásjogi megközelítésből vizsgálta az Alkotmánybíróság e kérdést 2005-ben az egyik határozatában. Ebben a választási földrajz és a választási aritmetika kapcsán állapította meg, hogy a manipulatív beavatkozások sértik a választójog egyenlőségét, így az eljárási törvényeket is alkotmányossági alapelvek szempontrendszerével kell vizsgálni. Az elvek gyakorlati megvalósulása biztosítja ugyanis, hogy a választópolgárok élni tudjanak egyenlő választójogukkal, azonos mértékben vehessenek részt a demokratikus választások rendszerében. A választójog egyenlő értékűsége azt jelenti, hogy minden választópolgár azonos számú szavazattal rendelkezik, és a szavazatszámlálásnál minden szavazat ugyanannyit ér.¹⁹ Meglátásom szerint ez meglehetősen szűk értelmezést ad a választójog egyenlőségének, mivel nem tér ki a mandátumelosztás módszereire. A jogalkotó számára ugyan iránymutatást jelent, de nem állapítja meg, hogy pontosan meddig terjed a szavazatok azonos értéke. Ebből a szempontból vizsgálva ugyanis már eltérés mutatkozhat abban a tekintetben, hogy a szavazat, mint adott egység rendelkezzen azonos értékkel, vagy a mandátum kiosztásnál elfoglalt súlya konvergáljon közel azonos értékre.²⁰ Ha az első értelmezést vesszük alapul, akkor alkotmányosan elfogadható lenne a szimplán többségi elven alapuló választás is, amelyre a demokratikus országok – például Nagy-Britannia – esetében láthatunk példát. Ha azonban a második értelmezést fogadjuk el kiinduló pontként, akkor a választási rendszer feltételez valamiféle kompenzációt, amely a töredékszavazatok súlytalanná válását – kiesését a rendszerből – hivatott megátolni. Látható lesz azonban, hogy a kompenzációs rendszerek torzító

¹⁸ Kis János: Alkotmányos demokrácia. INDOK, Budapest 2000. 69-72. o.

¹⁹ 22/2005 (VI. 17.) AB határozat, ABH 2005, 246, 249-250

²⁰ Mandátum kiosztásnál – amint az a későbbiekben látható lesz – nem beszélhetünk azonos súlyú szavazatokról, mivel az azt feltételeznék, hogy minden szavazat mandátumot eredményez, ez pedig fogalmilag kizárt, ugyanakkor a közel azonos súlyú szavazatok irányába törekedhet a választási rendszer.

hatásai sem minden esetben szolgálják a választójog egyenlőségének az érdekét. Ennek megértéséhez nem elég elméleti szempontok szerint vizsgálni az egyenlőség alapelvét, gyakorlati példákon keresztül kell értelmezni az elméleti téziseket. Munkámban ennek a teoretikus értelmezésnek igyekszem teret engedni a választási rendszer olyan aktuális sarokpontjainak vizsgálatával, amelyek érintik – vagy akár sértik is – a választójog egyenlőségének alkotmányos elvét.

A szakirodalomban – kevés kivételtől eltekintve – nem szentelnek kiemelkedő figyelmet a passzív választójog egyenlőségének, holott az egyenlőségnek az aktív és a passzív választójogra is érvényesnek kell lennie.²¹ Ez utóbbira magában az Alaptörvényben is találhatunk utalást, ennél fogva pedig fontosnak érzem, hogy további vizsgálódásaimat a passzív választójog érintésével folytassam.

2. A passzív választójog egyenlősége

A választójog egyenlősége a szakirodalom jelentős részében az aktív választójog alapelveként jelenik meg, ennek ellenére azonban a passzív választójog kapcsán is beszélnünk kell a választójog egyenlőségéről, még ha nem is olyan mélyen fejt ki hatását, mint az aktív választójog egyenlősége. A passzív választójog egyenlősége ugyan nincs együtt nevesítve a választás alapelveivel, de az Alaptörvényben a XXIII. cikk (1) bekezdés úgy rendelkezik, hogy *„Minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint az európai parlamenti képviselők választásán választó és választható legyen.”* Az Alaptörvény ezzel tehát azonos rangra emeli az aktív és a passzív választójogot: mindkettőt elismeri a választójog részének, és ezért a választójog egyenlőségét is kiterjeszti a passzív választójogra. Ez a megközelítés első olvasatra a választójog általánosságát hivatott részletezni, mivel kiterjeszti a választójogot mind aktív, mind passzív formában minden magyar állampolgárra – eltekintve a törvényi korlátozásoktól. Ha figyelembe vesszük a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (továbbiakban: Ve.) 2. § (1) bekezdésének c) pontját, amely szerint *„(1) A választási eljárás szabályainak alkalmazása során érvényre kell juttatni a következő alapelveket: c) esélyegyenlőség a jelöltek és jelölő szervezetek között,”* Ebből következik, hogy a jogalkotó szándéka szerint a választójog egyenlősége eljárásjogi értelemben is kiterjeszthető a passzív választójogra. Külön érdekesség, hogy Magyarországon, néhány nemzetközi példával ellentétben, a szabályozás azonos feltételeket támaszt az aktív és a

²¹ Petréttei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 212. o.

passzív választójog megszerzéséhez, ezzel is erősítve, hogy a két választójog együttesen illeti meg azokat, akik megfelelnek az állam által támasztott kritériumoknak. Meglátásom szerint ez azért is lényeges momentum, mivel a választási rendszer későbbiekben tárgyalt elemei ugyan mind az aktív választójog felől kerülnek értelmezésre, mégis a passzív választójog szempontjából is a rendszer kifogásolt elemeként éppen olyan jól megragadhatók. Ha nem is minden esetben, de az aktív és a passzív választójog egyenlősége szorosan összekapcsolódik, mert ha a jelöltek esélyegyenlősége nem érvényesül, azzal együtt járhat a választópolgárok jogsérelme is arra nézve, hogy azonos súllyal adják le szavazatukat az általuk támogatott jelöltre, vagy jelölő szervezetre. A szavazatok minél inkább azonos súllyal történő felhasználása – ezáltal a mandátumok kiosztása – mind a választópolgárok, mind a jelöltek érdeke. Ezért figyelhető meg, hogy az egyenlőség elvének sérelmét állító, az Alkotmánybírósághoz eljuttatott beadványok esetében magas számban szerepelnek a beadványozók között jelölő szervezetek, vagy akár korábbi jelöltek.

III. Mandátumszerzési küszöb

A magyar választási rendszer vegyes jellegéből fakadóan a választópolgárok két szavazatot adhatnak le: jelen szabályozás szerint egyet az egyéni választókerületi képviselőjelöltre, és egyet az országos pártlistára,²² míg a korábbi szabályozás szerint a választópolgárok az egyéni jelöltek mellett úgynevezett területi listára voksolhattak. Mind a területi lista, mind a ma használatos országos lista esetében állandóan visszatérő vita folyik a mandátumszerzési küszöb kérdéséről, amely azt hivatott szolgálni, hogy csak a kellő társadalmi támogatottsággal rendelkező jelölő szervezet szerezhessen képviseletet a törvényhozásban. A vita e tekintetben kétféle: egyfelől a jelenleg alkalmazott küszöb mértéke – a jelölő szervezetre országosan leadott szavazatoknak meg kell haladniuk az országosan leadott listás szavazatok 5%-át²³ –, illetve a küszöb pusztá meglétének összeegyeztetése a választójog egyenlőségének az elvével. Kutatásom szempontjából ez utóbbi aspektusból kívánom körüljárni a kérdést.

Erre tekintettel pedig a leginkább kézenfekvő, hogy az Alkotmánybíróság 3/1991. (II. 7.) AB határozatát vegyem górcső alá. Ez a határozat ugyanis egy jogszabály – jelen esetben az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban Vjtv.) 9. § (2) bekezdésének második mondata – részleges alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára benyújtott lakossági indítvány nyomán született. Bár a jogi szabályozás azóta

²² Az ettől eltérő eseteket a későbbiekben külön tárgyalom.

²³ Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvényben eredetileg ez az érték 4% volt.

jelentős változásokon ment keresztül, mégis, a korábban kifejtett okokból²⁴ kifolyólag, fontosnak tartom e régi alkotmánybíróági határozat alapos értelmezését. Különösen abból a két okból, hogy egyrészt az Alkotmánybíróság e határozatai olyan általános érvényű szabályokat fogalmaznak meg, amelyek megkerülhetetlenek a demokratikus választások alapelveinek teljes körű megismeréséhez. Másrészt az indítvány olyan kérdésben kérte ki az alkotmánybírák állásfoglalását, amely a jelenlegi jogszabályban sem tűnt el, sőt jelentősebbnek mondható változáson sem ment keresztül. Ha csupán a dogmatikai megközelítést nézzük, vagyis azt, hogy a mandátumszerzési küszöb intézménye az új választási rendszerben továbbra is létezik, megállapítható, hogy a küszöb a korábbi szabályozástól csupán technikai értelemben tér el.

A lakossági indítvány ebben az esetben azt kifogásolta, hogy „az országgyűlési képviselők választása során (...) a mandátumszerzés szempontjából nem vehető figyelembe annak a pártnak a szavazatai, amelynek területi listára leadott és országosan összesített szavazatai nem haladják meg a valamennyi párt területi listájára leadott és országosan összesített szavazatok 4%-át.”²⁵ Az indítványozó sérelmezte, hogy e törvényi szabályozás alapján nem érvényesül az esélyegyenlőség elve, mert egyes megkülönböztetett politikai csoportok nem kapnak lehetőséget a parlamentben való részvételre. Az érdemi vizsgálat részeként a testület felkérte a Belügyminisztérium közigazgatási államtitkárát, hogy foglaljon állást a kérdésben. Az állásfoglalásból kiderült, hogy az államtitkár a sérelmezett rendelkezést nem tartotta alkotmányellenesnek, továbbá rámutatott arra, hogy a támadott rendelkezés nem sérti a választójog egyenlőségét, és a csekély társadalmi támogatottságú pártokat is csak a parlamenti döntéshozatalból zárja ki.

Az Alkotmánybíróság a mandátumszerzés Vjtv.-ben meghatározott módját szintén nem tartotta a politikai vélemény alapján történő hátrányos megkülönböztetésnek, mert a rendszer nem az alapján tett különbséget a szavazatok között, hogy azok milyen tartalommal rendelkeznek, hanem annak alapján, hogy országosan milyen számban gyűltek össze. Ami azonban a választójog egyenlőségének aspektusából lényegesebb, hogy az Alkotmánybíróság megállapította: a választójog egyenlősége nem jelenti és nem is jelentheti a választáskor kifejtett politikai akaratok csorbitatlanul egyenlő érvényesülését. Az állampolgári politikai akarat képviselők útján való, azaz közvetett érvényesülése természetszerűleg aránytalanságot eredményez. A választópolgár valamely pártpolitikai orientáltságának

²⁴ Az Alkotmánybíróság azon állásfoglalása, amely szerint korábbi határozatainak elvi indoklását bármikor felhasználhatja.

²⁵ 3/1991. (II. 7.) AB határozat, ABH 1991, 15

elfogadásával és támogatásával vállalja a választás előre pontosan meg nem állapítható következményeit.²⁶

Míg az első megállapítás jelentősége, hogy a választópolgárok szabad belátására van bízva, hogy mely pártot vagy jelölő szervezetet támogatják, de ennek következtében annak a veszélyét is ők viselik, ha szavazatuk esetlegesen nem eredményez listás mandátumot, így pedig politikai akaratuk képviselő nélkül marad. Elmondható ugyanakkor, hogy ettől függetlenül a választáshoz való joguk azonos volt, az egyenlőség nem sérült.

Az alkotmánybírószági határozat második idézett részlete már magának a szavazatnak az egyenlőségét is behelyezi a vizsgálatba, amelynek csorbulását – ha nem is kimondottan, de – elismeri annak indoklásával, hogy e korlátozás a parlamentáris berendezkedés hatékony működését szolgálja, és megteremti a stabil kormányozhatóság lehetőségét.

A választási rendszer reformja kapcsán a törvényhozó a fentiekre tekintettel megtartotta a mandátumszerzési küszöböt, amelyet az új Ve. is magában foglal.

Nemzetközi kitekintésben ennek a választási intézménynek az érdekessége, hogy valamennyi ország alkalmaz mandátumszerzési küszöböt, ahol a mandátumok kiosztása – részben vagy egészen – arányos rendszerben történik, mivel a kizárólag többségi elv esetén akár egyetlen szavazat is eldöntheti a mandátum sorsát úgy, hogy a vesztesre leadott szavazatok akár el is veszhetnek – így például Nagy-Britanniában. Az azonban, hogy ez a mandátumszerzési küszöb a leadott szavazatok hány százalékát jelenti, országonként eltérő lehet abban a tekintetben, hogy a jogalkotó mennyire erős társadalmi támogatottsághoz köti a törvényhozásban való részvételt. Erről részletesebb összefoglaló található az 1. melléklet táblázatában, amelyben feltüntetésre kerültek számos európai ország, ahol arányos- vagy arányos elemet is tartalmazó vegyes választási rendszer működik, és jelölve van, mely országokban hány százalék a mandátumszerzési küszöb. Ebből megfigyelhető, hogy a Magyarországon alkalmazott 5%-os határ nem tekinthető magasnak a többi kelet-közép-európai országban alkalmazott küszöbértékekhez képest. Olaszországtól eltekintve sehol nem alkalmaznak magasabb küszöb értéket és nem egy példa található az alacsonyabb küszöb alkalmazására. Ebből levonható az a konzekvencia, hogy a rendszer fejlődése során a törvényhozók törekedtek a kormányozhatóság garantálására, amellyel kizárták az alacsony társadalmi támogatottsággal rendelkező pártokat, ám ezzel – ahogyan azt fentebb már megállapítottam – nem sértették meg a választójog egyenlőségének elvét. A nemzetközi összehasonlításból az is kiderül, hogy az egyes országok eltérő értékekkel ugyan, de a választási rendszer szabályozásával törekednek a kormányozhatóság stabilitásának

²⁶ 3/1991. (II. 7.) AB határozat, ABH 1991, 15, 17

elérésére. Ettől a tendenciától azonban lehet eltérés olyan választási rendszerek esetében, ahol a választópolgárok szavazatai nem befolyásolják a kormányzati működést. Így példaként meg kell említeni a Német Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) 2014-ben hozott döntését az európai parlamenti választásokkal kapcsolatban, amely során alkotmányellenesnek minősítette a választás során alkalmazott 3%-os mandátumszerzési küszöböt. Ez a döntés azonban hangsúlyozottan nem befolyásol más választásokat és az ott alkalmazandó küszöböket, mert a Német Alkotmánybíróság is kimondja, hogy az EP választásokon a választók nem befolyásolják az összeurópai kormány (az Európai Bizottság) összetételét, vagy kormányzókéességét, ezért válik feleslegessé a 3%-os küszöb. Ennek némiképpen ellentmond, hogy a Lisszaboni Szerződés elfogadását követően már az EP képviselői választják meg az Európai Bizottság elnökét, ezáltal az Unió végrehajtó szervének a vezetőjét.²⁷ Feltehetően ez indokolja, hogy a fenti, németországi példától eltekintve sehol máshol nem – így Magyarországon sem – törölték el a mandátumszerzési küszöböt az EP választásoknál sem.²⁸

IV. Az állandó lakhelytől eltérő helyen szavazók, és a külföldön szavazók

A rendszerváltás óta folyamatosan visszatérő szabályozási probléma a lakóhelyüktől eltérő helyen szavazó választópolgárok kérdése. Erre a jogalkotó számos elképzelést kívánt megvalósítani, amelyek gyakorlati problémákon túlmenően elméleti okfejtésre is lehetőséget adtak. Egyes megoldások ugyanis erősen sértették – többek között – a választójog egyenlőségének az elvét. Technikai értelemben azonban el kell különítenünk három típust a vizsgált kérdésen belül. Először is azokat a választópolgárokat, akik Magyarország területén belül, de állandó lakóhelyüktől eltérő helyen kívánnak szavazni. Másodszor a szavazás napján külföldön tartózkodó választópolgárok helyzetét. Végezetül az új választójogi szabályozásban megjelenő külhoni magyar állampolgárokat. Mindhárom esetet egyenként kívánom megvizsgálni abból a szempontból, hogy a hatályos alkotmányjogi szabályozás miként rendezi a helyzetüket, és ez befolyásolja-e a választójog egyenlőségének az érvényesülését.

²⁷ A Lisszaboni Szerződés a gyakorlatba. BRUXINFO Európai Elemző Iroda, Budapest 2007. 44-45. o.

²⁸ Az európai parlamenti képviselőket egységesen arányos rendszerben választják, ám a részletszabályok tagállamonként eltérők lehetnek. L. Laczkóné Tuka Ágnes: Európai Parlament – A meg-megújuló intézmény. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2004. 106-115. o.

Az új választójogi szabályozás egyik leginkább sikeres eleme, hogy hatékonyan tudja kezelni az átjelentkezéssel szavazók kérdését, vagyis azoknak a magyarországi lakóhellyel rendelkező választópolgároknak a helyzetét, akik lakóhelyüktől eltérő helyen, de Magyarországon kívánnak élni aktív választójogukkal. Ezeknek a választóknak a helyzete a korábbi szabályozásokban problémásnak bizonyult. Ezt jól mutatja, hogy az Alkotmánybíróság 1991-ben és 2006-ban is e tárgykörben volt kénytelen jogszabályi rendelkezések egyes pontjait megsemmisíteni,²⁹ illetve a 47/2006. (X. 5.) AB határozat e tárgykörben az Országgyűlés jogalkotói feladatának elmulasztását is megállapította. Ennek oka, hogy az 1991-ben hatályos szabályozás a lakhelytől eltérő helyen szavazó választópolgárnak nem biztosította az egyéni választókerületi jelöltre való szavazás lehetőségét, így tehát kettő helyett csak egy szavazattal élhetett. Az alkotmánybírósághoz benyújtott indítvány megfogalmazása szerint ezek a személyek ezáltal 50%-os állampolgárrá váltak. Ennek ténye pedig szembeszökő módon sérti a választójog egyenlőségét. Az ezt követő új szabályozás már szélsőséesebb esetet feltételezett a választójog egyenlőségének sérüléséhez. 2006-ban ugyanis már olyan törvényi szabályozás volt hatályban, amely lehetővé tette a választópolgároknak, hogy igazolással szavazzanak lakóhelyüktől eltérő helyen úgy, hogy az ott induló egyéni választókerületi jelöltek valamelyikére adhatják le a voksukat. Mivel azonban az egyéni körzetekben lehetőség volt kétfordulós választásra – amennyiben egyik jelölt sem szerezte meg a leadott szavazatok többségét³⁰ – így előfordulhatott, hogy az igazolással lakhelyétől eltérő helyen voksoló választópolgár által leadott szavazat már az első fordulóban mandátumot eredményezett. A második fordulóban viszont ez a választópolgár már a lakóhelye szerinti választókerületben szavazhatott, ahol azonban az első fordulóban nem született eredmény. E példából is jól látható, hogy a rendszer olyan el nem hanyagolható visszásságot tartalmazott, amely lehetővé tette, hogy egy választópolgár akár két egyéni választókerületben is mandátumhoz segítsen egy-egy jelöltet. Ennek valamelyest szervezett formája volt az úgynevezett „voksturizmus”, amelynek lényege, hogy azoknak a körzeteknek a választópolgárai, ahol első fordulóban eldőlt a mandátum sorsa, átjelentkeztek olyan körzetekbe, ahol második fordulóra volt szükség. Ezek a választópolgárok így akár két egyéni mandátum megszerzéséhez is hozzájárulhattak, a rendszer tehát lehetővé tette számukra a választójog egyenlőségének megsértését. Ebben az esetben a választójog egyenlősége oly módon sérült, hogy az nem valamely választópolgár érdekét sérti, hanem rajta kívül az összes többi választó szavazatának az értékét gyengíti. A jelenleg hatályos szabályozás ezt az ellentétet úgy kívánja

²⁹ L. a 6/1991. (II. 28.) AB határozatot és a 47/2006. (X. 5.) AB határozatot.

³⁰ Az érvényesen leadott szavazatok 50%-a plusz egy szavazat.

feloldani, hogy az átjelentkezéssel szavazó választópolgárok eltérő színű borítékban helyezik az urnába a szavazatukat, amelyet a szavazatok összesítése során eljuttatnak a lakóhelyük szerinti egyéni választókerületbe, így tehát a leadott szavazat az egyéni képviselő számára a lakóhelyén eredményezhet mandátumot. Külön kiemelendő, hogy az új választási rendszerben az egyéni mandátumokat egyfordulós választás keretében osztják ki, így tehát nincs lehetőség a fent említett „voksturizmusra”, legalábbis olyan módon nem, hogy egy választópolgár két egyéni mandátum megszerzéséhez is hozzá tudjon járulni.

Az a fajta gyakorlatorientált megközelítés, amely az eljárási törvénynek ebben a részében megfigyelhető, már nem érvényesül a külföldön szavazók esetében, sem a magyarországi lakcímmel rendelkező, sem a magyarországi lakcímmel nem rendelkező választópolgárokra vonatkozó szabályozásban. E téren már felvetődhet a választójog egyenlőségének sérülése. A választási eljárás e részéről a Ve. ugyanis úgy rendelkezik, hogy élesen elkülöníti a külföldön szavazó választópolgárokat aszerint, hogy rendelkeznek-e magyarországi állandó lakcímmel, vagy sem. Utóbbiak esetében olyan választópolgárokról beszélhetünk, akik az úgynevezett „kedvezményes honosítás” révén jutottak állampolgársághoz, és ezáltal szavazati joghoz, amely azonban nem minősül azonos súlyúnak a Magyarországon vagy akár külföldön szavazó, de magyarországi lakcímmel rendelkező választópolgárok szavazataihoz képest.

A megkülönböztetés ebben az esetben egy pozitív és egy negatív diszkriminációs elemet is tartalmaz, és meglátásom szerint mindkettő sérti a választójog egyenlőségét, még ha nem is azonos súllyal és nem olyan módon, hogy az a választások legitimitását kétségbe vonja. Az első jelentős különbség, hogy a külhoni szavazók nem csak „fél szavazattal” rendelkeznek, vagyis pártlistára adhatják le a voksukat, de egyéni választókerületi képviselőt nem juttathatnak az Országgyűlésbe. Az Alaptörvény XXIII. cikk (4) bekezdése ezt ugyan lehetővé teszi, mert előírja, hogy *sarkalatos törvény a választójogot vagy annak teljességét magyarországi lakóhelyhez (...) kötheti*, vagyis ilyen módon az eljárás nem alaptörvény-ellenes. Ez tehát azt jelenti, hogy a külföldön élő magyar állampolgárok szavazati joga akár teljesen kizárható, illetve akár a szavazatuk egy része korlátozható, amely jelen esetben az egyéni jelöltekre történő szavazásnál áll fenn, mert ezek a választópolgárok csak pártlistára szavazhatnak. Az így megvalósuló „fél” szavazat azonban negatív megkülönböztetés, és nem biztosítja a választópolgárok azonos súllyal történő részvételét a képviseleti demokráciában.

Ez az eljárási szabályozás az Alaptörvénnyel ugyan összhangban áll,³¹ ám vannak olyan nemzetközi szerződések, amelyek Magyarországra nézve is kötelező erővel rendelkeznek, és amelyek úgy értelmezik a választójog egyenlőségét, hogy az nincs összhangban a fél szavazat koncepciójával. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: Egyezségokmány) 25. cikk b) pontja előírja az egyenlő választójog elvét, amely elsősorban csupán névleges értékre vonatkozik, ha azonban egyeseknek névlegesen is több vagy névlegesen is kevesebb szavazata van, mint másoknak (akármilyen okból is), az már sértene az Egyezségokmányt.³² A Ve. névleg is kevesebb szavazatot biztosít a külföldi magyar állampolgárok számára azáltal, hogy a pártlistára korlátozza szavazati jogukat. Az Egyezségokmányon túl, ez az eljárás ellentmond az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJE), amelynek az 1. kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikke, bár nem használja a választójog egyenlőségét, de közvetett módon előírja ezt. Az ettől való eltérést csak a nemzetiségek tekintetében tart elfogadhatónak, egyfajta pozitív diszkrimináció gyanánt, amelyet, a hazai jogalkotói akarat is érvényre juttat. A külföldi szavazóknál azonban ez a nemzetközi egyezmény sem tekinti elfogadhatónak a „fél” szavazat alkalmazását.

A külföldön szavazók esetében a másik jelentős – a választójog egyenlőségét érintő – eljárási kérdés a levélben történő szavazás rendszere. Ez a szavazási módszer lehetőséget biztosítana a választópolgároknak arra, hogy külföldön a magyar követségek, vagy konzulátusok felkeresése nélkül is élhessenek aktív választójogukkal. A szabályozás egyetlen kifogásolható eleme, hogy a Ve. különbséget tesz a külföldi magyarok és a magyarországi lakcímmel rendelkező, de a szavazás napján külföldön tartózkodó magyarok között. Ez utóbbi azokat a magyar állampolgárokat is jelenti, akik akár munkavégzés, akár tanulás, vagy egyéb célból huzamosabb ideig külföldön tartózkodnak, így tehát csak adminisztratív különbséget mutatnak a külföldi magyaroktól. A magyarországi lakcímmel rendelkező és külföldön tartózkodó magyar állampolgárok előtt nem áll nyitva a lehetőség, hogy levélben szavazhassanak. Ezáltal hátrányos megkülönböztetés éri őket, mert szavazni így csak a magyar konzulátuson vagy követségen tudnak, ami viszont elképzelhető, hogy olyan jelentős távolságra van a tartózkodási helyüktől, hogy elháríthatatlan akadályként lehetetlenné teszi a voksolást. A korábbi választási rendszerek a külföldön tartózkodók számára szintén konzulátusokhoz vagy követségekhez kötötték a szavazás lebonyolítását és az

³¹ A korábbi alkotmánybírósági gyakorlatból kiindulva sérti a választójog egyenlő értékűségét.

³² Jakab András: A külföldön élő magyar állampolgárok választójoga egyenlőségének kérdése a választási törvény koncepciójában. Pázmány Law Working Papers 2011. 38. sz. 1-4. o.

azon való részvételt, ám a levélben történő szavazás intézményének bevezetésekor a jogalkotó biztosíthatta volna a lehetőséget arra, hogy alternatívaként minden külföldön tartózkodó magyar választópolgár levélben szavazhasson. Ennek elmulasztása azt eredményezte, hogy eljárásjogilag nem azonos esélyekkel vehet részt a választáson egy külföldi magyar, mint egy külföldön tartózkodó, ezáltal az utóbbi csoport negatív diszkriminációt szenved el. Ha pusztán elméleti kontextusban vizsgáljuk az eljárási rendszer ilyen elkülönítő működését, akkor felmerülhet az a kérdés, hogy alapjog sérelem nélkül előállhat-e a választójog egyenlőségének sérelme pusztán azáltal, hogy nem azonos módon szavaznak a formálisan azonos helyzetben lévő állampolgárok. Bodnár Eszter példája szerint igen: az ő megközelítése szerint, ha bizonyos megyékben a jogalkotó a többi megyében előírt személyes megjelenés helyett levélben történő szavazást tenne csak lehetővé.³³ A példa kiterjesztésével megérthető, hogy azok a választópolgárok, akik rá vannak kényszerítve a követségen való szavazásra a levélben való szavazás lehetősége nélkül, nem szenvednek el alapjog sérelmet, mert választójogukat gyakorolhatják, ám az egyenlőség tekintetében sérelmet szenvednek, mivel nem azonos feltételekkel vehetnek részt a voksoláson.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (a továbbiakban: EBESZ) Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala 2014. július 11-én jelentést adott ki a 2014. április 6-i országgyűlési választásokon végzett megfigyelésekről. E jelentésben kiemelt ajánlásként fogalmazta meg, hogy az egyenlő választójog biztosításának kötelezettsége alapján a törvényeknek és az eljárásoknak a regisztrációra és a szavazásra azonos eljárásmódot kell biztosítaniuk a külföldön élő állampolgárok számára, függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e állandó magyarországi lakóhellyel vagy sem.³⁴

Az EBESZ ezzel nem nevesítette azokat az eljárási különbségeket, amelyek sértik a választójog egyenlőségét a külföldön szavazóknál, de az ajánlás egyértelműen az eltérő eljárási szabályozásra vonatkozik, amelyek újragondolását és a választójog egyenlőségének érvényre juttatását szorgalmazza.

V. Győztes kompenzáció

Az egyik legtöbb politikai vitát kiváltó – és meglátásom szerint ennek okán szakmailag legnehezebben vizsgálható – szabályozás az úgynevezett győztes kompenzáció, amelyet a Vjt. 15. § (1) bekezdés b) pontja a következőképpen

³³ Bodnár: i.m. 115. o.

³⁴ EBESZ/ODIHR Korlátozott Választási Megfigyelő Misszió Zárójelentés. 2014. július 11.

szabályoz: „Töredékszavazatnak minősül az egyéni választókerületben (...) a mandátumot szerző jelölt szavazataiból a második legtöbb szavazatot elérő jelölt eggyel növelt szavazatainak kivonása után fennmaradó szavazatszám.”³⁵

Ilyen szabályozás a korábbi választási rendszerben még nem fordult elő, ám nemzetközi viszonylatban is egyedülállónak számít, ezért mindenképpen érdemes foglalkozni vele. A vizsgálata nehézkes, mert nincs semmilyen elméleti támpont arra vonatkozóan, hogy a választójog egyenlőségét mennyiben sértheti a töredékszavazatok ilyen módon történő felfogása. A hazai alkotmányjogi rendszerben egyetlenegy támpontot találhatunk, mégpedig az Alkotmánybíróság 3141/2014. (V. 9.) AB határozatában. E határozat pro és kontra érveket is tartalmaz a győztes kompenzáció intézményével kapcsolatban, amelyek részletesebb vizsgálatával megérthető a rendszer logikája, hogy könnyebben eldönthetővé váljon, sérti-e a választójog egyenlőségét. Bár az Alkotmánybíróság a határozatában a panaszeljárás hibáira hivatkozva utasította el a beadványt, mégis, az elutasító indoklásban – részbeni érdemi vizsgálatból kifolyólag – a győztes kompenzáció hosszas értelmezése található. A különvélemények közül pedig kiemelkedik Lévay Miklós alkotmánybíró álláspontja, amely az eljárási hibákon túlmutatva a győztes kompenzáció alaptörvény-ellenessége mellett érvel: meglátása szerint az Alkotmánybíróságnak meg kellett volna semmisítenie a Vjt. 15. § (1) bekezdésének b) pontját.

Az előadó alkotmánybíró, Szalay Péter álláspontja szerint az Alkotmánybíróság lehetőség szerint tartózkodik a választási rendszer, illetve annak valamely elemének (többségi elem, arányos elem, kompenzációs elem) felülvizsgálatától. Ennek oka, hogy a 63/B/1995. AB határozat kimondta: „[...] az Országgyűlés széles döntési szabadsággal rendelkezik a választási rendszer megválasztása, a választási eljárás szabályainak megállapítása során. A törvényhozó szabadon határozza meg a választókerületi rendszereket, a jelöltállítás, a szavazás és a mandátumszerzés rendjét. Az Országgyűlés ezt a döntési szabadságát a választójogi szabályok megalkotása során is, csak az Alkotmány keretei között gyakorolhatja, úgy köteles ezeket a szabályokat meghozni, hogy azok az Alkotmány rendelkezéseivel ne ütközzenek, Alkotmányban szabályozott alapvető jogot alkotmányellenes módon ne korlátozzanak.”³⁶ E korábbi alkotmánybíróági határozat képezi a győztes kompenzáció Alaptörvénnyel való összhangja melletti érvelés egyik sarokkövét. Az érvelés szerint ugyanis a törvényhozó testület saját belátása szerint alakíthatja a választási rendszert és annak eljárási szabályait mindaddig, amíg szembeszökő módon nem sértik meg az Alaptörvény által

³⁵ Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény

³⁶ 63/B/1996. AB határozat, ABH 1996, 509, 513

lefektetett alapelvek valamelyikét. E döntési szabadság alátámasztását látja az Alkotmánybíróság abban is, hogy „az Alaptörvény a választójog gyakorlásának pontosabb kereteiről, és magáról a választási rendszerről néhány választási alapelv előírásán kívül, közvetlenül nem tartalmaz részletesebb rendelkezéseket, a törvényhozásra bízva a választási rendszerre vonatkozó szabályok megalkotását, így a garanciarendszer kialakítását is”.³⁷ Meglátásom szerint ez azonban a választási rendszer feletti alkotmánybíróági kontroll lehetőségének rendkívül „elnező” felfogása. Az Országgyűlés szabad döntésére hagyatkozni abban a tekintetben, hogy szabad belátása szerint alakítsa ki a választási rendszert, magában hordozza az alapelv megsértését, az Alkotmánybíróság feladata pedig éppen az ilyen esetekre vonatkozik. E mellett a testület a választójog egyenlőségét is meglehetősen szűken értelmezi a győztes kompenzáció kapcsán. Az indoklás ugyanis kimondja, hogy „a többségi vagy arányos, esetleg a vegyes rendszer alkalmazása önmagában nem veti fel a szavazatok egyenlő súlyának sérelmét.” Az Alkotmánybíróság indoklása szerint alkotmányosan elfogadható lenne egy tisztán többségi választási rendszer is, amelyhez viszonyítva minden vegyes rendszer már arányosabbnak mondható. Ez azonban ellentmond a helyi társadalmi adottságoknak, amelyek érvélsként ugyan egy alkotmánybíróági határozatban nem állnák meg a helyüket, mégis fontos szempontnak kell lennie. Az azonban, hogy „[a] »győztes kompenzáció« jogintézménye történetileg létező és Magyarországon is ismert,”³⁸ az Alkotmánybíróságnak már erősen vitatható megállapítása. A győztes kompenzációt ugyanis ez esetben összefüggésbe helyezik bármilyen kompenzációs rendszerrel, holott a kifogás nem a kompenzációs rendszerek ellen irányult, hanem az ellen, hogy a választási rendszer lehetővé teszi: egy szavazat akár két mandátum megszerzésében is szerepet játsszon. Ennek felvetése már az indítványban is szerepel, amelynek kapcsán az AB jelen határozatát meghozta, „a hatályos megoldásból ugyanakkor nem következik konkrétan meghatározott számú többlet mandátum, főleg nem a mandátumok több mint fele.”³⁹ E második tagmondat egyértelműen arra kíván utalni, hogy a győztes kompenzáció önmagában nem teszi lehetővé a törvényhozásban a többség megszerzését, ami elfogadható érv arra, hogy a választási rendszer még ezzel az elemmel is demokratikusnak mondható. Ugyanakkor az idézett indoklás első fele, amely szerint nem konkrétan meghatározott számú mandátumot biztosít a győztes kompenzáció, meglátásom szerint azonban nem szükséges, hogy ténylegesen befolyásolja a választások kimenetelét, vagy a mandátumok elosztását, ha az elvi lehetősége megvan ennek, az már

³⁷ 3141/2014. (V. 9.) AB határozat, ABH 2014, 654, 658

³⁸ 3141/2014. (V. 9.) AB határozat, ABH 2014, 654, 664

³⁹ 3141/2014. (V. 9.) AB határozat, ABH 2014, 654, 665

önmagában veszélyezteti a választójog egyenlőségét. A választási rendszernek ugyanis nem csak egy-egy aktuális választáson kell megfelelnie, és a vizsgálatot sem szabad az adott választás politikai eredményeihez igazítva lefolytatni.

Az Alkotmánybíróság határozata Pokol Béla alkotmánybírótól párhuzamos indokolását is tartalmazza, valamint egy másik különvéleményt Kiss László alkotmánybírótól, ám ezekben a testület tagjai leginkább a panaszeljárással összefüggésben fejtik ki szakmai álláspontjukat, és azzal kapcsolatban foglalnak állást, hogy az Alkotmánybíróságnak részbeni érdemi elbírálása megfelelt-e a panaszeljárás szabályainak, vagy érdemi vizsgálat nélkül kellett volna elutasítani a beadványt. Az indítvány legfőbb problémája, hogy a beadványozók a Kúria Kvk.III.37.512/2014/3. számú végzése ellen nyújtottak be jogorvoslatot. A Kúria döntésében azzal indokolta az érdemi vizsgálat nélkül történt elutasítást, hogy a kifogásolt kérdésben – amely lényegében a teljes választási rendszer ellen emelt kifogást, különös tekintettel a győztes kompenzációra – nincs módja jogorvoslati feladatot ellátni. Kiss László megfogalmazása szerint, figyelemmel arra, hogy – hatáskör hiányában – a támadott kúriai ítélet nem alkalmazta az indítványozók által támadott szabályt, így az alkotmányjogi panaszukat be sem lehetett volna fogadni, hanem azt teljes egészében vissza kellett volna utasítani.⁴⁰ Meglátásom szerint célravezetőbb lett volna a beadványozók számára is, ha a rövid határidőkkel ellátott panaszeljárás helyett e tárgykörben az Alapvető Jogok Biztosán keresztül próbálnak indítványt benyújtani az Alkotmánybírósághoz, mivel így a rövidebb szabott határidők mellett elkerülhető lett volna, hogy a jogorvoslati rendszer anomáliái lehetetlenné tegyék az Alkotmánybíróság érdemi döntését.

Az Alkotmánybíróság határozatának fő indoklása mellett – vizsgálatom szempontjából – sokkal jelentősebb Lévay Miklós alkotmánybíró különvéleménye, amelyben a vitatott győztes kompenzációra helyezi a hangsúlyt. Gondolatvezetésének kiindulója és végig érezhető központi eleme a „demokratikus jelleg megőrzésének mindent felülíró követelménye”. Ez az az elvi alap, amely megadja a kérdés leglényegesebb kiindulópontjának lehetőségét: mennyiben feleltethető meg a győztes kompenzáció a demokratikus választási elveknek, az alkotmányos demokrácia követelményeinek.

Meglátása szerint fontos tényező, hogy adott szavazat a rendszeren belül hány és hányféle mandátumot eredményez. Ebben a tekintetben ugyanis a korábban említett elméletekkel ellentétben a súlyozásnak igenis van szimbolikus üzenete,⁴¹ mivel a rendszer egyértelműen a nagyobb politikai

⁴⁰ 3141/2014. (V. 9.) AB határozat, ABH 2014, 654, 668-669

⁴¹ Kis: i.m. 69-72. o.

támogatottságot élvező jelölő szervezeteket juttatja plusz mandátumokhoz, biztosítva számukra a stabil kormányzás lehetőségét – amely azonban, meglátásom szerint, a többi hasonló célt szolgáló elemmel együtt túlbiztosított –, ám károsan hat a politikai pluralizmusra és sérti a választójog egyenlőségét, ahogy azt Lévay is állítja.

Az alkotmánybíró a különvéleményében kiemeli, hogy bár a törvényhozónak nagymértékű szabadsága van a választási rendszer kialakításában, de mivel e szabadságával élve olyan rendszert alkotott, amelyikben van arányosító elem, így nem tekinthet el az erre vonatkozó alkotmányos kötelességeitől és követelményektől.⁴²

Megállapítja: a választójog egyenlősége sérül azáltal, hogy az egyéni választókerületben mandátumot eredményező szavazatok a választási rendszer arányosító elemében is részt tudnak venni a további mandátumok kiosztásában, így tehát a győztesre adott voksok kétszeresen számítanak, ami negatívan diszkriminálja azokat a választókat, akik érdekében a kompenzációs mandátumok a rendszerben megjelentek. Az arányosító elem pedig szembefordul saját céljával, és aránytalanná teszi a kiosztott mandátumokat a leadott szavazatokhoz viszonyítva. Bár a választójog egyenlősége nem jelenti és nem is jelentheti a választáskor kifejtett politikai akaratok csorbítatlanul egyenlő érvényesülését,⁴³ a túlzott aránytalanságot el kell kerülnie. A választójog egyenlőségének elve mindazonáltal túlmutat a választópolgárok egyenlőségén, mivel az országgyűlési képviselők a politikai közösség minden tagját képviselik.⁴⁴

Lévay különvéleményében javaslatot is megfogalmaz arra vonatkozóan, hogy az Alkotmánybíróság – a jogkövetkezményeket tekintve – milyen döntést tudott volna hozni.⁴⁵ E javaslatban meg sem említi annak a lehetőségét, hogy az Alkotmánybíróság a törvény vitatott pontját ex tunc hatályon kívül helyezze. Enne oka nyilvánvalóan a felfokozott politikai hangulat reális megítélése, és annak belátása, hogy ez illegitimé tenné a 2014. évi országgyűlési választásokat, amely az ország kormányozhatóságát ellehetetlenítené, mert az újonnan alakuló törvényhozás nem tudná ellátni feladatait, többek között a győztes kompenzáció rendszerének megváltoztatása értelmében sem. A folyamat így tehát alkotmányos válságot is előidézhetne, ez pedig beláthatatlan károkat jelentene, amely még a választójog egyenlőségének sérülése kapcsán sem indokolható. Lévay éppen ezért a különvéleményében pro futuro és ex nunc hatályú döntéseket említ. Meglátásom szerint mindkét lehetőség elfogadható lett volna az alapelvsérelem orvoslására, és ez a jövőben is megoldást jelentene. E mellett

⁴² 3141/2014. (V. 9.) AB határozat, ABH 2014, 654

⁴³ 3/1991. (II. 7.) AB határozat, ABH 1991

⁴⁴ 22/2005. (VI. 17.) AB határozat, ABH 2005, 654

⁴⁵ 3141/2014. (V. 9.) AB határozat, ABH 2014, 654, 670

azonban fontos odafigyelni egy nem annyira alapelvi, mégis releváns szempontra. A Vjt. 15. §-a – amely a töredékszavazatokról rendelkezik, és amely a győztes kompenzációt is magában foglalja – négy bekezdésből áll, amelyek közül az (1) bekezdés b) pontja fogalmazza meg a győztes kompenzációt. Ennek a pontnak akár az ex nunc hatályon kívül helyezése is lehetséges volna, mivel a 15. § (1) bekezdése nem rendelkezik c) ponttal, így a jogszabály nem szenvedne el olyan fokú torzulást, amely a jövőben veszélyeztetné az alkalmazhatóságát.⁴⁶ Mégis, meglátásom szerint, a pro futuro hatályú döntés lenne célravezető, megadva a lehetőséget az Országgyűlés számára, hogy a következő – előreláthatólag a 2018. évi – választásokig maga módosítsa a jogszabályt.

A győztes kompenzáció nem csak az Alkotmánybíróságon belül váltott ki ellentétes nézeteket. Patyi András, a Nemzeti Választási Bizottság (továbbiakban NVB) elnöke által 2014. november 7-én a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tartott „Kihívások és tapasztalatok a magyar választási rendszerben” című előadásában úgy fogalmazott, hogy a győztes kompenzáció – amelynek meglátása szerint félrevezető elnevezése van – valójában nem torzít a rendszeren. Véleménye szerint csupán az adott egyéni választókerületben győztes jelölt jelölőszervezetét támogatja, amely nem garantálja az adott jelölőszervezet országos győzelmét. Kiemelte viszont, hogy ez az újítás a választási rendszerben a töredékszavazatok hatékonyabb felhasználását teszi lehetővé, mivel olyan választók szavazatai eredményezhetnek pártlistás mandátumot, akiké korábban elveszett a rendszerben. Értelmezése szerint tehát a győztes kompenzáció kiterjesztette a töredékszavazatokból létrejövő mandátum lehetőségét azoknak a választópolgároknak a közreműködésével, akik már mandátumhoz segítettek az egyéni választókerületük jelöltjét. Véleményem szerint pontosan ez jelenti a rendszer hibáját, és ezért sérti a győztes kompenzáció a választójog egyenlőségét. Olyan választópolgárok szavazataiból képez ugyanis töredékszavazatokat, és terjeszti fel az országos pártlistára mandátumkiosztás céljából, akik már eredményesen vettek részt a többségi elven működő egyéni választókerületi mandátum elnyerésében, így az általuk képviselt nézetek már képviselethez jutottak az Országgyűlésben. Ráadásul a választáson megvolt számukra is a lehetőség, hogy listás szavazatukkal kifejezzék pártpreferenciájukat. A töredékszavazatok ebben az esetben kompenzációs funkciót töltenének be, amelyre nincs szükség azok esetében, akik már rendelkeznek számukra megfelelőnek vélt érdekközvetítővel az Országgyűlésben, mégpedig az általuk megválasztott egyéni képviselő személyében. Ilyen módon tehát, ha nem is nevesítve, de előfordulhatnak olyan választópolgárok, akiknek az akarata kétszeresen

⁴⁶ Igaz a b) alpont kivételével az a) alpont egyedüli megléte logikailag feleslegessé válik.

érvényesül a rendszerben. Egyetlen szavazat leadásával – érdekeik érvényesítése céljából – két képviselő mandátumszerzéséhez is hozzá tudtak járulni. A rendszer meggyökeresedése a magyar választási rendszerben komoly károkat okozhat, mivel ennek ismeretében a jelentősebb társadalmi támogatottsággal rendelkező pártok túlzott hatalmi helyzetbe kerülhetnek. Olyan – korábban csak a többségi választási rendszerekre jellemző – „váltó gazdálkodás” alakulhat ki, amelyben két politikai erő váltja egymást a hatalomban, és más – kisebb társadalmi támogatottságú – politikai erőket viszont kiszorít a törvényhozásból, vagy a kormányzás koalíciós lehetőségéből, ezáltal csorbítva az általuk képviselt választópolgárok érdekeit. Az ilyen jellegű átalakulások – ha nem is veszélyeztetik a politikai pluralizmust –hosszú távon mindenképpen csökkentik a szavazók által választható alternatívákat. Látható tehát, hogy a választójog egyenlőségének sérülése szerteágazó láncreakciót indíthat be a teljes népképviselési rendszerben, amely jól jellemzi a teljes legitimációs folyamat törékenységet, és a demokratikus berendezkedésre gyakorolt jelentős hatását.

A demokrácia elvéből következik, de a választójog alaptörvényi szabályozása is megköveteli, hogy a *választási rendszer maga szintén demokratikus* legyen, azaz váljon összeegyeztethetővé a választási alapelvekkel és a választójog követelményével, és feleljen meg a népakarat demokratikus kinyilvánítása eredményének, garantálja ennek tényleges megvalósulását. Ez azt jelenti, hogy a változtatás nem vezethet valamely politikai erő olyan felülreprezentálásához, amelynek következtében a szavazással kifejezett népakarat jelentősen torzul, a parlament összetétele a leadott szavazatokhoz képest annyira eltérő eredményt mutat, amely már nem igazolható.

VI. Összegzés

Dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy körbejárjam a választójog egyenlőségének érvényesülését a hatályos alkotmányjogi szabályozásban. Ennek relevanciája a hazai alkotmányjogi átalakulásban keresendő, amelynek hatásai a 2014. évi parlamenti, európai parlamenti, önkormányzati, polgármesteri és főpolgármesteri választásokban öltöttek testet. A választási alapelvek folyamatos szem előtt tartása, érvényesülésük vizsgálata azonban nem csak a választási években jelentős kihívás. Meglátásom szerint épp a választási időszak lezárulta nyitja meg a lehetőséget a politikától közvetlenül mentes szakmai alapú vitákra, tekintettel arra, hogy a választási rendszer milyen nagymértékben befolyásolja a népképviselési rendszert, ez által a kormányzat működését, az ország kormányozhatóságát. Minden ilyen vita azonban egyben hatalomtechnikai vita is, amelynél pedig nehéz megőrizni a szakmai alapú érvelést és az elfogulatlanságot. Dolgozatommal e viták

megindításához kívántam hozzájárulni, amelyben az egyik leginkább aktuális választási alapelvet jártam körül.

A választójog egyenlőségének érvényesülésénél összességében elmondható, hogy a hazai választási rendszer és annak részletszabályozásai nagy többségben megfelelnek azoknak az alkotmányi értékeknek, amelyek egy demokratikus ország létezése során megkerülhetetlenek és megkérdőjelezhetetlenek.

1. sz. táblázat

Arányos- és vegyes választási rendszert alkalmazó országok mandátumszerzési küszöbértékei	
Ország	Mandátumszerzési küszöb (%)
Albánia	3
Ausztria	4
Belgium	5
Bulgária	4
Csehország	5
Észtország	5
Hollandia	1
Lengyelország	5
Lettország	5
Litvánia	5
Magyarország	5
Németország	5
Olaszország	8
Románia	5
Svédország	4
Szlovákia	5

Forrás: Fábian György – Kovács László Imre: Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945-2002). Osiris Kiadó, Budapest 2004; Balogh László: Kormányformák, választási rendszerek, választások Kelet- és Kelet-Közép-Európában. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012

Lukonits Ádám

Az Európai Parlament az intézményi egyensúly rendszerében^{*}

I. Bevezető gondolatok

Talán egyik uniós intézmény sem fejlődik napjainkban olyan ütemesen és lendületesen, mint az Európai Parlament. E szerepnövekedést alapvetően két folyamat táplálja: egyrészt az, hogy az uniós jogalkotók – felismerve az Európai Unió demokratikus és strukturális deficitjeit – az alapszerződések módosításakor egyre kiterjedtebb hatáskörrel látják el az európai integráció egyetlen közvetlen népképviselőt, másrészt pedig az, hogy maga az Európai Parlament is igyekszik megerősíteni saját pozícióját. Amíg azonban a szerződésmódosítások eredményei, vagyis a megváltoztatott, esetleg újonnan megalkotott jogszabályi rendelkezések alapvetően mindenki számára azonos tartalommal bírnak, addig a Parlament által végzett hatáskörbővítés jogszerű, bár jogilag részleteiben nem szabályozott produktumai eltérő jogalkalmazói megítélés alá eshetnek. Mindezt tovább árnyalja, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor az uniós jogalkotóknak nem sikerül értelmezésüket tekintve egységes jogszabályi rendelkezéseket megalkotniuk (II. pont). A dolgozat által vitatott problémakör hipocentruma pedig éppen ez, ugyanis az így kialakított szabályanyag amellett, hogy jogvitára adhat okot, rendkívül jó táptalajt nyújt a Parlament által végzett jogilag részleteiben nem szabályozott, eltérő jogalkalmazói megítélés alá eső produktumokat termelő hatáskörbővítés eredményességéhez. E fókuszról kiindulva jutunk el a dolgozat két alapkérdéséhez: nevezetesen, hogy a lisszaboni nívók gyakorlatban megvalósult, Parlament által preferált értelmezése helyett milyen koncepciónak kellett volna érvényesülnie az idei bizottsági elnöki kinevezés alkalmával (III. fejezet), illetőleg hogy a ténylegesen megvalósult értelmezés milyen hatásokat gyakorol az amúgy is igen érzékeny intézményi egyensúly elvének realizálódására, az Európai Parlament és vele korrelációban az Európai Unió jövőjére (IV. pont)?

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Európai közjog” tagozatban 3. díjban részesült. Konzulens: Dr. Mohay Ágoston adjunktus

II. Az Európai Bizottság elnökének kinevezése körül kialakult jogi bizonytalanságok

Az európai parlamenti választások 1979-től kezdődően egyre jelentősebb szereppel bírnak az európai politikai irányvonal meghatározásában. Ez elsősorban annak a már fentebb is ismertetett folyamatnak köszönhető, hogy a választások nyomán megalakuló Európai Parlament feladat- és hatáskörei folyamatosan bővülnek, emiatt pedig a parlamenti befolyás is egyre nagyobb az uniós döntések meghozatalában. E tendenciát a Lisszaboni Szerződés is folytatta. A szerződés által meghatározott általános kívánalmak (így például az Európai Unió demokratikusabbá tétele, valamint ezzel korrelációban az Európai Parlament tevékenységének hangsúlyozása) részletes kibontásának, vagyis az egyes részletrendelkezéseknek a pontos értelmezése azonban eltérő álláspontokat eredményezett. E problémakörből emelkednek ki aktualitásuk okán az Európai Bizottság tagjainak kinevezését, illetve a kinevezési eljárásban játszott parlamenti szerepet érintő lisszaboni novumok (1. pont), valamint azok lehetséges értelmezései (2. pont), illetőleg az újítások várható következményei és hatásai (3. pont).

1. Az Európai Bizottság tagjainak kinevezése a Lisszaboni Szerződés után

Az Európai Bizottság tagjainak kinevezését az Európai Unióról szóló szerződés határozza meg. E kinevezési folyamat már a Lisszaboni Szerződés előtt is részletes szabályozásban részesült, a szerződés azonban olyan további lépésekkel bővítette a mechanizmust, amelyeknek köszönhetően az Európai Parlament meghatározó szerephez jutott.

Az Európai Unióról szóló szerződés három helyen rendelkezik a Bizottság tagjainak kinevezéséről. Egyrészt az összetételre vonatkozóan kimondja, hogy a tagokat általános alkalmasságuk és európai elkötelezettségük alapján olyan személyek közül kell kiválasztani, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség,¹ valamint, hogy a Bizottság – beleértve az elnökét, valamint az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjét – 2014. október 31-ig a tagállamok egy-egy állampolgárából, 2014. november 1-jétől pedig a tagállamok számának kétharmadával megegyező számú tagból áll majd, kivéve, ha az Európai Tanács egyhangúlag eljárva másként határoz.² Mindemellett a szerződés azt is kiköti, hogy a Bizottság tagjait 2014. november 1-je után a tagállamok állampolgárai közül, a tagállamok közti szigorú egyenjogúságon alapuló, az Európai Tanács által egyoldalúan

¹ Az Európai Unióról szóló szerződés 17. cikk (3) bek.

² Az Európai Unióról szóló szerződés 17. cikk (4) és (5) bek.

meghatározott olyan rotációs rendszer szerint kell kiválasztani, amely lehetővé teszi a tagállamok teljes demográfiai és földrajzi spektrumának megjelenítését.³ A Bizottság tagjainak kinevezését érintő második pontként, szorosan kapcsolódva a Bizottság összetételéhez, az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője tisztségének a megteremtése emelhető ki, akit az Európai Tanács nevez ki minősített többséggel, a Bizottság elnökének egyetértésében.⁴ A dolgozat témája szempontjából azonban ennél is fontosabb a harmadik terület: a kinevezési eljárás menete. Az Európai Unióról szóló szerződés vonatkozó rendelkezései alapján első lépésként az Európai Tanács minősített többséggel, az európai parlamenti választások figyelembe vételével és a megfelelő egyeztetések lefolytatása után javaslatot tesz az Európai Parlamentnek a Bizottság elnökének személyére vonatkozóan. Ezt a jelöltet az Európai Parlament tagjainak többségével megválasztja, amennyiben pedig a jelölt nem kapja meg a szükséges többségi támogatást, az Európai Tanács minősített többséggel, egy hónapon belül új jelöltet javasol, akit az Európai Parlament ugyanezen eljárás szerint választ meg. Ezt követően az Európai Tanács, a megválasztott elnökkel közös megegyezésben, elfogadja az elnök által bizottsági tagnak javasolt személyeket tartalmazó listát. Utolsó előtti lépésként az Európai Parlament szavaz az elnöknek, az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének és a Bizottság többi tagjának mint testületnek a jóváhagyásáról. Végezetül pedig az Európai Tanács e jóváhagyás alapján, minősített többséggel kinevezi az Európai Bizottságot.⁵

A kinevezési mechanizmust érintő fent említett rendelkezések a Lisszaboni Szerződést megelőző szabályozáshoz képest egyrészt a Bizottság összetételét, másrészt az elnökké nevezés folyamatát illetően változtak meg. Az összetétellel kapcsolatban mindenképpen novum, hogy immáron külügyi és biztonságpolitikai főképviselőt is választanak az Európai Unióban. Ezzel szemben a második, a tagok számát érintő változás, vagyis, hogy a Bizottság 2014. november 1-jétől a tagállamok számának kétharmadával megegyező számú tagból áll majd, az Európai Tanács által meghatározott rotációs rendszer alapján kiválasztva, nem tekinthető effektív újításnak, mivel az Európai Tanács, élve az Európai Unióról szóló szerződésben kapott felhatalmazással, a Lisszaboni Szerződésről szóló 2009. évi írországi népszavazást megelőzően úgy határozott, hogy a Bizottság 2014. november 1-je után továbbra is a tagállamok egy-egy állampolgárából áll majd.⁶ Lényegesek azonban a bizottsági elnöki kinevezést érintő változások – vagyis az, hogy az európai tanácsi jelöltállítás immáron az európai parlamenti

³ Az Európai Unióról szóló szerződés 17. cikk (5) bek.

⁴ Az Európai Unióról szóló szerződés 18. cikk (1) bek.

⁵ Az Európai Unióról szóló szerződés 17. cikk (7) bek.

⁶ Az Európai Tanács határozata az Európai Bizottság Tagjainak számáról (EUCO 176/12).

választások eredményének figyelembe vételével, a szükséges egyeztetések lefolytatása után történik, illetőleg az, hogy az Európai Parlament megválasztja, és nem jóváhagyja vagy elutasítja a leendő elnököt –, mivel e rendelkezések egyrészről kitüntetett helyzetbe hozták az Európai Parlamentet, másrészről olyan értelmezésbeli összekülönbözéshez vezettek, amely intenzitását tekintve könnyen intézményközi harcba csaphatott volna át az Unión belül.

2. A lisszaboni nívumok lehetséges értelmezései

Az Európai Bizottság elnökének kinevezése körül kialakult jogi bizonytalanságokért az Európai Unióról szóló szerződés Európai Parlamentre vonatkozó homályos megfogalmazású rendelkezései tehetők felelőssé, a szerződés ugyanis úgy bővítette az Európai Parlament hatásköreit, hogy közben nem határozott meg egyértelmű értelmezési kereteket, emiatt pedig eltérő álláspontok születtek arra vonatkozóan, hogy meddig is terjed az Európai Parlament hatásköre a Lisszaboni Szerződés után a bizottsági elnöki pozíció betöltését illetően?

Mivel az Európai Parlament hatáskörei a kinevezés terén elsősorban az Európai Tanács kárára bővültek, az egyes értelmezések közül is e szereplők modelljeit célszerű részletesebben áttekinteni. Az Európai Parlament, viszonylag egységesen, azt az álláspontot fogadta el, amely szerint az „európai parlamenti választások kötelező figyelembe vétele” nem jelenthet mást, mint hogy az Európai Bizottság elnökének abból a pártcsaládból kell kikerülnie, amely az európai parlamenti választásokat követően képes megteremteni a Parlament általi elfogadáshoz szükséges többségi támogatást. Ennek a többségnek létrehozására a választásokon legtöbb szavazatot kapott, ezáltal legerősebb pártcsoporthoz jelöltje jogosult elsőként kísérletet tenni. Az egyes pártcsaládok ennek megfelelően csúcsteljesítmény jelöltek (*Spitzenkandidaten*) állítottak,⁷ még hozzá az alapján, hogy maguk közül kit tartanak a legalkalmasabbnak a bizottsági elnöki pozíció betöltésére. Az Európai Tanács ezzel szemben megosztott álláspontot képviselt. Míg egyes tagállami vezetők elfogadták a Parlament értelmezését, addig mások – elsősorban arra hivatkozva, hogy a jelöltállítás szabadsága, a szerződés szövege szerint, továbbra is az Európai Tanács kezében van – elvetették a parlamenti modellnek azt a részét, amely szerint mindenképpen a szükséges támogatást megteremteni képes csúcsteljesítmény jelöltet kell bizottsági elnökként jelölniük.

Az Európai Parlament modellje sokban hasonlít a tagállami kormányalakítási gyakorlatokhoz. A tagállamok többségében ugyanis az államfő a

⁷ Az Európai Parlament 2012. november 22-i állásfoglalása a 2014. évi európai parlamenti választásokról [2012/2829(RSP)].

választásokon legjobb eredményt elérő pártvezetőnek ad felhatalmazást kormányalakításra. E pártvezető az esetek többségében koalícióalakításra kényszerül, amennyiben pedig nem jár sikerrel, államfőtől kapott megbízatása a második legjobban szerepelt pártvezetőre száll át. A Parlament értelmezésében tehát az Európai Tanács (kvázi államfőként) köteles felkérni a legjobban szerepelt pártcsalád csúcsjelöltjét (jelen esetben Jean-Claude Junckert, az Európai Néppárt részéről) annak felmérésére, hogy tud-e megfelelő támogatottságot biztosítani az Európai Parlamentben. Amennyiben igen, úgy a Tanács köteles őt a Bizottság elnökének javasolni. A Parlament szerint e mechanizmus több szempontból is előnyös: demokratikusabbá teszi az Európai Unió működését (mivel az Európai Bizottság vezetését a választópolgárok akaratától teszi függővé), mindemellett növeli a választói hajlandóságot az európai parlamenti választások során (mivel nagyobb téthez köti a választójog gyakorlását), illetőleg lényegesen megkönnyíti a választópolgárok azonosulását egy-egy pártcsaláddal (mivel a csúcsjelölt-állítás személyhez köti a kampányolást).

Ezzel szemben az Európai Tanács álláspontja nem más, mint válaszreakció a tanácsi hatáskörök megőrzése érdekében.⁸ A tagállami vezetők abból a már fentebb említett szerződési rendelkezésből indultak ki, amely szerint „az Európai Tanács tesz javaslatot, minősített többséggel, a Bizottság elnökének jelölt személyre vonatkozóan”, amelyet, a szerződés további rendelkezéseivel együtt, nem lehet olyannyira kiterjesztően értelmezni, hogy ezáltal az Európai Parlament szabadon korlátozhassa az Európai Tanácsot megillető jelölési szabadságot, magyarul a „parlamenti választások kötelező figyelembe vétele” nem keletkeztethet jelöltállítási kötelezettséget a jelölt személyére vonatkozóan a Tanács oldalán. A parlamenti modellt ellenző tagállami vezetők – így a brit, a svéd, a holland és a magyar tanácsi tagok, de kezdetben Angela Merkel német kancellár és az Európai Tanács elnöke, Herman van Rompuy is ide tartozott – szerint a Parlament értelmezése több szempontból is antidemokratikus: általa a Parlament egyrészt túllépi a Lisszaboni Szerződéssel ráruházott hatásköreit és „lappangó szerződésmódosítást” hajt végre (mivel olyan hatásköröket présel ki magának, amelyekről a szerződés egyértelműen úgy rendelkezett, hogy azok a Tanácsot illetik meg), másrészt a parlamenti modell elfojtja a tagállami vezetők bizottsági elnöki aspirációit (mivel a modellben csakis egy irányból jöhetnek a bizottsági elnökök, a Parlament irányából, ahol a választások alkalmával kampányolni kell, így ha a tagállami vezető felvállalja a választásokban rejlő kockázatot, de elbukik, a kampánynak köszönhetően a választópolgárok hamar összeköthetik az elszenvedett kudarcokkal, amely

⁸ Fóris György: Már rég nem Junckerről van szó. Brüsszelből nézve 2014. 05. 28. (l. bővebben itt: http://brux.blog.hu/2014/05/28/a_vita_mar_regen_nem_junckerrol_folyik).

odahaza, saját tagállamában jelentősen megnehezítheti tagállami vezetői feladatainak ellátását), harmadrészt pedig összemosza a Parlament és a Bizottság irányítását (mivel a Bizottság élére olyan személyt ültet, aki nagy eséllyel a Parlament akaratát képviseli majd).⁹

Summa summarum, a két fél közti hatásköri vita alapvetően azt igyekezett (és igyekszik ma is) megválaszolni, hogy a Lisszaboni Szerződés után melyik szervet illeti meg az európai bizottsági elnöki jelölt állításának szabadsága. E ponton külön kell választanunk a szerződésben megfogalmazott szöveget és annak gyakorlati megvalósulását, ugyanis a homályos megfogalmazásból adódóan nyelvtani értelmezés alapján egyértelműen egyik álláspontot sem utasíthatjuk el, logikai értelmezés alapján pedig mind a parlamenti, mind a tanácsi értelmezés mellett és ellen hozhatók fel érvek. (A problémát tovább árnyalja, hogy a parlamenti modell sosem állította *expressis verbis*, hogy a jelöltállítás szabadsága a Parlamentet illeti meg, a modell azonban olyan helyzet kialakulását legitimálja, amelyben az Európai Tanács kényszerhelyzetben van, ugyanis jelöltállítási szabadságát csupán egyetlen jelölt vonatkozásában gyakorolhatja, tehát hatását tekintve megegyezik egy olyan rendszerrel, amelyben a jelöltet a Parlament, még inkább a választópolgárok és a pártcsaládok jogosultak megnevezni.) Az érvek és ellenérvek hitelességét tekintve vitatható a parlamenti modell azon érvelése, amely szerint a jelölési procedúra a csúcsteljesítmény-modellben növeli a választói hajlandóságot, mivel a megnövekedett választási tét széleskörű kampányplatform mellett sem volt képes javítani a részvételi arányokat az ideai választások alkalmával.¹⁰ Mindazonáltal a tanácsi ellenvélemény sem mentes a klauzula érvektől, a Bizottság ugyanis a soron következő ötéves elnöki etapra vonatkozóan már elfogadta munkaprogramját, amely részleteiben sorolja fel az elfogadni tervezett rendeleteket, irányelveket és határozatokat,¹¹ így várhatóan kevesebb tér marad majd a Parlament irányából érkező befolyásolásra. Jól látható tehát, hogy a nyelvtani és a logikai interpretáció valóban nem nyújt elég magyarázatot a szerződés rendelkezéseinek megfelelő értelmezésére, célszerű ezért azokat rendszertani, történeti és teleologikus szempontból is megvizsgálni. A felek azonban a jogértelmezés e (első) szakaszára már nem léptek fel.

A két modell közül végül az Európai Parlament által szorgalmazott mechanizmus érvényesült, kényszerhelyzetbe hozva ezzel az Európai Tanácsot arra vonatkozóan, hogy a legtöbb mandátumot szerző és a szükséges parlamenti támogatást megteremteni képes pártcsalád vezetőjét,

⁹ Fóris: i.m.

¹⁰ <http://www.results-elections2014.eu/en/turnout.html>

¹¹ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A Bizottság 2014. évi munkaprogramja [COM(2013) 739].

Jean-Claude Junckert jelölje az Európai Bizottság élére.¹² A kényszerhelyzetet az generálta, hogy az Európai Tanács tagjai 2012 novembere után nem emeltek egyből hangot a pártcsaládok csúcsjelölt-állítási gyakorlatával szemben, sőt, a Bizottság egykori elnöke, José Manuel Barroso még sürgette is e téren a pártcsaládokat,¹³ illetőleg, hogy ennek eredményeképpen hagyták, hogy a pártcsaládok a bizottsági elnöki tisztség csúcsjelöltek közüli megválasztásának lehetőségével kampányoljanak, ezáltal ugyanis olyan helyzetet teremtettek, amelyben az ellentétes érvek hangoztatása egyrésztől intézményközi ellentétet, másrésztől a választópolgárok félrevezetését sugallta volna. Hiába vélte tehát az Európai Tanács úgy, egyébként teljesen helyesen, hogy az Európai Parlament olyan hatáskörökkel élt az európai parlamenti választások alkalmával és azt követően, amelyekről a Lisszaboni Szerződés egyértelmű, minden kétséget kizáró megfogalmazást nem tartalmazott, késlekedésük eredményeképpen gyakorlatilag az Európai Parlamentre engedményezték a bizottsági elnök személyére vonatkozó jelöltállítás jogát. Mindezzel pedig kérdések armadáját indukáltak a jövőre nézve.

3. A lisszaboni nívumok tényleges értelmezése által felvetett kérdések

A csúcsjelölt-állítási rendszer jövőjét tekintve érdekes kérdéseket vet fel a választói hajlandóság esetleges növekedése, az Európai Bizottság átpolitizálódásának lehetősége, valamint a rendszer jövőbeni szilárdsága-alakíthatósága.

Ahogy az fentebb is látható, a csúcsjelölt-állítási rendszer elvileg képes lehet a választói hajlandóság növelésére, ugyanis az európai parlamenti választások alkalmával személyhez köti az egyes pártcsaládokat, így megkönnyíti a választópolgárok dolgát a pártcsaládok beazonosításakor. Némileg árnyalja azonban a képet, hogy a 2014. évi parlamenti választások alkalmával annak ellenére alacsony maradt a választói hajlandóság, hogy az egyes pártcsaládok kampányprogramjukban kiemelten kezelték a megnövekedett választói tétet és annak jelentőségét. Ettől függetlenül a rendszer a jövőben valóban alkalmas lehet a választópolgárok aktivizálására, ehhez azonban arra lesz szükség, hogy az emberekben hatékonyabban tudatosuljon az Európai Parlament mindennapi életükben játszott szerepe és jelentősége.¹⁴ A megnövekedett választói tét tehát önmagában képtelen

¹² Az Európai Tanács 2014. június 26-27-i ülésén elfogadott következtetései (EUCO 79/14).

¹³ José Manuel Barroso 2012-es évértékelő beszéde a Parlamentben (SPEECH/12/596).

¹⁴ Kiváló példája ennek Görögország, ahol a lakosság – megtapasztalva az Európai Unió mindennapi életükben játszott szerepét a szinte állandó gazdasági krízis okán – nagyobb arányban vett részt a választásokon, mint 2009-ben. L. <http://www.results-elections2014.eu/en/turnout.html>.

növelni a választói hajlandóságot, szükségszerű azt további lépésekkel kiegészíteni (ilyen lehet például az európai parlamenti választások közösségi médián keresztül történő népszerűsítésének bővítése a változásokra fogékonyabb fiatal választópolgárok körében).

Egyes vélemények szerint az Európai Parlament fokozatos térnyerése az Európai Bizottság átpolitizálódásához vezet. Bár a pártcsaládi jelöltek versenyén alapuló kiválasztás valóban magával hozhat tisztán politikai jellegű folyamatokat (így például a lobbitevékenységet), mindezek csupán felerősíteni fogják a testület amúgy is létező politikai karakterét. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az átpolitizálódásnak teljesen szabad teret kellene engedni, ugyanis amennyiben az átalakulás túlzott mértékeket öltene, akár ki is ölhetné a Bizottság szerződésben foglalt független, elfogulatlan alaptermészetét.

A legfontosabb kérdés a jövőre nézve kétségtől az, hogy a 2019-es európai parlamenti választásokig mennyiben alakítható át a csúcsteljesítmény-állítási rendszer egy kevésbé megosztó, kompromisszumon felépülő jelölési mechanizmussá? Az eljárási rend finomítását az teszi indokolttá, hogy Jean-Claude Juncker egyértelmű, minden kétséget kizáró Európai Tanács általi jelölését jelentős részben az intézményi válság és az antidemokratikus megítélés elkerülése szülte. Ilyen alapokon azonban egyetlen rendszer sem nyugodhat; hosszú távú eljárási szisztémát csakis olyan (szigorúan jogi) talapzaton lehet kialakítani, amely nem hagy kétséget értelmezése felől. Ennek megteremtéséhez két út vezet: a Szerződés újbóli módosítása többlépcsős, igen hosszadalmas eljárási procedúra lefolytatásán keresztül, illetőleg a már meglévő szövegezés egyetértésen alapuló, kellően átgondolt értelmezése. E két lehetőség közül, tekintettel arra, hogy a tagállamok hajlandósága erősen differenciált, utóbbi a realisabb megoldás.

Gyakorlati szempontból azonban ez is megvalósíthatatlan, mivel az Európai Tanács azáltal, hogy hallgatólagosan ugyan, de elfogadta a csúcsteljesítmény-állítási procedúrát, a parlamenti jelöltek közül történő szabad választás lehetőségén kívül befolyásának egészéről lemondott. A fennmaradó lehetőséget megragadva, amennyiben a pártcsaládok „koalíció-alakításra” kényszerülnek,¹⁵ célszerű, ha az Európai Tanácsra bízunk a megfelelő csúcsteljesítmény kiválasztását. Amennyiben viszont a többségi elfogadáshoz szükséges szavazatszámot egyetlen pártcsalád szerzi meg, az így kialakult helyzetet legitim kényszerhelyzetnek kell tekinteni, ugyanis azt a választópolgárok alakítják ki szavazataik megfelelő helyre történő hozzárendelésével. Bármelyik variáció is érvényesüljön, az Európai

¹⁵ E koalíció csupán alapjellegét tekintve felel meg a tagállami pártkoalícióknak, minden más értelemben eltér azoktól (így például a bizottsági elnöki jelöltek között nem a kormánytöbbség kialakítása érdekében kerül sor koalícióalakításra, hanem a szükséges parlamenti támogatás megteremtése végett).

Tanácsnak érdemes kiemelt figyelmet fordítania a Parlamenttel történő konzultációjára,¹⁶ ugyanis az eljárás e szakaszában, egy kellően felkészült és motivált európai tanácsi elnökkel, elveszített hatásköreinek bizonyos részét sikerrel kompenzálhatja.

III. A lisszaboni nívumok ideális értelmezése

Mivel az Európai Tanács gyakorlatilag a Parlamentre (és részben a választópolgárokra) ruházta a bizottsági elnöki jelölt kiválasztásának a jogát, és mivel arról a Parlament aligha fog önként lemondani, minden olyan koncepció, amely a lisszaboni nívumok ideális, minden jogi körülményt kellően értékelő értelmezését hivatott bemutatni, pusztán elméleti konstrukció lehet. Ennek ellenére érdemes áttekinteni, hogy miként nézne ki a lisszaboni nívumok adekvát interpretációja, ugyanis megmutatja a jogalkalmazók számára, hogy miként értelmezendők helyesen a homályos megfogalmazású szerződési rendelkezések, így a jövőben, amennyiben újra lesznek ilyenek, azokat a megfelelő módszer birtokában értelmezhetik majd. Ehhez mindenekelőtt fel kell lépni a jogértelmezés felső szakaszára (1-3. pont), majd az így kapott eredményeket összegezve meg kell állapítani a homályos megfogalmazású szerződési rendelkezések valódi tartalmát (4. pont).

1. A lisszaboni nívumok történeti értelmezése

A történeti értelmezés a jogszabály megalkotása korának eszmei-ideológiai megfontolásait, általános elképzeléseit, valamint az akkor fennálló társadalmi, politikai és gazdasági körülményeit vonja be rendelkezései jelentéstartalmának feltárásába.¹⁷ Erre azért van szükség, mert minden jogi norma létrejöttét meghatározzák keletkezési körülményei. Szorosan ide kapcsolódik a jogszabályok genetikus értelmezése, vagyis a normához kapcsolódó esetleges előmunkálatok, tervezetek és megoldási variációk, a döntéssel összefüggő motívumok és magatartások vizsgálata a célból, hogy a szabályozás meghozatalakor irányadó szubjektív jogalkotói akarat megismerhetővé váljon.¹⁸

¹⁶ A „megfelelő konzultáció” menete jogilag egyelőre még nem került szabályozásra, azt a Lisszaboni Szerződéshez fűzött 11. számú nyilatkozat a két fél megegyezésétől teszi függővé, bár e nyilatkozatnak jogi kötőereje nincs.

¹⁷ Petrétai József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 129. o.

¹⁸ Petrétai: i.m. 130. o.

1.1. A Maastrichti Szerződéstől a Konvent alkotmánytervezetéig

A parlamenti részvétel alapjait a bizottsági elnök kinevezésében (vagyis a végső jóváhagyás jogát, illetve a kötelező konzultáció követelményét) a Maastrichti Szerződés fektette le.¹⁹ Az ezt követő Amszterdami Szerződés megszületése után hamar nyilvánvalóvá vált, hogy függetlenül a következő bővítés méretétől, az Európai Uniónak tovább kell folytatnia intézményrendszerét érintő reformját.²⁰

Főként e követelményre reflektálva alkották meg a Nizzai Szerződést, amely azonban sokak szerint önmagában kevés volt ahhoz, hogy biztosítsa a huszonöt tagú Európai Unió működését, valamint a demokratikus deficit csökkentésében sem lépett érdemben előre.²¹ Így merülhetett fel a gondolat, hogy legkésőbb a bővítés zárószakaszával párhuzamosan elengedhetetlen egy újabb, minden eddiginél mélyrehatóbb intézményi reform. Az elgondolást ezután jogi formába öntötték,²² amelyben egyebek mellett az Európai Konvent összehívásáról is rendelkeztek.²³ A Konvent résztvevői hamar felismerték, hogy az Európai Unióra a kétezres évek elején egyszerre három irányból is hatalmas nyomás nehezedett: egyrészt a tagállamok irányából Európa egységesítése iránt, másrészt az Unión kívülről az integráció globalizálódó világban belül játszott szerepének meghatározása iránt, harmadrészt pedig az uniós polgárok irányából az EU demokratikusabbá, átláthatóbbá és polgárközelibbé tétele iránt.²⁴ Európa egységesítésére részben azért volt szükség, mert a kisebb tagállamok és a nagyobb országok közti érdekérvényesítési szakadék már ekkor komoly gondokat okozott. Az Unió

¹⁹ A Parlament ekkor ugyan már szavazhatott az elnök személyéről, döntése azonban jogi kötőerőt csak az Amszterdami Szerződéssel kapott. L. Francis Jacobs: *The European Parliament's Role in Nominating the Members of the Commission*. http://aei.pitt.edu/6950/1/002956_1.pdf 5. o.

²⁰ Kecskés László: *EU-jog és jogharmonizáció*. Bővített, negyedik kiadás. HVG-Orac, Budapest 2011. 164. o.

²¹ A bizottsági elnök kinevezése terén például csak annyit mondott ki, hogy az egyhangúság követelményét a minősített többségi szavazás váltja fel. L. a Nizzai Szerződés 2. cikk 22. pontja.

²² Az Európai Tanács Laekeni Nyilatkozata az Európai Unió jövőjéről (SN 273/01).

²³ E téren az uniós gondolkodók nem voltak igazán megosztottak, mivel a másik álláspont képviselői sem zárkóztak el nyíltan a reformok elől (mondván azok semmiképp sem fognak az EU hátrányára válni), mindazonáltal a bővítés feltétlen szükségességét elvetették és óvatosságra intettek. L. Györkös Péter: *Az Alkotmány Szerződést létrehozó Kormányközi Konferencia: fő vitatémák, tárgyalások, eredmények* (Az EU Kormányközi Konferenciájáról – magyar szemmel. In: Becsky Róbert (szerk.): *Az Európai Alkotmány Szerződés előzményei és várható hatásai*. Euration Alapítvány – Hanns Seidel Alapítvány, Budapest 2004. 92. o.

²⁴ Vida Krisztina: *Konvent az EU jövőjéről*. Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest 2002. 1. o.

szerepének konkretizálását alapvetően két körülmény tette indokolttá: az EU által nemzetközi szinten képviselt érdekek védelmének növelése, illetőleg a nemzetközi terrortámadásokra való felkészülés hatékonyabbá tétele. A demokratikusság, átláthatóság és polgárközeliség iránti igény felerősödését pedig elsősorban az generálta, hogy az uniós döntéshozatal és működés olyannyira összetetté váltak, hogy azokat az uniós polgárok egyre kevésbé voltak képesek nyomon követni, ezáltal pedig egyre távolabb kerültek a valójában az ő érdekeiket képviselő fórumoktól.²⁵

A kétezres évek derekára tehát nyilvánvalóvá vált, hogy ha nem alakul át az EU struktúrája, az integráció rövid időn belül megbénulhat. A Konvent ezért egy (plusz három) területre koncentrált: a demokratikusabb, áttekinthetőbb, hatékonyabb EU kialakítására, a tagállamok és az Unió közti pontosabb hatáskörmegosztás kialakítására, az uniós szerződések egyszerűsítésére és az Alapjogi Charta szerződésbe foglalásának lehetőségére.²⁶ Munkája azonban közel sem volt ellentétektől mentes, tekintve, hogy 2003 januárjára harcvonal alakult ki a kisebb tagállamokat és a nagyobb országokat képviselő konventtagok között. A kisebb tagállamok delegáltjai ugyanis úgy látták, hogy az EU hatékonyabbá tétele és az egységes külpolitikai arculat megteremtése mögött az integráció egyenlő képviseleten alapuló szerveinek, elsősorban a Bizottságnak az aláásása húzódik meg a nagyobb országok által könnyen befolyásolható Európai Tanács és Miniszterek Tanácsa javára.²⁷ Ennek alátámasztására elsősorban azt a brit javaslatot hozták fel, miszerint „az európai tanácsi elnökség folyamatosságát nehezítő fél éves rotációt javasolt megszüntetni, helyette a kormányfők közreműködésével állandó elnököt indokolt választani”. Erre válaszul, mintegy a brit javaslat támogatásáért a németeknek nyújtott kompenzációként született meg az a gondolat, miszerint „a Bizottság elnökét a Parlament válassza meg, és ne az állam- és kormányfőket tömörítő Európai Tanács”.²⁸ Bár a brit javaslat hamar ösztűz alá került, utóbbi általános helyeslésre lelt. A kisebb tagállamok ugyanis úgy gondolták, hogy ha a Parlament hatáskört kapna a Bizottság elnökének megválasztására, az a parlamenti pártcsoportok felértékelődéséhez, az eddig csekély érdeklődéssel kísért parlamenti választások jelentőségének növekedéséhez, a bizottsági elnök legitimitásának erősödéséhez, végső soron pedig az Unió demokratikusabbá tételéhez vezetne.²⁹ Ennek eredőjeként került az alkotmánytervezetbe az a megoldás,

²⁵ Kecskés: i.m. 168. o.

²⁶ Várnay Ernő – Papp Mónika: Az Európai Unió joga. CompLex, Budapest 2010. 68. o.

²⁷ Kocsis Györgyi: Poszt elég. Nézeteltérések az EU alkotmányozó gyűlésén. HVG 2003. február 1. sz. 17. o.

²⁸ Kocsis: i.m. 18. o.

²⁹ Mindazonáltal már ekkor felmerült kritikaként, hogy amennyiben a Parlament választaná meg a Bizottság elnökét, úgy utóbbi elveszítené mai, pártokon felül álló semlegességét. A

amely szerint a bizottsági elnököt a Parlament választja meg, de a jelöltet az Európai Tanács állítja (a parlamenti választások figyelembe vételével és a szükséges egyeztetések lefolytatása után).

1.2. A Konvent alkotmánytervezetétől a Lisszaboni Szerződésig

A Konvent tervezetét a tagállamok az Európai Alkotmány elfogadásának és aláírásának előkészítéséért felelős kormányközi konferencián, 2003 októberében alapvetően jónak találták (azon csak néhány helyen kívántak javítani, konkretizálni), egészen pontosan olyannak, amely a további tárgyalásokhoz alapul szolgálhat.³⁰

Az alkotmánytervezetet ennek megfelelően a 2004 júniusában tartott Európai Tanácson el is fogadták, azonban a francia és a holland népszavazásokon elért kudarcok miatt effektívvé sosem válhatott. Ekkor merült fel az alkotmányszerződés reformszerződéssé alakításának lehetősége, amelynek terén kiemelkedő szerepe volt a 2007. évi német elnökségnek, ugyanis később döntő jelentőségűnek bizonyuló kormányközi konferencia összehívásáról rendelkezett a soron következő portugál elnökség idejére.³¹ Az újragondolt szerződéstervezet az alkotmánytervezetben foglaltakkal gyakorlatilag azonos célokat fogalmazott meg: fenntartható, hatékony és igazságos gazdasági és társadalmi renddel bíró Európai Unió megteremtése, amely elsősorban az európai polgárok javait szolgálja.³² Jelentős előrelépést jelentett, hogy nem kerültek át az alkotmánytervezet azon elemei, amelyek az Unió föderatív államként való működésével, illetve a dokumentum alkotmányi jellegével voltak összefüggésbe hozhatóak. A kormányközi konferencia résztvevői ugyanis észlelték, hogy nem minden tagállam ért egyet az EU olyannyira gyors ütemű központosításával, egységesítésével, mint amit az alkotmánytervezet mutatott.³³ Ettől függetlenül a bizottsági elnöki kinevezést szabályozó rendelkezések gyakorlatilag változtatás nélkül kerültek át az alkotmánytervezetből a Lisszaboni Szerződésbe.

tagállamok és az uniós szervek körében azonban nem ez, hanem a támogató, helyeslő álláspont terjedt el. L. Kecskés. i.m. 170. o.; Paul P. Craig: Institutions, Power and Institutional Balance. In: Paul Craig – Grainne de Burca (Eds.): The Evolution of EU Law. Oxford University Press 2011. 79. o.; Rockenbauer Nóra: Állóháború az Európai Konventben. Magyar Hírlap 2003. május 21. sz. 5. o.

³⁰ Horváth Zoltán – Ódor Bálint: Az Európai Unió Alkotmánya. HVG-Orac, Budapest 2005. 40. o.

³¹ Csöndes Mónika – Kecskés László: Aláírták a Lisszaboni Szerződést. Európai Jog 2008. 1. sz. 3-4. o.

³² Elnökségi következtetések az Európai Tanács 2007. június 21-22-i üléséről (11177/07 CONCL 2).

³³ Csöndes – Kecskés: i.m. 9. o.

A fentiek alapján jól látható, hogy a Lisszaboni Szerződés homályos megfogalmazású rendelkezései nem a szerződés, hanem az alkotmánytervezet megalkotásakor születtek meg. Ebből kifolyólag a jogszabályhelyek történeti értelmezésekor nem a 2007-es, hanem a Konvent idejére tehető, 2003-as körülményeket kell figyelembe venni, illetve azt, hogy e jogszabályhelyek megfogalmazásán miért nem változtattak a szerződés szövegezésekor. Mivel a Konvent idejére alapvetően az Európai Unió bővítése, alkotmányosodása, és a külkapcsolatok irányába történő egységes megjelenítése, a kisebb tagállamok aggodalma, az európai parlamenti választások csökkenő részvételi rátája, az uniós polgárok érdektelensége, valamint az európai gazdaság fellendítésének szükségessége volt jellemző, logikusan eresztett gyökeret az a jogalkotói szándék, amely az Európai Parlament szerepét kívánta növelni, mondván e lépés egyszerre egységesít, demokratizál és legitimál. Bár ennek üteme tekintetében akadtak nézeteltérések, a szerepnövekedés létjogosultságát többnyire senki nem vitatta, még a Lisszaboni Szerződés megalkotásakor sem, lévén az Unió a XXI. században javarészt változatlanul e problémákkal kényszerül megküzdeni.

2. A lisszaboni nóvumok rendszertani értelmezése

A rendszertani értelmezés alkalmazásakor az adott jogszabály szerkezetéből, illetőleg a jogrendszer egészéből kiindulva esnek a norma helyzete, jelentéssz összefüggései és funkciója vizsgálat alá. Ennek során egyrészt a jogszabály belső összefüggései, másrészt a norma tartalma és más jogtételek, jogintézmények, valamint az adott jogág kapcsolata vizsgálandóak.³⁴ Mivel a lisszaboni nóvumok nyomán kialakult jogi bizonytalanságok alatt egy olyan hatásköri vita értendő, amelyet az „európai parlamenti választások kötelező figyelembe vétele” kitétel generált, a rendszertani értelmezésnek is e két tényezőre kell kiterjednie, vagyis arra, hogy az uniós jog mit ért „figyelembe vétel” alatt, illetve hogy az Európai Parlament és az Európai Tanács hatásköri szabályai milyen jelleget mutatnak önmagukban, valamint egymáshoz viszonyítva. Az értelmezést, a kisebbtől a nagyobb egység felé haladva, először a konkrét lisszaboni rendelkezések, ezt követően az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés, majd az ezekhez kapcsolódó egyéb jogforrások (vagyis az egyes jegyzőkönyvek, mellékletek és nyilatkozatok), végezetül pedig az Unió jogrendjére vonatkozó legáltalánosabb jogelvek szintjén érdemes elvégezni.

³⁴ Petrétei: i.m. 128. o.

2.1. A „figyelembe vételével” szófordulat értelmezése

Az európai parlamenti választások kötelező figyelembe vételét kimondó szerződési kitétel a megújult szabályozás gyújtópontja. Értelmezésénél alapvetően két kérdést érdemes megválaszolni: az Európai Tanácsnak a „választások” címszó alatt mit kell figyelembe vennie, illetőleg az uniós jogi normák mit értenek „figyelembe vétel” alatt?

A „választások” fogalmi definíciója kronológiailag három elemből tevődik össze. A választásokat megelőző szakaszból (ide tartozik például a kampányidőszak), a konkrét választások szakaszából, valamint a választásokat követő szakaszból (ide a választás eredményei, illetve annak következményei tartoznak). Az Európai Tanácsnak jelöltje kiválasztásánál mindhármat figyelembe kell vennie, tekintve, hogy bármelyik képes olyan körülményt generálni, amelynek figyelmen kívül hagyása az európai uniós jogrend sérelméhez vezetne,³⁵ illetve minden olyan egyéb körülményt mérlegelnie kell, amely a választásokkal összefüggésbe hozható és a választások után az Európai Tanács számára megismerhető. Ezt az álláspontot egyébiránt a lisszaboni nívumok további elemei is alátámasztják. Tekintettel ugyanis arra, hogy a tanácsi jelöltet a Parlament jogosult megválasztani, még abban az esetben is, ha e téren első ízben sikertelenül jár el, illetve, hogy a Bizottság mint testület jóváhagyásáról szintén jogosult szavazni, egyértelműnek tűnik, hogy az európai parlamenti választásoknak nagy súlya van a kinevezési eljárásban, ezért azokat a lehető legtágabb értelemben kell figyelembe venni.³⁶

A „figyelembe véve” szófordulat az Európai Unióról szóló szerződésben, valamint az Európai Unió működéséről szóló szerződésben összesen negyvenkilencszer fordul elő. Kiemelendő ezek közül az EUSz. 6. cikk (1) bekezdése, amely előírja, hogy a Chartában foglalt jogokat, szabadságokat és elveket az egyes rendelkezések eredetét meghatározó magyarázatok „kellő figyelembe vételével” kell értelmezni.³⁷ Minden más esetben „észben tartás”,

³⁵ Így például, ha a választások alatt a részvételi arányok alacsonyak, a választások után a szükséges parlamenti többség sikeres kialakítása ellenére kérdéses a bizottsági elnök széles körben megalapozott legitimitása.

³⁶ E megállapítást némileg árnyalja, hogy a Lisszaboni Szerződés német, valamint spanyol fordításai a „das Ergebnis”, „el resultado”, vagyis az „eredmény” figyelembevételét írják elő. Mindazonáltal az uniós nyelvek között nincs hierarchia, vagyis e fordítások nem vehetőek figyelembe a magyar szöveg értelmezésénél.

³⁷ Nem ez az egyetlen rendelkezés, ahol az alapszerződések a figyelembevételnek valamely jelzős alakját használják. Az EUMSz. 13. cikke akként rendelkezik, hogy „az Unió mezőgazdasági, halászati, közlekedési (...) politikáinak kialakításánál és végrehajtásánál az Unió és a tagállamok teljes mértékben figyelembe veszik az állatok mint érző lények kíméletére vonatkozó követelményeket”. Ebben az esetben azonban a „teljes mértékben”

„mérlegelés”, „döntéshez történő felhasználás” értendő a szófordulat alatt. Mindez arra enged következtetni, hogy az alapszerződések különbséget tesznek a figyelembevétel két foka között: az egyik az alapértelmeben vett figyelembevétel, amely nem terjed túl a szó hétköznapi értelmén, a másik pedig a fokozott („kellő”) figyelembevétel, amely az előbbihez képest komolyabb megfontolást feltételez.

Az alapszerződésekhez csatolt jegyzőkönyvekben, mellékletekben és nyilatkozatokban összesen harmincnégy alkalommal fordul elő a „figyelembe véve” kifejezés. Kiemelendő ezek közül az Európai Bíróság alapokmányáról szóló jegyzőkönyv 15. cikke, amely előírja, hogy a törvénykezési szünet időtartamát, feladatainak „kellő figyelembe vételével”, a Bíróság határozza meg, valamint az Európai Unió működéséről szóló szerződés 48. és 79. cikkéről szóló nyilatkozat, amely szerint amennyiben az EUMSZ. 48. cikk (2) bekezdésén alapuló jogalkotási aktus egy tagállam szociális biztonsági rendszerének lényeges vonatkozásait érintené, vagy befolyásolná e rendszer pénzügyi egyensúlyát, a tagállam érdekeit „megfelelőképpen figyelembe kell venni”. A fennmaradó esetekre itt is az alapeseti figyelembevétel jellemző. Mindezek alapján megállapítható, hogy a korábban felvázolt kettősség az alapszerződésekhez csatolt normák szintjén is jelen van. Sőt, az alapszerződésekkel közvetlen kapcsolatba hozható egyéb kiemelt jelentőségű jogforrások (így például a csatlakozási szerződések) áttekintése ugyancsak hasonló eredményeket produkál, megközelítőleg azonos arányú kettősséggel. Az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke szerint az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának értékein alapul. Látható, hogy az Unió értékrendjében kiemelt helyet foglal el a demokrácia. Ebből első ránézésre az következik, hogy a kétértelmű rendelkezéseket, amennyiben lehetséges, a Parlament javára kell értelmezni. Mindazonáltal az EP sok tekintetben eltér a hagyományos értelemben vett (tagállami) parlamentektől, emellett az Unió alkotmányos berendezkedésének a sajátossága éppen abban rejlik, hogy benne egyszerre vannak jelen a tagállamok (mindenekelőtt kormányaik révén) és a polgárok (mindenekelőtt az Európai Parlament révén).³⁸ Ezek alapján a Parlament abszolutizálása könnyen a tagállamok (még inkább a kormányok) eljelentéktelenedéséhez vezethet, amely abszurd jelenség, lévén az Unió államközi integráció, és nem szuperállam, valamint a „szerződések urai” továbbra is a tagállamok.

kitétel sokkal inkább a figyelembevétel inkluzivitására utal (akár csak a lisszaboni rendelkezések szintjén taglalt esetben), mintsem annak intenzitására.

³⁸ Várnay – Papp: i.m. 188. o.

2.2. A Parlament és az Európai Tanács hatásköri szabályainak értelmezése

Az Európai Parlament és az Európai Tanács hatásköri szabályainak értelmezése, a figyelembevétel kitételével ellentétben, kizárólag az alapszerződések szintjén jelenik meg, mivel e szabályokat az Európai Unióról szóló szerződés, illetve az Európai Unió működéséről szóló szerződés határozzák meg.

A Parlament hatásköri jellegének elemzésénél abból érdemes kiindulni, hogy a szerv története voltaképpen harc a politikai hatalomért, a döntésekben való részvételért, a jogalkotási kompetenciáért. Mindezt az generálta, hogy a Parlamentet eredetileg, a tagállami parlamentekkel ellentétben, nem a törvényalkotás színterének, hanem egyfajta közvélemény-nyilvánító szervnek szánták. Részben ebből ered, hogy napjainkban nem az EP tekinthető a döntéshozatal, valamint a jogalkotás igazi centrumának, hanem az Európai Unió Tanácsa (noha főként a Lisszaboni Szerződés óta immáron közösen látják el a jogalkotási feladatokat).³⁹ A Parlament és a Tanács az Unió általános költségvetését is együtt fogadja el, bár kizárólagosan az EP-t illeti meg a Bizottság felmentésének a joga a költségvetés végrehajtására vonatkozó felelősség alól.⁴⁰ További fontos jogosítványai a Parlamentnek a korábban már említett megválasztási, illetve jóváhagyási jogok a bizottsági elnöki kinevezés terén. Némileg enyhébb jogosultság, hogy a Számvevőszék tagjainak kinevezéséhez elengedhetetlenül szükséges kikérni a Parlament véleményét. Az EP a hozzá (is) intézett beadványok, jelentések megvitatásában szintén jelentős szerepet játszik. Kiemelendő továbbá, hogy a Parlament egyre gyakrabban tart meghallgatásokat véleménye szélesebb körben történő kifejezése érdekében,⁴¹ illetőleg a közös kül- és biztonságpolitika területén is egyfajta tanácsadó szervként jelenik meg, bár formális hatáskörei e téren igen korlátozottak. Mindemellett, amennyiben az Európai Unió Bírósága nem jár el az ügyben, vizsgálóbizottságokat is felállíthat az uniós jog alkalmazása során elkövetett állítólagos jogsértések és szabálytalanságok megvizsgálására.⁴²

³⁹ Egészen pontosan közösen fogadják el a Bizottság által javasolt rendeletek, irányelvek és határozatok tervezeteit. L. Várnay – Papp: i.m. 115. o.

⁴⁰ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 319. cikke.

⁴¹ Lásd az idei évi bizottsági kinevezési eljárást, ahol a bizottsági elnök által megnevezett bizottsági tagi jelölteket a Parlament kivétel nélkül meghallgatta, mielőtt véglegesen döntött volna a Bizottságnak mint testületi egésznek a jóváhagyásáról. Emellett az EP gyakran ad ki saját kezdeményezésű jelentéseket, amelyek nem más intézménytől érkező javaslatra, dokumentumra adott reakciók, hanem önálló politikai megnyilvánulások (ennél fogva jogi kötőerejük sincsen).

⁴² Várnay – Papp: i.m. 115-116. o.

Az Európai Tanács ezzel szemben az Unió fejlődésének ösztönzéséért, valamint az ehhez szükséges általános politikai irányok és prioritások meghatározásáért felel. Ennek megfelelően megállapítja az Unió stratégiai érdekeit, megfogalmazza a célkitűzéseket és az azokra vonatkozó iránymutatásokat. A Parlament relációjában meghatározza annak összetételét, valamint gyakorolja a bizottsági elnöki kinevezési eljárásban az őt megillető, korábban már említett javaslattevési és kinevezési jogait (utóbbit az EP jóváhagyása után). Emellett – a teljesség igénye nélkül – az Európai Tanács állapítja meg, ha egy tagállam súlyosan és tartósan megsérti az Unió értékeit, illetve az ő döntése alapján van lehetőség az alapszerződések egyszerűsített felülvizsgálatára. Az új tagok felvételével kapcsolatban feltételeket állapíthat meg, valamint az Unióból kilépni szándékozó tagállammal az Európai Tanács iránymutatásai alapján tárgyal az Európai Unió Tanácsa. Mindemellett – utalva a lisszaboni nívumok ismertetésénél elmondottakra – a bizottsági biztosok tagállami hovatartozás szerinti rotációját is az Európai Tanács jogosult meghatározni.⁴³

Az Európai Parlament hatásköri szabályai ezek alapján alapvetően két dolgot hivatottak biztosítani: az európai polgárok lehető legközvetlenebb részvételét az Unió döntései meghozatalában, illetve az uniós jogalkotásban, valamint az EU uniós polgárok általi lehető legközvetlenebb ellenőrzését. Ezzel szemben az Európai Tanács az integráció általános politikai irányainak és prioritásainak a meghatározásáért felel. Tekintettel arra, hogy az Európai Bizottság alapvetően az uniós jog (pontosabban az alapszerződések és az intézmények által alkotott jog) betartásának a felügyeletéért felel, nem meglepő, hogy vele kapcsolatban a jogi feladatokat alapvetőenként ellátó Európai Parlament gyakorol dominánsabb jogokat (ld. a megválasztás, illetve a jóváhagyás jogai), szemben a főként politikai jellegű kötelezettségeket teljesítő Európai Tanáccsal (ld. a javaslattevési, a formális kinevezési, illetve a rotáció meghatározásának a jogai). E képletet némileg árnyalja, hogy az Európai Parlament összetételét viszont épp az Európai Tanács jogosult meghatározni, valamint az, hogy valamilyen szinten mindhárom szerv rendelkezik politikai karakterrel.

3. A lisszaboni nívumok teleologikus értelmezése

A teleológiai (célkutató) értelmezés alkalmazása a norma céljának a megismerését tartja szem előtt, vagyis azt kutatja, hogy mi a normába foglalt szándék, amit a szabályozási tartalom el kíván érni. Abból indul ki, hogy bár minden jogi normát tartósan megvalósulónak szánnak, ezt fogalmilag nem változtathatatlanként, hanem tartalmilag változóként kell érteni, és így a

⁴³ Várnay – Papp: i.m. 94-95. o.

norma csakis a jogalkalmazás időpontjában fennálló értelmének megfelelően fogható fel és határozható meg.⁴⁴

Az Európai Bíróság a teleologikus értelmezéssel kapcsolatban a *Van Gend en Loos* ügyben kimondta: annak megállapításához, hogy az Európai Unió működéséről szóló szerződésnek (akkor még az Európai Gazdasági Közösségről szóló szerződésnek) van-e közvetlen hatálya a nemzeti jogrendekben, a kérdéses szerződési rendelkezés „szellemének, általános felépítésének és szövegezésének” a vizsgálata szükséges.⁴⁵ E megállapításból egyértelműen kitűnik: a célkutató értelmezés során a rendelkezés „szellemét” érdemes megismerni, éspedig akként, hogy közben a kérdéses rendelkezés struktúrája és szövegezése is kellő értékelésben részesülnek, vagyis a rendszertani értelmezés első szintjének, illetve a nyelvtani értelmezésnek az eredményei is hasznosulnak. A rendszertani értelmezés eredményeit tekintve elmondható, hogy az EUSz. 17. cikk (7) bekezdése erősen bevonja a Parlamentet a kinevezési eljárásba. E megállapítást a nyelvtani, illetve részben a rendszertani értelmezés eredményei is alátámasztják, mivel az Európai Unióról szóló szerződés „megválasztási”, illetve „tényleges jóváhagyási” jogokat biztosít a Parlamentnek, szemben az Európai Tanács „jelölési”, illetve „formális kinevezési” jogaival. Mindezek alapján egyértelműen hat, hogy a lisszaboni nívumok valódi, effektív hatalmat kívántak biztosítani a Parlamentnek a bizottsági elnök személyének meghatározásakor, tehát az EP aktív bevonása „szellemében” születtek meg.

4. Az egyes értelmezési szakaszok eredményeinek szintézise

Az értelmezési eredmények szintézise előtt feltétlenül érdemes kitérni az Európai Unióról szóló szerződés preambulumára. A preambulum ugyanis olyan kötelező jellegű tartalommal bír, amelyet az alapidokumentumok értelmezése és alkalmazása során, továbbá az Európai Bíróság normakontrolljának gyakorlásánál gondosan figyelembe kell venni.⁴⁶ Az EUSz. Preambuluma egyebek mellett akként rendelkezik, hogy az Európai Unió megteremtését az Európa népei közötti egyre szorosabb egység létrehozása folyamatának a továbbvitele tette indokolttá, ahol a szubszidiaritás elvének megfelelően a döntéseket az állampolgárokhoz lehető

⁴⁴ Petrétei: i.m. 130. o.

⁴⁵ Gunnar Beck: *The Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU*. Hart Publishing, Oxford-Portland 2012. 208. o.

⁴⁶ Az Európai Unió Bíróságának a *Les Verts* ügyben kifejtett analógiája alkalmazásával (ti. az alapszerződéseket „alkotmányos alapchartának” minősítette) l. Petrétei: i.m. 93. o.

legközelebb eső szinten hozzák meg.⁴⁷ Ennek fényében értékelendők tehát az egyes jogértelmezési eszközök eredményei.

A logikai értelmezés szintjén mozogva nehezen vitatható a csúcsteljesítmény-állítási rendszer demokratizáló hatása, vagyis, hogy az Európai Bizottság vezetését a választópolgárok akaratától teszi függővé, azonban az már közel sem biztos, hogy számottevően emelni fogja a leendő bizottsági elnök legitimációját, mivel amennyiben alacsonyok maradnak az európai parlamenti választások részvételi rátái – ahogyan történt az idén is –, széles körű társadalmi elfogadottságról nem beszélhetünk majd. Ettől függetlenül valóban alkalmas lehet a választói szándék könnyebb kialakításának elősegítésére, lévén a személyhez kötött kampányolás „arcot” ad a politikai programok mellé. Az európai tanácsi érvek közül túlzóan hat az a kijelentés, amely szerint a Parlament „lappangó szerződésmódosítást” hajtott volna végre, ugyanis az intézmény nem tett mást, mint értelmezte a homályos megfogalmazású szerződési rendelkezéseket, bár kétség kívül a maga javára tette azt. A lisszaboni novumok Parlament által preferált értelmezése valóban elfojthatja a tagállami vezetők bizottsági elnöki aspirációit, azonban ha a „választások” figyelembevételénél annak mindhárom fázisára ki kell térni, szinte elképzelhetetlen, hogy a Parlamenten kívülről jöjjön a bizottsági elnöki jelölt. Szorosan ide kapcsolódik, hogy a Parlament irányából érkező elnökök nem feltétlenül hozzák magukkal az EP akaratát (például a korábban már említett, munkaprogrammal összefüggő okból). A nyelvtani értelmezés eredményei alapján elmondható, hogy az Európai Unióról szóló szerződés egyrészről – elnevezésük jellegét, hangzását tekintve is – erős jogokkal látja el a Parlamentet a bizottsági elnök kinevezése terén, másrészről nyitva hagyja a „figyelembe véve” szófordulat pontos értelmezésének a lehetőségét.

E meghatározásbeli bizonytalanság vezet át a rendszertani értelmezés eredményeire, egészen pontosan a figyelembevétel kitételének kettős előfordulására az uniós alapszerződésekben. Bár tagadhatatlan, hogy a szófordulat alapesetként jelenik meg a lisszaboni rendelkezésekben, amely első ránézésre arra enged következtetni, hogy az európai parlamenti választások figyelembevétele nem több mint egyszerű mérlegelés, megfontolás, kérdéses, hogy a jelzős változatok használata az uniós jogalkotók részéről mennyire tekinthető tudatos, konzekvens tevékenységnek. Ezt a fentebb bemutatott számarányok támasztják alá, nevezetesen, hogy a kitétel jelzős formájának használata jóval ritkább (mindösszesen három eset), mint az alapeset (közel kilencven eset). Tehát, ha tudatos lenne a két fogalom egyidejű használata, a jelzős változatnak

⁴⁷ Ezt egyébiránt az EUSz. 1. cikke megerősíti, amikor úgy rendelkezik, hogy a „szerződés új szakaszt jelent az Európa népei közötti egyre szorosabb egység létrehozásának folyamatában, amelyben a döntéseket a lehető legnyilvánosabban és az állampolgárokhoz a lehető legközelebb eső szinten hozzák meg”.

gyakrabban kellene előfordulnia az alapszerződésekben és a hozzájuk csatolt egyéb dokumentumokban. A rendszertani értelmezés eredményeinek másik csoportját a hatásköri szabályok vizsgálatának konzekvenciái alkotják, amelyek röviden akként összegezhetőek, hogy az uniós jog betartásáért felelős Bizottság elnökének kinevezése felett az igazán domináns jogokat a jogalkotással alaptevékenységként foglalkozó Parlament gyakorolja, szemben a főként politikai célokat megvalósító Európai Tanáccsal.

E jogalkotói lépést a történeti értelmezésnél bemutatott társadalmi, gazdasági és politikai okok tették indokolttá. Az Unió ugyanis a lisszaboni nómumok első szövegezésekor, vagyis a Konvent idején olyan külső és belső nyomások alatt állt, amelyek elengedhetlenné tették az EU egységesítést, demokratikus deficitjeinek csökkentését és legitimációjának növelését, ezek pedig még a Lisszaboni Szerződés megalkotásakor is létező, elérendő célok voltak, ezért azokon az uniós jogalkotók öt év elteltével, 2007-ben sem változtattak.

Mindezek alapján pedig szinte magától értetődő a teleologikus szint eredménye, vagyis az, hogy a lisszaboni nómumok valódi, effektív hatalmat kívántak biztosítani a Parlamentnek a bizottsági elnök személyének meghatározásakor.

Az egyes értelmezési szintek kivétel nélkül olyan eredményeket produkálnak, amelyek a Parlamentbe helyezik a jelöltállítás tényleges színterét. Ennek megfelelően kijelenthető, hogy a *Spitzenkandidaten*-szisztéma a korábban említett, koalícióalakításkor feléledő, az Európai Tanácsot megillető választási joggal kiegészítve⁴⁸ jogilag megalapozható eljárásnak tekinthető, még abban az esetben is, ha például az európai parlamenti választások mégsem képesek széles körben vett legitimációt teremteni. Ilyenkor ugyanis még mindig nagyobb társadalmi elfogadottsága lesz a Parlamentből kikerülő jelölteknek, mintha azokat az Európai Tanács választaná ki. Ennek megfelelően a Parlament által preferált modell, a koalíciót érintő korrekcióval, valóban alkalmas lehet a legitimitás, a demokrácia és az egységesség fokozására. Mindazonáltal attól még, hogy egy jelölt legitim, demokratikus és tagállami szinten is elfogadott, nem biztos, hogy szakmailag is alkalmas lesz az elnöki pozíció betöltésére. Ettől függetlenül – utalva a hatásköri vizsgálatnál elmondottakra – jobb, ha onnan kerül ki az uniós jog végrehajtását felügyelő szerv vezetője, ahol az uniós jogot (részben) megalkotják, mintha tisztán az általános politikai célok meghatározásáért felelős uniós szerv tenne javaslatot személyére.

⁴⁸ Lévéen ilyenkor a Parlament (és a választópolgárok) erősen megosztottak, vagyis nem képesek egyetlen jelöltnak akkora támogatottságot biztosítani, hogy egyedül képes legyen a szükséges Parlamenti többség előteremtésére, ezért külső beavatkozásra van szükség a kérdés eldöntéséhez, amely a lisszaboni rendelkezések alapján csakis az Európai Tanács lehet.

E szintézis tehát az egyes értelmezési eszközök eredményeinek az egymásra vetítéséből olvasható ki. Mindazonáltal érdemes kitérni néhány modern kori paradigmára, amelyek némiképp árnyalják az értelmezési eszközök itt említett felhasználásának eredményességét. Először is, az egyes eszközök nem fedik és nem is fedhetik le az összes olyan tényezőt, amelyek az értelmezés folyamatában esetenként lényeges szerepet játszhatnak. Másodszor, a tipizált formák között elkerülhetetlenül átfedések vannak. Harmadszor pedig, a tipizált formák meghatározásánál a felosztás alapja nem egynemű (így például amíg a nyelvtani értelmezés a szó értelmét, illetve relációit kutatja, addig a teleologikus értelmezés a jogalkotó által elérni kívánt objektív célt kívánja feltárni).⁴⁹ Ezek fényében érdemes tehát a fent említett koncepciót értékelni.

IV. Az intézményi egyensúly elvének megvalósulása a lisszaboni nívók után, különös tekintettel az Európai Parlament pozíciójára

A bizottsági elnöki kijelölés folyamatán tehát, a koalíciós korrekció kivételével, a jövőre nézve már nem igazán lehet változtatni, ennél fogva e téren lezárult a megválaszolandó kérdések köre. Ettől függetlenül érdemes áttekinteni a rendszer jövőjét érintő másik nagy problémakört, vagyis a lisszaboni nívók által generált lehetséges hatásokat, azon belül is – a korábban felvázolt következményeket nem érintve – az uniós szervek közti intézményi egyensúly alakulását. Azért e jogelvet javasolt közelebbről megvizsgálni, mert az intézményi egyensúly elméletben meghatározott bizonytalan kategóriája (1. pont) többszörösen torzítottan jelenik meg a gyakorlatban (2. pont), mindezen pedig rendkívül összetett módon hatnak a Parlament hatáskörét bővítő lisszaboni szabályok (3. pont).

1. Az intézményi egyensúly elvének meghatározása

Az intézményi egyensúly elve komplex uniós alapelv, amely jogilag meghatározott, konkrét fogalmi definícióval nem rendelkezik. Tartalmának meghatározására ez idáig mindösszesen az Európai Unió Bírósága, valamint a jogtudomány tett kísérletet. Funkcióját tekintve is csak annyi mondható el róla, hogy az Unió közjogi konstrukciójában felmerülő joghézagok kitöltésére szolgáló olyan elv, amely az intézmények egymás közti

⁴⁹ Blutman László: Egy empirikus jogértelmezéstan szükségessége. Jogtudományi Közöny 2008. 1. sz. 8. o.

kompetenciáit szabályozó rendelkezések valódi tartalmának értelmezésével biztosítja az EU megfelelő működését.⁵⁰

Az Európai Unióról szóló szerződés, az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződésig visszamenően, alapelveként mondja ki, hogy az egyes uniós intézmények a szerződésekben rájuk ruházott hatáskörök határain belül, az ott meghatározott eljárások, feltételek és célok szerint járnak el.⁵¹

Ebből következik, hogy minden szerv rendelkezik (a működéséhez szükséges mértékű) függetlenséggel, az intézmények nem ruházhatnak át feltétel nélkül hatásköröket más intézményekre, illetőleg az egyes intézmények kötelesek tiszteletben tartani egymás hatásköreit, jogosítványait. E szerződési rendelkezés azonban nem ad pontos meghatározást az intézményi egyensúly elvéről, azt ugyanis az írott primer jog *expressis verbis* nem definiálja, kifejtése az Európai Unió Bíróságának tevékenységéhez köthető.⁵²

A kategória az Európai Szén- és Acélközösség korai időszakában, az 1958-as *Meroni* ügyben merült fel először, amikor is a Bíróság megállapította, hogy az intézmények közti egyensúly egészen addig áll fenn, amíg egyetlen uniós szerv sem gyakorolja szerződés által biztosított hatáskörét a többi intézmény hatásköre sérelmére.⁵³ Némileg árnyalja e megállapítást a Bíróságnak az 1982-es *Transparency* ügyben tett kijelentése, amely szerint a szerződések nem határozzák meg az intézmények közti feladat- és hatáskörök általános megosztását.⁵⁴ Jelentős előrelépésnek tekinthetők az 1979-es izoglükóz-ügyek, amelyekben a Bíróság akként határozott, hogy a Parlamenttel történő egyeztetés az uniós jogalkotás során elengedhetetlen eleme a szerződésekben lefektetett intézményi egyensúly elvének. Ennek megfelelően, hogyha a végső elfogadásra előterjesztett tervezet a maga egészében lényegileg eltér attól a változattól, amit a Parlament előzetesen megvitatott, és nem olyan módosításról van szó, amely a Parlament által előzetesen kifejezett kívánalmaknak megfelel, főszabály szerint újbóli konzultáció szükséges. Bármilyen más megoldás alapjaiban ásná alá a Parlamentnek az intézményi egyensúly fenntartásában játszott nélkülözhetetlen szerepét.⁵⁵ Tovább bővítette a Parlament hatáskörét az 1989-es Csernobil ügy, amelyben a Bíróság egyebek mellett azzal támasztotta alá a Parlament megsemmisítés

⁵⁰ Mohay Ágoston: Az Európai Parlament a Bíróság előtt: Az Európai Unió Bírósága gyakorlatának hatása az Európai Parlament intézményi pozíciójára. Pécsi Tudományegyetem Európa Központ 2012. 206. o.

⁵¹ Az Európai Unióról szóló szerződés 13. cikk (2) bek.

⁵² Mohay: i.m. 205. o.

⁵³ 9/56. sz. *Meroni & Co. Industrie Metallurgiche SpA kontra ESZAK Főhatóság* ügy (EBHT 1958., 133. o.).

⁵⁴ 188-190/80. sz. *Franciaország, Olaszország és Egyesült Királyság kontra Bizottság* egyesített ügyek (EBHT 1982., 2545. o.).

⁵⁵ 138/19. sz. *Roquette Frères kontra Tanács* ügy (EBHT 1980. 3333. o.), valamint 139/79. sz. *Maizena GmbH kontra Tanács* ügy (EBHT 1980., 3393. o.).

iránti keresetindítási jogát, hogy minden uniós intézménynek kötelessége tiszteletben tartani más uniós intézmények jogait, azok határait, vagyis kötelesek saját hatásköreiken belül maradni, amennyiben azonban ez nem teljesül, lehetőséget kell biztosítani a megfelelő szankcionálásra.⁵⁶ Megjegyzendő, hogy a Bíróság a Parlamentet érintően kedvezőtlen ítéleteket is hozott, így például az 1985-ös *Wybot* ügyben, amelyben kimondta, hogy – a szerződésekben foglalt intézmények közti hatalmi egyensúly tiszteletben tartása végett – az Európai Parlament gyakorlata egyetlen uniós intézményt sem foszthat meg szerződés által biztosított előjogától.

A Bíróság az alapelv relatív konkrét tartalmát végül a korábban már említett Csernobil ügyben állapította meg. Ebben először is kimondta, hogy az intézményi egyensúly elve nem más, mint a hatalmi ágak megosztásának sajátos leképeződése az uniós intézmények szintjén. Ezen felül rámutatott, hogy az intézményi egyensúly elvét akkor tartják tiszteletben az uniós intézmények, ha úgy gyakorolják jogaikat, hogy ezáltal nem sértik más intézmények hatásköreit, azokba nem avatkoznak be. Amennyiben pedig ezt valamelyik szerv megszegi, elengedhetetlen, hogy e magatartása szankcionálható legyen. Mindemellett azt is kijelentette, hogy az intézményi egyensúly szerződésben foglalt követelményének maradéktalan érvényesülését saját maga, vagyis az Európai Unió Bírósága köteles biztosítani.⁵⁷

Fontos kiemelni, hogy a Bíróság esetjoga nem merül ki a fent ismertetett ügyekben, annál jóval szélesebb körben foglalkozik az intézményi egyensúly kategóriájával. Szükségszerű továbbá megemlíteni, hogy a testület nem mindig volt konzekvens az elv fejlesztési irányait tekintve, kivéve például a Parlament esetében, amelynek szerepét többnyire mindinkább erősíteni kívánta.⁵⁸ Részben e fejlesztési kétirányúságból ered, hogy manapság még mindig sokan úgy tekintenek az elvre, mint egy üres „fantom” formulára, amelyet mindig annak megfelelően értelmeznek az adott felek, hogy mi hozza el számukra a lehető legkedvezőbb megoldást.⁵⁹ Mindazonáltal az elvvel szemben mutatott szkepticizmusban az is közrejátszik, hogy nem csak az Európai Unió Bírósága, hanem az uniós jogalkotók is időről időre, az egyes szerződésmódosításokkal alakítanak, finomítanak, adott korhoz és annak igényeihez igazítanak az intézményi egyensúly elvének tartalmán. E komplexitás okán alakulhatott ki az intézményi egyensúly elvének kétoldalú értelmezése. Eszerint az intézményi egyensúly elve egy fokmérő, amely az

⁵⁶ 70/88. sz. Parlament kontra Tanács ügy (EBHT 1990., I-2014. o.).

⁵⁷ Sascha Prechal: Institutional Balance: A Fragile Principle with Uncertain Contents. In: Ton Heuleks – Niels M. Blokker – Marcel Brus (Eds.): *The European Union after Amsterdam*. Kluwer Law International 1998. 275. o.

⁵⁸ Prechal: i.m. 278. o.

⁵⁹ Prechal: i.m. 274. o.

uniós intézmények befolyásolási képességét, egymással szemben érvényesíthető dominanciájának erejét hivatott megmutatni az adott korra jellemző társadalmi, politikai és gazdasági körülmények szerint változó ideális állapothoz viszonyítva (dinamikus, pragmatikus oldal). Ez az oldal önmagában azonban még nem ad teljes meghatározást, szükséges hozzákapcsolni az uniós intézmények hatáskörgyakorlását érintő legáltalánosabb kívánalmat, vagyis azt, hogy e szervek egymás közti relációikban kötelesek az egyensúlyra törekedni (statikus, teoretikus oldal),⁶⁰ amely egyebek mellett azért nehéz feladat, mert az EU intézményei nem a hagyományos értelemben vett hárompólusú hatalommegosztás szerint pozicionálják magukat (több tekintetben is egymásba csúszhatnak, például feladat- és hatásköreiket tekintve). Mivel a tökéletes egyensúly a gyakorlatban, még a hagyományos értelemben vett hatalommegosztás modelljében is elérhetetlen, célszerűbb lenne, ha az „egyensúly” pozitív meghatározását negatív megközelítés váltaná fel, vagyis ha az egyensúly megteremtése és fenntartása helyett arra törekednének az uniós intézmények, hogy ne álljon elő olyan helyzet, amelyben valamelyik szerv meghatározóan domináns pozícióban van a másikkal szemben.⁶¹

2. Az intézményi egyensúly gyakorlati megvalósulása

Jól látható, hogy az intézményi egyensúly elvének nehéz egyetlen, korokon átívelő, állandó meghatározást adni. Ez főként annak a már fentebb említett dinamikus jellegnek köszönhető, hogy az intézményi egyensúly elve mindig az adott társadalmi, politikai és gazdasági körülményekhez igazodik. Mivel az uniós intézmények közül a Parlament produkálja a legütemesebb fejlődést, részben a lisszaboni novumoknak köszönhetően, az egyensúly gyakorlati megvalósulásának vizsgálatánál is e szervet érdemes részletesebben áttekinteni, egészen pontosan azt, hogy hatáskörei, elsősorban az uniós kormányzás sarokpontjainak számító jogalkotás, illetve költségvetés-meghatározás terén miként bővültek az évtizedek során, és ez milyen hatást gyakorolt az intézményi egyensúly elvére.

Az európai integráció fejlődését, az európai béke és stabilitás megteremtése és fenntartása mellett, hosszú éveken keresztül az európai országok közti

⁶⁰ Jörg Monar: The European Union's Institutional Balance of Power after the Treaty of Lisbon. In: Enrique Banús Irueta (ed.): The European Union after the Treaty of Lisbon: Visions of Leading Policy-makers, Academics and Journalists. European Union 2011. 61. o.

⁶¹ Mindez a szankcionálást is megkönnyítené, mivel az intézményi egyensúly elvének megsértéséhez képest a meghatározó dominancia jelenlétét lényegesen egyszerűbb megállapítani. Érdekesség, hogy az uniós jog nem határoz meg külön eljárást az intézményi egyensúly elvének megsértése esetére. A Bíróság ezt az alkotmánybíróság-jellegű szerepkörét, ahol lényegében az intézmények közti hatásköri vitákról és/vagy ultra vires aktusokról dönt, döntően a semmissé nyilvánítási eljárás keretében tudja gyakorolni.

kölcsönös gazdasági függőség elmélyítése, valamint a mélyítéssel párhuzamosan a függőség megfelelő irányítása, alakítása mozgatta.⁶² A tagállamok hamar belátták, hogy az elmélyítés és az irányítás, a jogállamiság elve alapján, jogalkotás nélkül elképzelhetetlen. E felismerés győzte meg a tagállami parlamenteket arról, hogy noha kezdetben még csak kis mértékben, de jogalkotási hatáskört ruházzanak át az Európai Unióra. A legkorábbi modellben kizárólag az Európai Unió Tanácsa alkotott uniós jogszabályokat, az Európai Bizottság kezdeményezése nyomán, egyhangúsággal vagy minősített többséggel. A kihirdetett jogszabályok végrehajtása a tagállamokra hárult, amely teljesítését az Európai Bizottság volt köteles felügyelni, szükség esetén pedig az Európai Unió Bíróságához fordulni. E rendszerben az Európai Parlament szerepe a konzultációra, valamint a Bizottsággal szembeni bizalmatlansági indítvány megszavazására szorítkozott, véleményét pedig csupán szűk körben vették figyelembe a jogi aktusok tanácsi elfogadása előtt. Mindezek alapján nem meglepő, hogy már ekkor számos kritika érte az Unió jogalkotási rendszerét annak demokratikus deficitjei miatt, tekintve, hogy kizárólag a miniszterekből álló testület alkotott jogszabályokat.⁶³

Az EP hatásköre ezután lépésről lépésre bővült, döntő mértékben a szerződésmódosításoknak köszönhetően. Az 1970-es és 1975-ös költségvetési szerződések először még csak a költségvetés „nem kötelező kiadásaival” kapcsolatban adták meg a Parlamentnek az utolsó szót, majd a Lisszaboni Szerződés a költségvetés egészére nézve kiterjesztette döntési és elutasítási jogát. A költségvetési szerződések hatására, 1975-ben intézményközi megállapodás született a Parlament és a Tanács között arra vonatkozóan, hogy miként egyeztetnek majd egymással a költségvetést (is) érintő jogalkotási kérdésekben, ezáltal kívánták ugyanis elkerülni a Tanács jogalkotási, valamint a Parlament költségvetési hatáskörei közti esetleges konfliktusokat. Ezt követően 1979-ben, az EP története során először sor került a parlamenti képviselők közvetlen és általános választójog alapján történő megválasztására. Az 1980-as években, a korábban már említett izoglükóz-ügyekben hozott bírósági ítéletek révén, tovább nőtt a Parlament konzultációs szerepének lehetősége az uniós jogalkotás folyamatában. Az EP fejlődéstörténetében mérföldkőnek tekinthető az 1987. évi Egységes Európai Okmány elfogadása, amely a közösségi jogszabályok elfogadásának szabályait két új eljárással toldotta meg: az együttműködési eljárással, amely a jogszabályjavaslatok terén lehetőséget adott a második parlamenti

⁶² Az integráció korai időszakában a világháborús ellentétek felszámolását is ide sorolták még, ma pedig olyan területeket is idevesznek, mint a közös uniós külpolitika, valamint a közös bel- és igazságpolitika.

⁶³ Richard Corbett – Francis Jacobs – Michael Shackleton: The European Parliament. John Harper Publishing, London 2011. 3. o.

olvasatra, illetőleg a hozzájárulási eljárással, amely alapján kötelezővé vált a Parlament egyetértése a társulási és a csatlakozási szerződések megkötésekor. Az okmány által megkezdett tendenciát a Maastrichti Szerződés folytatta: egyrészt bevezette az együttdöntési eljárást, másrészt kiterjesztette az együttműködési és a hozzájárulási eljárást (utóbbit például a Közösség által megkötött más nemzetközi szerződésekre), harmadrészt pedig megteremtette a bizottsági kinevezést érintő parlamenti részvétel korábban említett alapjait. A Maastrichti Szerződést követő Amszterdami Szerződés tovább erősítette az együttdöntési eljárást, valamint jogi kötőerővel látta el a Parlamentnek a bizottsági elnökre vonatkozó szavazásának eredményét. A Nizzai Szerződés tovább szélesítette az együttdöntési eljárás alá tartozó ügyek körét, emellett a többi intézménnyel szembeni általános keresetindítási jogot adott a Parlamentnek a semmisségi eljárásban az Európai Unió Bírósága előtt. Három évvel később, 2006-ban intézményközi megállapodás született a Parlament és a Bizottság között, amely a komitológiai eljárásokban vétőjogot biztosított a Parlamentnek a Tanács egyes döntéseivel szemben. A legnagyobb lépést mindeztől a Lisszaboni Szerződés tette meg, amely egyebek mellett általános jogalkotási eljárássá tette az együttdöntési eljárást (rendes jogalkotási eljárás néven), kibővítette a hozzájárulási eljárás ügyköreit (immáron egyetértési eljárás néven), a költségvetés kiadási oldalára vonatkozó valamennyi döntést a Parlament és a Tanács egyetértésétől tette függővé, illetve bevezette a korábban már ismertetett lisszaboni nívumokat.⁶⁴

E tendenciának, vagyis az Európai Parlament fokozatos hatásköri növekedésének köszönhetően az intézményi egyensúly középpontja az évtizedek során egyre inkább az Európai Unió Tanácsa, az Európai Bizottság, valamint az Európai Unió Bírósága, illetve a dolgozat által nem érintett másik három intézmény irányába kezdett tolódni.⁶⁵ Ezáltal az intézményi egyensúly Bizottság és Tanács közt meghúzódó, évtizedeken átívelő bipoláris jellege megbomlott, és harmadik szereplőként, immáron valódi hatalommal a kezében, a Parlament is belépett a relációba. A Lisszaboni Szerződés mindezt még tovább vitte, mivel az Európai Tanácsot az unió intézményei közé emelte, vagyis a hárompólusú intézményi egyensúlyt megtoldotta egy negyedik pólussal.⁶⁶ Kiemelendő azonban, hogy az intézmények sosem voltak, és a korábban elmondottak alapján sosem lehetnek egymással

⁶⁴ Corbett – Jacobs – Shackleton: i.m. 4-5. o.

⁶⁵ Érdekes helyet foglal el e relációban a Bíróság, amely annak ellenére, hogy egyike az elv által meghatározott kíváncsi kötelezettjeinek, mégsem tekinthető valódi szereplőnek abban az értelemben, hogy az ő feladata az alapszerződések hatáskörmegosztásra vonatkozó rendelkezéseinek teljes körű alkalmazására, illetve ezen keresztül az intézményi egyensúly megőrzésére korlátozódik. L. Mohay: i.m. 206. o.

⁶⁶ Monar: i.m. 61. o.

tökéletes egyensúlyban (a Parlament például az 1980-as években maga úgy látta, hogy a gyakorlatban „intézményközi egyensúlytalanságról” lehet beszélni). Ennek köszönhető, hogy egyre többen a fékek és ellensúlyok uniós rendszerét látják az intézményi egyensúly elvében.⁶⁷

3. A lisszaboni nívumok hatása az intézményi egyensúlyra

A Lisszaboni Szerződés nem csak az Európai Parlament intézményi egyensúlyon belül elfoglalt pozíciójára volt hatással, hanem az Európai Bizottság, valamint az Európai Tanács befolyásolási képességét is alapjaiban változtatta meg. A szerződési rendelkezések közül, a dolgozat témája szempontjából különös relevanciával bírnak a homályos megfogalmazású lisszaboni nívumok, illetve azok jövőbeni hatásai az intézményi egyensúly elvére.

Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottsága 2008-ban akként nyilatkozott, hogy a Lisszaboni Szerződés jelentős lépéseket tett a valós intézményközi egyensúly kialakítása irányába.⁶⁸ E körben először is, a korábban már említettek szerint befejezte az Európai Parlament beépítését a Bizottság és a Tanács közti fokozatosan táguló bipoláris viszonyba, másodszer pedig rögtön megteremtette a negyedik pólust, tekintve, hogy az uniós intézmények közé emelte az Európai Tanácsot és ezzel párhuzamosan számos érdemi jogosítvánnyal látta el (így például az Európai Tanács lett felelős az Unió általános politikai irányvonalainak meghatározásáért, az egyszerűsített módosítási eljárással kapcsolatos döntései jogi kötőerőt kaptak).⁶⁹ Még ennél is komplexebbé tette a rendszert, hogy a szerződés létrehozta a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő pozícióját, amelyet betöltője a Bizottság alelnöki tisztségével párban visel.

Az intézményi egyensúly elve tehát többszereplőssé vált azzal, hogy e szereplők helyenként egymásba is csúsztak. Amíg azonban az Európai Parlament és az Európai Tanács pozíciója erősödött, addig az Európai Bizottság befolyásolási ereje csökkent, tekintve, hogy új érdemi jogosítványokat nem kapott, a már meglévő területeken pedig – épp a másik két szerv, különösen a Parlament térnyerése miatt – több politikai jellegű konfrontációt kényszerül vállalni. Mindemellett a testületre jellemző függetlenség és homogenitás is tovább oldódott, mivel a Főképviselő pozíciójának a megteremtése olyan személyt ültet a bizottsági képviselők

⁶⁷ Mohay: i.m. 206. o.

⁶⁸ Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése a Lisszaboni Szerződés hatásáról az Európai Unió intézményi egyensúlyának fejlődésére [2008/2073(INI)].

⁶⁹ Monar: i.m. 66. o.

asztalához, aki mandátumát közvetlenül az Európai Tanácstól kapja, az Európai Parlament jóváhagyása után.⁷⁰

A lisszaboni nívumok egyik fele, vagyis a bizottsági elnöki kinevezésben játszott parlamenti szerepet érintő homályos megfogalmazású jogszabályhelyek az Európai Parlamentet erősítő szerződési rendelkezések közé tartoznak. A jövőre nézve kiemelendő, hogy amennyiben elmarad e rendelkezések pontos tartalmi meghatározása, a Parlament jó eséllyel folytathatja a szerződés által megkezdett folyamatot és tovább bővítheti saját hatáskörét a jelöltállítás terén, így még akár azt is elérheti, hogy a koalíciós kitétel bevezetésére se kerülhessen sor. Ennek elkerülése végett célszerű lenne, ha a Parlament és az Európai Tanács mihamarabb megállapodna az egymás közti konzultáció pontos szabályairól, mivel így, egyértelmű értelmezési keretek hiányában legalább annyira veszélyes és vitatható tartalmat hordoz magában, mint amilyent a figyelembevétel szófordulat viselt, mielőtt még azt a Parlament saját javára értelmezte volna. Egy következő, a két intézmény hajlandóságát és érdekeit tekintve kevésbé reális lépés lehetne, ha a Parlament semmisségi eljárás megindításával – bizonyítva, hogy az Európai Tanács kinevező döntése harmadik személyek vonatkozásában joghatás kiváltására alkalmas – az Európai Unió Bíróságához fordulna a kérdés megválaszolása végett, amely döntésével precedenst teremthetne a jövőre nézve.

A bizonytalan tartalmak mellett a lisszaboni nívumok másik fele, vagyis az, hogy az Európai Parlament immáron „megválasztja”, és nem „jóváhagyja” vagy „elutasítja” a tanácsi jelöltet, szintén érdekes kérdéseket vet fel az intézményi egyensúly jövőjét vizsgálva. A változás indokoltságát a bizonytalan tartalmaknál ismertetett célokkal megegyező szándék, vagyis a demokrácia, a legitimitás és az egységesség növelése adja. Azáltal, hogy a Parlament immáron választás útján biztosítja jóváhagyását az elnök személyét illetően, akként is felfogható, hogy a jelölt az európai polgárok közvetett hatalomgyakorlása révén nyeri el megbízatását. E döntési forma egyértelműen technikai értelemben vett választás, mivel hiányzik belőle a jelöltállítás szabadsága, illetve a kompetitív jelleg.⁷¹ Célja nem más, mint hogy növelje a bizottsági elnök legitimitását, hogy mobilizálja az európai polgárokat, valamint emelje politikai tudatukat, és ami még fontosabb: hogy az uniós jog végrehajtásának ellenőrzéséért felelős intézmény elnökének kiválasztása közelebb kerüljön a parlamentáris kormányzati modellekben tapasztalható gyakorlathoz, ahol a parlament jogosult létrehozni a végrehajtó hatalmat, ezért joga van a kormány, vagy legalább a kormányfő megválasztására. Stabil kormányzás ugyanis nem képzelhető el a parlamenti

⁷⁰ Monar: i.m. 65. o.

⁷¹ Petrétai: i.m. 214. o.

bizalom nélkül, a megválasztás ténye pedig ennek a bizalomnak a kifejezésre juttatását jelenti.⁷²

V. Összegző gondolatok

Az Európai Parlament szerepének fokozatos erősítése egyszerre hordoz magában pozitív, illetve negatív hatásokat az Unió jövőjét illetően. Bár kétségtelen, hogy a jelöltállítási gyakorlat, illetve az általa generált pozitívumok és negatívumok csupán apró szeletei a várható következményeknek, aktualitásuk és potenciáljuk okán mégis kiszakadnak az általános kérdések köréből.

Mindenképpen pozitívum, hogy a parlamenti térnyerésnek köszönhetően aktívabb szerep jut majd az uniós polgároknak az EU alakítása terén. A döntéshozatalban való közvetlenebb (de még mindig közvetett) részvétel hatására a legapróbb uniós alkotóelemek, vagyis az emberek számára átláthatóbbá válhat az integráció, illetve annak működése, növekedhet az a tudat, hogy a parlamenti választások eredménye kihat – a Bizottság elnökén keresztül (is) – az Unió működésére és politikai irányvonalának alakulására. Az Unió ezáltal még inkább hasonlítani fog az uniós polgárok által ismert tagállami államberendezkedési modellekhez, amely közelebb hozhatja az EU-t a polgárokhoz, valamint megemelheti az uniós polgárok uniós identitástudatát. Ezzel együtt, a megnövekedett választási tétnek köszönhetően javulhat a részvételi hajlandóság az európai parlamenti választásokon, illetve a nagyobb beleszólási jog alkalmas lehet a választói tudat serkentésére.

Érdekes lesz nyomon követni, miként fogják a tagállami vezetők „túrni”, hogy az uniós döntéshozatal egyre inkább a polgárok által megválasztott parlamenti képviselők kezébe kerül, illetve ahogy – magasabb szintre helyezve a kérdést – az Unió egyre több föderalista jegyet ölt magára. Az ugyanis már a *Spitzenkandidaten*-vita idején bebizonyosodott, hogy az Európai Tanács tagjai, vagyis az állam- és kormányfők nem annyira a bizottsági elnök jelölésének a jogát féltették, hanem azt, hogy a jog átengedményezése révén újabb területet veszítenek, ahol ezáltal a későbbiekben tagállami érdekeiket kevésbé tudják majd érvényesíteni.⁷³ Emellett a degresszíven arányos képviseleti rendszer miatt nem feltétlenül igaz, hogy az európai polgárok érdekei a lehető legideálisabb módon vannak képviselve az Európai Parlamentben.⁷⁴ Ehhez szorosan kapcsolódva komoly

⁷² Petrétai: i.m. 311. o.

⁷³ Jól példázza ezt David Cameron brit miniszterelnök esete, aki a Juncker személye körül kialakult vitát a legvégső fázisban már csupán azért tartotta nyitva, hogy néhány brit kíváncsiságát kielégítse a tárgyalási alapot biztosíthasson. L. Fóris: i.m.

⁷⁴ After the European Elections: Parliamentary Games and Gambles [Editorial]. Common Market Law Review 2014. 4. sz. 1052. o.

hiányossága az Európai Uniónak, hogy nincs egyetlen egységes választási rendszer az európai parlamenti választásokat illetően, bár a tagállami különbözőségeket tekintve ennek kialakítása kétség kívül roppant bonyolult feladat. Ennek ellenére az egységes rendszer hiánya miatt az európai választójog egyenlősége alapjaiban kérdőjeleződik meg.⁷⁵ Végezetül tovább árnyalja a Parlament fokozatos erősítését, hogy benne a pártcsaládok nem alkotnak „kormánypártot”, illetve „ellenzéket”, ezáltal az uniós témák megvitatása kapcsán felmerülő érvek és ellenérvek ütköztetése sem olyan intenzív, vagy legalábbis más törésvonalak mentén alakul, mint a tagállami parlamentekben.

⁷⁵ Éppen ezért az európai választójog egyenlősége esetében célszerűbb olyan szabályozási elvre gondolni, amely a tagállamok közti különbségek, illetve az egyes államok szuverenitásának a tiszteletben tartása mellett törekszik a választójog értékbeli egyenlőségét valamilyen módon mégis biztosítani.

Szabó Orsolya

Miért más? Az azonos neműek párkapcsolatai Magyarországon*

*„Minden állat egyenlő, de némelyik állat egyenlőbb a többinél”
(Orwell)*

I. Bevezetés

A XXI. század nem csupán a technika, a kommunikáció és a tudomány területén hozott áttörő újításokat, a társadalom is merőben más képet mutat, mint száz, ötven vagy akár húsz évvel ezelőtt. Nincs ez másként az alapvető egységnek mondott család esetében sem. Egyre kevesebb példát látunk – és ehhez még statisztikai adatok sem kellenek feltétlenül, hiszen támaszkodhatunk hétköznapi tapasztalatainkra – a „hagyományos”, azaz gyermekközpontú, házasságon alapuló család-modellre. Az elmúlt évtizedek társadalmi, gazdasági, gondolkodásbeli változásainak köszönhetően napjainkban egyre kevesebb a házasságkötés, a gyermekek házasságon kívül születnek, és ezzel egy időben kitartóan növekszik a válások száma.¹ Egyre többen választják azonban a házassággal szemben „alternatívaként” a hosszan tartó jegyességet, „papír nélküli” együttélést, a mozaik családot és az élettársi kapcsolat különböző formáit. Ezek mind kölcsönös gondoskodáson, szereteten, egymás támogatásán alapuló kapcsolati formák, s mint ilyenek, joggal tartanak igényt megbecsülésre, elismerésre, értékeik védelmére. A jogalkotó ezt igyekszik elismerni és törekszik reagálni a megváltozott körülményekre, figyelembe véve az emberek igényeit. Legalábbis azt hinnénk, mert ez nincs így mindig. Mi történik, ha két azonos nemű személy szeretné, hogy hosszú távú, monogám kapcsolatát védendő értékként ismerje el az állam vagy akár gyermeket szeretne nevelni? Ebben az esetben a helyzet koránt sem ilyen egyszerű, ekkor minden más. Nem készséges a törvényhozó, nem kérlelhetetlen az Alkotmánybíróság (továbbiakban: AB), mások a jogok, a szabályozás, a követelmények és lehetőségek, mást jelent az

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Alkotmányjog I.” szekcióban 3. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Drinóczi Tímea egyetemi docens.

¹ Somlai Péter – Tóth Olga: A házasság és család változásai az ezredforduló Magyarországon. Educatio 2002. 3. sz. 339-342. o. Hivatkozza Halmi Gábor – Polgári Eszter – Sólyom Péter – Uitz Renáta – Verman Martin: Távol Európától. Fundamentum 2009. 1. sz.

egyenlő bánásmód, pedig csak egy különbség van: a párkapcsolatban élők nemi identitása.

Tanulmányomban törekszem bemutatni, milyen eltérésekkel kerülnek szabályozásra az azonos nemű párok esetében a házasság, az élettársi kapcsolat és a család fogalommal kapcsolatos élethelyzetek. Milyen szerepet játszottak az AB határozatai? Miért ragaszkodik az AB a „hagyományos” házasságfogalomhoz, és pontosan mit is tekintett hagyományosnak? Mi a tartalmuk a jelenleg hatályos törvényeknek, és ezek milyen kivetni valót hagynak maguk után? Mit értünk jelenleg Magyarországon „család” megjelölés alatt, mi az oka, hogy a jogalkotó egyes együttélési formákat kihagyott a definícióból. Ezen kívül nagyon fontosnak tartom bemutatni, hogy miben különbözik egymástól a BÉK és a házasság szabályozása. Szükségesek-e ezek a különbségtételek? Meglátásom szerint vannak indokolatlan, diszkriminatív különbségek. Vizsgálom, hogy az eltérések az azonos, illetve a különeműek kapcsolatainak szabályozásában milyen mértékben vezethetők vissza az AB tradíció-védő megközelítésére? Nem térnék ki bővebben a témában végzett közvélemény kutatások és szociológiai felmérések számszerű eredményeire, illetve az e tárgyban tett európai alkotmánybíróági, illetve Emberi Jogok Európai Bíróságának döntéseire sem. Ezekkel a kérdésekkel előttem már sokan boncolgatták, mind európai jogi, mind pedig összehasonlító alkotmányjogi szempontból,² az érdeklődésem a téma iránt pedig alapjogokra, és a diszkrimináció kérdéskörének vizsgálatára irányul.

II. Házasság, mint a hagyomány

A magyar Alaptörvény az L) cikkben rendelkezik a házasságról és a családról, a következők szerint.

Az L) cikk (1) bekezdése szerint: *Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.*³ A bekezdés e formáját az Alaptörvény negyedik módosításának 1. cikke állapította meg, és 2013. április 1-től hatályos. Az Alaptörvény eredeti 2011. április 25-ei formájában ez a bekezdés még „a családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő- gyermek viszony” fordulat nélkül volt olvasható. A módosítás 1.

² A témáról bővebben: Szeibert Orsolya: Az élettársak és vagyoni viszonyaik: különös tekintettel a magyar ítélkezési gyakorlatra és a házasságon kívüli partnerkapcsolat szabályozásai megoldásaira Európában. HVG-Orac, Budapest 2010

³ Az L) cikk (2) bekezdése kimondja, hogy Magyarország támogatja a gyermekvállalást. A (3) bekezdése pedig, hogy a családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza. A sarkalatos törvény a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény.

cikkhez fűzött részletes indokolásában azt láthatjuk, hogy a kiegészítés indoka annak kifejezésre juttatása, hogy a törvényhozó a család alapjának a házasságot, illetve a szülő gyermek kapcsolatát tekinti. Kifejti, hogy a szülő-gyermek kapcsolat leggyakoribb alapja a vérségi leszármazás alapján jön létre, de ugyanakkor létrejöhet örökbefogadás, örökbefogadó gyámság útján is. „A Javaslat célja, hogy megerősítse a társadalmi alapintézménynek minősülő család törvényi szintű védelmét a történelmi hagyományoknak megfelelően.” A család fogalom alakulása részleteiben nem képezi a dolgozat tárgyát, de mivel az Alaptörvény egy cikkben szabályozza a házasságot és a családot, többször fel fog bukkanni a későbbiekben is, ezért fontosnak tartottam a jelenleg hatályos fogalmat előljáróban rögzíteni.

Az Alaptörvény negyedik módosításának indokolásában találkozunk a hagyomány fogalommal, amely – mint a későbbiekben látni fogjuk – az AB határozataiban is makacsul visszatér. Fontos kérdés, hogy mit értünk hagyomány alatt? Mi értünk hagyományos házasság-fogalom alatt?

Az egyik első „hagyományos” meghatározásnak az ágostoni ihletésű házasság fogalmat tekintjük, eszerint: „a házaselet minden aktusának alkalmasnak kell lennie az élet továbbadására.”⁴ E felfogás főbb elemei a hűség, utódnemzés és a házastársak közötti felbonthatatlan szentség. (Ezt a felfogást jelenítik meg az AB korai döntései is.⁵) Az ágostoni definícióban foglaltak több okból is problémásak. Az egyértelmű, hogyha ebből a fogalomból indulunk ki, akkor azonos nemű párok semmiképp nem tartozhat a házasság fogalma alá. Viszont így kiesnek a házasság meghatározásból az „élet tovább adására” képtelen meddő házaspárok is. Ugyanők okoztak gondot, az Alaptörvény módosítás előtti szövegének alkalmazásakor, hiszen, mivel nem lehet gyermekük, egyáltalán nem szolgálták a *nemzet fennmaradásának alapját*, így nem tartoztak bele a család fogalmába.⁶ Véleményem szerint a jogalkotót nem vezette semmilyen értelmezési megfontolás, csupán felül akarta írni az AB döntését, mikor a nevezett fordulattal kiegészítette az L) cikket. Ez olyan „felülalkotmányozási” cselekmény, melyet esetünkben is látunk, az AB munkájának és véleményének figyelmen kívül hagyásával viszi keresztül azt a jogalkotói szándékot, amelyet az AB korábban alkotmányellenesnek nyilvánított.

Alkotmányjogi szempontból a házasságról és a családról elsőként maga az Alkotmány⁷ rendelkezett, a 15 §-ában: „A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét”. Kifejezte tehát az állam

⁴ Humana Vitae: VI. Pál pápa 1968. évi enciklikája

⁵ L. a házasság férfi és nő kapcsolata: 22/1992. (IV. 10.) AB határozat, 14/1995. (III.13.) AB határozat.

⁶ L. bővebben az alábbi 4. pontban.

⁷ 1949. évi XX. törvény

intézményvédelmi kötelezettségét, nem definiálta azonban sem a házasságot, sem a családot.

A Csjt.⁸ 10 § (1) azonban kimondta, hogy házasságot férfi és nő köthet, megfelelő alakiságok betartásával házassági eljárás keretében. Érvényesülnie kell az önkéntesség elvének, a párválasztás szabadságának. A törvény. 23 §-a azt is kifejti, hogy a házastársak egyelőek, a házaselet kérdéseiben közösen döntenek.

Nem találtunk tehát egyértelmű definíciót hagyományra, de az többször megjelenik, hogy a házasság a társadalomban elfogadott módja „férfi és nő életközössége”, már a bevezetőben utaltam rá, hogy a házasság felfogása a társadalomban már a XX. században hatalmas változáson ment keresztül. Nincs ez másként a család társadalmi felfogásával sem. Annak magyarázatára, hogy a változásokra miért is kell a jogalkotónak reagálnia, álljon itt egy indokolás Bragyova András tollából: „A házasság alkotmányos fogalma változhat, sőt változnia kell, ha a társadalomban uralkodónak elfogadott házasság és családfelfogás megváltozik, melynek követése a törvényhozó feladata. Erre annál is inkább szükség van, mert a családjogi törvényhozás általában is a tapasztalatok szerint nehézkesen követi a család társadalmi változásait.”⁹ Az AB elismeri a társadalomban zajló változásokat „Az utóbbi évtizedekben (...) mozgalmak indultak...”, de megjegyzi, hogy ez nem jelent okot a jogalkotónak a „hagyományoktól” való eltérésre. Pedig a hagyományok „tisztelete” nem feltétlenül jogalkotói feladat, hiszen akkor a jogrendszer nem tudna fejlődni.¹⁰ A törvényhozás csak akkor érheti el célját, ha ténylegesen fennálló és nem a múltban létező, már megváltozott társadalmi viszonyokra reflektál, és azokat szabályozza jogi úton. A megkésett, idejét múlt szabályozás nem járul hozzá a „hagyományok” védelméhez, csupán megakadályozza a jogfejlődést. A társadalmi igények figyelmen kívül hagyása ahhoz vezet, hogy értékek és élethelyzetek maradnak jogi védelem nélkül. A jogok és kötelezettségek rögzítésének elmaradása miatt lehetetlen a jogbiztonság megteremtése, amely pedig „hagyományosan” az állam feladata.¹¹

⁸ 1952. évi IV. törvény, hatályos 2012. 06. 30-ig.

⁹ Bragyova András 154/2008. (XII.17.) AB határozathoz csatolt különvéleménye

¹⁰ Drinóczi Tímea: „Nyugodjék BÉKében?” – Az Alkotmánybíróság a bejegyzett élettársi kapcsolatáról. Közjogi Szemle 2009. 1. sz. 39-45. o.

¹¹ A „hagyományos” kifejezés utalás arra, hogy már az Alkotmány is tartalmazta a jogok megkülönböztetés nélküli biztosításának állami kötelezettségét. L. Alkotmány 70/A. §

III. Házasság az AB értelmezésében

1. Házasság fogalom a 14/1995. (III.13.) AB határozatban

Az Alkotmánybíróság a határozataiban alakította ki a maga házasság felfogását. Az egyik első összefüggő kifejtést a 14/1995. (III.13.) AB határozat tartalmazza. Az AB későbbi határozataiban is többször visszanyúlt ehhez a fogalomhoz.

„A házasság intézménye kultúránkban és jogunkban is hagyományosan férfi és nő életközössége. Ez az életközösség tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, amellet, hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is a kerete. A gyermekek nemzéséhez és szüléséhez való képesség nem fogalmi eleme és nem feltétele a házasságnak, de a házasság eredeti és tipikus rendeltetéséből folyóan a házastársak különeműsége igen.” Az Alkotmánybíróság az indítvány elbírálásakor ebből a komplex feltevésből indul ki. Az indítványozó itt még azt sérelmezte, hogy a Ptk. és a Csjt.¹² nem teszi lehető azonos neműek házasságát és nem ismeri el élettársi kapcsolatukat. Utóbbi kérdés már megoldódott, a házasság intézményének megnyitása az azonos nemű párok számára azonban még mindig aktuális célkitűzése az LMBTQIA¹³ jogokért küzdő szervezeteknek.

A határozat ezt követően kitér az állam intézményvédelmi kötelességére: „A házasság intézményét, az állam arra tekintettel is részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekekkel is rendelkező család alapítását.” Ezzel indokolta meg az AB, hogy az Alkotmány 15. § miért említi együtt a törvényhozó a házasság és a család védelmét.¹⁴ A védelem két tárgyának együtt történő szabályozását még ma is megfigyelhetjük az Alaptörvény L) cikkében, kifejezésre juttatva ezzel, hogy az alkotmányozó felfogása szerint a házasság és a család egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A 14/1995. (III.13) ABH elutasította ugyan Csjt. egyes részeinek megsemmisítését javasló indítványokat, de más téren fontos változásokat vont maga után. Kimondta, hogy „két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az érintettek személyi

¹² Az AB által vizsgált törvényi rendelkezések: A házasságról, a családról és gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény 10. § (1) – „Házasságot nagykorú férfi és nő köthet”, a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 578/G. § (1) élettársak fogalmának meghatározása: „házasságkötés nélkül, közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő férfi és nő”.

¹³ A mozaikszó jelentése: leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű, queer, interszexuális, aszexuális. A rövidítés általánosan elfogadott a szexuális kisebbségek megjelölésére.

¹⁴ Alkotmány 15. § A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.

méltóságának egyenlő figyelembevételére alapján az együtt élő személyek nemétől függetlenül igényt tarthat a jogi elismerésre”. Ezzel az AB reagált az azonos neműek legalizált partnerkapcsolat iránti igényére. Az igény az utóbbi évtizedekben házasságon kívüli partnerkapcsolatok, élettársi kapcsolatok előtérbe kerülése nyomán keletkezhetett.¹⁵ Ugyanennek köszönhető a Ptk.¹⁶ 1996. évi módosítása, amely nyomán az élettársakról szóló értelmező rendelkezésbe a férfi és nő helyébe a két személy megjelölés lépett.¹⁷ Az Országgyűlés ezzel ismerte el az értéket, amelyet két személy tartós életközössége valósíthat meg.¹⁸ Az AB értelmezésében azonban egyértelműsítette, hogy a házastársak különmeműsége fogalmi eleme a házasságnak, így a házasságkötéshez való jog csak a különmemű párokat illeti meg. A testület leszögezte azt is, hogy az alkotmány a házasságot és nem az élettársi kapcsolatot részesíti védelemben.

2. Nyugodjék BÉKében¹⁹ – a 154/2008. (XII.17.) AB határozat

Az Alkotmánybíróság a 154/2008. (XII.17.) AB határozata²⁰ az egyik legnevezetesebb a meleg jogokkal kapcsolatban, arról nevezetes, hogy megsemmisítette a Békvt.-t,²¹ mielőtt az hatályba lépett volna. Fontos megjegyeznünk, hogy a testület kimondta, az azonos nemű számára nem alkotmányellenes a bejegyzett élettársi kapcsolat jogintézményének létrehozása. A törvénnyel kapcsolatban összesen hat indítvány érkezett, amelyet az AB egységesített, és egy határozatban bírált el. Elsőként megvizsgálta, hogy mit jelent az állam számára a házasság és család intézményének alkotmányi kötelessége.²² Megállapította, hogy a házasság (és a család) a magyar társadalom egyik alapintézménye. A házasság védelme pedig nem csupán államcél, hanem állami kötelezettséget jelent, mely a védelemben valósul meg. Ennek a védelemnek azonban több lehetséges

¹⁵ Szeibert: i.m. 3. o.

¹⁶ A Magyar Köztársaság Polgári törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény 685/A. § Az élettársak – ha a jogszabály másként nem rendelkezik – két, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személy.

¹⁷ „1996 májusában, heves vitát követően 283 igen szavazattal 22 ellenszavazat és 1 tartózkodás mellett az Országgyűlés az 1996. évi XLII. törvényben kiterjesztette a Ptk. élettársi kapcsolatokat szabályozó rendelkezését az azonos nemű párokra is.” Farkas Lilla: Szép szavak: a meleg jogai és a III. Köztársaság. ILGA-EUROPE Amszterdam után. Háttér Baráti Társaság a melegekért, Budapest 2000. 90. o.

¹⁸ Uitz Renáta: Melegházasságon innen és túl – A meleg párok esete a köztársasággal. Fundamentum 2005. 2. sz. 73-83. o.

¹⁹ A fejezet címe utalás: Drinóczi: i.m. 1. sz.

²⁰ Közzétéve a Magyar Közlöny 2008. évi 180. számában

²¹ 2007. évi CLXXXIV. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatáról, amit 2007. december 29-én hirdettek ki, 2009. január 1-jén lépett volna hatályba.

²² Alkotmány 15. § A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.

szintjét különítette el az AB határozatában. Első szint, a legminimálisabb, vagyis a házasság törvényi feltételeinek és lehetőségének megteremtése, nem más, mint annak a tilalma, hogy a jogalkotó a házasság intézményét nem szüntetheti meg. Az AB véleménye szerint az Alkotmány 15. §-ában foglaltak²³ kiterjednek arra is, hogy „az állam nem teremthet olyan helyzetet sem, amely a házaspárokat összességében hátrányosabb helyzetbe hozza a nem házas személyekkel, párokkal szemben.” Ez egyértelműen kifejezi, hogy a házasságot megkülönböztetett, a többi kapcsolati formánál előnyösebb helyzet és támogatás illeti meg. Tehát a házasság képviseli a legfelső szintet, az állam által adható védelem maximális terjedelmét. Az állam intézményvédelmi kötelezettséggel szemben, az adott esetben fenn áll a diszkrimináció tilalmának követelménye és mások alapjogainak biztosítása is.²⁴ A testület többször utal korábban általa megállapítottakra, illetve a 14/1995. (III. 13.) AB határozatban használt házasság definícióra.²⁵ Fenntartja álláspontját, miszerint a házasság intézménye egy férfi és egy nő életközössége. Utalt ezen kívül az önrendelkezési jogra is, megjegyezve, hogy abból nem csupán a házasságkötéshez való jog vezethető le, hanem az élettársi kapcsolat létesítésének joga is hozzá kötődik. Itt szeretném megjegyezni, hogy az önrendelkezés, vagyis a házasságkötés szabadsága, csupán az alapjog szabadságjogi oldala. A házassággal és a családdal összefüggő alapjogok kettős szerkezettel rendelkeznek, amelynek csak az egyik oldala az, hogy az embereknek szabad házasságot kötniük (ezt az önrendelkezési jog tartalmazza). A másik oldal, az ún. szociális jogi oldal jelenti azt, hogy az államnak ezt lehetővé is kell tennie, vagyis az ehhez szükséges feltételeket biztosítani kell. A szociális oldal ezen kívül magában foglalja azt, hogy az állam védi és támogatja a házasság intézményét.²⁶ Elmondható, hogy az Alkotmány egyértelműen a szociális oldalt képviselte, azzal, *expressis verbis* azt tartalmazta „A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét”.²⁷ Az AB viszont jelen határozatában az önrendelkezés beemelásával az alapjog szabadságjogi vonulatát emeli ki, így a testület és az Alkotmány megközelítése, hozzáállása az adott alapjoghoz, ellentétesnek mondható. Véleményem szerint ennek az ellentétes megközelítésnek okán juthatott el az AB arra az álláspontra, miszerint „a jogalkotónak lehetősége van a házasságon kívül más együttélési formákat is elismerni és törvényi szintű védelemben részesíteni.” Teheti mindezt a jogalkotó, a jogi rendezettségre való igényre figyelemmel. Az idézett

²³ A nevezett törvénytörvényt I. a 22. sz. lábjegyzetben.

²⁴ Uitz: i.m. 80. o.

²⁵ L. fentebb a III.1. pontban

²⁶ Drinóczi Tímea – Zeller Judit: A házasság és a család alkotmányjogi jellege. Jura 2006. 1. sz. 20. o.

²⁷ L. Alkotmány 15. §

kijelentés meglátásom szerint fejlődése az 14/1995. (III. 13.) AB határozatban megjelenő „két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az igényt tarthat jogi elismerésre” kijelentésnek. A korábbi megállapításhoz képest ugyanis eltűnt a feltételes mód, és az elismerést felváltotta a védelem kifejezés. Az elismerés pusztán tudomásul vételt jelent, míg a védelem már feltételezi az állam aktív beavatkozását. Az AB leszögezi azt is, hogy védelem mértékét a jogalkotó maga határozhatja meg. Mindezekre a megállapításokra a határozat abból kiindulva jutott el, hogy az Alkotmányban a házasság védelme kiemelt ugyan, de nem kizárólagos. Vagyis a megközelítés negatív irányú: az alaptörvény nem megengedi, hanem nem tiltja, más párkapcsolati formák védelemben részesítését. Feltéve, hogy a házasság mindeközben megőrzi kiemelt, a többi együttélési formához képest egyértelműen magasabb pozícióját.

Itt el is érkeztünk a legfőbb okhoz és érvhez, amiért az AB a Békvt.-t alkotmányellenesnek nyilvánította. Az AB úgy találta, hogy a bejegyzett élettársi kapcsolat a különmemű párok számára a házassághoz túlságosan hasonló kapcsolati formát hozna létre, mintegy megkettőzné azt, így nem lenne biztosított a házasság elsődleges szerepe és kiemelt védelme.

Mielőtt rátérnék a határozat eme részének bővebb értelmezésére két érveléssel röviden megindokolnám, miért is nem helytálló ez a feltételezés. Először is mivel az Alkotmány csak a házasság, mint párkapcsolati forma védelméről rendelkezik (15. §), így a kiemelt védelem, mindaddig, amíg a BÉK vagy DFÉK, vagy bármely más kapcsolati forma nem kerül ugyanígy megnevezésre alaptörvényi szinten, addig a házasság kiemelt védelme mindig biztosított lesz. Hiszen az alkotmányi szintű védelem, lévén az Alkotmány a jogforrási hierarchia csúcsán erősebb, mint a „csupán” törvényi szintű védelem. A második érvet Szeibert Orsolyától kölcsönözöm, akinek meglátása szerint az élettársi kapcsolat csak a házassághoz képest értelmezhető, mivel az élettársak „házasság módjára” élnek. Az állítás kifejezi azt, hogy a házasság a mindent megalapozó együttélési forma, minden más csak hozzá viszonyítható, eszerint a házasság intézményének léte magától értetődik, már a fogalomalkotásoknál is figyelembe kell venni.

Vizsgáljuk meg, hogy mit tartalmazott a Békvt. arról, hogy mi is a BÉK tartalma és mikor jön létre, melyek a BÉK és a házasság között fennálló különbségek. A törvény előtt a házasság illetve a DFÉK létezett, a Békvt. lehetővé tette volna személyek számára kapcsolatuk nem házassági formában való regisztrálását. Ez a lehetőség nyitott volt mind az azonos, mind a különmemű párok számára. Az előbbi indoka elsősorban, hogy a házasság intézménye csak különmemű párok számára nyitott, ez „az élettársi viszony nyilvántartásba vétel nélkül jön létre, amely azonban bizonyítási problémákat

rejt.”²⁸ A jogbiztonság és a gyengébb fél védelme érdekében²⁹ pedig szükséges a bizonyítási problémák kiküszöbölése. A hatályba sem lépett törvény 1. § (1) bekezdése szerint bejegyzett élettársi kapcsolat akkor jön létre, ha az anyakönyvvezető előtt együttesen jelen lévő két, tizennyolcadik életévét betöltött személy személyesen kijelenti, hogy egymással bejegyzett élettársi kapcsolatban kíván élni. A jogalkotó tehát egy kategóriába sorolta az azonos és különeműeket. Ezzel a heteroszexuális párok számára lehetővé téve a házasságot, a BÉK és DFÉK intézményének kihasználását. A homoszexuális párok pedig választhatták a bejegyzett vagy a bejegyzés nélküli élettársi kapcsolatot.³⁰

Az Alkotmánybírósághoz érkezett indítványok többek között azt is kifogásolták, hogy a BÉK és a házasság lényeges tartalmi elemi azonosak. Nevezetesen, hogy a BÉK annyira hasonlít a házassághoz, hogy a közgondolkodás nem fogja tudni elkülöníteni egymástól a kettőt és ez a házasság intézményének gyengüléséhez fog vezetni.³¹ Nézzük meg először az idézett szakasz alapján, hogy melyek a fennálló azonosságok és különbségek. Mind a BÉK, mind a házasság anyakönyvvezető előtt kötöttetik, és személyes jelenlét szükséges hozzá. Ezen kívül a törvény a házastársakra vonatkozó törvény³² rendelkezéseit rendeli alkalmazni abban, amit maga nem szabályoz. Ez, vagyis a törvény keretjogszabály volta adta az alapot arra, hogy AB úgy találja a BÉK „sokkal jobban hasonlít a házasságra, mint az élettársi kapcsolatra.” (Az AB említi a hasonlóság okaként a BÉK keletkezésének módját is, de úgy vélem ez önmagában nem indokolta volna a kijelentést, a tartalom és a keletkezés csak együtt vezethettek ehhez a megállapításhoz, vagyis, hogy a testület a BÉK-et „quasi házasságnak” nevezte.) Schanda Balázs az utaló szabályozás és a hasonlóság problémáját a következőképp fogalmazta meg: „A törvényhozó kiüresítheti a házasság intézményének védelmét azzal, hogy az élettársi kapcsolatot a házasság analógiájára, a házasság jogintézményére visszautalva, a házasság lényegi vonásaival azonos módon szabályozza.”³³ Kénytelen vagyok egyet érteni abban, hogy helytelen volt az a jogalkotói lépés, amellyel bizonyos

²⁸ Farkas: i.m. 90. o.

²⁹ Az élettársi kapcsolatokban jelentkező gyengébb fél védelmének törvényi hiányosságaival és ma is aktuális problematikájával kapcsolatban bővebben foglalkozik Tóth Andrea Noémi: A távolortás anomáliáinak polgári jogi vetületei. Jogelméleti Szemle 2013. 2. sz. 168-177. o.

³⁰ Ezt a megállapítást az AB is megtette a 154/2008. (XII.17.) AB határozatában, és felsorolta a választható kapcsolati formákat is.

³¹ Jakab András: Az Alkotmánybíróság első határozata a bejegyzett élettársi kapcsolatról. JEMA 2012. 2. sz. 9-15. o.

³² Ezek főként személyállapoti és vagyonközösségi kérdések, az akkor alkalmazandó jogszabály pedig: a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV törvény.

³³ Schanda Balázs: A házasság intézményének védelme a magyar alkotmányjogban, Iustum Aequum Salutare IV. 2008. 3. sz. 65-73. o.

kérdéseket a törvény a Csjt.-re utalva szabályozott. Az AB szintén úgy vélte, hogy ezzel a BÉK családjogi intézménnyé vált volna a Csjt-re utalás által, és ezzel egy szintre került volna a házassággal. Későbbiekben kifejtem, hogy nézetem szerint miért nem állt volna a BÉK és a házasság egy szinten. De valóban helyesebb lett volna a BÉK-et teljesen önállóan szabályozni, és ezzel is kifejezésre juttatni annak a házasságtól elkülönült voltát. Azzal a feltevessel azonban, hogy a házasság intézményének védelme kiüresedhet, nem értek egyet. Ezzel kapcsolatos érveim egy részét már kifejtettem.³⁴ A többi érv megtalálásához Bragyova András alkotmánybíró különvéleményét kell szemügyre vennünk. Bragyova egyet ért a többségi határozattal abban, hogy a BÉK az azonos neműek számára nem alkotmányellenes, mivel ők nem léphetnek házasságra.³⁵ Hosszas levezetés után elfogadja azt is, hogy az aktuális alkotmányi fogalom nem foglalja magában az azonos neműek tartós és jogilag elismert kapcsolatát.³⁶ A levezetés folytán pedig arra a következtetésre jut, hogy az azonos nemű párok BÉK-je „nem állhat semmilyen kapcsolatban, így ellentétben sem, a házasság alkotmányos védelmével”, mivel a házasság azt nem foglalja magában és attól teljesen különbözik. A két kapcsolati forma védelme tehát egymástól függetlenül valósul meg, az egyik védelme vagy háttérbe szorítása nem befolyásolja a másik helyzetét, egyáltalán nem képes „kiüresíteni” annak védelmét. Bragyova szavaival élve: „Ha az Alkotmány a körte alkotmányos védelmét írná elő, az őszibarack körtével azonos védelme nem sértené a körte Alkotmányban előírt védelmét.” Ezen kívül a házasság védelmének megingásától való félelemre más országok joggyakorlatának vizsgálatával is felelhetünk. „Európai és amerikai példák azt mutatják, hogy az azonos nemű párok házassága nem „értékelte le” a „hagyományos házasságot”, inkább a fogalom kiterjesztéseiként jelentek meg.³⁷ Lássuk most a fennálló különbségeket.³⁸ Mint már említettem a házasság nem nyitott az azonos neműek számára, viszont bejegyzett élettársi kapcsolatra azonos és külön nemű személyek is léphetnek. BÉK-et kiskorú nem köthet, míg, ha tizenhatodik életévét betöltötte, gyámhatósági

³⁴ L. fentebb még ebben a pontban két helyen, egyrészt a házasság az Alkotmányban nyer szabályozást, így helyzete mindenképp kiemelt és L. továbbá Szeibert indoklását: a házasságból kiindulva kell értelmezni az élettársi kapcsolatot. Szeibert: i.m.

³⁵ Számukra a BÉK-hez való jog „az emberi méltósághoz való jogból és az abból származtatott önrendelkezési jogból, az általános cselekvési szabadságból, illetve a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogból levezethető.”

³⁶ Megjegyzi azonban, hogy „a házasság alkotmányos fogalma változhat, sőt változnia kell”.

³⁷ Lukács Nikolett: Bejegyzett élettársi kapcsolat – az azonos neműek „22-es csapdája”. Jura 2013. 2. sz. 138-141. o.

³⁸ Ezekre a „fennmaradó különbségekre” az AB is kitér határozatában. L. továbbá Drinóczi: i.m. 40-42. o., illetve Jakab: i.m. 10-14. o.

engedéllyel házasságot igen.³⁹ További érdekes különbség, hogy míg a házasságkötést a házasságkötési szándék bejelentését követő 30 nap elteltével tűzheti ki az anyakönyvvezető (főszabály szerint), addig nem kell alkalmazni ezt a várakozási szabályt, ha a házasulók már bejegyzett élettársi kapcsolatban élnek. Mivel a törvény nem lépett hatályba, ennek működését nem láthattuk a gyakorlatban. De a szabályozásból úgy tűnik, hogy különmeműek esetében a BÉK egyfajta próbaházasságnak minősül, amelyből egyszerűbb fellépni, a magasabban található házasság intézményébe. E mögött feltételezhetően egyfajta jogalkotói motivációs eszköz lehet a fel, szándék arra, hogy a BÉK-ben élő különmeműek a pozitív diszkrimináció által (30 napos várakozási idő hiánya), egy idő után házasságra lépjenek. Mivel ez által a házasság egyértelműen felcserélte, sőt lerontotta volna a BÉK-et. Kijelenthetjük, hogy érvényesült volna a házasság felsőbbrendű helyzete, nem voltak helyesek tehát azok megállapítások, miszerint a BÉK gyengítette volna házasságot, mint látszik különmeműek esetén a házasság intézménye felette állt (volna) a BÉK-nek. (Az azonos neműek számára a BÉK-et pedig nem találta az AB alkotmányellenesnek.) Így az előbbi megállapításokat s figyelembe véve, (ha a Béktv. nem rendeli alkalmazni a Csjt. szabályait, hanem mindent maga részletez és továbbra is feltételezzük, hogy pusztán a keletkezés hasonlósága nem alapozza meg az alkotmányellenességet) a törvény hatályba léphetett volna.

Visszatérve a kitérésből, további különbségként rögzítenünk kell, hogy a bejegyzett élettársak nem fogadhatnak közösen örökbe, továbbá egyik élettárs a másik gyermekét sem fogadhatja örökbe. Ezen kívül a regisztrált azonos nemű élettársak számára nem lehetséges egymás nevének bejegyzéskor történő felvétele, bármilyen formáról is legyen szó. További eltérés, hogy a BÉK nem csak bontóperben szüntethető meg, mint a házasság, hanem más feltételek esetén is megszüntethető közjegyző által. Volt olyan AB-hez érkezett indítvány, amely szerint az egyszerűbb megszüntetés diszkriminatív a házassággal szemben. Véleményem szerint ez is kifejezi, hogy a BÉK nem olyan „komoly” intézmény, mint a házasság, amelyet a jogalkotó sem érdemesít komolyabb védelemre, ezért is egyszerűbb azt megszüntetni. Láthattuk, hogy a felsorolt különbségek között van tartalmi és formai eltérést tartalmazó is. Semmiképp nem áll fenn azonban Schanda Balázs által megfogalmazott tétel: „Ha csupán egy, vagy néhány jog kapcsolódik kifejezetten a házasság intézményéhez, akkor az formálissá

³⁹ Nem ez az első eset, hogy az AB, illetve a jogalkotó eltérő korhatárt állapít meg szexuális irányultságon alapulóan. L. 21/1996. (V. 17.) AB határozat a Szívárvány-ügy, homoszexuálisok diszkriminációja, ekkor az AB megállapítása szerint lehetséges különböző korhatárt megállapítani a gyülekezési jog gyakorlásánál attól függően, hogy homoszexuális csoportba belépésről van-e szó

válik”,⁴⁰ mivel olyan jelentős jogosultságok maradnak ki a BÉK-ből, mint a közös gyermekké fogadás, és a névviselés. Mindezeket, mint szignifikáns különbségeket az AB is külön-külön megvizsgálta.

Mint már említettem az AB csak a különmeműek számára találta alkotmányellenesnek a BÉK bevezetését. Hogy a fent nevezett okokon túl miért, azt Kiss László alkotmánybíró párhuzamos indokolásában láthatjuk a legjobban. „A jogbiztonság sérelme abban mutatkozik meg, hogy a Békvt. különmemű és azonos nemű személyekre vonatkozó rendelkezéseket teljesen összemossa.” Ezzel teljes mértékben egyet is értek. A következő kijelentéssel már nem teljesen, hiszen fentebb kifejtettem, szerintem lényeges különbségek vannak a házasság és BÉK között, de vizsgáljuk meg most az alkotmánybíró úr kijelentését más szemszögből. „A bejegyzett élettársi kapcsolat jogintézményének létrehozás önmagában nem alkotmányellenes mindaddig, amíg az lényegi tartalmi elemeiben nem válik azonossá, vagy hasonlóvá a házasság intézményével.” Tegyük most félre korábbi érvelésünket, abból a célból, hogy felvethessünk még egy problémát. Ha elfogadjuk, hogy a BÉK a különmeműek számára lényegi tartalmi elemeiben azonos a házassággal, és ezáltal alkotmányellenes, még akkor is fennáll a másik oldal, hogy az azonos nemű párok számára viszont nem az. Miért volt akkor szükség a teljes Békvt. megsemmisítésére? Miért nem lehetett csupán a törvény különmeműekre vonatkozó részeit megsemmisíteni? A kérdésekre maga az AB határozat adja meg a választ.

Az indokolás szerint az egységes törvényi szabadság biztosítása érdekében a testületnek nem volt lehetősége csupán a Békvt. problémás szakaszainak megsemmisítésére,⁴¹ mivel így a törvény egésze alkalmazhatatlanná válna. Ezért a jogbiztonság érdekében az AB az egész Békvt-t megsemmisítette, annak ellenére, hogy a visszasságok ellenére önmagában a Békvt. „helyes, az emberi méltóságot maximálisan tiszteletben tartó törekvés volt”.⁴² Ennek következtében azonban nem került sorra a BÉK azonos neműekre vonatkozó rendelkezéseinek vizsgálatára. Ez a kialakult AB gyakorlattal magyarázható. Ha ugyanis a testület egy jogszabályt vagy annak egy részét megsemmisíti, akkor a további rendelkezéseket érdemben már nem vizsgálja, és nem tárja fel azok esetlegesen fennálló további alkotmány sértéseit sem. Nem foglalkozik az ezzel kapcsolatosan beérkezett indítványokkal sem.⁴³ Az AB gyakorlata ugyan következetes, de véleményem szerint, ha vizsgálatnak veti alá az összes beérkezett indítványt, akkor juthatott volna olyan megállapításokra, és tehetett volna olyan észrevételeket, amelyek

⁴⁰ Schanda: i.m. 65 o.

⁴¹ Békvt. 1. és 2. §-ai

⁴² Drinóczi: i.m. 40-44 o.

⁴³ Vö. 44/1995. (VI. 30.) ABH, 4/1996. (II. 23.) ABH, 67/1997. (IX. 19.), 15/2000. (V. 24.) ABH, 16/2000. (V. 24.) ABH, 29/2000. (X. 11.) ABH, 38/2003. (VI. 26.) ABH

megkönnyítik a jogalkotó későbbi munkáját, és hozzájárulnak a kevesebb hibával dolgozó, minőségi jogalkotáshoz. Meglátásom szerint ugyanis a minőségi jogalkotás hiánya vezetett a törvény megsemmisítéséhez. Amennyiben a jogalkotó jobban kidolgozza a törvény szövegét, benne egymástól világosan elválasztja a házasság és a BÉK intézményét, és meghatározza azok rendeltetését, akkor nem merültek volna fel alkotmányossági akadályok. Elképzelésemet a Kiss László alkotmánybíró párhuzamos indokolásában foglaltak is alátámasztják. „Itt messze nem arról van szó, hogy az Alkotmánybíróságnak a törvényalkotó helyébe kellett volna lépnie, mindössze arról, hogy meghatározza: milyen feltételek fennállásához és betartásához köti az azonos neműek „házassághoz hasonló” élettársi kapcsolatait újraszabályozó törvény alkotmányosságát. Közelebbről: részletesen ki kellett volna bontania az indokolásnak azt, mit jelent a házasság „érték” tartalma, és az miként veendő figyelembe az Alkotmány 15 §-ában írt – a házasság és a család védelmét tartalmazó – rendelkezés értelmezésénél.” A problémát tehát nem önmagában a szabályozás okozta, hanem annak zavarossága, elnagyoltsága, amelyre az AB indokolása kiegészítésével felhívhatta volna a jogalkotó figyelmét, megakadályozva ezzel azt, hogy későbbi törvényalkotási munka ugyanilyen hiányosságokkal menjen végbe. Ezért gondolom, hogy az AB a kialakult gyakorlata ellenére részletesebben is vizsgálhatta volna a megsemmisített törvényt. (Annak alkotmányossági aggályokat fel nem vető rendelkezéseit is.) Különösen fontos ez azért, mivel a törvény hatályba lépésének megakadályozása az azonos neműeket érintette hátrányosabban, mivel számukra ekkor semmilyen lehetőség nem állt rendelkezésre partnerkapcsolatuk regisztrálására. Az AB-nak erre tekintettel el kellett volna rugaszkodnia saját addigi gyakorlatától ahhoz, hogy ezt a sérelmes hiányt mielőbb pótolhassa a jogalkotó, ezt azonban a testület elmulasztotta megtenni. A teljes törvény megsemmisítése révén „igazolhatóan lemondott arról, hogy gyakorlatát egy olyan modern plurális társadalom intézményes elvárásaihoz igazítsa, amilyen a magyar társadalom is. Pedig éppen ennek az intézménynek kellene azon fáradoznia, hogy az alkotmány értelmét úgy határozza meg, hogy az alkalmas legyen sokféle (...) közösséget egyben tartani (...). Ez pedig csak akkor lehetséges, ha értelmezői gyakorlatát a társadalom minden tagjára tekintettel próbálja meg kialakítani.”⁴⁴ Jelen helyzetben az AB egyáltalán nem fordított elég figyelmet arra, hogy döntése milyen mértékben fogja érinteni a társadalom egyes csoportjait, nézetem szerint ezzel megsértette az egyenlő méltóság elvét.

Ha a Békvtv. alkotója nem követi el a fent vázolt hibákat előbb nyílhatott volna meg az azonos nemű párok számára kapcsolatuk bejegyeztetésének

⁴⁴ Halmai – Polgári – Sólyom – Uitz – Verman: i.m. 89. o.

lehetősége. Ezt azonban így a 2009. évi XXIX. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról (továbbiakban: Bét.) biztosította először, több mint fél évvel a Béktv. tervezett hatályba lépéséhez képest.⁴⁵ Rögtön szeretnénk megjegyezni, visszautalva a külföldi szabályozással kapcsolatban korábban kifejtettekre, hogy a Bét-tel azonos időben Európában hatályos törvények által az azonos neműek számára biztosított jogokhoz képest a Bét. csupán „ígéretes kezdetnek”⁴⁶ számít.

3. Az Alkotmánybíróság döntése a Bét.-ről – a 32/2010. (III.25.) AB határozat

A soron következő 32/2010. (III.25.) AB határozat⁴⁷ a Bét. vizsgálatát végezte el. A törvény ellen benyújtott indítványok az alkotmányellenesség utólagos vizsgálatára, nemzetközi szerződésbe ütközésének megállapítására, valamint mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapítására irányultak. A beérkező mintegy 9 indítványt az AB el, illetve visszautasította. A Bét. tulajdonképpen a Béktv. kijavítását jelentette, az első nagyobb változást a házasságon kívüli partner kapcsolatok terén. Az AB-hoz beérkezett indítványok tartalmából is leszűrhető, hogy a Bét. szövegezése nem jelentett túl nagy különbséget a Béktv. azonos neműek BÉK-jére vonatkozó szabályozásához képest. Az indítványok egy részének a felfogása egyértelműen homofób, a törvény megsemmisítését azért tartanák indokoltnak, mert a homoszexuális kapcsolat „erkölcsileg rossz”, illetve „alacsonyabb rendű” annak okán, hogy nem alkalmas az élet továbbadására, így az államnak nem kellene védelemben részesítenie. Előbbi kijelentést nem részletezném, utóbbi feltevés azzal cáfolható, hogy a meddő házaspárok sem alkalmasak az élet továbbadására, házasságuk még sem „alacsonyabb rendű”, a saját gyermekkel rendelkező, illetve potenciálisan rendelkező házaspárokéhoz képest, és az állam az ő házasságukat védelemben részesíti. Szinte kivétel nélkül mindegyik indítvány sérelmezi, hogy a jogalkotó ismételten a Béktv.-ből már ismert és ott is problémát okozó szabályozási eszközzel élt. Jelesül generális utaló szabállyal elrendeli az összes házastársakra (özvegyekre, elváltakra) vonatkozó szabály alkalmazását a bejegyzett élettársakra. Az AB már a Béktv. elemzésekor, a 154/2008. (XII. 17.) AB határozatában kifejtette, hogy ez a jogalkotói rendelkezés sérti a jogbiztonságot, nem elég részletes és összemosza a BÉK és a házasság

⁴⁵ A törvényt az Országgyűlés a 2009. április 20-i ülésnapján fogadta el. A kihirdetés napja: 2009. május 8., a törvény szövegének jelentős része a kihirdetést követő második hónap első napján lépett hatályba (július 1.).

⁴⁶ Az idézet kifejezés forrása: Lukács: i.m. 138.-141. o.

⁴⁷ Közzétéve a Magyar Közlöny 2010. évi 43. számában.

intézményét, szükséges pedig ezek világos elkülönítése egymástól. Azon kívül, hogy az AB úgy találta, a BÉK egyfajta „megkettőzött” házasságot jelentene a különneműek számára, a másik fő ok, amiért a Békvt. megsemmisítésre került, éppen az utaló szabályozás volt. Az indítványozók véleménye is az volt, hogy az ismételten elkövetett keretjogszabály alkalmazással a jogalkotó nem küszöbölte ki azt az alkotmányellenességi okot, amelyet az AB a 154/2008. (XII.17) AB határozatában megfogalmazott. A Békvt. elemzésekor kifejtett álláspontomat is fenntartom, szükséges lett volna magában a Bét. törvényszövegében szabályozni minden BÉK-re vonatkozó rendelkezést, és elhagyni „megfelelően kell alkalmazni” formulát, ezzel egyértelműen elválasztva egymástól a házasság és a BÉK intézményét. Ez az eszköz csak az egyértelmű szabályozást és a házasság kiemelt helyzetének megerősítésére lenne alkalmas, az alkotmányellenességet ennek hiánya sem alapozza meg. A Bét. csak azonos nemű személyek számára teszi lehetővé a BÉK-et.⁴⁸ Az AB pedig megállapította, hogy számukra ez nem alkotmányellenes, mivel ők egymással házasságra nem léphetnek.⁴⁹ Így mivel a házasság intézménye csak különneműek, míg a BÉK kizárólag azonos neműek számára lehetséges, egymástól elkülönülnek. Így az utaló szabályozás nem feltétlenül szükséges, de meglátásom szerint mégis helyesebb lenne már csak azért is, hogy a jogalkotó ezzel is kifejezésre juttassa, hogy BÉK-et is törvényi, méghozzá külön törvényi védelemben részesíti. Ugyanakkor az AB úgy találta, hogy mivel a BÉK most csak azonos neműek számára nyitott, az nem jelent sem „versengő”, sem „összekeverhető” intézményt a házassághoz képest. Nem úgy, mint ahogy azt a különneműek BÉK-jében felfedezni vélte. Így a Bét. által vezetésre kerülő BÉK az utalással nem okoz zavart vagy jogbizonytalanságot. A jogalkotónak pedig ehhez az eszközhöz joga van, nem kell a házasságra vonatkozó minden jogszabályt külön módosítania, elegendő a „megfelelően kell alkalmazni” kitétel.

IV. A BÉK és a házasság közti különbségek

Említettem, hogy a Bét. „csupán ígéretes kezdetnek” tekinthető, illetve, hogy lényegi kérdésekben nem változtatott a Békvt. azonos neműekre vonatkozó rendelkezésein. Azért tudom ezt kijelenteni, mert mind a két törvényből kimaradtak bizonyos jogosultságok. Ez az AB szerint azt célozta, hogy a jogalkotó különbségeket állapítson meg a házasság és a BÉK között. Ezek a különbségek – ugyanúgy, mint a Békvt.-ben – itt is tartalmiak és formaiak is, és mint utaltam rá az ott megjelenő névviselés és örökbefogadás

⁴⁸ L. Bét. 1. § (1) bek.

⁴⁹ L. a 154/2008. (XII.17.) AB határozatot.

problematikája a Bét. szabályozásával kapcsolatban is megjelenik. Lukács Nikolett csoportosítását alapul véve,⁵⁰ de attól némileg különbözően venném sorra a házasság szabályozásától eltérő rendelkezéseket és azok indokait, visszáságait.

Rögzítsük először a három kategóriát, amely szerint csoportosítjuk a házasság és a BÉK közti eltéréseket. Az első a közös gyermekvállalás megvonása. Ide sorolnám közös gyermekké fogadás lehetetlenségét, azt, hogy a BÉK nem keletkeztet apasági vélelmet, a partner gyermekének örökbefogadásának tilalmát, illetve az emberi reprodukcióra irányuló eljárások alkalmazásának tilalmát. A második szekciót csak egy téma, a névviselés tilalmának problémája teszi ki. A harmadik csoportba pedig az általam formai különbségnek ítélt életkori és várakozási idő eltéréseit helyezném. Kezdjük az elemzést a reprodukciós eljárás vizsgálatával az első csoportból. A jogalkotó itt kivételt állít a generális utalás alól, és megtiltja a humán reprodukcióra irányuló eljárások alkalmazását a BÉK-ben élők számára.⁵¹ Mint az a biológiai törvényszerűségekből következik, az azonos nemű pároknak természetes úton – egymástól – nem lehet gyermekük.

Éppen ezen okból tartom értelmetlennek, az általam szintén ebbe a különbség körbe sorolt, a törvény 3§ (2) bekezdésének „A bejegyzett élettársi kapcsolat apasági vélelmet nem keletkeztet.” – fordulatát. Mivel azonos neműekről beszélve, (a BÉK csak számukra elérhető) sem az egyik férfi nem lehet férfi partnere gyermekének biológiai apja, sem nem termékenyítheti meg a tudomány jelen állása szerint nő szintén nőnemű partnerét. Így az apasági vélelem szóba jötte logikailag kizárt, törvénybe foglalása meglátásom szerint szükségtelen. Illetve, hogyha a teljesség kedvéért került rögzítésre, vagyis, hogy a jogalkotó az apasági vélelmet is kivegye a házasságban élők szabályai alól a BÉK tekintetében, akkor a megfogalmazás igényelte volna a „logikailag kizárt” vagy „annak biológiai lehetetlensége miatt” fordulatot, így tényközléssé vált volna a kijelentés. E nélkül fent idézett szövegrészlet inkább feleslegesnek, az eleve lehetetlen törvényi megtiltásának hat.

1. Családdá válás lehetetlensége azonos neműek számára

Visszatérve a humán reprodukciós eljárásra, annak elérhetlenné tétele a BÉK-ben élők számára több problémát is felvet. Az első ezek közül a szexuális irányultságon alapuló diszkrimináció. Korai döntéseinek egyikében, az AB még meglehetősen szűken használja a család fogalmát, tulajdonképpen csak a gyermekkel rendelkező családokat tekinti családnak. Megfogalmazza a testület, hogy „[a] gyermek születésének elősegítése mesterséges vagy művi

⁵⁰ Lukács: i.m. 138-141. o.

⁵¹ Bét. 3. § (4) Az emberi reprodukcióra irányuló, külön törvény szerinti eljárásoknak a házastársakra vonatkozó rendelkezései a bejegyzett élettársakra nem alkalmazhatóak.

beavatkozás útján olyan esetekben, amikor a házaspárnak természetes úton nem lehet gyermeke, erősíti a házasság intézményét, és lehetővé teszi a tulajdonképpeni család létrejöttét.”⁵² Bár a mai családfogalom ennél sokkal tágabb, az vitathatatlan, hogy a társadalomban a gyermekvállalás szorosan összefügg a családdá válás jelenségével. Gondoljunk csak a népies „hány családja van?” kérdésre, amely a gyermekek számáról való érdeklődést jelenti. BÉK esetén csak a leszbikus párokat érinti a mesterséges megtermékenyítés lehetősége azzal, hogy számukra párként az eljárás nem vehető igénybe, a jogalkotó megfosztja őket a „családdá válás” lehetőségétől. Az AB ezt azzal indokolja, hogy a társadalmi reprodukció tipikusan a házasság feladata, és a jogalkotó ezzel is különbséget kíván tenni a házasság és a BÉK között. (A testület a különbségtétel kérdését részletezi, de az örökbefogadás témájával közösen, így részletesebben az elkövetkezőkben lesz célszerűbb bemutatnom.) A házasság védelmének így módon való kifejezése csak abban problémás, hogy amennyiben a jogalkotó a házasság prioritását az által is kívánja biztosítani, hogy a humán reprodukciós eljárások csak házaspárok számára elérhetőek, akkor annak semmilyen más kapcsolati formában élők számára nem kellene nyitottnak lennie. Ez azonban nincs így, mivel bizonyos feltételek fennállása esetén egyedülállók és különmemű élettársak számára is lehetséges az emberi reprodukcióra irányuló eljárások elvégzése.⁵³ Utóbbiak számára a mesterséges megtermékenyítésben való részvételt már az 1997. évi CLIV. törvény tette lehetővé. Tehát az az AB szóban forgó határozatának meghozatalakor már több mint tíz éve lehetséges volt különmemű élettársak számára a mesterséges megtermékenyítés. Így nem az összes élettársi kapcsolatot kívánja hátrányosabb helyzetbe hozni a jogalkotó azzal a házassághoz képest, hogy nem engedélyezi számukra a mesterséges beavatkozást a gyermekvállaláshoz. (Hiszen különmemű élettársak számára ez megengedett.) Csupán szexuális irányultság alapján tesz különbséget a jogalkotó, mikor azonos nemű élettársaktól elvonja a humán reprodukciós eljárásokban való részvétel lehetőségét.

Az AB határozatában egy bekezdésben rendelkezik a humán reprodukcióról és az örökbefogadásról. A Bét. rendelkezései szerint ugyanis a BÉK-ben élők számára nem lehetséges a közös gyermekké fogadás.⁵⁴ Az AB álláspontja szerint ez szintén a BÉK-nek a házasságtól való elkülönítését célozza. A testület kiemeli, hogy különmeműek esetében az örökbefogadás lehetetlenné

⁵² 750/B/1990. AB határozat

⁵³ L. bővebben a hatályos szabályozást: 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és az embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról

⁵⁴ Bét. 3. § (2) A bejegyzett élettársakra a házastársak által történő közös gyermekké fogadásra vonatkozó szabályok nem alkalmazhatóak.

tételének nem lenne ekkora jelentősége, mivel számukra nem ez a közös gyermekvállalásának egyetlen útja. Tipikusan a különmű élettársaknak lehet természetes úton gyermekük, illetve – amint az előbb azt megállapítottuk – mesterséges megtermékenyítési eljárásban is részt vehetnek. A BÉK-ben élőkől az örökbefogadás megvonása azonban a jogi értelemben közösnek tekintett gyermek vállalását lehetetleníti el. Az AB indokolása szerint a különbségtétel oka az, hogy a házasság és a BÉK „társadalmi rendeltetése” más, és a jogalkotó ezt a differenciát rögzíti. Az AB a 14/1995. (III. 13.) határozatában megalkotott házasságfogalom szerint a házasság „tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza” és még szintén ebben a határozatában az AB rögzítette azt is, hogy az állam a házasságot azért részesíti kiemelt, alkotmányos védelemben, hogy „elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását”. A család rendeltetése tehát a közös gyermekek családban való felnevelése. Ezzel szemben a BÉK védelmének indoka az a felismerés, miszerint „két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az [...] igényt tarthat jogi elismerésre”.⁵⁵ A jogalkotó csupán ennek a védelmi igénynek tesz eleget, és egyáltalán nem kívánja biztosítani az azonos neműek számára a közös gyermekvállalás lehetőségét. Nem lehetséges számukra az egymás korábbi kapcsolatából származó gyermek örökbefogadása sem. Jogilag tehát a gyermeket nevelő BÉK-ben élők sehogyan sem válhatnak családdá. A jogalkotó ezt nem akarja számukra engedni, az AB pedig ezt a jogalkotói hozzáállást támogatja és érvként használja fel a házasság és BÉK magyarázatára.

Véleményem szerint a családdá válás ellehetetlenítése az azonos nemű bejegyzett élettársak számára diszkriminatív, aránytalan és indokolatlan különbségtételt jelent a házasságban élőkhez képest. Korábban már leírtam álláspontomat arról, hogy a házasság „kiemelt védelmének” igényét, ha már a jogalkotó mindenképpen kívánja a kiemelt védelmet történelmi hagyományokhoz és „keresztény” értékekhez ragaszkodva, már önmagában kielégíti a házasság Alkotmányban szereplése, valamint az a tény, hogy minden más kapcsolati formát csak a házassághoz képest lehetséges definiálni, így az intézmény léte alapvető, eltörlése pedig lehetetlen. Így a házasság védelmét már nem kell szolgálnia annak is, hogy más kapcsolati formáktól jogokat vonunk el. Ez nem is tudja a házasság védelmét szolgálni, hiszen a BÉK, –mint azt az AB is megállapítja – teljesen más „társadalmi rendeltetéssel bír” mint a házasság. Ha az azonos neműektől megvonjuk a gyermekvállalás lehetőségét, az semmiben nem fogja a házasság kiemelt pozícióját erősíteni. Például az örökbefogadás megvonása semmilyen hatással nincs a házastársak örökbefogadási hajlandóságára, hiszen számukra

⁵⁵ 14/1995. ABH

ez a jog mindig is fennállt. Azzal, hogy ugyanazt a jogot másoknak is biztosítaná a jogalkotó, az nem válna kevésbé értéktelenné azok számára, akik annak előtte is örökbe akartak fogadni, és nem gyakorolna hatást azokra a házastársakra, akik addig sem kívántak élni ezzel a lehetőséggel. A jogelvonásnak egyetlen következménye lesz csupán, hogy megfosztja a családalapítástól azokat a meleg párokat, akik erre egyébként alkalmasak lennének. Kissé szabadon kezelve Bragyova András megállapítását elmondhatjuk, hogy attól, hogy a barackfát nem öntözzük, a változatlanul öntözött körtefa nem kerül jobb helyzetbe, révéen alapjaiban mások.⁵⁶

Az egymás gyermekének örökbefogadásának tiltásából logikusan következik, hogy így a két azonos nemű szülő közül a nem vérszerinti, (illetve a nem örökbefogadó szülő) csupán de facto szülője a másik szülő gyermekének. Ennek következtében ő részt vesz a gyermek gondozásában, nevelésében, de „papíron” nem illetik meg a szülői jogok, a de facto család nem részesül a jogi értelemben vett állami védelemben, támogatásban. Ez a diszkriminatív hozzáállás a paternalista családpolitikából fakad. Az állam egyes családstruktúrákat előnyben részesít, a házasságban élőket jutalmazó családtámogatási rendszert vezetett be. A mögöttes cél az, hogy a párok a „helyes” együttélési formákat válasszák.⁵⁷ Azonban itt a jogalkotó ismételen elmulasztotta figyelembe venni a társadalmi változásokat, közelebbről a házasságban közös gyermekeket nevelő családtól eltérő egyéb családformákat is. A megkülönböztetés tilalmának elve szerint a családok „mindegyik típusát egyformán támogatni kell, a családpolitikának gyermekközpontúnak kell lennie”.⁵⁸ A gyermekközpontúság jelenik meg az 57/1991. (XI.8.) AB határozatban is,⁵⁹ amikor a testület így fogalmaz „az Alkotmány 67§ (1) bekezdés [...] tartalmazza a gyermeknek a családi álláshoz, a vérségi családba való tartozáshoz való jogát is. Az idézett alkotmányi szabályból⁶⁰ csak a tényleges családi gondoskodáshoz való jogosultság következik.” Az AB ezután arra hivatkozik, hogy a családi gondoskodást az ún. szociológiai család is biztosítani képes, nem csupán a

⁵⁶ 154/2008. AB határozat, Bragyova András különvéleménye: „Ha az Alkotmány a körte alkotmányos védelmét írná elő, az őszibarack körtével azonos védelme nem sértené a körte Alkotmányban előírt védelmét.”

⁵⁷ Neményi Mária – Takács Judit: Változó család – változó politikák. Szociológiai Szemle 2005. 4 sz. 41-59. o. Hivatkozta: Halmai – Polgári – Súlyom – Uitz – Verman: i.m. 38-39. o.

⁵⁸ Neményi – Takács i.m. 39. o., valamint ezt erősíti meg a New York-i Gyermejjogi Egyezmény is, mely hangsúlyozza, hogy nem csak a házasságon alapuló kapcsolatokat tekinti családnak.

⁵⁹ 57/1991. (XI.8.) AB határozat; az idézett határozattal azonos felfogást jelenít meg Szeibert: i.m.

⁶⁰ Az idézett alkotmányi szabály: „A Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjához, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges.”

vérségi. Értelmezésem szerint, ha a gondoskodás a lényeg, akkor addig, amíg gyermek testi, szellemi, erkölcsi fejlődése megfelelően biztosított, addig a családdal kapcsolatos minden más tartalmi és formai követelmény irreleváns. Gondolok itt arra, hogy a szülők élettársi vagy házastársi kapcsolatban élnek-e, vagy éppen azonos vagy külön neműek-e. Bár az AB még 1990-ben megállapította, hogy „kívánatos, hogy a gyermek lehetőleg teljes családban szülessen”,⁶¹ ez a kifejezés már akkor is patetikus hangzott a kívánatos és lehetőleg kifejezésekkel. Ezen kívül az azóta bekövetkezett társadalmi változások is igazolták, hogy a „kívánatos” modell messze áll a valóságtól.⁶² Az viszont minden társadalmi átalakulás ellenére a mai napig helytálló nézet, hogy a gyermek szükségleteit kell elsődlegesen figyelembe venni.⁶³ Ennek megfelelően jogi szabályozást elsősorban a szülő és a gyermek viszonya, a köztük fennálló tényleges kapcsolat igényel. A gyermek és jogainak védelme szempontjából a szülei között fennálló viszonyok másodlagosak.⁶⁴ Lehet köztük házasság, BÉK, DFÉK vagy nyilvántartott élettársi kapcsolat, amíg a gyermek kellő gondoskodásban részesül. Ez szolgálja valóban a gyermek érdekét, nem pedig az, ha a jogalkotó makacsul ragaszkodik a kialakult „tipikus” berögzödésekhez.⁶⁵ A jelenlegi szabályozás (a Bét. szóban forgó rendelkezései még jelenleg is hatályban vannak) nem felel meg a társadalomban jelentkező valódi állapotoknak. Pontos számuk nem ismert, de élnek Magyarországon ún. szivárvány családok, közülük is kiemelném azokat, akik a törvényi szabályozást megkerülve együtt vállalnak gyermeket. Leggyakoribb, hogy a leszbikus pár egyik tagját termékenyítik meg spermadonor segítségével, majd a megszületett gyermeket közösen nevelik. A gond akkor jelentkezik, ha a vérszerinti anyával történik valami, ilyenkor ugyanis a másik anyának jogilag „nincs köze” a gyermekhez. Aminek folytán akár intézeti elhelyezésre is sor kerülhet, pedig a gyermeknek van szülője, aki továbbra is gondoskodna róla, de a jog ezt nem ismeri el. Véleményem szerint, amikor emberek képesek törvénytelen cselekedetekre (pl. az élettársi kapcsolat letagadása a mesterséges megtermékenyítésben való részvételhez) azért, hogy maguknak jogokat, ráadásul önrendelkezési jogból levezethető jogokat (családalapítás, gyermekvállalás joga) szerezhessenek, a jogalkotónak már réges-régen közbe kellett volna lépnie. Főleg mivel az

⁶¹ 750/B/1990. AB határozat

⁶² L. válások száma, csonka család, mozaik család, élettársak által nevelt gyermekek.

⁶³ L. Alkotmány 67. §, Alaptörvény XVI. cikk

⁶⁴ Halmai – Polgári – Sólyom – Uitz – Verman: i.m. 7. o.

⁶⁵ Itt a hagyomány szó a 14/1995. (III.13.) AB határozatban foglaltakra utal: „a házasság tipikusan közös gyermekek születését és családban való felnevelését célozza”.

Alaptörvény⁶⁶ L) cikk (2) bekezdése kimondja: „Magyarország támogatja a gyermekvállalást”. Ha a jogalkotó mindenképpen ragaszkodik hozzá korábbi álláspontjához, és nem kívánja elérhetővé tenni az örökbefogadást azonos nemű párok számára, bár nem értek vele egyet, de a jelenlegi Alaptörvényi fogalomra és a megdönthetetlennek látszó házasság kiemelt védelme-elve tekintettel kénytelen vagyok elfogadni. Viszont a már létező „szivárvány családok” és a pár valamelyik tagjának előző kapcsolatából származó gyermeket együtt nevelő azonos nemű párok érdekében mindenképpen szükséges lenne az egymás gyermekének örökbefogadásának legalizálása. Ez mindenképp szükséges lenne a jogbiztonság követelményének biztosítása és a párok által nevelt gyermekek érdekében.

2. Névviselés lehetősége a BÉK-ben és a házasságban

Ha visszatérünk csoportosításunkhoz, amely a BÉK és a házasság Bét.-ben megfogalmazott különbségeit volt hivatott rendszerezni, a soron következő tétel a névviselés problematikája. Bár az előbb tárgyalt témakörhöz képest a névviselés inkább formális különbségnek tűnik, de mindenképpen érdemes kitérnünk rá, mivel már a Béktv.-ben is szerepelt, az AB pedig az ahhoz kapcsolódó határozatában⁶⁷ is külön nevesítette (az örökbefogadással együtt). A házastársak számára a Ptk. Családjogi Könyve értelmében lehetséges egymás nevének felvétele, -né toldalékolás használata a vezetéknéveik összekapcsolása. BÉK-ben élők számára egymás nevének viselése nem lehetséges, ugyanakkor hölgyek esetében elveszítik a jogot a korábbi férj nevének viselésére a BÉK létesítésével.⁶⁸ A névviselés (az örökbefogadással együtt) már a Béktv. kapcsán is felmerült, és az akkor aktuális AB határozat bővebben elemezte, mint a jelenleg tárgyalt 32/2010. (III. 25.) határozat. Az AB megállapította a névviselés szabályainak áttekintésekor, hogy házastársak esetén a közös név viselése ugyan nem kötelezettség,⁶⁹ de olyan szimbólum, amely kifejezi összetartozásukat, ennek a szokásnak „a társadalomban hosszú időre visszatekintő hagyománya van” és a közös névviselés joga kifejezetten

⁶⁶ Bátorodom egy Alkotmány hatálya alatt keletkezett AB határozat kifejtésekor [32/2010. (III. 25) AB határozat] az Alaptörvényre hivatkozni, mivel, mint említettem a Bét. az elemzett problémakört nem érintő módosításokkal még ma is hatályos

⁶⁷ L. a 154/2008. (XII. 17.) AB határozatot.

⁶⁸ Bét. 3. § (3) A házastársak névviselésére vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatóak a bejegyzett élettársakra. Bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése esetén a bejegyzett élettárs volt férje nevét a házasságra utaló toldással nem viselheti tovább, és ez a joga akkor sem éled fel, ha a bejegyzett élettársi kapcsolata megszűnt. Ha a leendő bejegyzett élettárs a bejegyzett élettársi kapcsolat létesítését megelőzően házassági névként volt férje nevét vagy családi nevét viseli a házasságra utaló toldással, és házassági nevét nem módosítja másik házassági névviselési formára, a születési családi nevének viselésére jogosult.

⁶⁹ L. a Csjt. 26. § (1) bekezdését.

a házassági státushoz kötődik.⁷⁰ A névviselés joga alapvető mindenki számára,⁷¹ alkalmas az individualitás és a valahová tartozás kifejezésére egyaránt. A Bét. nem teszi, és a Béktv. sem tette volna lehetővé a BÉK-ben élők számára a közös név bejegyzéskori felvételét. Az AB azonban úgy látja, hogy amennyiben a párok tagjai szükségesnek érzik nevükben is összetartozásuk kifejezését, úgy ezt a közigazgatási névváltoztatás igénybevételével megtehetik. Teljesen más azonban, hogy házastársak esetén, a „felvett” név az érintett saját nevévé válik, vagyis tulajdonképpen megkapja a másik nevét az összetartozás szimbólumaként és azt a lehetőséget a törvény automatikusan biztosítja. A BÉK-et létesítők számára nincs lehetőség kapcsolatuk bejegyeztetésével kezdődően közös név viselésére. A 154/2008. (XII. 17.) határozatban az AB ezt a különbséget formálisnak nevezte, és úgy vélte, hogy ez nem jelent szignifikáns különbséget a házasság és a BÉK között. A különbség valóban nem olyan jelentős, mint például az örökbefogadás esetében, viszont nem szolgálja a házasság védelmét sem, és semmilyen ésszerű indok nem hozható fel a közös névviselés tilalma mellett. Az természetes, hogy azonos neműek között nem fog felmerülni az igény vezetéknévük -né toldással való viselésére, ez akár lehet a mindenképpen keresett különbség is a házasság és a BÉK között. Bár a különbségtétel más eltérésekhez képest elenyésző, az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő mégis helyes lenne az eltörlése. Ennek legmegfelelőbb módja – és ebben egyet értek Lukács Nikolett felvetésével – a vezetéknévnek valamilyen formában történő összekapcsolása lenne.

3. Eltérő formaságok a házasságkötés és a BÉK tekintetében

Azoknak a rendelkezések a harmadik csoportját, amelyet a jogalkotó kivesz a házasság szabályainak alkalmazása alól, formai különbségeknek neveztem el. Elsőként ide tartozik a BÉK létrejöttével kapcsolatos a Bét. 1. § (1) bekezdésében megfogalmazott követelmény, e szerint BÉK akkor jön létre, ha „két, tizennyolcadik életévét betöltött, azonos nemű személy” jelenti ki együttesen az anyakönyvvezető előtt, hogy egymással bejegyzett élettársi kapcsolatra lépnek. Szintén ezt fejezi ki a (2) bekezdés is: „Kiskorú részére bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése nem engedélyezhető.” Ezzel ellentétben a Ptk. szabályozása szerint házasságot betöltött tizenhatodik életév esetén gyámhatósági engedéllyel lehetséges kötni. Az eltérően meghatározott szükséges életkor szexuális irányultságon alapuló diszkriminációt jelent. Az AB szerint, annak oka, hogy BÉK-re csak felnőttek léphetnek a kiskorúak védelmében keresendő. Azonos indokolással

⁷⁰ 154/2008. (XII.17.) AB határozat

⁷¹ 1959. évi IV. törvényből (Ptk.) 77. § (1) Mindenkinek joga van a névviseléshez.

állapít meg szintén eltérő korhatárt a jogalkotó a már említett gyülekezési joggal kapcsolatban. Meglátásom szerint, ha a kiskorúak védelme indokolja, hogy BÉK csak betöltött tizennyolcadik életévvel köthesse, akkor ugyanennek kellene fennállnia a házasság esetén is. Hiszen mind a házasság, mind pedig a BÉK a véglegesség szándékával létrehozott intézmény, a korhatár célja pedig éppen az, hogy a befolyásolható és korlátozott élettapasztalattal rendelkező tizenéveseket megóvja attól, hogy meggondolatlanul lépjenek egy potenciálisan életre szóló kapcsolatba. Ezzel szemben a jogalkotó szerint egy tizenhat éves fiatal elég érett a házassághoz, a BÉK-hez azonban nagykorúnak kell lennie. Az egyetlen lényeges különbség a homoszexualitás. Hogy a törvényi rendelkezés ne legyen diszkriminatív, meglátásom szerint át kellene vennie a házasság szabályozásából a tizenhatodik életévét betöltött gyámhatósági engedéllyel BÉK-re léphet formulát. Így a jogalkotó nem tenne különbséget a fiatalok között szexuális irányultság alapján. A gyámhatóságnak pedig a BÉK esetén is meg lenne a lehetősége, hogy elutasítsa az ez ügyben hozzá érkező indokolatlan kérelmeket, ezzel biztosítva a kiskorúak védelmét.

Második a formai különbségek csoportjában a várakozási idő eltérése a szóban forgó két intézmény között. A házasságkötési szándék bejelentését követően legkorábban 30 nappal későbbre tűzhető ki a házasságkötés, ezzel szemben BÉK esetén a kötelező várakozási idő 6 hónap. A különbség magyarázata elviekben a jogintézmény magyar jogrendszerbeli idegenségében keresendő.⁷² Véleményem szerint ez nem jelent kellő megalapozottságot a mintegy hatszor hosszabb várakozási időre. Ez a kikötés csak annyit eredményez, hogy 6 hónap alatt rengeteg olyan dolog történhet, amely miatt lehetetlenné válik a BÉK-ra lépés, lehet szó megbetegedésről, elhalálózásról, élethelyzetben bekövetkező változásokról vagy a feleknek egyszerűen csak túl sok lehetőségük nyílik a visszalépésre a negatív társadalmi közegben. Ezzel végül is elérhető az bizonyos társadalmi csoportok által támogatott cél, vagyis lehetséges, hogy kevesebben fogják igénybe venni a BÉK intézményét. A valóságban azonban nem a hosszúra nyúlt várakozási idő tántorítja el szándékuktól az azonos nemű párokat, hanem korábban kifejtett számukra hátrányos rendelkezések sokasága és a BÉK-ben nem biztosított jogok hiánya.

V. Az AB családvédelmi kísérlete

A teljesség kedvéért érdemes említést tennünk a 43/2012. (XII.20.) AB határozatról.⁷³ Az indítványozó Szabó Máté alapvető jogok biztosa volt, aki a

⁷² Lukács: i.m. 139-141. o.

⁷³ Közzétéve a Magyar Közlöny 2012. évi 175. számában.

családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (továbbiakban: Csvt.) egyes rendelkezéseit támadta, és kérte az AB-t utólagos normakontroll eljárás lefolytatására. Álláspontjában kifejtette, hogy a Csvt. családfogalma szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetést valósít meg.⁷⁴ Nem bocsátkoznék a határozat hosszas elemzésébe. A Csvt. 7. §-át az AB az Alaptörvény L) cikkével összhangban értelmezte. Megállapította, hogy az L) cikk ugyan egy mondatban védi a házasságot és a családot, de a kettőt nem kapcsolja össze. A család, mint a nemzet fennmaradásának alapja nem kötött a házasság létehez. (Ekkor a 2011. 04. 25-én hatályba lépett eredeti L) cikk szövegről beszélünk.) A „nemzet fennmaradásának alapja” fordulatot értelmezve a testület arra következtetésre jutott, hogy az állam intézményvédelmi kötelezettségéből fakad, hogy a család védelmének nem csak a házasságra, hanem egyéb társas kapcsolati formákra és a szociológiai értelemben vett családra is vonatkoznia kell. Az egyéb kapcsolati formákat a jogalkotó nem sorolta fel, a törvényi család fogalom pedig túlságosan szűknek bizonyult. Nem terjedt ki a definíció a meddő házaspárookra, a közös gyermekkel rendelkező különnemű élettársakra. Az AB így a támadott törvényi rendelkezéseket megsemmisítette (7. §) illetve hatályba lépésüket felfüggesztette (8. §).⁷⁵ A szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetést korábbi gyakorlatára hivatkozva azonban nem állapította meg.⁷⁶

Az AB tehát egy nagy kezdeti lépést tett a család fogalmának kiterjesztése felé. A további lépéseket a jogalkotó akadályozta meg, amikor az Alaptörvény IV. módosításával *a családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony* fordulata lehetetlenné tette a BÉK-ben élők számára a család fogalom alá tartozást.

VI. Összegzés és de lege ferenda

Összegezve a leírtakat megállapíthatjuk, hogy az AB határozatai követnek bizonyos megváltoztathatatlan elveket és használnak olyan fogalmakat, amelyeket a testület eleve adottnak vesz. Ezek között találjuk a házasság fogalmát is, amelynek alapvető fogalmi elemei változatlanul térnek vissza, és immunisak a társadalomban zajló változásokra. Ilyen elem a házastársak különmeműsége, a közös gyermekek nemzése vagy szülése, de ezen kívül az

⁷⁴ A törvény 7. §-ában meghatározta a család fogalmát „a család a természetes személyek érzelmi és gazdasági közösségét megvalósító olyan kapcsolatrendszer, amelynek alapja egy férfi és egy nő házassága vagy egyenesági rokoni kapcsolat, vagy a családba fogadó gyámság”.

⁷⁵ Jegyezzük meg, hogy ebben az esetben nem jelentett problémát a részleges megsemmisítés, nem úgy, mint a Békvt. esetében.

⁷⁶ L. a 154/2008. (XII. 17.) AB határozatot. A jogalkotó nem kívánja lehetővé tenni az azonos nemű párok számára a jogi értelemben vett családdá válást.

AB megfogalmazta azt is [(14/1995. (III. 13.) ABH)], hogy a házasság „a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is kerete”. A harmadik fogalmi elemet, vagyis a gondoskodást és támogatást az azonos nemű párok is vitathatatlanul megadják egymásnak. De a jogalkotó ennél többre értékeli a másik két elemet. Az AB későbbi határozatában ugyan megállapította, hogy „a gyermekek nemzésére és szülésére való képesség nem fogalmi eleme a házasságnak, a különmeműség azonban igen. Ezzel megoldotta ugyan a meddő párok problematikáját, de különmeműség követelménye továbbra is áthatolhatatlan akadály a melegházasságért küzdők számára. Véleményem szerint a jogalkotónak vissza kellene térnie ahhoz a házasság definícióhoz, mely még az 1952. évi IV. törvény (korábbi Ptk.) kapcsán fogalmazódott meg. E szerint a házasság „két szabad és egyenlő ember kölcsönös vonzalomra épített önkéntes közössége”.⁷⁷ Ebből a megfogalmazásból eltűnnek a nemek, kizár tehát minden szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetést. Kifejezi a házasság szabadságát, ami alapjog, ezáltal mindenkit megillet, szemben BÉK-kel, amelyhez való jogot az AB az önrendelkezési jogból és a személyiség szabad kibontakoztatásának jogából vezeti le. Az a meglátásom, hogy házasság legfontosabb fogalmi eleme a kölcsönös gondoskodás és támogatás, amely abszolút független a nemi identitástól és szexuális irányultságtól. Erre számos példát figyelhettünk meg a külföldi gyakorlat vizsgálatakor.

Láthattuk, hogy a jogalkotó merész lépésre szánta el magát a Békvt. megalkotásakor, mivel a BÉK intézményét azonos és különmemű párok számára is lehetővé kívánta tenni. Problémát okozott az AB szerint az intézmények összemosása. Egy 2007-ben készült felmérés szerint az LMBT érintettek között 80%-os támogatottságot élvezett az örökbefogadás biztosítása és házasság, míg regisztrált partnerkapcsolatot 93% támogatta.⁷⁸ Az eltérő százalékok azt mutatják, hogy maguk az érintettek nagyon is különbséget tudtak tenni az egyes párkapcsolati formák között.

Végül részben valósultak meg az elképzelések „egy ígéretes kezdetben”, a Bét-ben, amely azonban számos jogosultság biztosításával maradt adós a BÉK-ben élők felé. Ebből a legjelentősebb és legsérelmesebb a családalapítását kizáró rendelkezések köre. Az AB nem tudja megalapozottan megindokolni a tilalmat, csupán a házasság rendeletetésével és kiemelt szerepét hozza fel a jogalkotó védelmére. Dolgozatomban említettem, hogy

⁷⁷ L. bővebben Szladits Károly: Az új családjogi törvény bemutatása és méltatása. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtörténeti Tudományok Osztályának Közleményei 1953. 1-2. sz. 13. o., hivatkozva: Halmi – Polgári – Sólyom – Uitz – Verman: i.m.

⁷⁸ Takács Judit – Mocsonaki László – P. Tóth Tamás: A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi kirekesztettség Magyarországon. Kutatási zárójelentés. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest 2007. 58. o. A kutatás eredményét ismerteti: Halmi – Polgári – Sólyom – Uitz Verman: i.m. 39. o.

miként is kellene orvosolni ezeket a helyzeteket. Itt kiemelném még egyszer, hogy a legfontosabb minimum lenne a párok számára azt a lehetőséget biztosítani, hogy egymás gyermekét (vagyis az általuk közösen nevelt gyermeket) örökbe fogadhassák. Erre a gyermek „mindenek felett álló” érdeke miatt van szükség, úgy vélem, a mindenek felett álló jelző magában foglalja a házasság „hagyományának” és eredeti rendeltetésének védelme felett állást is.

Annak érdekében, hogy végső konklúziót vonhassak, le sokadszorra hívom elő Bragyova András gondolatait. A házasság fogalmának változnia kell, ha a társadalmi felfogás is megváltozott idő közben, erre a törvényalkotónak kötelessége figyelemmel lenni. Ideális állapotnak a házasság intézményének megnyitását tartanám az azonos nemű párok számára. Ebben az esetben felzárkoznánk az Európában követett modellhez, és az ottani tapasztalatok alapján nem kellene tartanunk a házasság intézményének „kiüresedésétől”. A házasság intézménye visszakapná a még 1952-ben neki szánt tartalmat, hiszen a megfogalmazás szerint a házasság két szabad ember gondoskodáson alapuló közössége, így a házasság nemektől független lenne. Ez párhuzamosan maga után vonná a család fogalmának változását. Mindkettőhöz Alaptörvény módosítás szükséges.

Szintén Alaptörvény módosítás szükséges az általam reálisabbnak látott célkitűzéshez. Az L) cikknek a negyedik módosítással bekerült „a család alapja a házasság” formulának kikerülésével ugyanis lehetővé válna a BÉK-ben élők családdá válása. Lehetséges lenne a reprodukciós eljárásban részvétel, az örökbefogadás és közös gyermekek együtt nevelése, ezúttal már hivatalosan, a szabályozás mindenféle megkerülése nélkül.

Ha figyelembe vesszük a társadalomban uralkodó valós állapotokat és igényeket, beláthatjuk, hogy a jogalkotónak el kell szakadnia a hagyományos felfogásától, és a többek között általam is javasolt változtatásokat irányába kell mihamarabb lépéseket tennie. Hiszen – mint a latin mondás nyomán jól tudjuk – a szabályokhoz és meglévő joghoz való görcsös ragaszkodás értékek védelméhez nem, kirekesztéshez és igazságtalansághoz viszont annál inkább vezet.

Bűnügyi tanulmányok

A joghallgatók szexuális viktimizációja^{*}

I. Bevezetés

Városunkban, Pécsen, de az ország többi területén is egyre több nemi erkölcs elleni bűncselekmény elkövetéséről lehet hallani. A médiában is nagy visszhangot kiváltó esetekben hallhatunk szexuális erőszakról, mely az áldozat halálával végződött, vagy ahol az áldozat megmenekült, de ne felejtjük el a gólyatáborokban történeteket sem. Az áldozatok ezekben az esetekben többnyire fiatal lányok. Az ember általában addig nem érzi a veszély közelségét vagy súlyát, míg egy, a környezetében lévő emberrel (vagy éppen vele) meg nem történik ez a borzalmas esemény, amely miatt „sérthetatlensége”, biztonságérzete sérül. Azt is tudjuk, hogy a nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében a látencia kiemelkedően magas. Ezekből kiindulva jött az elhatározás, hogy (részben) feltérképezzük azoknak az embereknek a szexuális viktimizációját, akikkel szinte mindennap találkozunk, akik körülvesznek bennünket az egyetemen, közel vannak, hogy még ha csak kis szeletét is látjuk a valóságnak, mégis felvázolhassunk egy többé-kevésbé kirajzolódó tendenciát. Ha végig megyünk a folyosón vajon a szembe jövő lányok közül hány válhatott áldozattá?

Kutatásunkban adott csoport lehetséges áldozattá válását és annak körülményeit vizsgáljuk kérdőíves módszerrel. Ennek alapja egy tanulmány, melyet Korinek László 2004-ben a Szexuális viktimizáció összefüggései címen készített el joghallgatók és pedagógushallgatók szexuális viktimizációját vizsgálva. A prevenció lehetőségeivel nem foglalkozunk a dolgozatban.

Vajon mennyiben igazodnak a Korinek László által megállapított tendenciákhoz vizsgálati eredményeink? A kisszámú minta ellenére kirajzolódhat-e ettől eltérő, más irányvonal a viktimizáció tekintetében? Célunk e tendenciák megismerése és a hátterükben lévő okok feltárása.

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Krimnológiai Tagozat” szekcióban a Belügyminisztérium Különdíját kapta. Konzulens: Dr. Kóhalmi László egyetemi docens.

II. Téma bevezetése

1. Téma általános ismertetése

A társadalom állandó fejlődésével párhuzamosan meg tapasztalhatjuk a hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott rétegek jogainak fokozatos kiteljesedését is.¹ Egyre szenzitívebb figyelemmel fordul a nyilvánosság e csoportok felé, és kritikus szemmel nézi a velük szembeni kifogásolható bánásmódot.² Ide tartoznak a nők is, kiknek áldozattá válása valójában kapcsolatban áll a női nemre jellemző viselkedési formákkal és a hagyományos szerepvállalásokkal³ („a szexuális erőszak ezért – a feministák szerint – csupán végső kiterjesztése annak a kulturális tendenciának, amely a nőt alsóbbrendű lénynek tekinti, aki a férfihoz csak hasznot hajtó vagy tárgyi módon kapcsolódik, mint szolgáló, birtok vagy megbecsültségének jelképe”⁴). Bár a nemi erkölcs és a szexuális szabadság elleni deliktumokat a jog régóta büntetni rendeli, mégis az elmúlt több évtized munkájának eredményeként a figyelem e bűncselekmények áldozatai felé irányulhatott. A fejlődés, hogy a szexuális erőszak áldozatai végre előtérbe kerülhettek, a viktimológia különösen nagy sikereként tartható számon.⁵

„Az áldozattá válást definíció szerint a fizikai, és érzelmi és/ vagy anyagi sérelem jellemzi”, ahol aszimmetrikus viszonyként írható le a viktimizáció; kihasználó, élősködő, romboló reláció, amely a szerepekből adódóan a ragadozó és a préda közötti dinamikát mutatják.⁶ A szexuális erőszak definíciójának közelebbi vizsgálata nagyon fontos tényre hívja fel a figyelmet: amíg például az angol nyelv fogalmai, mint a „rape, sexual assault” nem tartalmazza azt a releváns tartalmi elemet, ami kifejezésre juttatná, hogy a szexuális erőszakban nem a szexualitást kell megragadni,

¹ A fogalmi alapvetésekről (ösztön, a nemi erkölcs fogalma és a nemi élet szabadsága, szexuális önrendelkezés tartalma) bővebben l. Váradi Erika – Kerekes Viktória: A nemi erkölcs elleni erőszakos bűncselekmények egyes kriminológiai kérdései. *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium. A miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai.* Tomus 12. 2013. 534-536. o.

² Korinek László: A szexuális viktimizáció összefüggései. In: Korinek László – Köhalmi László – Herke Csongor (szerk.): *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára.* PTE ÁJK, Pécs 2004. 155. o.

³ Görgényi Ilona: Női áldozatokról az ENSZ, Európa Tanács dokumentumai és a szakirodalom tükrében. *Magyar Jog* 1991. 11. sz. 688. o.

⁴ Virág György: A szexuális erőszak áldozatairól. *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv: kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok (1992-1995),* 1993. 30. köt. 176. o.

⁵ Virág György: A szexuális erőszak áldozatai a társadalomban és a büntetőeljárásban. *Belügyi Szemle* 1998. 3. sz. 39-50. o.

⁶ Virág: A szexuális erőszak áldozatairól... 178. o.

hanem magát az erőszakot, addig a „szexuális erőszak” szavunk már nyelvtanilag is sejteti ezt. Ez esszenciális komponense ennek a terminusnak, amellyel a közvélekedés teljesen szemben áll.⁷ Ez azt jelenti, hogy a közgondolkodás nem tükrözi, hogy a cselekmény a szexualitás arénájában zajlik, ahol az erőszaké a főszerep.⁸ A továbbiakban egyes kutatások eredményeit szeretnénk ismertetni.

Látencia vizsgálatot Magyarországon átfogóan eddig csak egyszer végeztek a XX. század végén.⁹ A Baranya megyében kitöltött kérdőívek alapján (2448 db) ketten jelezték, hogy az elmúlt 12 hónapon belül erőszakos közösülés miatt feljelentést tettek. Így arra lehetett következtetni, hogy 278 büntetőeljárás megindítására irányuló kezdeményezést tehettek ugyanebben az időszakban, de a rendőrség ténylegesen csak 33 cselekményt regisztrált, ami pedig mindössze 8,3%-a a kezdeményezések számának. Ebből az derül ki, hogy a megkérdezettek sérelmére elkövetett deliktumok rejtve maradásának aránya 90%-os a keletkezett adatok és elvégzett számítások alapján, ha pedig ezeket a statisztikai értékeket kivetítjük Magyarország egészére, majd összehasonlítjuk a hivatalos statisztikai eredményekkel, akkor 99% feletti a rejtve maradás.

A rendszerváltozás után némileg növekedett a feljelentési szándék, így gyarapodott a probandus ellen elkövetett nemi erőszak miatt tett feljelentések száma (1992-ben 50%-al), ami részben kapcsolatban állhat a hatóság iránti bizalom növekedésével, mégis ezzel szemben nőtt azok aránya, aki a történeteknek, sérelmeknek nem tulajdonított nagy jelentőséget ('80-as években 6,2 %; 1992-ben 15,8%). Ellenben fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a felmérés adatai viszonylag alacsony létszám mellett, térben és időben meghatározott körre vonatkoznak, így csupán a legsúlyosabbnak minősíthető erőszakos közösülésről adnak képet, nem pedig a szexuális bűnözés egészéről. Az viszont biztosan megállapítható, hogy egészükben összhangban vannak azzal a következtetéssel, hogy a tárgyalt bűncselekmények körében magas a látencia.

Ezt a vizsgálatot követte egy nemzetközi összehasonlító felmérés, amit 2000-ben Freiburgban, majd egy évvel később Pécsen is elkészítettek egyetemi hallgatóknak szexuális viktimizációját vizsgálva. Erről bővebben a III. fejezetben olvashatunk.

⁷ Virág: A szexuális erőszak áldozatairól... 179. o.

⁸ Feldmár András az erőszakról: <https://www.youtube.com/watch?v=4VA7KchvJFg> (1:22-1:27) Az ESZTER Alapítvány „Kampány az erőszak ellen 2013 – Tartsd kívül az erőszakot!” c. kampányának részeként <http://eszteralapitvany.hu/category/kampanyok/> (2014. 10. 27.)

⁹ Korinek László: Kriminológia. II. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2010. 232-237, 267. o.

Az 1970-es bázisétől 2002-ig 1000 körüli erőszakos szexuális bűncselekmény elkövetését regisztrálták a hazai kriminálstatisztikák.¹⁰ Ezekből fontos megállapítások szűrhetőek le. Amíg az összes ismertté vált sértettek 95%-a felnőtt, addig a gyermek- és fiatalkorúak lettek azok, akik sérelmére sokkal nagyobb arányban követtek el erőszakos szexuális cselekményeket. Virág György rávilágít a következő összefüggésre: „az ismertté vált sértettek kétharmada esetében idegen tettes követi el a bűncselekményt, addig a szexuális elkövetés körében ez éppen fordítva van: az elkövető tipikusan nem idegen az áldozat számára, az áldozatok legalább kétharmada már korábban is ismerte az elkövetőt”. Azt is fontos megjegyezni, hogy a szexuális erőszak ismertté vált áldozatainak döntő többsége, azaz 85%-a nő, viszont az összes ismertté vált sértetteknek csak az egyharmadát teszik ki.¹¹

A külföldi helyzet súlyosabb: az Egyesült Államokban egyes becslések szerint mintegy 40 millió ember, nagyjából minden hatodik amerikai gyermekkorában szexuális visszaélés áldozata lett. Az áldozatvédő szervezetek kimutatásai alapján tízezer gyerek közül 7-14 gyerek vált sértettjévé ilyen cselekménynek. Ellenben a nem ismert, de később feltárt adatokra alapozó, anonim alanyok megkérdezésével történő retrospektív vizsgálatból kiderül, hogy a gyerekek közül csak 2-6%-a szolt valaha felnőttnek a vele történetéről, és még ennél is kisebb az aránya azoknak, akiknek feljelentést tettek az ügyében.¹²

Virág György és Kó József tanulmánya többek között arra kereste a választ, hogy a lakosság az egyes bűncselekményekről hogyan vélekedik, mennyire tekinti azokat súlyosnak a társadalomra és másokra nézve.¹³ Ezt a bűncselekmények súlyuk szerinti rangsorolásával végezték el, ahol az első helyet a gyilkosság foglalta el, második helyre pedig a nemi erőszak került. Ez azt jelenti, hogy a társadalom az élet elleni erőszakos cselekmények után a szexuális erőszakot tartja a legsúlyosabb bűncselekménynek. Ezzel összhangban az emberek többsége nem elégedett a büntetés súlyosságával, és súlyosbítaná azt. Azt az állítást, hogy „A megerőszakolt nők nagy része maga is tehet arról, hogy áldozattá vált” a megkérdezettek negyede (26%) nem tartotta igaznak, és majdnem a fele (44,4%) értett viszont ezzel egyet. Ezen belül is a nők nagyobb mértékben utasították el az állítást (30,5%), mint a férfiak (20,7%). Itt egy sajátos kettőség jut felszínre: „míg az erőszakot, mint

¹⁰ Virág György: Szexuális erőszak, Áldozatok és Vélemények II. kötet. OKRI, Budapest 73. o.

¹¹ Bővebben l. Balog Ágnes – Virág György: Szexuális abúzus. Belügyi Szemle 2000. 4-5 sz. 110-126. o.

¹² Virág: Szexuális erőszak... 75-76. o.

¹³ Virág György – Kó József: Lakossági vélemények a szexuális erőszakról. Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok (1996-1999), 1998. 35. kötet 250-275. o.

absztrakt cselekményt az emberölés után a legsúlyosabb bűncselekménynek tekintik [...], addig a konkrét cselekményért való felelősség megítélésénél más értékelési mechanizmusok lépnek életbe.”¹⁴

2. A nemi erkölcs elleni bűnözés megismerésének problémái¹⁵

Ha vizsgálni kívánjuk a nemi erkölcs elleni bűnözésben érintett elkövetőket (és általuk magát a bűnözést), tudomásul kell vennünk azt az elengedhetetlenül fontos tényt, hogy az erre vonatkozó vizsgálatok adatait messzemenő óvatossággal és gondossággal szabad csak kezelni. Hiszen értelemszerűen elítélteken történik a vizsgálat, és a bűncselekmények e területén kiemelkedően magas rejtve maradással kell számolnunk.

Először is a sértett felfogásától és akaratától függ, hogy a történéseknek milyen a megítélése. Másrészt akadály lehet természetesen, ha az elkövetőt nem lehet azonosítani, elfogni. Ezen belül is további nehézség, ha nem mindenki tekintetében lehet eredményes a bizonyítás, vagy esetleg lényeges eljárási szabályt sértettek meg. További akadály, ha az elítélt nem működik együtt a kutatókkal részben azért, mert még mindig tagadják bűnösségüket.¹⁶ Ahogy már más kutatások kapcsán is beszéltünk róla: a feljelentések elmaradása szintén hatalmas hátrányt jelent az ügyek felderítésének és kutatásának területén egyaránt. A hazai felmérésben¹⁷ a következő okokat sorolták fel a probandusok, mint a feljelentés elmaradásának indokai: az elkövetőhöz való személyes viszony; a cselekmény vagy az okozott sérelem csekély fokára hivatkozás; a nyomozó hatóság munkájának kifogásolása;¹⁸ az áldozat a bizonyítást kilátástalannak találta.¹⁹ Ezen felül előfordult olyan eset is, ahol a vizsályt – megkerülve a hivatalos eljárást – a felek maguk rendezték közvetlenül egymással.

Korinek László erre vonatkozó magyarázatában általánosabb okokat találunk. A feljelentések elmaradásának meghatározó oka a „kettős morál” alkalmazása, ami azt jelenti, hogy egy adott cselekményt a környezet különbözően fog megítélni attól függően, hogy az elkövető rokon, barát, munkahelyi főnök, vagy pedig teljesen idegen személy. Egészen az 1997. évi törvénymódosításig ezt a felfogást erősítette az a büntetőtörvényi szabályozás

¹⁴ Virág – Kó: i.m. 260. o.

¹⁵ Korinek: Kriminológia. II. kötet 232-237. o.

¹⁶ Adam Sampson: Acts of Abuse: Sex Offenders and the Criminal Justice System. Routledge, New York 1994. 7. o.

¹⁷ Az említett vizsgálat: Korinek László: i.m. 233-234. o.

¹⁸ Erről bővebben: Ibolya Tibor: Egy erőszakos közöszlész nyomozása és annak tulajdonságai. Rendészeti Szemle 2010. 3. sz. 107-117. o.

¹⁹ Erről bővebben: Kovács Gyula: Az erőszakos közöszlész szakértői bizonyítása. Magyar Rendészet 2011. 4. sz. 110-120. o.

is, amely szerint a házassági életközösségen belül történt szexuális erőszak nem büntetendő.

Az, hogy még elfogadhatónak vagy kriminálisnak tartható egy szexuális közeledés, bonyolult kérdés, hiszen a közeledés határai gyakran elmosódnak, ami szintén a kettős morálnak tudható be. Ilyen „határesetekben” szokványos jelenségnek mondható, hogy a sértettnek különösen nagy a hajlandósága az ügyön való túllépésre. Ennek mozgató rugói több tényezőből állnak: a sértett szeretné elkerülni a társadalmi előítéletek miatti megbélyegzést; a velük közeli kapcsolatban állókat nem szeretnék bűnözővé nyilvánítani; és a történetek miatti esetleges önvád.

Szintén gyakori jelenség, hogy az áldozat környezetének mércéjét használja ahhoz, hogy értelmezze a történeteket, tehát utólagosan ártértelmezi az eseményeket, és az átvett mérce szerint definiálja azt.

Egyes amerikai tanulmányok rámutattak:²⁰ az általános áldozat-megkérdezésekkel nem lehet hiteles információkat szerezni a szexuális sértetté válásról, így olyan speciális eszközökre van szükség, amelyek kifejezetten olyan köznapi életben előforduló más szexuális viselkedésmódokra kérdeznek rá, amelyek így elrugaszkodnak a törvénykönyvben megfogalmazott tényállásoktól; hiszen a sértettek nem jogi kategóriákban fogalmazzák meg a történeteket, hanem a cselekményt mesélik el.

III. A kutatás

1. A látens bűnözés forrásai és vizsgálati módszere²¹

Ha a bűnözés mértékét szeretnénk megismerni, szükségszerű szétbonatnunk azt az ismertté vált bűnözés mérésére (amelynek egyik forrása a bűnügyi statisztika), és az össz-bűnözés becslésére. Az össz-bűnözés és az ismertté vált bűnözés kapcsolatát Korinek László a következőképpen fogalmazza meg: „ezt a tengerben úszó jéghegyhez szokásos hasonlítani, amelynél a víz alatti részhez (az ismeretlenül maradt bűnözéshez) csak becslési eljárásokkal tudunk közelebb jutni”. Az ilyen becslési módszerek közül a legismertebb a látens bűnözés vizsgálati módszere. A bűnözés megismerésének három eljárási típusa van, amivel megközelítőleg pontos információkhoz juthatunk:

²⁰ A hivatkozott tanulmány: Julie E. Samuels – Jan M. Chaiken: The Sexual Victimization of College Women, National Institute of Justice and Bureau of Justice Statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice, Washington D.C. 2000

²¹ Korinek László: A bűnözés visszatükröződése. Latens bűnözés, bűnözésábrázolás, félelem a bűnözéstől. In: Kerezi Klára – Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia – szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest 2006. 75-81. o.

a kísérlet, a résztvevő megfigyelés, és a megkérdezés. Mi ez utóbbit helyezzük vizsgálatunk fókuszpontjába.

A megkérdezés azt jelenti, hogy szóban vagy írásban kérdőív segítségével a reprezentatív módon válogatott lakossági mintának kérdéseket tesznek fel az adott témával kapcsolatban, ami így lehet: tettes-megkérdezés, áldozat-megkérdezés, informátor-megkérdezés. Tovább szűkítve a kört, mi az áldozat-megkérdezéssel foglalkozunk a továbbiakban. Ez a módszer alkalmas arra, hogy a lehető legpontosabban adjon képet a feljelentések elmaradásainak okairól, valamint a bűnözés viktimológiai vonatkozásairól, hiszen itt maga a sértett az, aki beszámol az őt ért cselekményekről.

Számolni kell viszont bizonyos tényezőkkel, amik rontják a megkérdezés módszerének hatékonyságát. Ilyen tényezők: nem sikerül meggyőzni a megkérdezettet az anonimitásról, emlékezeti hibák, a szóródó műveltségi színvonal, a kapott adatok igazságtartalmát nehéz ellenőrizni, a minta reprezentatív jellege, verbalizációs nehézségek, stb. Már elfogadott vizsgálati technikának számít a közvéleménykutatás-szerű vizsgálat, ezen belül is a „victim survey” (áldozati vizsgálat), aminek célja, hogy információkat nyerjünk: „az össz-bűnözés becsült mértékéről, elolvasásáról, fejlődéséről; az áldozatról, áldozattá válásáról, ennek kockázatáról; a biztonságérzetről, az elszenvedett jogsértés anyagi, erkölcsi, pszichikai káiról, stb.”²² A modern látens bűnözési vizsgálatoknak köszönhetően több fogyatékosága is napvilágra kerülhetett a hivatalos bűnügyi statisztikáknak. Ilyen fogyatékoságnak tudható be, hogy a feljelentések nagyobb része a lakosság részéről érkezik, azaz „amit a lakosság nem enged fel a hatóság szankcionális szintjére, az lesz a látens bűnözés egyik jelentős tömege”.²³ Másik hiányosság, amelyre szintén rámutatott a vizsgálat, az a hatósági szelekció, vagyis a hatósági szervek bizonyos szempontok illetve saját mérlegelésük alapján van, hogy válogatnak az ügyek között és egyes esetekben nem is indítanak nyomozást.

A látens bűnözési vizsgálatok legfontosabb eredményei között lehet felmutatni a következő megállapításokat: bővültek a kriminológiai ismeretek a prekriminális helyzetekről (mint az iskolakerülés); alapvetően nem igaz az a felosztás, hogy a társadalmat két csoportra lehet osztani: „bűnözőkre” és „nem bűnözőkre”; a motívumstruktúra megismerése és az áldozat-megkérdezések eredményei jelentősen hozzájárultak a kriminológia és a viktimológia ismerettárának jelentős bővüléséhez; szintén kiemelkedően hozzájárult ahhoz, hogy a bűnüldöző szervek erőforrásai jobban legyenek felhasználva; nem utolsó sorban pedig felhívták a figyelmet ezeknek a bűnüldöző szerveknek a különböző szervezeti és működési diszfunkcióira.

²² Korinek: A bűnözés visszatükröződése... 77. o.

²³ Uo.

Összegeznünk kell az áldozati megkérdezések jelentősebb eredményeit is. A megkérdezettek válaszaiból kiderült, hogy kétszer annyi jogsértést szenvedtek el, mint amennyi eljutott a feljelentésig, és amíg a köztudatban az él, hogy a bűnözés egyenlő az erőszakos bűncselekményekkel, addig valójában a bűncselekmények nagyobb hányadát a lopás, a betörés, és a dologrongálás teszi ki. Arra is fény derült, hogy az áldozattá válás lehetősége sem egyenletes, így a struktúra, nem, kor, családi állapot, településtípus, foglalkozás mind meghatározza, hogy kiknek nagyobb az esélye a viktimizációra. A következő megállapítás a feljelentéshez kapcsolódik, miszerint a feljelentés attól függ, hogy az áldozat a károkat és sérüléseket milyen mértékben tudta feldolgozni. A magas látenciájú jogsértések közös jellemzője, hogy nincs sértett, aki határozná a feljelentésről. Ilyen bűncselekmények a kábítószer-, gazdasági, közlekedési, nemi bűncselekmények és a magzatelhajtás. Akik alacsonyabb jövedelemmel, presztízzsel rendelkeznek, gyakrabban válnak erőszakos cselekmények áldozatává, míg a magasabb rétegek közé tartozók inkább vagyoni elleni bűncselekményekkel találkoznak. A nők, idősek és a kevésbé tehetősök jobban félnek attól, hogy áldozatokká válnak (félelmi paradoxon), és azok, akik jobban félnek, a rendőrség munkáját jobbnak találják. Minél távolabb történik a bűncselekmény földrajzilag, társadalmilag, annál nagyobbban ítélik meg a megkérdezettek a bűnözést.

2. Korinek László: A szexuális viktimizáció összefüggései²⁴

Röviden szükséges beszámolnunk Korinek László tanulmányáról (Korinek László: A szexuális viktimizáció összefüggései, 2004), amely egyrészt lényeges összefüggéseket tárt fel a szexuális viktimizáció terén, másrészt az ugyanebben a témában végzett kutatásunk alapjául is szolgált egyben.

A felmérés célja az volt, hogy a társadalom nemi önismeretét bővítse, adatokat szolgáltatson a mítoszok eloszlatásához és a kérdéskör nyíltabb megvitatásához, végül pedig, a jövőbeli sértetteket buzdítsa, hogy bátrabban forduljanak tanácsadó, segítségnyújtó szervezetekhez, bűnüldöző hatóságokhoz.

Az adatgyűjtést 2001 április-májusában Freiburgban, 2002 márciusában pedig Pécsen végezték el azonos kérdőívek használatával ²⁵, amelyek hat oldalon keresztül tartalmazták a kérdéseket; összesen huszonkettőt. A probandusok anonim módon, maguk töltötték ki a kérdőíveket.

Freiburgban 309, Pécsen 362 hallgató töltötte ki a kérdőívet. Bár akadnak különbségek, amire életkorbeli, eltérő beállítódási- és viselkedési minta,

²⁴ Korinek: A szexuális... 155-173. o.

²⁵ A kérdőív ősforrása: Koss és Oros (1982) által használt kérdésstruktúra, amelyet Krahé és munkatársai (1999) módosítottak és modernizáltak.

esetleges tradicionálisabb életvezetési szokások, feltételezett gazdasági különbségek adnak magyarázatot, mégis megállapítható, hogy a két minta messzemenően összehasonlítható.

A freiburgi hallgatónők 90,7%-a, a pécsi hallgatónők 80,8%-a számolt be nem óhajtott eseményről. Ezen abúzusokat súlyosságuk szerint kategorizálva a kevésbé súlyos atrocitások áldozatai: 78,5% (63,6%), a közepesen súlyos cselekményeké: 73,3% (64,7%), a legsúlyosabb deliktumok elszenvedői pedig: 12,5% (10,2%). Összességében a freiburgi hallgatónők gyakrabban estek áldozatul.

A pécsi mintát két csoport alkotta: 191 leendő pedagógus és 171 leendő jogász. A pedagógushallgatók ellen jelentősen gyakoribb volt az elkövetések száma. Ennek egyik oka lehet, hogy ők nagyrészt diákszállón éltek, aminek atmoszférája több alkalmat teremthet az áldozattá váláshoz. A másik ok a különböző viselkedés mintákban keresendő. A csoport analízis során kiderült, hogy a jogász hallgatónők nemcsak kevesebb alkalommal, hanem kevésbé súlyos cselekmények áldozatává váltak a leendő pedagógusokhoz képest.

Az elkövetőhöz való viszony vizsgálatának eredményeivel sikerült alátámasztani azt a szakirodalom által már sokszor tett megállapítást, hogy a szexuális bűnelkövetők leginkább az áldozat közvetlen szociális környezetéből származnak. „Minél súlyosabbak a bűncselekmények, annál valószínűbb, hogy az elkövető és az áldozat egymást többé-kevésbé jól ismerik, sokszor egymással (tartós) kapcsolatban élnek.”²⁶

A következő megállapítás szerint a korábban szexuális tapasztalattal nem rendelkezők viszonylag alacsonyabb viktimizációs aránnyal rendelkeznek, a korábban már konszenzuális szexuális kapcsolattal rendelkezők ehhez képest inkább váltak érintetté az áldozattá válásban, ezen belül is a súlyosabb cselekmények tekintetében.

Az áldozatok feljelentéssel kapcsolatos magatartásának eredménye feltűnően alacsony értéket mutat. Az összes áldozati esemény 2,3%-át jelentette fel a sértett, vagy annak megbízottja, míg azok közül, akik erőszakos közösülés áldozatai lettek egy sem tett feljelentést.

Végezetül a következő releváns összefüggések kerülnek megállapításra (a teljesség igénye nélkül a főbb pontokra fókuszálva). Mindkét városban a leggyakoribb események a kevésbé súlyos kategóriába sorolhatóak. Ehhez képest a súlyos deliktumokat a tartós kapcsolatban élő nők ellen követték el. A köztudatban élő mítosz, hogy az erőszakos közösülés tettesei általában teljesen idegen férfiak, alapvetően nem igaz. Az egyéb bűncselekményeknél általában a bagatell ügyek maradnak rejtve, míg a szexuális viktimizációnál pont a súlyos esetek kerülnek elhallgatásra.

²⁶ Korinek: A szexuális... 163. o.

3. A felmérés²⁷

Az adatgyűjtést 2014 októberében végeztük karunk jogász és jogi asszisztens hallgatóinak közreműködésével. Az összesen 60 kérdőív kitöltői közül 15 jogi asszisztens és 45 jogász hallgató volt. A kérdőíveket szemináriumok után osztottuk ki a probandusok között, amit anonim módon, saját maguk töltöttek ki. A kérdőív hat oldalon keresztül tartalmazta a kérdéseket. Hogy minél több adatot nyerjünk a különböző szexuális magatartásformákról, ahhoz szükséges a kérdések tartalmi differenciálása, vagyis a csekélyebb súlyú cselekményektől a súlyos deliktumokig terjedő skálán a lehető legkülönbözőbb magatartásformákat fel kell sorakoztatni.

A kérdések között találunk lazán körülírt esetleírásokat is. Ez azért lényeges, mert a probandus így maga dönti el saját mércéje és mérlegelése szerint, hogy az az esemény, amit átélt, okozott-e számára olyan szubjektív kárt, ami indokolja, hogy a kérdőívben ezt jelezze.

4. A kérdőív

A kérdőív felépítése megegyezik Korinek László 2002-ben végzett kutatásához használt kérdőívvel, így a következőkben az általa alkalmazott struktúra menetét követve fogjuk elemzésünket elvégezni.

Kérdőívünk címe így szintén a „Kérdőív a nem szabad akaratból létesült szexuális kapcsolatok felmérésére” nevet kapta.

A legelső oldalon a válaszoló technikai információkat talál, ahol egyben az adatgyűjtés önkéntessége és anonimitása is kiemelésre kerül. Ezt követik a szocio-demográfiai változók rögzítése, vagyis a megkérdezettek életkorára, állampolgárságára, vallására, családi állapotára, háztartására, megélhetésére, felsőoktatási intézményére és karára kérdez rá a kérdőív. A második oldalon ismét egy bevezető szöveget talál a probandus, ami felhívja a figyelmet a lehetséges áldozattá válás sokféleségére, majd egy felszólítás következik a következő 22 kérdés öszinte és nyílt megválaszolására. A kérdésekből 20 a nem óhajtott szexuális tapasztalatokra terjedt ki.

A legelső kérdés arra kíváncsi, hogy a hallgatónőnek volt-e már konszenzuális szexuális kapcsolata, és ha igen, akkor az a petting vagy pedig a közösülés kategóriájába sorolható-e.

A második kérdés a „Történt-e már Önnel olyan, hogy egy férfi félreértette, hogy Ön milyen mértékben kíván vele szexuális kapcsolatot teremteni?” komplikáltabb összefüggést szeretne tisztázni. Ez egyszerre kívánja felmérni a

²⁷ Felmérésünket Korinek László: A szexuális viktimizáció összefüggései című tanulmányában használt kérdőív szerint készítettük el, az ő elemzési szempontjait követve elemeztük azt, végül a tanulmányában található eredményeket összevetettük saját eredményeinkkel.

téma „metakommunikációs bonyolultságában a megkérdezettek tájékozottságát, szexuális tapasztalatait, és ezen túlmenően a hölgy esetleg járatlanságát, naivitását.”²⁸

A harmadik kérdéstől kezdődően a nem óhajtott szexuális tapasztalatokkal kapcsolatos kérdéseket találjuk. A legtöbb ilyen cselekmény megvalósítása többségében büntetendő cselekmény. A kérdés a következőképpen épül fel: először tisztázni kell, hogy a válaszadóval történt-e ilyen cselekmény. Ha igen, akkor az elkövető-sértett viszony vizsgálata következik négy csoport felajánlásával, ahol a négy csoport: 1.) a (volt) férjem/barátom/tartós kapcsolatom; 2.) barátom vagy munkatársam; 3.) ismerős (például egy diszkóban); 4.) ismeretlen férfi.

Ellenben a 16-os és 17-es kérdéseknél kivételt kell tenni, ugyanis itt a diáklányok főnökükkel, egyetemi oktatójukkal való szexuális tapasztalatáról érdeklődtünk, így szükségeszerű az elkövetők csoportjainak módosítása.

Ahogy beszéltünk már róla: a vizsgált viktimizációnak kellően széles skálát kell megmutatnia, hogy megjelenjenek a kisebb súlyú cselekmények (például molesztálás) és a legsúlyosabb deliktumok (szexuális erőszak) is egyaránt. Így a következő magatartásformákat találjuk meg a kérdőívben: nem óhajtott közösülés (félrevezetéssel vagy megállíthatatlanul „felizgult” férfival, fenyegetéssel); fenyegetéssel csókolózás, petting; közösülés leitatott vagy drog által kábított állapotban; és ugyanez kísérlete; szexuális erőszak kísérlete²⁹; természetelleni fajtalanosság kísérlete; tapogatás; exhibicionizmus; munkahelyi főnök, egyetemi oktató által zsarolással; jutalom kilátásba helyezésével kikényszerített nemi kapcsolat; stalking, telefonon, interneten és utcai megfigyeléssel; követéssel.

5. A felmérés reprezentativitása

Kérdőíveinket (ahogy már írtuk) 60 hallgatónő töltötte ki, ebből 15 jogi asszisztens és 45 jogászhallgató. Így meg kell állapítanunk már az elején, hogy felmérésünk nem mondható reprezentatívnak, de a vizsgálatban segítségünkre lesz a jelentősebb összefüggések felderítésében, így az elemzéssel folytatjuk a továbbiakban. A zárójelben található értékek a 2004-es felmérés pécsi hallgatónőkre vonatkozó eredményeit mutatja.

A szocio-demográfiai változókat megvizsgálva ezeket az értékeket kaptuk: a

²⁸ Korinek: A szexuális... 158. o.

²⁹ Korinek László tanulmányában még az erőszakos közösülés kifejezést használta az akkori hatályos jog szerint, amit ahol szükséges volt, a 2012. évi C. törvény szerinti szexuális erőszak fogalmára írtunk át.

megkérdezettek átlagéletkora 19 év (21 év),³⁰ 25%-uk (10,2%) élt hosszú távú kapcsolatban hajadonként.

A vallást nézve: 63,6% (56,5%) közöttük katolikus, 13,3% (16,8%) református 1,7% (nincs adat) evangélikus volt, 6,7% (4%) tartozott más felekezethez, és 15 % (22,7%) tartotta magát felekezeten kívülinek.

Összesen 56,7% (31,6%) a szüleivel, 20% (54%) lakóközösségben/kollégiumban élt, 13,3% (4,4%) volt egyedülálló, 10% (4,6%) pedig házastársával/élettársával élt egy háztartásban.

A megélhetést tekintve 90% (92,1%) élt kizárólag más eltartásában, a további 10% (7,9%) pedig kizárólag saját jövedelméből tartja fenn magát.

A legtöbben 80% (71%) már rendelkeznek konszenzuális szexuális tapasztalatokkal, 16,7% (16,8%) viszont nem rendelkezik ezekkel, valamint 3,3% (12,2%) jelezte, hogy csókolózás és/vagy petting már történt.

6. Áldozati cselekmények

A megkérdezett pécsi hallgatók összesen 78,3%-a (80,8%) vált egy, vagy több nem óhajtott cselekmény elszenvedőjévé.

A lehetséges cselekményeket három kategóriába sorolhatjuk súlyosságuk mértéke szerint. Ahol a férfi olyan dolgokat mondott, amiről később kiderült, hogy nem úgy gondolja 6,7% (6,2%), találkozót kért nemleges választ nem akceptálva 20% (24%), zaklatta szexuálisan telefonon 11,7% (19,7%), zaklatta interneten, mobiltelefonon keresztül 25% (17,7%), követte (stalking) az áldozatot 31,7% (43%), próbált kapcsolatba lépni az áldozattal 26,7% (23,6%), ezeket az enyhébb kategóriába soroljuk, ami összesen 20%-a a nem óhajtott cselekményeknek.

A közepesen súlyos események előfordulása gyakoribb (50%); közöttük már találunk büntetőjogilag releváns cselekményeket is. A nemi aktusra alkohollal vagy kábítószerrel rávett áldozatok száma 3,3% (5,6%), a szexuális erőszak kísérletét alkohol vagy kábítószer hatása alatt az áldozatok 28,3%-a (19,2%) ellen követték el, és az exhibicionizmus/maszturbálást 16,7% (41,1%) jelezte. Ez a három eset egyben büntetendő cselekmény is. Ebbe a csoportba tartozik még a büntetőjogi relevanciával nem rendelkező olyan nemi aktus, ahol a férfit már kilátástalan volt megállítani 5% (12,5%), a verbális fenyegetés 5% (6,5%), és a petting, ami verbális fenyegetéssel társult, 20% (21%).

A legsúlyosabb csoportba sorolandó cselekmények mindegyike deliktum. Ahhoz, hogy ezeket meghatározhassuk, Korinek László szerint több lépcsőben redukálni kell a nyert adatokat, vagyis elhagyjuk az alkohol vagy

³⁰ „Korábbi adatok arról tudósítottak, hogy az erőszakos közösülés esetén az átlag a 21. életév illetve környéke, a 17-19 évesek csoportja pedig felülreprezentált.” Váradi – Kerekes: i.m. 551. o.

kábítószer hatása alatt elkövetett cselekményeket, az exhibicionizmust, és a szexuális érintések nehezen értékelhető eseteit, így nagyobb valószínűséggel kapjuk azon események számát, ahol valóban büntetőjogilag releváns cselekmények történtek. Így összesen 8,3%-a a cselekményeknek bűncselekmény is egyben, ami csak 1,9%-al kevesebb, mint a 2004-es eredmény. E cselekmények közül a szexuális erőszak kísérlete erőszakkal, vagy fenyegetéssel valósult meg a legnagyobb gyakorisággal, pontosan 8,3%-al, de előfordult még: más erőszakos szexuális cselekmény 1,7%-al; petting kísérlete erőszakkal fenyegetéssel 3,3%-al; petting erőszakkal vagy fenyegetéssel 1,7%-al.

7. Az elkövetőhöz való viszony

A felmérés szempontjából különösen nagy relevanciával bír a sértett-elkövető viszony megismerése, így a következőkben a négy elkövető csoport tettessé válásának gyakoriságáról adunk adatokat.

Elsőként a barát, férj, volt barát, volt férj kategóriát vizsgáltuk. Itt a leggyakoribb cselekmény elkövetőjeként akkor került elő ez a csoport, amikor részükről olyan kapcsolatfelvétel történt, amit a másik fel nem óhajtott (8,3%), ezt követte egyenlő százalékban (6,7-6,7%) az exhibicionista cselekmény és a verbális fenyegetéssel történő petting, majd végül a félreértett mértékű szexuális kapcsolat (5%). (Éles ellentét fedezhető fel ezzel a 2004-es adatokkal szemben, ahol a legnagyobb esetben a tartós kapcsolatban élő partner más cselekmények során válik elkövetővé: 66,7%-ban „mivel kilátástalan volt megállítani”; verbális fenyegetés 40,9%-ban fordult elő, ez pettingnél 30,9%; végül 22,7% számolt be „olyan tartalmú pozitív dolgokat, ígéreteket állít, amiket nyilvánvalóan nem úgy gondolt”.)

A következő a „barátom vagy munkatársam” csoport. Ebből az elkövetői csoportból a legtöbben találkozót kértek úgy, „hogy az arra adott nemleges választ nem akceptálták” (11,7%). Nem sokkal marad el a szexuális erőszak kísérlete alkohol vagy drogok hatása alatt (10%). Végül 8,3% értette félre, hogy a nő milyen mértékben szeretne szexuális kapcsolatot teremteni vele.

Az ismerősök körében a leggyakrabban a félreértett mértékű szexuális kapcsolatteremtés szerepel 16,7%, ezt követi 13,3%-al a nem óhajtott kapcsolatfelvétel, végül a súlyosabb, erőszakos közöszlés kísérlete alkohol vagy kábítószer segítségével következik 10%. Ezen kívül 8,3-8,3%-ban történt petting verbális fenyegetéssel, és találkozó kérése nemleges választ el nem fogadva.

Az utolsó csoportban, ahol a nők számára ismeretlenek a férfiak, a legtöbb esetben kisebb súlyú cselekményekről beszélhetünk. A leggyakrabban az elkövetők követték áldozatukat 21,7%, de szintén gyakoriak voltak a szexuális érintések 18,3%, és a nem óhajtott kapcsolatfelvételek 10%. 13,3%-

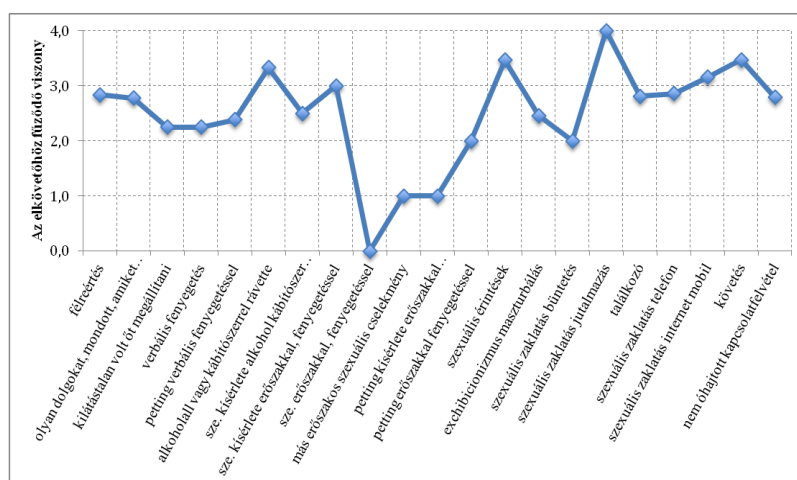
uk interneten, mobilon zaklatta, és 11,7%-uk értette félre a szexuális kapcsolat mértékét.

Korinek László megállapítására utalva: ezek a bűncselekmények különösen alkalmasak arra, hogy olyan férfiak legyen az elkövetők, akik ismeretlenek az áldozatok számára.

A korábbi felmérés igen magas százaléku előfordulást mutat az idegenek által elkövetett cselekmények tekintetében, amihez képest a 2014-es kérdőív eredményei igen csekélyek, mégis a leggyakoribbak – 36,5% – az idegenek által elkövetett cselekmények voltak.

1. számú ábra

Nem óhajtott (büntetendő) szexuális kontaktusok és az áldozat – elkövető kapcsolata (saját és Korinek László eredményeinek összehasonlítása)

1 = partner; 2 = barát/munkatárs; 3 = ismerős; 4 = ismeretlen férfi

8. Az áldozatok feljelentéssel kapcsolatos magatartása

Az áldozatok feljelentéssel kapcsolatos magatartásáról szintén szükséges beszámolni. A 2014-es kérdőívben felsorolt büntetőjogi relevanciával bíró cselekmények ellen egyetlen egy feljelentés sem érkezett sem az áldozatok, sem azok megbízottja részéről. A 2004-es eredmények hasonlóan rossz tendenciát mutatnak: összesen 2,3%, azaz kilenc sértett tett feljelentést, de ezek közül is a legsúlyosabb deliktumok hiányoznak, tehát a tíz nő közül, akik erőszakos közönséges áldozatai lettek, egy sem tett feljelentést.

Felmérésünk erre vonatkozó adatait vizsgálva ismét hivatkoznunk kell annak reprezentatív jellegének hiányára. Valóban lényegesen kevesebb büntetendő cselekményt követtek el a 2014-es felmérés szerint, de a csekélyebb számok mellett is feltűnő, hogy egyetlen deliktumot sem jelentettek a hatóságok felé,

aminek okait vizsgálni szükséges.

Korinek László tanulmányaiban több megállapítást is tesz, ami a felmérésünk tekintetében iránymutatásként tud szolgálni ezen okok feltérképezéséhez (erről bővebben: 2.6 A nemi erkölcs elleni bűnözés megismerésének problémái). Felhívja a figyelmet, hogy a feljelentések alacsony aránya (vagy abszolút hiánya) nem csak Pécsen figyelhető meg, hanem más vizsgálatok is hasonló eredményre jutottak.

1. számú táblázat

Szexuális erőszakkal kapcsolatos tapasztalatok gyakorisága női egyetemista megkérdezettek körében, saját és Korinek László felmérésének összehasonlítása (adatok %-ban)

Nem óhajtott (büntetendő) szexuális kontaktusok		Saját kutatás, 2014 (%)						Korinek László kutatása, 2004, Pécs (%)					
		total	B	M	I	F	ké	total	B	M	I	F	ké
1	félreértés	26.7	5.0	8.3	16.7	11.7	2.8	31.6	22.9	22.0	53.2	17.4	2.6
2	olyan dolgokat, mondott, amiket nem gondolt	6.7	3.3	1.7	5.0	5.0	2.8	6.2	22.7	36.4	27.3	13.6	2.3
3	kilátástalan volt őt megállítani	5.0	3.3	0.0	1.7	1.7	2.3	12.5	66.7	19.0	14.3	2.4	1.6
4	verbális fenyegetés	5.0	3.3	0.0	1.7	1.7	2.3	6.5	40.9	36.4	22.7	13.6	2.4
5	petting verbális fenyegetéssel	20.0	6.7	3.3	8.3	3.3	2.4	21.0	30.9	29.4	41.2	4.4	2.2
6	alkohollal vagy kábítószerrel rávette	3.3	0.0	0.0	3.3	1.7	3.3	5.6	11.1	11.1	61.1	16.7	2.8
7	ek. Kísérlete alkohol kábítószer hatása alatt	28.3	3.3	10.0	10.0	3.3	2.5	19.2	7.9	31.7	68.3	19.0	2.8
8	ek. Kísérlete erőszakkal, fenyegetéssel	8.3	1.7	0.0	1.7	3.3	3.0	5.4	5.9	23.5	35.3	35.3	3.0
9	ek. Erőszakkal, fenyegetéssel	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.8	33.3	22.2	11.1	33.3	2.4
10	más erőszakos szexuális cselekmény	1.7	1.7	0.0	0.0	0.0	1.0	2.0	42.9	0.0	14.3	42.9	2.6
11	petting kísérlete erőszakkal fenyegetéssel	3.3	3.3	0.0	0.0	0.0	1.0	4.8	23.5	5.9	29.4	41.2	2.9
12	petting erőszakkal fenyegetéssel	1.7	1.7	0.0	1.7	0.0	2.0	2.0	71.4	14.3	0.0	14.3	1.6
13	szexuális érintések	23.3	1.7	1.7	6.7	18.3	3.5	32.9	3.6	8.2	32.7	70.9	3.5
14	exhibicionizmus maszturbálás	16.7	6.7	5.0	3.3	6.7	2.5	41.1	7.2	4.3	4.3	87.1	3.7
15	szexuális zaklatás büntetés	1.7	0.0	1.7	0.0	0.0	2.0	4.0					
16	szexuális zaklatás jutalmazás	1.7	0.0	0.0	0.0	1.7	4.0	5.1					
17	találkozó	20.0	0.0	11.7	8.3	6.7	2.8	24.0	7.1	28.6	53.6	27.4	2.9

18	szexuális zaklatás telefon	11.7	1.7	3.3	1.7	5.0	2.9	19.2	3.0	4.5	14.9	83.6	3.7
19	szexuális zaklatás internet mobil	25.0	3.3	3.3	1.7	13.3	3.2	17.7	1.6	1.6	27.9	75.4	3.7
20	követés	31.7	3.3	0.0	6.7	21.7	3.5	43.0	2.1	1.4	8.3	93.8	3.9
21	nem óhajtott kapcsolatfelvétel	26.7	8.3	0.0	13.3	10.0	2.8	23.6	5.3	11.8	47.4	50.0	3.3
22	könnyű áldozatok (csak Σ 2, 17,18,19,20,21)	20.0	20.0	20.0	36.7	61.7	3.0	63.6	6.2	18.7	39.1	81.8	3.3
23	közepesen súlyos áldozatok (legkev. Σ 3,4,5,6,7,13,14)	50.0	25.0	20.0	35.0	36.7	2.7	64.7	23.6	22.3	39.7	72.5	2.7
24	súlyos áldozatok (legkev. Σ 8,9,10,11,12)	8.3	8.3	0.0	3.3	3.3	2.1	10.2	16.7	16.7	30.6	36.1	2.5
25	büntetőjogilag releváns összes (Σ 6,7,8,9,10,11,12,14)	33.3	18.3	15.0	20.0	15.0	2.5	51.7	10.4	16.4	32.8	70.5	2.7
26	büntetőjogilag releváns alkohol nélkül (Σ 8,9,10,11,12,14)	8.3	15.0	5.0	6.7	10.0	2.3	43.8	9.0	7.7	10.3	81.3	2.7
27	büntetőjogilag releváns exhibicionizmus nélkül (Σ 6,7,8,9,10,11,12)	33.3	11.7	10.0	16.7	8.3	2.5	26.3	11.8	26.9	59.1	23.7	2.6
28	büntetőjogilag releváns alkohol, exhibicionizmus nélkül (Σ 8,9,10,11,12)	8.3	8.3	0.0	3.3	3.3	2.1	10.2	16.7	16.7	30.6	36.1	2.5
29	szexuális kényszerítés (10,11)	3.3	5.0	0.0	0.0	0.0	1.0	5.1	22.2	5.6	27.8	44.4	2.8
30	erőszakos közöszülés kísérlete (8)	8.3	1.7	0.0	1.7	3.3	3.0	5.4	5.9	23.5	35.3	35.3	3.0
31	erőszakos közöszülés kísérlete incl. Alkohol (7,8)	31.7	5.0	10.0	11.7	6.7	2.6	21.5	7.9	30.3	64.5	19.7	2.9
32	erőszakos közöszülés (9)	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.8	33.3	22.2	11.1	33.3	2.4
33	erőszakos közöszülés incl. Alkohol (6,9)	5.0	0.0	0.0	3.3	1.7	3.3	7.3	15.4	15.4	42.3	19.2	2.6

Total: összesített gyakorisági hányad

B: az áldozattal tartós kapcsolatban élő barát/férj mint elkövető; **M:** barát/munkatárs; **I:** ismerős; **F:** ismeretlen férfi

ké = az elkövető ismeretségére vonatkozó adatok középértéke;

I = partner; *2* = barát/munkatárs; *3* = ismerős; *4* = ismeretlen férfi

sze. = szexuális erőszak, *incl.* = beleértve, hozzászámítva

9. Következtetések

Az áldozati cselekmények tekintetében a következő megállapítások tehetők meg. Az összes elkövetett cselekményt tekintve a leggyakoribbak a közepesen súlyos kategóriába sorolhatóak voltak (50%). Viszont az egyes bűncselekményeket nézve az öt leggyakoribb cselekmény: 31,7%: követés; 28,3%: szexuális erőszak kísérlete alkohol, vagy kábítószer hatása alatt; 26,7% – 26,7%: félreértés, és a nem óhajtott kapcsolatfelvétel; 25%: szexuális zaklatás interneten, vagy mobiltelefonon; 23,3%: szexuális érintések. A 2004-es felmérésben ezzel a rangsorral találkozunk: 43%: követés; 41,1%: exhibicionizmus/maszturbáció; 32,9% szexuális érintések; 31,6%: félreértés; 24%: találkozó. Mindkét felmérésben ugyanazokat a cselekményeket látjuk az első öt helyen egy kivételével: a mi felmérésünkbe bekerült a második leggyakoribb cselekményként a szexuális erőszak kísérlete alkohol, vagy kábítószer hatása alatt. Ez azért érdekes, mert amíg a 2004-es rangsorban található események között nem találunk erőszakos cselekményt, addig a 2014-esben már megjelenik, még ha csak kísérlet formájában is. Összességében mindkét felmérésnél megtalálható: a követés, félreértés és a szexuális érintések.

Ahogy említettük, a leggyakoribb magatartás a követés volt (31,7%), amit jellemzően idegen férfiak tanúsítottak. Bár a „stalking” kifejezésre még nem találunk magyar megfelelőt, hiszen ez nem egyezik a „harassment”, „molestation”, „vexation”, „persecution” vagy „bother” szavak jelentésével, a legtömörebben mégis így lehetne körülírni Korinek László megfogalmazásában: „a stalking elnevezésű – zömmel férfiak által tanúsított – magatartás, aminek magyar kifejezése lehetnek a követés, a molesztálás, zaklatás. Rövid lényege, hogy elhagyott kedvesek, házastársak, reménytelenül sóvárgó szerelmek nem tudnak beletörödni sorsukba, újra és újra követik, lerázhatatlanul üldözik reménytelen szerelmük kárát, leveleket, csomagokat, telefonüzeneteket küldenek, amelyekben könyörögnek, fenyegetőznek, zsarolnak, egyszóval az erotómánia egyik válfajaként keserítik meg emberek életét, és mint az már többször előfordult [...], akár emberöléssel is zárulhat egy-egy ilyen ügy.”³¹ Mégis különbséget kell tennünk a zaklatás és a fenyegető zaklatás magatartása között. A zaklatás:

, vagy m

„³² Ez a definíció azonban nem fedi le teljességében a stalking eseteit, tehát nem találunk törvényi tényállást a

³¹ Korinek: A szexuális... 157. o.

³² 222. §

fenyegető zaklatásra.³³ Így maga a követés attól függően, hogy ki által, milyen indíttatásból történik, lehet a zaklatás, vagy éppen a stalking egyik esete. Esetünkben nem kifejezetten a „fenyegető zaklatásról” beszélünk, mert az elkövetők között alig fordult elő a barát/

Ügynő (FRA) egyik 2014-es felmérésében külön számolnak be a stalking és a szexuális zaklatás eseteiről. Az Európai Unió 28 tagállamából összesen 42000 nővel készítették interjút, amelyek alapján az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége a következőket állapította meg: a nők egyötöde élte meg 15 éves kora után a követés valamelyik formáját, viszont ezeknek az eseteknek a háromnegyede nem jutott el a rendőrséghez. A követést elszenvedők egyötöde jelezte, hogy ez két évnél tovább tartott. A nők szintén egyötöde tapasztalt szexuális zaklatást 15 éves kora után. 32%-a azoknak, akik e kor után legalább egyszer váltak áldozattá, jelezték, hogy az elkövető főnök, munkatárs vagy ügyfél volt. A nők 11%-ához közeledtek helytelenül közösségi oldalakon, kaptak szexuális tartalmú e-maileket vagy szöveges (SMS-) üzeneteket, amelyek aránytalanul nagymértékben érintik a fiatal nőket.³⁴

Aki felmérésünkben zaklatásról számolt be, leginkább az interneten és mobiltelefonon keresztül történő elkövetést nevezte meg. Amíg a 2004-es felmérésben a válaszadókat vezetékes telefonon, addig a mi felmérésünkben ehhez képest interneten és mobiltelefonon zaklatták többet a megkérdezetteket. Ennek a legkézenfekvőbb oka a technika fejlődése, ami tíz év alatt rengeteget változott, és eljutott odáig, hogy az internet használata életünk minden szegmensében megjelenik már, ami mondhatni „kitermelt” egy újabb zaklatási formát: a cyberbullyinget. Ez nem csak a szexuális tartalmú zaklatást foglalja magában, hanem általában a zaklatást, mint viselkedési formát jelenti, amit elektronikus úton követnek el. Mivel itt nem csak egyszerű „bullyingről” van szó, ezért jellegében is más a kiber zaklatás. Ujhelyi Adrienn így számol be róla: empirikus kutatások bizonyítják, hogy az áldozat számára jelentősen megterhelő érzelmileg, hiszen ez nem egy földrajzi térhez tartozik, ahonnan el lehet menekülni, hanem az áldozatra akármikor, akárhol támadhatnak, ami ráadásul az online „közönség” előtt zajlik.³⁵ Klasszikusnak mondható formája az ún. „sexting”, amikor valaki (fél)meztelen fotót küld barátainak vagy szerelmének, de rossz kezekbe

³³ <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/leporello-fenyegeto-zaklatas-2014.pdf>

³⁴ (FRA) jelentése: Nőkkel szembeni erőszak: a

http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_hu.pdf

³⁵ Ujhelyi Adrienn: Digitális nemzedék– szociálpszichológiai szempontból, Digitális Nemzedék Konferencia 2013.

<http://digitalisnemzedek.hu/wp-content/uploads/2013/03/digitalisnemzedek-konferencia-2013.pdf> 11. o.

kerülve, szakítás után könnyen olyan helyzetbe kerülhet, ami miatt megaláztatások végeláthatatlan sorával ke

nevet is kapott: digit .”³⁶ Ujhelyi Adrienn is rámutat: ezek az események rendkívül gyakoriak (az amerikai gyerekek szerint elkerülhetetlen), és arra is volt már példa, hogy öngyilkossággal végződtek.³⁷ Felmérésünk alapján a leggyakoribb büntetőjogilag releváns cselekmény a szexuális erőszak kísérlete alkohol vagy kábítószer hatása alatt. Ennek okai az életvezetési szokásokból is levezethetőek: 75%-a a megkérdezetteknek nem volt tartós kapcsolata, így ők feltehetően gyakrabban járnak szórakozni (szórakozóhelyre, házibuliba), bár ez természetesen életkori sajátosság is egyben, ami viszont jellemzően alkohol, esetleg kábítószer fogyasztással jár (esetleg úgy veszi magához, hogy nem tud róla pl. italába tették). Azt a viselkedési formát is szem előtt kell tartanunk, hogy mivel gyakran a nők ezeken a szórakozóhelyen remélik a találkozást a potenciális barát jelöltekkel: az idegenekkel, ismerősökkel nyíltabbak, így hajlamosabbak „belemenni” olyan dolgokba, amiket a „barát- és kapcsolatszerzés” céljából tesznek csak. Ennek eredménye az, hogy az ilyen helyzetek „megteremtése” által ők sokkal jobban veszélyeztetettek, nagyobb az esélyük a viktimizációra.³⁸ A 2004-es felmérésben a kevésbé gyakori cselekmények közé sorolhatjuk ezt az eseményt, aminek részben magyarázata lehet az, hogy ma már rendkívül sok olyan kábítószer létezik, amelynek olyan tulajdonságai vannak, amelyek folytán a kábítószert az áldozat képtelen észrevenni, így akaratán kívül magához veszi azt.

Szembetűnő eredmény, hogy erőszakkal vagy fenyegetéssel történt szexuális erőszakról senki nem számolt be. Ennek pontos okait nem tudhatjuk, de kérdés, hogy vajon tényleg senki ellen nem követték el ezt a deliktumot vagy esetleg valaki az anonimitás ellenére mégsem vallotta be ezt? Ellenben azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a kisszámú mintánál valóban előfordulhat, hogy nem történt ilyen cselekmény.

Az elkövetőhöz való viszony vizsgálata kapcsán ezekre az eredményekre jutottunk: bizonyítottan találjuk azt a megállapítást, hogy a leggyakoribb elkövetők az idegen, ismeretlen férfiak: 36%. Ellenben a súlyosabb eseményeket a barát/volt barát/férfj/volt férj csoport követte el leginkább: 8,3%, így az is bizonyítást nyert, hogy a súlyosabb cselekményeket ők

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ „Az éjszakai életmód, a szórakozóhelyek gyakori és rendszeres látogatása, az ital- és/vagy kábítószer-fogyasztás, a fenntartások nélküli ismeretségekötések oksági kapcsolatban állhatnak az áldozat későbbi viktimizálódásának tényével.” Váradi – Kerekes: i.m. 551. o.

követik el általában. Az összes büntetőjogilag releváns eseményt tekintve viszont az ismerős kategóriába sorolandó férfiak voltak az elkövetők: 20%. A szexuális erőszak kísérletét alkohol vagy kábítószer hatása alatt leginkább a barát/munkatárs és az ismerős kategóriába sorolt férfiak követték el egyenlő arányban: 10-10%.

IV. Befejezés

A kevés minta ellenére több ponton találkoztak vizsgálatunk eredményei Korinek László megállapításaival, ami arra enged következtetni, hogy a hatvan fő szexuális viktimizációja, ha nem is teljes mértékben, de igazodik a szakirodalomban foglaltakhoz és a reprezentatív kutatások eredményeihez. Eltérő irányvonalak mutatkoznak meg a magatartások terén, amelyek a nem reprezentatív jelleg ellenére is kitűnnek. Ennek okai összhangban vannak a társadalmi változásokkal, a vizsgált társadalmi csoport jellemzőivel, így hasznosnak találjuk az effajta felmérések ismételését (egy nagyobb számú, reprezentatív mintával), hogy az újabb és újabb adatokat és tendenciákat figyelemmel lehessen követni, amelyek birtokában a megelőzés is hatékonyabbá válhat. Ilyen jövőbeli kutatást kiegészítve érdemesnek tartjuk a feljelentések elmaradása okainak olyan jellegű vizsgálatát, amelyben a megkérdezett önmaga írhatja körül ezeket az okokat. Ez persze időigényesebb és nehezebbé teszi a kiértékelést, de a „bekategorizált” válaszok helyett nagyobb teret nyitna a feljelentés elmaradásának okainak újragondolásához.

2. számú táblázat – A táblázat összegzi a kérdőívekből nyert adatokat, amelyeket összesítve (összes %) használtunk fel a dolgozatban.

Nem óhajtott (büntetendő) szexuális kontaktusok		jogász (%)						jogi asszisztens(%)						összes (%)					
		total	B	M	I	F	ké	total	B	M	I	F	ké	total	B	M	I	F	ké
1	félreértés	26,7	6,7	8,9	17,8	13,3	2,8	26,7	0,0	6,7	13,3	6,7	3,0	26,7	5,0	8,3	16,7	11,7	2,8
2	olyan dolgokat, mondott, amiket nem gondolt	6,7	2,2	0,0	4,4	4,4	3,0	6,7	6,7	6,7	6,7	6,7	2,5	6,7	3,3	1,7	5,0	5,0	2,8
3	kilátásta-lan volt őt megállítani	6,7	4,4	0,0	2,2	2,2	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	3,3	0,0	1,7	1,7	2,3
4	verbális fenyegetés	4,4	4,4	0,0	0,0	0,0	1,0	6,7	0,0	0,0	6,7	6,7	3,5	5,0	3,3	0,0	1,7	1,7	2,3
5	petting verbális fenyegetés-sel	17,8	6,7	4,4	4,4	2,2	2,1	26,7	6,7	0,0	20,0	6,7	2,8	20,0	6,7	3,3	8,3	3,3	2,4
6	alkohollal vagy kábítószer-rel rávette	2,2	0,0	0,0	2,2	2,2	3,5	6,7	0,0	0,0	6,7	0,0	3,0	3,3	0,0	0,0	3,3	1,7	3,3
7	sze. kísérlete alkohol kábítószer hatása alatt	24,4	2,2	6,7	6,7	2,2	2,5	40,0	6,7	20,0	20,0	6,7	2,5	28,3	3,3	10,0	10,0	3,3	2,5
8	sze. kísérlete erőszakkal, fenyegetéssel	6,7	2,2	0,0	2,2	0,0	2,0	13,3	0,0	0,0	0,0	13,3	4,0	8,3	1,7	0,0	1,7	3,3	3,0
9	esze. erőszakkal, fenyegetés-sel	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
10	más erőszakos szexuális cselek-mény	2,2	2,2	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	1,7	0,0	0,0	0,0	1,0
11	petting kísérlete erőszakkal fenyegetés-sel	2,2	2,2	0,0	0,0	0,0	1,0	6,7	6,7	0,0	0,0	0,0	1,0	3,3	3,3	0,0	0,0	0,0	1,0
12	petting erőszakkal fenyegetés-sel	2,2	2,2	0,0	2,2	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	1,7	0,0	1,7	0,0	2,0

A joghallgatók szexuális viktimizációja

13	szexuális érintések	22,2	2,2	2,2	6,7	15,6	3,3	26,7	0,0	0,0	6,7	26,7	3,8	23,3	1,7	1,7	6,7	18,3	3,5
14	exhibíci-onizmus maszturbá-lás	13,3	6,7	2,2	2,2	6,7	2,5	26,7	6,7	13,3	6,7	6,7	2,4	16,7	6,7	5,0	3,3	6,7	2,5
15	szexuális zaklatás büntetés	2,2	0,0	2,2	0,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	0,0	1,7	0,0	0,0	2,0
16	szexuális zaklatás jutalmazás	2,2	0,0	0,0	0,0	2,2	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	0,0	0,0	0,0	1,7	4,0
17	találkozó	20,0	0,0	13,3	6,7	6,7	2,8	20,0	0,0	6,7	13,3	6,7	3,0	20,0	0,0	11,7	8,3	6,7	2,8
18	szexuális zaklatás telefon	11,1	2,2	4,4	0,0	4,4	2,6	13,3	0,0	0,0	6,7	6,7	3,5	11,7	1,7	3,3	1,7	5,0	2,9
19	szexuális zaklatás internet mobil	24,4	4,4	0,0	2,2	15,6	3,3	26,7	0,0	13,3	0,0	6,7	2,7	25,0	3,3	3,3	1,7	13,3	3,2
20	követés	35,6	2,2	0,0	8,9	24,4	3,6	20,0	6,7	0,0	0,0	13,3	3,0	31,7	3,3	0,0	6,7	21,7	3,5
21	nem óhajtott kapcsolatfelvétel	26,7	6,7	0,0	17,8	8,9	2,9	26,7	13,3	0,0	0,0	13,3	2,5	26,7	8,3	0,0	13,3	10,0	2,8
22	könnyű áldozatok (csak Σ 2, 17,18,19,20,21)	24,4	17,8	17,8	40,0	64,4	3,1	6,7	26,7	26,7	26,7	53,3	2,8	20,0	20,0	20,0	36,7	61,7	3,0
23	közepesen súlyos áldozatok (legkev. Σ 3,4,5,6,7,13,14)	53,3	26,7	15,6	24,4	31,1	2,6	40,0	20,0	33,3	66,7	53,3	2,9	50,0	25,0	20,0	35,0	36,7	2,7
24	súlyos áldozatok (legkev. Σ 8,9,10,11,12)	6,7	8,9	0,0	4,4	0,0	1,7	13,3	6,7	0,0	0,0	13,3	3,0	8,3	8,3	0,0	3,3	3,3	2,1
25	büntetőjog-gilag releváns összes (Σ 6,7,8,9,10,11,12,14)	33,3	17,8	8,9	15,6	11,1	2,4	33,3	20,0	33,3	33,3	26,7	2,6	33,3	18,3	15,0	20,0	15,0	2,5
26	büntetőjog-gilag releváns alkohol nélkül (Σ 8,9,10,11,12,14)	6,7	15,6	2,2	6,7	6,7	2,1	13,3	13,3	13,3	6,7	20,0	2,6	8,3	15,0	5,0	6,7	10,0	2,3

27	büntetőjogi-gilag releváns exhibicionizmus nélkül (Σ 6,7,8,9,10,11,12)	33,3	11,1	6,7	13,3	4,4	2,3	33,3	13,3	20,0	26,7	20,0	2,7	33,3	11,7	10,0	16,7	8,3	2,5
28	büntetőjogi-gilag releváns alkohol, exhibicionizmus nélkül (Σ 8,9,10,11,12)	6,7	8,9	0,0	4,4	0,0	1,7	13,3	6,7	0,0	0,0	13,3	3,0	8,3	8,3	0,0	3,3	3,3	2,1
29	szexuális kénysze-rités (10,11)	2,2	4,4	0,0	0,0	0,0	1,0	6,7	6,7	0,0	0,0	0,0	1,0	3,3	5,0	0,0	0,0	0,0	1,0
30	szexuális erőszak kísérlete (8)	6,7	2,2	0,0	2,2	0,0	2,0	13,3	0,0	0,0	0,0	13,3	4,0	8,3	1,7	0,0	1,7	3,3	3,0
31	szexuális erőszak kísérlete incl. alkohol (7,8)	31,1	4,4	6,7	8,9	2,2	2,4	33,3	6,7	20,0	20,0	20,0	2,8	31,7	5,0	10,0	11,7	6,7	2,6
32	szexuális erőszak (9)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
33	szexuális erőszak incl. alkohol (6,9)	4,4	0,0	0,0	2,2	2,2	3,5	6,7	0,0	0,0	6,7	0,0	3,0	5,0	0,0	0,0	3,3	1,7	3,3

Total: összesített gyakorisági hányad

B: az áldozattal tartós kapcsolatban élő barát/férj mint elkövető; **M:** barát/munkatárs; **I:** ismerős;

F: ismeretlen férfi

ké = az elkövető ismeretségére vonatkozó adatok középértéke;

1 = partner; *2* = barát/munkatárs; *3* = ismerős; *4* = ismeretlen férfi

sze. = szexuális erőszak

incl. = beleértve, hozzászámítva

Sági Lilla

A krimináltaktika fejlődési tendenciái – új kihallgatási metódusok^{*}

I. Bevezetés

A kihallgatás a leggyakoribb és a legjelentősebb nyomozási cselekmény, amely a bűncselekmények felderítése során a személyi jellegű bizonyítékok megszerzését szolgálja. E bizonyítékok megszerzésében pedig a kihallgatott személy (gyanúsított, sértett, tanú) bűncselekménnyel szerzett tudomása nyújt segítséget.¹

A bűncselekmény egy múltban megtörtént esemény, amelynek körülményeit a nyomozóhatóság a nyomozás során ismeri meg.² Természetesen a nyomozó nem tanúja az eseményeknek, csupán közvetett észlelés alapján ismeri meg a (főleg objektív) tényeket. A nyomozati cselekmények során ez a nyomok felkutatását, rögzítését és analízisét jelenti, amelyek kapcsolatban állnak az elkövetett bűncselekménnyel. Ezek a nyomok pedig nem csak a környezetben, de az emberek tudatában is megtalálhatóak, bizonyítási jelentőségük pedig hatalmas.³ Egyetértve Boros Jánossal elmondható, hogy az emléknymokat visszaadó vallomások pontossága, hitelessége és megbízhatósága a büntetőeljárás egyik kulcskérdéseként értelmezhető.⁴

A bűncselekmények és az elkövetők differenciálódása is hozzájárul ahhoz, hogy a krimináltaktika a változások követésével, a kihallgatási módszerek fejlesztésével, illetve új metódusok alkalmazásával elősegíti, hogy a nyomozóhatóságok minél több, valósághoz közelítő és az igazságnak megfelelő vallomást szerezhessenek/szerkezzenek be.⁵

A kriminalisztika fejlődési irányait, jövőbeli lehetőségeit és kihívásait szem előtt tartva, ezeket az új kihallgatási metódusokat igyekszem bemutatni jelen tanulmányomban. A három vizsgált kihallgatási módszer:

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián Kriminalisztika és Büntetés-végrehajtási Jogi tagozatában I. helyezésben és ORFK Különdíjban részesült. Konzulens: Dr. Fenyvesi Csaba

¹ Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: Kriminalisztika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2005. 338. o.

² Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1965. 4. o.

³ Kertész i.m. 4. o.

⁴ Boros János: Kriminalisztika és pszichológia. In: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.): Tanulmányok Erdősy Emil tiszteletére. PTE ÁJK, Pécs 2002. 167. o.

⁵ Anti Csaba – Barta Endre – Bócz Endre – Illár Sándor – Lakatos János: Krimináltaktika I. kötet. Rejtjel Kiadó, Budapest 2004. 176. o.

- SAI (Self- Administered Interview),
- PEACE (**P** – Preparation and Planning, **E** – Engage and Explain, **A** – Account, **C** – Closure, **E** – Evaluate),
- SUE (Strategic Use of Evidence).

Egyúttal e kihallgatási típusok különböző szempontok alapján történő összehasonlítását – előnyök, hátrányok, cél, eszköz, szakképzettség, pénz, alkalmazási köre, bűncselekmények típusa – kívánom felvázolni és értékelni, valamint empirikus kutatásom segítségével a gyakorlatban való alkalmazhatóságukat feltárni, ezáltal mintegy a krimináltaktika fejlődési tendenciáiba is betekintést nyerni.

II. A SAI fogalma és kialakulása

„Az út, ahol az emlékek nyomai védelemben részesülnek.” – így jellemezi a SAI (Self-Administered Interview) kihallgatási módszert a szakirodalom.⁶ Magát a kifejezést úgy fordíthatjuk le, hogy ez a „Saját magunk által irányított kikérdezés” egyfajta önkikérdezés, öninterjúztatás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a SAI egy olyan erőteljes nyomozási eszköz, amely felhasználható arra, hogy a szemtanúktól gyorsan és eredményesen kiinduló, egyben átfogó vallomást szerezzünk be.⁷

Olyan forma, szabványosított technika, amely világos iránymutatásokat és kérdéseket ad, és amely képessé teszi a szemtanút saját vallomása megtételére. Következésképpen, ideális a használata azokban az esetekben, amikor a korlátozott források nem teszik lehetővé a tradicionális kihallgatási módszereket.⁸

Tudományos kísérletek megmutatták azt, hogy a SAI segítségével, jelentősen több (pontos) információ szerezhető meg, mint egy sima emlékezet felidézés során. A SAI alkalmazásának előnye az, hogy erősíti a tanú memóriáját, ami azt jelenti, hogy védi a szemtanút az emlékek elvesztésétől, az adatok torzulásától.⁹

Bűncselekmény helyszínén gyakran sok a szemtanú, de nem mindig van elég személy a nyomozóhatóság részéről, hogy azonnali és alapos kikérdezést végezzenek. Hasonló probléma merül fel abban az esetben is, amikor a rendőrség ajtóról ajtóra jár, és adatot gyűjt.

⁶ Forensic Interview solutions,
<http://www.forensicinterviewsolutions.com/services/law-enforcement/self-administered-interview-sai/>

⁷ Self Administered Interview webpage: <http://www.selfadministeredinterview.com/>

⁸ Russel Satch: Scientists Develop New Tool to „Freeze” Crime Scene Memories. Science Daily Magazine, <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/04/070427105641.htm>

⁹ Uo.

Ha nincs lehetőség arra, hogy egy tanút azonnal és gyorsan kihallgassanak, akkor fennáll annak a lehetősége, hogy a memóriája sérül, és az emlékek torzulnak vagy elvesznek, valamint az a veszély is fennáll, hogy a tanú befolyásolhatóvá válik mások által.¹⁰ A SAI-t pont azért fejlesztették, ki, hogy ezek a körülmények elkerülhetővé váljanak.¹¹

A SAI mint eszköz – a bűncselekmény helyszínén tartózkodó szemtanúkra alkalmazva – a természetes memória pusztulása ellen küzd. Felhasználja a kognitív pszichológiai technikák legújabb kutatási eredményeit. Módszere szerint egyszerűen „megfagyasztja” a szemtanú elméjében a bűncselekmény helyszínének és az elkövetőnek a képét. Különösen a kis és jelentéktelen részleteket, amelyek vezetik a nyomozókat és akár döntő fontosságúak is lehetnek a felderítés során.

Hope szerint a szemtanúk által nyújtott bizonyítékoknak a teljessége és alapossága csökken, ahogy a késleltetés megtörténik a bűncselekmény észlelésekor és az emlékek visszahívásakor növekszik.¹² Más szavakkal élve: minél nagyobb a szakadék az észlelés és a teljes visszaemlékezés között, amelyet a formális kihallgatás során láthatunk, annál kisebb az esélye annak, hogy a tanú pontos és alapos vallomást tesz.¹³ A kutató szerint a SAI eszköze jelentős szerepet játszhat a bűnüldöző hatóságok munkájában, hiszen számukra az előny egyértelmű; a tanúknak pedig megvan a lehetőségük arra, hogy rögzítsék emlékeiket, mielőtt bármilyen kritikus információ elveszne.¹⁴

A kísérletekben résztvevőket különböző korosztályokból és különböző társadalmi háttérrel rendelkezők közül válogatták ki. Az első SAI tesztnél ezek a kiválogatott személyek, az „áltanúk” láttak egy szimulált eseményt és ezek után vallomást kellett tenniük írásban mindarról, amit észleltek. Azok, akik a SAI módszer alapján tették meg vallomásukat, sokkal pontosabban írták le a részleteket, mint azok, akiket csak egyszerűen megkértek, hogy mondjanak el mindent, amit láttak.

A korai szakaszban a SAI fejlesztői arra helyezték a hangsúlyt, hogy egyszerű írott kérdéseket könnyebb megérteniük a tanúknak. Minden iránymutatást leteszteltek, hogy biztosítsák azt, hogy a potenciális tanúk pontosan értik, mit is kérnek tőlük. A következő szakaszban a kutatók folytatták a további tesztelést különböző beállításokkal és különböző körülmények között.

¹⁰ Self Administered Interview webpage: <http://www.selfadministeredinterview.com/>

¹¹ A módszert egy kisebb nemzetközi kutatócsoport fejlesztette ki: Fiona Gabbert (Abertay-i Egyetem, Skócia), Lorraine Hope (Portsmouth-i Egyetem, Anglia) és Ron Fisher (Floridai Egyetem, Egyesült Államok) részvételével.

¹² Satch: i.m.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

Az aktuális eljárás szerint a tanúknak kézzel kell kitölteniük a SAI formanyomtatványt, ami korlátozhat egyes tanúkat, akiknek nehézséget jelent az írás-olvasás.¹⁵

Másik kérdés az, hogyan válnak megalapozottá a SAI nyomtatvány által nyújtott információk a bizonyítás körében? Az biztos, hogy a SAI használatba átültetése során fontos lesz, hogy maximalizálják a tanúvallomások megbízhatóságát és hitelességét. A jelenlegi helyzetben a SAI metódus fokozni fogja a rendőrségi irányítást a kezdeti kihallgatás során és lehetővé teszi, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, az alapos információk megszerezhetővé váljanak. S mindezt akár már a helyszínen vagy röviddel a cselekmény megtörténte után. Így a tanúk is sokkal biztosabbak lesznek vallomásukban, közvetlenül az esemény után, mint a késleltetést követően.¹⁶

III. A SAI végrehajtásának folyamata

Az első lépés, hogy a nyomozóhatóság tagja rögzíti, kinek adta ki a nyomtatványt és ráírja saját elérhetőségét a SAI-iratra. E nyomtatvány kitöltése a helyszínen történik, méghozzá közel a bűncselekmény (feltételezett) elkövetési helyéhez. Ha ez nem lehetséges, akkor a nyomozónak fel kell hívnia a figyelmet arra, hogy a szemtanú kitöltheti más helyszínen is a nyomtatványt. Viszont minél hamarabb kell ezt megtenni, anélkül, hogy másokkal megtárgyalná a történeteket. Ezután meg kell egyezni egy időpontban, mikor fogja a nyomozóhatóság átvenni a kitöltött nyomtatványt, valamint tájékoztatni kell a tanút, hogy az ügyben bármikor idézhető kihallgatásra.¹⁷

Miután a nyomozóhatóság begyűjtötte és megvizsgálta a SAI nyomtatványokat, a nyomozást vezető eldönti, mely tanúk lesznek kihallgatva és milyen sorrendben. Ez elősegíti, hogy a nyomozási cselekmény során a hatóság nem veszít időt. Ám fontos szem előtt tartani, hogy a SAI formanyomtatvány nem helyettesítheti a személyes kihallgatást. Az SAI kitöltésével az emlékek védettek, akár három héttel a baleset után is. Ezáltal könnyebben és több információhoz juthat a nyomozóhatóság a személyes kihallgatás során.¹⁸

Összegezve: a SAI rendkívül hatékony nyomozati eszköznek számít, amely megvédi a tanú memóriáját, és jelentős információk megszerzését teszi lehetővé a tanúk időbeli rangsorolásával, különösen azokban a helyzetekben, amikor korlátozott források állnak a nyomozóhatóságok rendelkezésére.

¹⁵ Satch: i.m.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Forensic Interview solutions

¹⁸ Uo.

IV. A PEACE kihallgatási metódus definiálása és folyamata

A PEACE olyan kihallgatási technika, amelyet azért fejlesztettek ki, hogy a nyomozás során elegendő információ legyen megszerezhető a gyanúsítottól, hogy meghatározható legyen a közrehatása a cselekményben.¹⁹

A világ számos rendőrsége olyan kikérdezési technikát alkalmaz, amelynek segítségével több információhoz juthatnak a gyanúsítottól.²⁰

A kihallgatási metódust a 90-es évek korai szakaszában fejlesztették ki – bűnüldöző szervek és pszichológusok együttműködésével Angliában és Wales-ben.²¹ Ennek a célja az volt, hogy elkerüljék a hamis vallomásokat, amelyek legfőbb következményei voltak a „vádeltű kihallgatásoknak”.²²

A PEACE elnevezés egy rövidítést takar, amelynek elemei a következők: **P** – Preparation and Planning az az, előkészület és tervezés. **E** – Engage and Explain vagyis tevékenység és magyarázat. **A** – Account vagyis beszámolás, illetve jelentés. **C** – Closure – az az befejezés és lezárás. **E** – Evaluate – vagyis értékelés.²³

A kihallgatási metódus első szakasza az előkészület és a tervezés, amely a következő tevékenységi elemeket tartalmazhatja:

- a) megérteni a kihallgatás értelmét,
- b) meghatározni a kihallgatás céljait, illetve tárgyát,
- c) megérteni és felismerni azokat a pontokat, amelyeket bizonyítani, illetve tisztázni szükséges,
- d) megállapítani azt, hogy milyen bizonyítékok elérhetőek és azok honnan szerezhetőek be,
- e) megállapítani, hogy mely bizonyítékok szükségesek és azok hogyan szerezhetőek meg,
- f) előkészíteni a kihallgatási eszközöket (írászerk, helyszín biztosítása, stb.).

A kihallgatás végrehajtásához a felkészülés, tervezés fázisa igen jelentős. Nemcsak azért, hogy a kihallgató tisztában legyen a kihallgatás céljával, hanem azért is, hogy ismerje a kihallgatás lényeges alapelveit. Mindezek mellett lényeges az is, hogy a kihallgatást végző személy értékelni tudja a kapott válaszokat, végig az egész kihallgatás során. Ha pedig a végeredmény egy teljes feltáró, beismerő vallomás, akkor ennek a megfelelő

¹⁹ PEACE article, <http://www.reid.com/pdfs/peacearticle.pdf> 1. o.

²⁰ J. C. Short: Interviewing using PEACE method, Investigation articles <http://www.jcshort.com/Articles/PEACE-Method.htm>

²¹ Investigative interviewing techniques,

<http://i-sight.com/investigation/investigative-interviewing-techniques-the-peace-model/>

²² Investigative interviewing...

²³ Short: i.m.

dokumentálása sem mellőzhető, hogy a későbbiekben a bíróságon felhasználható legyen.²⁴

A következő fázis a tevékenység és a magyarázat. Ezeket a fogalmakat úgy is ismerhetjük mint a kihallgatás „előszava”, amely a korábbi fázisokra utal. Lényeges eleme: az interjú következményeinek helyes bemutatása. Szükséges az, hogy a kihallgató és a kihallgatott között egy elvárható viszony keletkezzen. Ez megköveteli azt, hogy a kihallgató személynek tisztában kell lennie a kérdésekkel, tehát tudatosan kell kérdeznie, valamint képesnek kell lennie reagálnia. Továbbá ismernie kell a kihallgatott állapotát, illetve félelmeit és elvárásait.²⁵ Lényeges, hogy a kihallgató és a kihallgatott között egy olyan nyugodt környezet teremtsődjön, amely a kihallgatottat ösztönzi az együttműködésre. Ahol a levegőt nem járja át a megfélemlítés és az agresszió hangulata.

A kihallgató kiegészítő feladata, hogy megnyugtassa a gyanúsítottat, hogy megkönnyebbülve tehesse meg vallomását. Ha a kihallgató ítélkezővé válik, akkor a támogató környezet hangulata megszűnik és ezzel együtt (általában) a gyanúsított beismerési szándéka is. Pontosan emiatt kell a kihallgatónak empátiát mutatnia, kapcsolatot teremtenie a kihallgatottal. Kapcsolat nélkül az empátia sem közvetíthető, ezért a nyomozónak azt kell kommunikálnia a kihallgatott személy felé, hogy átérzi a helyzetét, megérti őt. A gyanúsítottnak pedig azt kell éreznie, hogy az ő érzéseit, félelmeit, motivációit megérti a kihallgató. Ennek a támogató környezetnek köszönhetően – ahol az empátia és a kölcsönös együttműködés érzékelhető – a gyanúsított félreteszi az ellenséges magatartását, elfelejti félelmeit és jobban megközelíthetővé válik. A kihallgatónak őszintének és megbízhatónak kell tünnie. El kell hitetnie a gyanúsítottal, hogy az őszinte válasszal nem a kihallgatónak segít, hanem saját magának.

Ehhez arra van szükség, hogy a kihallgatást végző személy nagyon jó kommunikációs képességekkel rendelkezzen. Sokféle embertípussal tudjon kapcsolatot teremteni, legyen szó akár egyetemi professzorról, vagy szimplán az utca emberéről. Ez a szituáció bizonyos problémákat vethet fel, hiszen a kihallgatott „nyelvén” kell beszélnie, de semmiképp sem tűnhet apáskodónak, vagy mesterkéltnek.²⁶

Ezt a szakaszt követi a magyarázat fázisa, ahol a nyomozónak rá kell világítania, azokra az okokra, amelyek miatt a kihallgatást le kell folytatni, valamint elmondania azt milyen tevékenységeket fognak végrehajtani a kihallgatás alatt, különösen felhívva a figyelmet a rutin feladatokra.

²⁴ J. W. Osterburg – R. H. Ward: Criminal investigation – A Method for Reconstructing the Past. Maththew Bender & Company, New Providence 2010. 254. o.

²⁵ Short: i.m.

²⁶ N. J. Gordon – W. L. Fleisher: Effective interviewing and interrogation techniques. Elsevier Ltd. – Academic Press, USA – Burlington 2011. 34. o.

A következő fázis a beszámolás, illetve jelentés, amelynek jellemzője, hogy tartalmazza a kihallgatottól összegyűjtött információkat, illetve az emlékek felidézését az eseményekről. Ez a stádium az, ahol a jelentős és valószínű információk közvetlenül szerezhetőek be a gyanúsítottól.

Az ezt követő szakasz a befejezés, illetve a lezárás fázisa, ahol a jövő problémáinak azonnali elkerülése érdekében, amelyek felléphetnek a kihallgató és a kihallgatott kapcsolatában, a nyomozóknak végre kell hajtaniuk a következő tevékenységeket.

- Meg kell köszönniük a kihallgatás lehetőségét, mielőtt távoznak.
- Mindenkinek meg kell értenie, mi történt a kihallgatás alatt.
- Mindenkinek tisztában kell lennie azzal, mi fog következni a jövőben.

A zárásnak mindenképpen magába kell foglalnia olyan elemeket, amelyek megadják a lehetőséget a kihallgatottnak arra, hogy ő is kérdezhesen. A kihallgatónak összegeznie kell, mit mondott a kihallgatott.²⁷

Az utolsó szakasz pedig az értékelés fázisa, miután a kihallgatás befejeződött. Itt az első szempont annak ellenőrzése, hogy elérték-e a kihallgatás tárgyát, illetve célját, hiszen ez alapján dönthető el, hogy szükség van-e további tevékenységekre, netán kihallgatásra.²⁸

V. A SUE – Strategic Use of Evidence kihallgatási módszer bemutatása

A SUE kihallgatási módszer fogalma a következőképpen határozható meg: bizonyítékok ismeretén alapuló kihallgatási technika, amelyben a kérdésfeltevést a nyomozóhatóság birtokában lévő bizonyítékok határozzák meg. Ezeknek a bizonyítékoknak ismerete viszont a kihallgatott cselekményére vonatkozóan, nem juthat a kihallgatott tudomására. Más szóval élve; a kihallgatott nem tudhatja meg azt, hogy a nyomozóhatóságnak az elkövetett bűncselekményről bizonyítéka (illetve, hogy milyen bizonyítéka) van. (A kihallgatás során felteendő kérdések ezen megszerzett bizonyítékokon alapulnak.)

A hazug és az igazat mondó gyanúsítottak különböző mentális állapotban érkeznek a kihallgatás helyére.²⁹ Igazán egyedülálló tudomással rendelkeznek a bűncselekményről. Pontosan arra törekszenek, hogy a kihallgató ne jöhessen rá erre a tényre. Az ártatlan gyanúsítottak pont ellenkezőleg; attól félnek, hogy a nyomozó nem fogja elhinni nekik, hol is voltak a bűncselekmény elkövetésének az idején, vagyis a vallomásuk lényegét.³⁰

²⁷ Short: i.m.

²⁸ Uo.

²⁹ A. Vrij – P.A. Granhag – S. Mann – S. Leal: Outsmarting the Liars: Toward a Cognitive Lie Detection Approach. Psychological Science 20 (1). 28-32. o. <http://eprints.port.ac.uk/>

³⁰ Uo.

A SUE kihallgatási metódus eljárása során a nyomozó szándéka az, hogy különböző stratégiák alkalmazásával, mint például a bizonyítékok felhasználásával, jusson el a válaszokig. A kihallgatási metódus célja az, hogy nyitott kérdésekkel indítson, mint például: „Mit csinált ön vasárnap?” Majd ezeket a kérdéseket speciális kérdések kövessék, mint például: „Használta ön vagy bárki más az autóját vasárnap?”. Mindezt a kihallgató úgy hajtja végre, hogy nem derül ki milyen bizonyítékok állnak a nyomozóhatóság rendelkezésére (pl. különböző felvételek vannak az elkövetőről és az autójáról). Ilyenkor az a jellemző, hogy az igazat mondó kihallgatott spontánul, bármiféle sarkallás nélkül vallja be az autó használatát. A hazug kihallgatott a sarkallás után sem vallja be, inkább tagadja az állítást.

Nyitott kérdésről abban az esetben beszélhetünk, amikor a kérdésre leíró, elbeszélő válasz érkezik. Hogy miért fontos a nyitott kérdéssel való kezdeményezés, azt a következő példa jól szemlélteti.³¹

Vegyünk egy ügyet, amelynél rablás történt múlt pénteken hét órakor. Ebben az esetben a nyomozók gyakran követik el azt a hibát, hogy zárt kérdéssel kezdve felteszi: „Mit csinált ön múlt pénteken hét órakor?” Erre az indításra a gyanúsított egy felkészült, rövid választ fog adni, amellyel a célja a nyomozóhatóság megtévesztése. A kihallgató pedig abba a nehéz helyzetbe hozza magát, hogy ebből az egyetlen válaszból és a gyanúsított által tanúsított magatartásból kell(ene) lelepleznie le a megtévesztést.

Teljesen más lehetőségek adódnak egy olyan kihallgatás során, ahol a nyomozó egy nyitott kérdéssel kezd. Tegyük fel a következő helyzetet; múlt szombaton hat órakor egy gépjárműből a gyanúsított lövéseket adott le. Ebben az esetben a nyomozó részéről a következő kérdés hangzik el: „Kérem, mondjon el mindent, mit csinált múlt szombaton arról az időintervallumról, ami 12 óra és a lefekvése között telt el.” Ebben az esetben a kihallgatott személy elmeséli, leírja mi történt vele a meghatározott időtartam alatt. Ezáltal a vallomás hamis információkat nem tartalmaz még akkor sem, ha tudjuk azt, hogy a kihallgatás alanya részt vett a bűncselekmény elkövetésében. Pontosan emiatt megfelelő a nyitott kérdés és a beszélgetés, hiszen a közvetlen kérdéssel a nyomozó csak azt érné el, hogy a kihallgatott személy valószínűleg hamis választ adna arra a kérdésre, hogy: „Mit csinált Ön szombaton hét órakor?” Hiszen ezzel a kérdéssel bizonyos módon kényszerítve van a terhelt, hogy hazudjon a feltett kérdésre. Ezért feltétlen alapelve a kihallgatásnak, hogy sokkal előnyösebb, ha a kihallgatott elhallgatja az igazság egy bizonyos részét, mintha a hazugságból kellene saját

³¹ F. E. Inbau – J. E. Reid – J. P. Buckley – B. C. Jayne: Criminal Interrogation and Confessions. Jones & Bartlett Learning Company, USA – Burlington 2014. 50. o.

magának az igazságot leszűrni. A nyitott kérdések kevésbé befolyásolják a terheltet, hogy hazudjon a nyomozó kérdésére.³²

Visszatartani a meglévő bizonyítékokat, amelyekkel a gyanúsítottól rendelkeznek, a későbbi igazságot tartalmazó beismerő vallomás megszerzéséhez vezethet, valamint felismerni azt, hogy a gyanúsított ártatlan egyenlően fontos. Hiszen a későbbi hamis beismerő vallomások elkerülését segítheti, amelyet a környezet növekvő nyomása, a kényszer hangulata válthat ki, ugyanis az ártatlan gyanúsított non-verbális magatartásából tévesen a bűnösségre is következtethetnek.³³

A gyanúsított kihallgatása az egyik legkritikusabb pontja a nyomozati eljárásnak. A kihallgatás során a hazugság vagy az igazság kiszűrése az egyik legnehezebb feladat. Egyes kutatások szerint, akik hamis vallomást tesznek, próbálják kontrollálni a magatartásukat azért, hogy elkerülhessék azt, hogy bármilyen non-verbális jel adásával leleplezzék magukat, valamint azért, hogy a hitelesség benyomását keltsék. Paradox módon a megtévesztőknél ez a magatartás kontroll szolgálja kifejezetten a megtévesztés jeleit. Ez a megtévesztő magatartás megtervezett, begyakorolt, és hiányzik a spontaneitás minden szinten. Pontosan emiatt, mivel úgy gondolják a gyanúsítottak, hogy ezek a tudatalatti szükségtelen mozgások, gesztusok gyanússá tehetik őket, ezért szándékosan kerülnek azokat a mozzanatokat, amelyek nem kifejezetten alapvetőek.³⁴

A SUE kihallgatási metódus, egy olyan megközelítési mód, amely az elérhető bizonyítékokat helyezi a gyanúsított figyelmének a középpontjába. Ezen túlmenően a SUE olyan jelek kiszűrésére törekszik, amely által az igazság felderíthetővé válik.³⁵

Felmerül a kérdés, hogy: alkalmazható-e a SUE a jövőbeli cselekmények vonatkozásában? A kihallgatások mindig a múltban történt eseményekre összpontosulnak, ám lényeges körülmény a jövőbeli szándék felderítése is a gyanúsított részéről. Hiszen azáltal, hogy ismerjük a gyanúsított jövőbeli célját, a félrevezetés problémája elkerülhető, és a további bűncselekmények elkövetésének a megelőzésére is lehetőség nyílik.

A SUE technika azon az elméleti feltevésen alapszik, hogy a kihallgatások során a kihallgatott személyek is bizonyos stratégiákat alkalmaznak válaszáadásuk során. Ezeknek a stratégiáknak a vizsgálata lehetővé teszi azt,

³² Uo.

³³ R. Bull – T. Valentine – T. Williamson: Handbook of Psychology of Investigative Interviewing. A John Wiley & Sons Ltd. Publication, Chichester, West Sussex 2009. 37. o.

³⁴ C. M. Breur – M. M. Kommer – J. F. Nijboer – J. M. Reijntjes: New Trends in Criminal Investigation and Evidence. INTERSENTIA, Antwerpen – Gröningen – Oxford 2000. 700. o.

³⁵ Franziska Clemens: Detecting lies about past and future actions: The Strategic Use of Evidence (SUE) technique and suspects' strategies. University of Gothenburg 2013. 1. o.

hogy a gyanúsítottak válaszai kiszámíthatóvá, úgymond megjósolhatóvá válnak.

Az, hogy ennek a kutatási területnek az ismerete egyre jobban kiszélesedik, bizonyítja, hogy ezeknek a kikérdezési technikáknak az alkalmazása a nyomozóhatóságok számára, amelyeknek célja a pontos információk megszerzése, segítségül szolgálhat abban, hogy minél alaposabbá váljanak a bűncselekmények felderítése során.³⁶

VI. A három kihallgatási metódus összehasonlítása

Az előzőekben a három kihallgatás metódust külön- külön mutattam be. A következőekben pedig különböző szempontok (előnyök, hátrányok, cél, eszköz, szakképzettség, pénz, alkalmazási kör, bűncselekmények típusa) alapján ezek összehasonlítását végzem el.

Az elhatárolásokat táblázatokban szemléltetem. Az első a metódusok előnyei és hátrányai alapján készült.

1.számú táblázat: A kihallgatási metódusok előnyei és hátrányai

	SAI	PEACE	SUE
Előnyök	• Memóriavesztés nem jelentős mértékű • Elősegíti a visszaemlékezést, emlékek védelme • Gyors, eredményes és átfogó vallomás beszerzése • Világos iránymutatásokat tartalmaz • Bizalmat ébreszt a tanúban, hogy önállóan töltheti ki a formanyomtatványt	• Alapos felkészülés a kihallgatás végrehajtására • Nyugodt környezet teremtése a kihallgatott számára	• Bizonyítékokra koncentrálni • Megtervezett kérdések, nyitott és speciális kérdések alkalmazása • Jövőbeli cselekmények megjósolhatóvá válnak.
Hátrányok	• Formanyomtatványt később kitöltőknél befolyásolás hatása fennáll. • A baleset helyszínén sokkos állapotban lévők, kitöltési nehézségei.	• Csak a múlt történéseit kérdezik ki.	• Hazug kiszűrése nehéz feladat, személyfüggő.

A következő táblázatban a cél, eszköz, szakképzettség, pénz, alkalmazási kör, bűncselekmények típusa szempontjából mutatom be a metódusok különbségeit.

³⁶ Clemens: i.m. 3. o.

2. számú táblázat: Cél, eszköz, szakképzettség, pénz, alkalmazási köre, bűncselekmények típusa szerint

	SAI	PEACE	SUE
Cél	A memóriavesztés elkerülése, emlékek védelme és befolyásolhatóság kizárása az alapos és pontos információk megszerzése érdekében.	Pontos felkészülés és megtervezettség által, minél alaposabb és pontosabb információk megszerzése.	Bizonyítékok ismeretében történő kérdésfeltevés hatására a kihallgatott vallomásának elérése és minél pontosabb információk megszerzése.
Eszköz	Formanyomtatvány kitöltése	Megtervezett kihallgatási folyamat.	Nyitott és speciális kérdések.
Szakképzettség	Igényel szakképzettséget.	Igényel szakképzettséget.	Igényel szakképzettséget
Pénz	Formanyomtatványok beszerzését igényli, és a nyomozóhatóságok tagjainak a betanítását.	Kihallgatási eszközök beszerzése, helyszín biztosítása, nyomozóhatóságok tagjainak betanítása.	Kihallgatási eszközök beszerzése, helyszín biztosítása, és a nyomozóhatóságok tagjainak a betanítása.
Alkalmazási kör	Csak a baleset helyszínén tartózkodó szemtanúkra alkalmazható.	Áldozatokra, szemtanúkra és gyanúsítottakra is alkalmazható.	Gyanúsítottak körére alkalmazható leginkább.
Bűncselekmények típusa	Közlekedési balesetek, ipari balesetek, biztosítási csalások.	Bármilyen bűncselekmény típusra alkalmazható.	Bármilyen bűncselekmény típusra alkalmazható.

VII. A három kihallgatási módszer megvalósulása a gyakorlatban

1. Az empirikus kutatás bemutatása, céljainak meghatározása

Az empirikus kutatásom során, az előzőekben ismertetett három kihallgatási módszer gyakorlatban való alkalmazhatóságának lehetőségét, illetve arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a nyomozóhatóság alkalmazza-e már ezeket a kihallgatási taktikákat, vagy valamely jellemzőiket, tisztán vagy a három módszer közül bármelyiket egymással vegyítve.

Kutatásom céljai között szerepelt még arra a kérdésre is választ kapni, hogy ezeket a kihallgatási technikákat érdemes-e alkalmazni és eredményesebbé tenné-e a nyomozóhatóság munkáját.

Mindezekre a kérdésekre kihallgatásokon való részvételek segítségével, ügyiratok feldolgozásával, különböző esetek megismerésével, valamint a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Osztály, és Vizsgálati Osztály állományának mélyinterjúztatása során kaptam választ.

A kérdésekre kapott válaszokat összesítve, elemezve és értékelve, valamint a kihallgatásokon való részvételek és az ügyiratok feldolgozásának a segítségével vontam le következtetéseimet és megállapításaimat a metódusok gyakorlati használatával, és alkalmazási lehetőségeivel kapcsolatban, amelyeket a következőkben kihallgatási taktikák szerint fejezetekre bontva szeretnék ismertetni.

2. A SAI kihallgatási metódus megvalósulása a gyakorlatban

A három bemutatott kihallgatási metódus közül a SAI kihallgatási technika az, amellyel kapcsolatban az általam támasztott várakozások ellenére, teljesen más benyomás ért.

A metódus működésének és végrehajtásának megismerése közben nem igazán tudtam elképzelni, hogy ezt bármelyik nyomozóhatóság használná. Ennek ellenére, kiderült, hogy igen is bevett módszer, és jelentős előnyökkel járhat meghatározott bűncselekményeknél a nyomozók számára.

A kihallgatási módszert, bár nem tisztán alkalmazzák, de jelentős jellemvonásait, mint például az előre elkészített formanyomtatvány, az írásbeliség és a saját környezetben való kitöltés fellelhetőek a gyakorlati végrehajtás során.

A kihallgatás, amelyen részt vettem, ennek a metódusnak a jellemvonásait erőteljesen tükrözte.

A 33/2014. bü. számú ügyben választási csalás bűncselekményének sértettjei lettek kihallgatva a következő módszerrel.

A bűncselekmény tényállása szerint: egy ormánsági településen a helyi önkormányzat képviselői egy előre elkészített formanyomtatvánnyal járták körbe a falut, amelynek kitöltésével a sértettek elismerték roma származásukat, de a papír kitöltésével kizárták magukat az országgyűlési választásokon való részvételből, melyről senki nem tájékoztatta őket. Így alkotmányos jogukat a választásokon nem gyakorolhatták. A gyanúsítottak ellen, emiatt indult eljárás a Baranya Megyei Rendőr- főkapitányságon.

A kihallgatás során egy előre elkészített formanyomtatvánnyal érkeztünk a településre az ügy előadójával. Minden sértettet otthonában kerestünk fel, ezáltal érvényre juttatva a SAI egyik jelentős jellemvonását, amely szerint a szemtanú vagy a sértett a nyomtatványt saját környezetében (otthonában, munkahelyén) tölti ki. A megkeresett sértettek ezen előre elkészített nyomtatvány segítségével tettek vallomást tanúként. A különbség az elmélet és a gyakorlati alkalmazás között pedig az egyik hátrányra vezethető vissza, amelyet az összehasonlító táblázatban magam is említettem. A helyszín egy ormánsági, gazdaságilag rendkívül hátrányos helyzetben lévő település, ahol a sértettek nem minden esetben tudnak írni, olvasni, valamint az iskolázatlanság hiánya miatt nem tudják magukat kellően kifejezni. A két

hátrány miatt az alkalmazhatóság elősegítésére, a nyomozóhatóság tagja töltötte ki az előre elkészített nyomtatványt, amelyet a kitöltés után a kihallgatott személy elolvasott, vagy ha írástudatlan volt, akkor számára a nyomozó felolvasta.

Ebben az esetben elmondható, hogy a SAI taktikáját tisztán nem alkalmazta a nyomozó, de főbb jellemvonásait, mint az írásbeliséget, a saját környezetben való kitöltést, igen. Ezáltal pedig a módszer előnyei, a gyors munkavégzés, a nyomozóhatóság munkaterhének enyhítése, az idővesztés és az emlékek elvesztésének elkerülése megvalósult. Nem beszélve a költséghatékonyságról, hiszen a jelentős számú sértett útiköltsége vagy keresetkiesése is elkerülhetővé vált.

Az ügyirat feldolgozás során megismert 242/1998. számú emberöléses bűnügy, amelynél szintén alkalmazták a SAI módszer legfőbb vonását, nyolc évvel ezelőtt történt. Az ügy rendkívül érdekes volt, hiszen egy „cold case”-ről („holtponos ügyről”) van szó, amelyben a bűncselekmény elkövetőjével szemben a mai napig nincs terhelő bizonyíték.³⁷

Az egyik elkövető, aki a bűncselekményben bűnsegédként vett részt, már letöltötte büntetését és szabadlábon van, külföldön dolgozik. Pontosan emiatt az ügyben újra, de most tanúként lett kihallgatva. Viszont a távolság miatt, az idővesztés elkerülése (az eljárás gyorsítása) érdekében, a nyomozóhatóság egy előre elkészített formanyomtatványt küldött számára, hogy töltsé ki.

Ami érdekesség, hogy a kihallgatott teljesen más vallomást tett így, mint nyolc évvel ezelőtt. A nyolc évvel ezelőtti kihallgatáson, amelyen bűnsegédként hallgatták ki, megnevezte a tettest és állította, hogy az általa megnevezett személy volt a bűncselekmény elkövetője. A papíralapú kihallgatásnál viszont, már más válaszokat adott. Felmerül a kérdés itt, hogy vajon azért, mert a kihallgatott emlékei már elhalványultak, vagy a nyomozóhatóság hiánya miatt. Ebben a formában ugyanis a felelősség figyelmen kívül hagyásával, a formanyomtatványra bármilyen választ adhat. Mindjárt felmerül a módszer egyik gyengesége; célszerű-e az, hogy a kihallgatott rendőri felügyelet nélkül tölti ki a nyomtatványt, saját lelkiismerete szerint, a felelősség semmibe vételével? Nem hátráltatja-e ezáltal a nyomozást?

Emiatt úgy gondolom, hogy a súlyosabb bűncselekményeknél e módszer alkalmazása nem biztos, hogy eredményesebbé teszi a nyomozóhatóság munkáját. Érdekes a másik kérdés is, hogy: mivel a jelentős időintervallum eltelté miatt az emlékek visszahívásának és torzulásának fennáll a lehetősége, van-e egyáltalán értelme a technika alkalmazásának?

³⁷ Cold Case jelentése: Ügynevezett „döglött akta”, amelyet bizonyítékok hiánya miatt nem oldottak meg. Felmerülő új bizonyítékok miatt, újabb nyomozás, újabb kihallgatásra van szükség, – mint az általam ismertetett ügyben – vagy perújítás fordulhat elő.

Véleményem szerint ebben az esetben a módszer használata nem teszi eredményesebbé a nyomozóhatóság munkáját, hiszen jelentős a késleltetés az elkövetett bűncselekmény és az újbóli vallomás megtétele között.

Az ügyirat feldolgozás során megismert harmadik, 12/2014. számú bűnügyben a gyanúsított egy gyógyszerfüggő személy volt, aki recepteket tulajdonított el, amelyek valós receptek voltak, valós személyek nevére kiállítva. A gyógyszerárakban, ahol ezeket a recepteket kiváltotta, megkérdezték miért kell neki. Erre azt felelte, hogy elviszi másnak, ami természetesen jogszerű, mert elviheti bárkinek. Több száz receptről volt szó, a jogosult személyek pedig nem is tudtak róla, hogy az ő receptjeik máshoz jutottak és más váltotta ki őket. Mivel ezek a személyek nem helyi lakosok voltak, ezért az ügy előadója kihallgatási nyomtatványt készített, ezt pedig kiküldte az illetékes hatóságoknak, amelyek ezzel a tanúkat megkeresték.

Ebben az esetben szintén a munkateher enyhítés, és a költségek csökkentése érdekében alkalmazható a módszer, hiszen itt a tanúknak semmi érdekeltisége nem volt arra nézve, hogy valótlan állítsanak. Senkinek az érdekeit nem sértette és a szükséges információkat a nyomozás eredményességéhez viszonylag rövid idő alatt be lehetett szerezni. Mindezek mellett az eljárási költségeket is csökkentette.

A Bűnügyi és Vizsgálati Osztály tagjainak a mélyinterjúztatása során mind a nyomozók, mind a vizsgálók egyetértettek abban, hogy ennek a taktikának az alkalmazása előfordul a gyakorlatban, ha nem is tisztán, de főbb jellemvonásai mindenképpen. Egybehangzóan elmondták azt is, hogy ennek a módszernek az alkalmazása legfőképpen a kisebb jelentőségű bűncselekmények esetén fordul elő. Például gazdasági csalás, csalás bűncselekményénél, ahol a sértettek vagy a szemtanúk száma jelentős, és a munkateher enyhítéséhez a technika alkalmazása nagymértékben hozzájárul.

3. A PEACE kihallgatási módszer megvalósulása a gyakorlatban

A PEACE kihallgatási módszer gyakorlati alkalmazása rendkívül jellemző. Ennek megvalósulását figyelhettem meg egy kihallgatáson való részvétel során, amelyen a PEACE módszer valamennyi szakaszának (előkészület-tervezés, tevékenység és magyarázat, beszámolás-jelentés, befejezés-lezárás, értékelés) teljesülését figyelemmel követhettem. (A 78/2014. számú bűnügynek nem csak az iratait ismerhettem meg, hanem részt vehettem a terhelt kihallgatásán is.)

Ebben az ügyben a tényállás a következő volt: a terhelt egy középkorú jogász végzettségű asszony, aki ellen emberölés gyanúja miatt indult eljárás. A kihallgatások során számtalan alkalommal elmondta, hogy a cselekményhez semmi köze, majd a hetedik kihallgatás során, mikor már teljesen

belekeveredett az általa elmondott hazugságok láncolatába, beismerő vallomást tett, amelyet a következő alkalommal megváltoztatott.³⁸

A PEACE metódus egyik jellemzője, hogy a nyomozóhatóság munkáját nagyon precíz felkészülés jellemzi az előkészületi, tervezési szakaszban. Ennek a felkészülésnek voltam tanúja az előbb említett ügyben. A kihallgató rendkívüli alapossággal határozta meg a kihallgatás célját és a tárgyát, felismerte azokat a pontokat, amelyeket a kihallgatás során mindenképp tisztázni szükséges. A kihallgatásra pedig minden szempontból előkészült, a lehetséges kérdések meghatározásával is.

A nyomozó számára ennél a metódusnál rendkívül fontos az, hogy felkészüljön a kihallgatott személyből. Legyen szó tanúról vagy gyanúsítottáról, ez egyaránt fontos a foganatosításhoz. Tanú esetében lényeges, hogy miért lett beidéztve, mit tud. Ezek lényeges tényezők, hiszen a kihallgató ez alapján tudja elhelyezni a kihallgatandó személyt az adott történetben. Sok esetben háttérkutatás is ajánlott; követett-e el már bűncselekményt? Milyen előélete van az adott személynek?

A konkrét ügy következő szakaszában a nyomozó ismertette a terhelttel a kihallgatás következményeit, és megteremtette a foganatosításhoz leginkább megfelelő környezetet. Ezzel is ösztönözni próbálta a terheltet az együttműködésre, ami az ő érdekét szolgálja.

Szükség van arra, hogy egy olyan légkört teremtsen a kihallgató, hogy a gyanúsított (vagy a tanú) megbízzon benne: ne érezze magát feszélyezve a kihallgatás során, ne érezzen semmiféle feszültséget vagy nyomást, hogy neki vallomást kell tennie. A kihallgatott személy bizalmába kell férkőznie a kihallgatónak. Ennek a bizalmas viszonynak a megteremtésére különböző taktikák léteznek, amelyeket a nyomozók saját tapasztalataik alapján szereznek és fejlesztenek folyamatosan.

A következő fázisban a nyomozó felhívta a kihallgatott személy figyelmét azokra a pontokra, amelyek miatt a kihallgatást végre kell hajtani, valamint ismertette a kérdéseket a terhelttel. Ebben a szakaszban a nyomozóhatóság tagjai általában nyitott kérdéssel „beszéltetik” a kihallgatandó személyt, ha pedig feltehetően nem őszintén adja elő a történeteket, akkor közvetett kérdések következnek.

A következő fázisban pedig, amikor a jelentős információk megszerzése a jellemző, szintén alkalmazták a módszer „műfogásait.” Az irányított beszélgetés technikájának alkalmazásával megkérte a terheltet, hogy mondja el mi történt, majd ezt részekre felosztva irányította a kérdéseket, amely által

³⁸ Vallomás visszavonásról nem beszélhetünk a terhelt esetében, hiszen ez a kifejezés nem helytálló ebben az esetben. A kihallgatott gyanúsított személy – a Miranda-elvek és figyelmeztetések következtében – vissza nem vonhatja vallomását, de a következő kihallgatáson megváltoztathatja azt.

a kihallgatott ismét belekeveredett az általa elmondott hazugságok láncolatába.

Az utolsó fázisban tájékoztatta a nyomozó a célszemélyt a kihallgatás következményeiről, összegezte az elmondottakat, valamint megteremtette a lehetőséget a terhelt számára is, hogy kérdezhesen.

Végül pedig a kihallgatás értékelése is megtörtént, amely alapján eldőlt az, hogy szükség van további kihallgatásra.

Nem csak az ügyiratokból, de a kihallgatáson való részvételből is kiderült az, hogy a PEACE technikát a nyomozóhatóság alkalmazza nap mint nap.

A nyomozóhatóság állományának mélyinterjúztatása során számottevő volt az egyetértés abban az interjúalanyok között, hogy az ügy megfelelő ismerete és a felkészültség igen fontos tényező az eredményes kihallgatások eléréséhez.

A PEACE kihallgatási metódus pedig, még ha nem is emelik ki, hogy használják a nyomozóhatóság tagjai, a felderítést eredményesebbé teszi és alkalmazása jelentős előnyökkel jár a nyomozóhatóság számára.

4. A SUE kihallgatási metódus megvalósulása a gyakorlatban

A SUE kihallgatási technikát – ha nem is tisztán, de – alkalmazzák, egyes jellemzői megjelennek a gyakorlatban, sokszor vegyítve az előzőleg ismertetett PEACE kihallgatási taktikával.

A kihallgatáson, amelyen részt vehettem, a fentebb említett büntetőügyben a terhelttel szembeni bizonyítékot nem ismertették. Maga a bizonyíték a következő volt. A terhelt a kapcsolattartó lapon, egy már kiengedett cellatársát jelölte meg közeli hozzátartozói helyett. Ez a nyomozóban kérdéseket vetett fel, hiszen elég furcsának találta, hogy a terhelt nem a lányát jelölte meg, hanem egy hajléktalan személyt. Emiatt a nyomozóhatóság felkereste a kapcsolattartási kérelemben megjelölt személyt és kihallgatta. A kihallgatott elmondta, hogy a terhelt kérése az volt hozzá, hogy az általa írt levelet vigye el lányának. Ebben az szerepelt, hogy lánya nézze meg a terhelt naptárját; vajon a bűncselekmény elkövetése napján szerepel-e bármi a dátumnál?

A nyomozó ezt a bizonyítékot nem ismertette a terhelttel, a kérdései pedig éppen a megszerzett bizonyítékon alapultak, jellemzően a SUE kihallgatási metódusra. A feltett kérdésekre a terhelt a megjelölt kapcsolattartó válaszaival ellentétesen válaszolt. Tagadta, hogy bármilyen levelet kiküldött volna.

A nyitott kérdések alkalmazásával a terhelt ismét belekeveredett az általa elmondottakba és többször „elárulta” magát. Még a bizonyítékok feltárása után is tagadta a róla/vele kapcsolatban beszerzett terhelő adatokat, azonban az őszintétlensége (hazugsága) kiszűrhetővé vált.

Másik két ügyben azok feldolgozása során a SUE módszer ellentétével találkozhattam. Az első, 57/2012. számú bűnügyben a tényállás a következő volt: A terhelt (asszony) férje hazaérkezett a hajnali órákban, ittas állapotban. Szóváltás közben megrúgta a feleségét, aki védekezéséül a konyhapulton lévő kést megragadta és a kialakult dulakodás során a sértettet szíven szúrta, amelynek következtében a helyszínen meghalt.

A terhelt minden kihallgatáson állította, hogy férje öngyilkos lett, és a kést, amelyet a védekezés miatt maga elé tartott férje húzta magához és így saját magát szúrta meg. A terhelt beleegyezett a poligráfus vizsgálatba, ahol a harmadik kérdésnél: „Hazudni akar-e Ön férje halálával kapcsolatban?” – elbukott és ezek után teljes beismerő vallomást tett.

A SUE módszert itt fordított módon alkalmazták a nyomozók. Mégpedig úgy, hogy a terhelt tudomására hozták, hogy a szakértői vizsgálatok során a szúrás irányából megállapítható, hogy nem öngyilkosságról van szó, hanem idegenkezűségről. Ennek ellenére a terhelt nem tett beismerő vallomást, továbbra is azt állította, hogy férje öngyilkos lett. Ebben az esetben, mivel a terhelt továbbra is tagadta a bűncselekményt, szükségessé vált a bizonyítékok feltárása, amellyel ösztönözni próbálták a beismerésre.

Általánosságban elmondható, hogy a SUE módszer nem mindig alkalmazható, viszont azokban az esetekben ahol használható, eredményessége vitathatatlan. Elmondható az is, hogy a nyomozóhatóság ezt a módszert sokszor nem tisztán, hanem a PEACE taktikával vegyítve alkalmazza a hatékonyság növelése érdekében.

A mélyinterjúk során a nyomozóhatóság tagjainak többsége egyetértett abban, hogy a SUE módszer főbb jellemzőit alkalmazzák már, de nem mindig tisztán, olykor inkább a PEACE kihallgatási taktikával egybekötve.

Egyes vélemények szerint, az előzővel ellentétben, a SUE módszer nem alkalmazható, mert a terhelt tudomására kell hozni a vele szemben fennálló bizonyítékokat, hiszen joga van megismerni őket.

5. Az empirikus kutatás eredményeinek összefoglalása

A kutatás eredményeként elmondható, hogy valamennyi módszer alkalmazható a gyakorlatban, és a nyomozóhatóságok munkájának eredményességét és hatékonyságát nagyban elősegítheti. Legyen szó munkateher enyhítéséről, a költségek csökkentéséről, idő és az emlékek veszteségeinek elkerüléséről a SAI kihallgatási technika esetében. Vagy a PEACE és a SUE módszer alkalmazása esetében a jelentős bizonyítékok megszerzéséről.

Egyöntetű véleménye a nyomozóhatóság tagjainak, hogy az ügy jellege, az elkövetett bűncselekmény súlyossága nagyban meghatározza, hogy milyen kihallgatási módszer alkalmazható.

A kutatás eredményeiből következtetésképp levonható az is, hogy ezeket a kihallgatási taktikákat, illetve a metódusok főbb jellemzőit a nyomozóhatóság már alkalmazza, még ha nem is nevesíti őket.

Az is kimondható, hogy a kihallgatást végző személyek folyamatos képzése jelentős tényező a krimináltaktika fejlődési tendenciáinak gyakorlati megvalósulása és a bűncselekmények felderítésének hatékonysága érdekében is.

A technikák tudatos alkalmazása sokkal eredményesebbé teheti a nyomozóhatóság munkáját, a képzettség, rátermettség nélküli alkalmazás pedig jelentős károkat okozhat a bizonyítékok megszerzése során.

VIII. Összegzés

Az igazságszolgáltatásban az ember a legnagyobb bizonytalansági tényező, melyet a jogalkotó által törvényi garanciákkal körülbástyázott eljárás sem képes teljes egészében kizárni, ellensúlyozni.³⁹

A sértettek, tanúk és gyanúsítottak kihallgatása a nyomozati cselekmények szempontjából az egyik leglényegesebb mozzanat, hiszen egy rosszul visszahívott emlék, egy tévedés, egy hamis vallomás emberi életekbe kerülhet. Ez az ár pedig egy súlyos fizetség, nem csak az igazságszolgáltatás számára.

Egy kihallgatásánál rengeteg más körülmény is közrejátszhat, ezért a kihallgatás taktikája meghatározásánál a nyomozónak figyelembe kell vennie a vallomásokban kialakuló pszichikai folyamatok sajátosságait is. Ilyenek például a kihallgatandó személy tulajdonságai (jellem, életkor, nem, hajlam, temperamentum), az eljárásjogi helyzete, a nyomozás állása és a bűncselekmény sajátosságai.⁴⁰

A kihallgatási taktikákban sűrűn találkozhatunk olyan utalásokkal, amelyek a pszichológia szerepét hangsúlyozzák, de ezek többnyire a kihallgatók egyéni tapasztalataiból erednek vagy olyanokéból, akik önképzésüknek köszönhetően tettek szert ezekre az ismeretekre.⁴¹

A kihallgatás során vitathatatlan és egyre jelentősebb a pszichológia szerepe, amelynek ismerete a nyomozóhatóság tagjai számára elengedhetetlen, a haszna pedig kétségbevonhatatlan.

³⁹ Finszter Géza: Bizonyításelméletek a jog világában. Rendészeti Szemle 2006. 7-8. sz. 72-73. o.

⁴⁰ Kertész: i.m. 13. o.

⁴¹ Bócz Endre: A kényszervallatásról. Magyar Jog 2013. 2. sz. 65-74. o.

A bünfelderítő munka legemberközelibb része a kihallgatás, ahol a nyomozók nem csak a bűncselekményt feltehetően elkövető személlyel, de a bűncselekmények áldozataival is kapcsolatba kerülnek.⁴²

Mindezek mellett a gyanúsítottak válaszadási stratégiájának a megismerése is fontos körülmény, az elkövetők kiismerése és jövőbeli cselekményeik feltárása szempontjából. Manapság már nem csak a múlt történései számítanak, hanem a terhelt jövőbeli szándéka is fontos tényező. Ennek feltérképezhetősége nélkülözhetetlen a további bűnelkövetések megelőzése érdekében.

Napjainkban – úgy vélem – a technika felgyorsulása, valamint a bűncselekmények és elkövetők differenciálódása ellen a harcot csak a kriminalisztika modern eszközeivel lehet eredményesen felvenni. Pontosan emiatt van szükség az új tendenciák, irányok, módszerek megismerésére, feltárására, valamint ezeknek a gyakorlatba való átültetésére.

⁴² Csernyikné Póth Ágnes: A kihallgatás pszichológiája. In: Csernyikné Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): Kriminálpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest 2006. 171. o.

Contents

Preamble	9
History of Law and Roman Law	11
<i>Zsófia Biró</i>	
Legal institution of praefectio till 1526, with special regards to the internal affairs of Anjou-era.....	13
<i>Zsófia Biró</i>	
Transactions for the evasion of interest maximum in ancient Rome Negotium „iuridicum” usuare	47
<i>Dominika Patrícia Niklai</i>	
Freedom of choice and practicing of religion in the Austrian Empire (1848-1867)	85
Private Law	121
<i>Márk Molnár</i>	
Methods of enforcement of mortgage outside of judicial enforcement in the new Civil Code and implications	123
<i>Mercedes Oszlánci</i>	
The modification of the aleatory character of alimentation contracts – Historical and comparative legal study from the perspective of the new Civil Code	143
Public Law	159
<i>Dániel István Hegedüs</i>	
Recent legacy of the historical public law: the historical constitution and the Holy Crown	161
<i>Balázs Hohmann</i>	
Participation of civil organizations as a client in public administrative procedures	179
<i>Péter Krasz</i>	
Equals and more equals. Equality of suffrage in the regulation of the current constitutional law	199
<i>Ádám Lukonits</i>	
The European Parliament in the balance of the European institutions	223
<i>Orsolya Szabó</i>	
Why it is different? Partnerships between same-sex couples in Hungary	253
Criminal Studies	279
<i>Eszter Kovács</i>	
Sexual victimization of law students	281
<i>Lilla Sági</i>	
The development tendencies of criminal tactics – new methods in interrogation.....	305